

Geleerd of niet

*Literatuurkritiek en literatuurwetenschap
in Nederland, sinds 1876*

Marieke Winkler

Geleerd of niet

**Literatuurkritiek en literatuurwetenschap
in Nederland, sinds 1876**

Marieke Winkler

ISBN

978-94-028-0616-8

Opmaak en omslag

Promotie In Zicht, Arnhem

Drukken

Ipskamp Printing, Enschede

© M.F. Winkler, 2017 All rights are reserved.

Geleerd of niet

**Literatuurkritiek en literatuurwetenschap
in Nederland, sinds 1876**

Proefschrift

ter verkrijging van de graad van doctor
aan de Radboud Universiteit Nijmegen
op gezag van de rector magnificus prof. dr. J.H.J.M. van Krieken,
volgens besluit van het college van decanen
in het openbaar te verdedigen op
maandag 15 mei 2017
om 12.30 uur precies

door

Marieke Francien Winkler
geboren op 21 maart 1983
te Enschede

Promotor

Prof. dr. J.H.Th. Joosten

Copromotor

Dr. M.P.J. Sanders

Manuscriptcommissie

Prof. dr. E.M.A. van Boven (Open Universiteit)

Prof. dr. O. Dekkers (voorzitter)

Prof. dr. R. Grüttemeier (Carl von Ossietzky Universität Oldenburg, Duitsland)

Prof. dr. J. Tollebeek (KU Leuven, België)

Dr. R.J.M. van de Schoor

‘– want het probleem van de wetenschap kan niet op het terrein
van de wetenschap worden onderkend’. **Friederich Nietzsche**,
De geboorte van de tragedie (1886)

Inhoud

HOOFDSTUK 1

De dwangbuis van het categoriseren

1.1	Literatuurwetenschap, een 'hybridisch genre'	13
1.2	Een typisch Nederlandse situatie?	15
1.3	'Literatuurwetenschap' & 'literatuurkritiek' – onderzoeksvraag & <i>case studies</i>	21
1.3.1	Een contemporain onderscheid	21
1.3.2	Historiciteit	23
1.3.3	Relationaliteit	25
1.4	Individuele praktijken en institutionele ontwikkelingen – methodologie	28
1.4.1	Een institutioneel-discoursanalytische benadering	28
1.4.2	Corpus	33
1.5	Van individuele naar algemene uitspraken – representativiteit	35
1.5.1	Het probleem van de individuele <i>case study</i>	35
1.5.2	Het probleem van de (letterkundige) neerlandistiek	38
1.5.3	Het probleem van de diachrone vergelijking	41

HOOFDSTUK 2

Wetenschap, kritiek en 'waarheidszin': Een voorgeschiedenis

	Inleiding – De neerlandicus, een 'bijzonder species van het genus literator'	47
2.1	Nederlands als zelfstandige academische discipline – institutionele ontwikkelingen	49
2.1.1	De Wet op het Hoger Onderwijs van 1876	49
2.1.2	De betekenis van het nieuwe doctoraat volgens W.J.A. Jonckbloet	53
2.2	De tweeledige taak van de academisch letterkundige – 'kritiek' bij Jonckbloet	57
2.3	Naar een tegenstelling – 'kritiek' en 'wetenschap' bij Jan te Winkel	61
2.4	Inmenging of distantie? – de opvoedende taak van de academicus	67
	Besluit	71

HOOFDSTUK 3

'Kennen, doordringen en eventueel kritizeren':

Het hoogleraarschap van Albert Verwey (1865-1937)

	Inleiding – De criticus, nog een bijzonder species van het genus literator?	77
3.1	Albert Verwey als 'artist-historicus'	81
3.1.1	<i>De Nieuwe Gids</i> (1885-1890) op zoek naar een dieper verband	81
3.1.2	De historiografische ambities van Verwey – 'Toen de Gids werd opgericht...' (1887)	84
3.1.3	Geschiedvorsing en geschiedschrijving	87
3.2	Academische specialisering en de heilzame werking van literatuuronderwijs – institutionele ontwikkelingen	91
3.3	De benoeming van Albert Verwey	96
3.4	'Kennen, doordringen en eventueel kritizeren' – 'wetenschap' en 'kritiek' bij Verwey	102
3.4.1	<i>Best of both worlds</i> – zelfpresentatie in <i>Van Jacques Perk tot nu</i> (1925)	102
3.4.2	De plaats van het letterkundig oordeel – colleges	107
3.5	'De gevoelige onder de kenners, de verstandelijke onder de dichters' – receptie	113
	Besluit	116

HOOFDSTUK 4

Onderzoeken zonder vooropstelling:

Het hoogleraarschap van Nico Donkersloot (1902-1965)

Inleiding – ‘een samengestelde kritische persoonlijkheid’	121
4.1 Meer voorlichter dan criticus – Anthonie Donker en het literair kritische debat in de jaren ‘30	125
4.1.1 Nico Donkersloot – een biografische schets	125
4.1.2 Naar een ‘objectieve’ kritiek – de profilering van <i>Critisch Bulletin</i>	129
4.1.3 Strategisch verzet of principiële afkeer van (wetenschappelijke) objectiviteit?	134
4.2 De universiteit in crisistijd – institutionele ontwikkelingen	141
4.2.1 ‘Wij moeten naast geleerd, leeren menselijk te zijn’ – academische specialisering en kritiek op vakgeleerdheid	141
4.2.2 Pluralisme in het interbellum – de academische literatuurstudie in transitie	146
4.3 De benoeming van Nico Donkersloot	149
4.3.1 De voorkeur voor een dichter – Gerard Brom & Nico Donkersloot	149
4.3.2 De wetenschappelijke bemiddelaar – zelfpresentatie in <i>Dichter en gemeenschap</i> (1936)	155
4.4 Voorbij de esthetische kritiek – ‘wetenschap’ en ‘kritiek’ bij Donkersloot tot en met 1945	161
4.4.1 Het proefschrift van een literator – <i>De episode van de vernieuwing onzer poëzie (1890-1894)</i> (1929)	161
4.4.2 Partijdigheid en betrouwbaarheid – receptie van het proefschrift	168
4.4.3 Afstand van een ‘aesthetische aanpak’ – <i>Karaktertrekken der Vaderlandsche letterkunde</i> (1945)	174
4.5 Herstel en vernieuwing – institutionele ontwikkelingen vlak na WOII	181
4.5.1 Vernieuwing der universiteit, maar hoe?	181
4.5.2 Specialisering én verbreding binnen de literatuurstudie	185
4.5.3 Van letterkunde naar literatuurwetenschap – een nieuwe leerstoel	190
4.6 ‘kritisch en onbevangen’ – ‘wetenschap’ en ‘kritiek’ bij Donkersloot in de jaren ‘50 en ‘60	196
4.6.1 De mogelijkheid van ‘wetenschappelijke literaire kritiek’ – ‘Rationalisme en literatuurwetenschap’ (1959)	196
4.6.2 De literatuuronderzoeker als lezer – <i>Wij noemen het literatuur</i> (1965) & receptie	203
Besluit	209

HOOFDSTUK 5

De (on)controleerbaarheid van de literatuurwetenschap:

Het hoogleraarschap van H.A. Gomperts (1915-1998)

Inleiding – een ‘objectieve, redelijke, zelden het decorum verliezende criticus’ in een rumoerige tijd	215
5.1 De explosie van de neerlandistiek – institutionele ontwikkelingen	218
5.2 De benoeming van Hans Gomperts	222
5.2.1 Een bijzonder populaire hoogleraar	222
5.2.2 Het gewicht van de ‘Leidse’ traditie – zelfpresentatie	226
5.3 Feiten en subjectieve meningen – ‘kritiek’ en ‘wetenschap’ bij Gomperts en Oversteegen	230
5.3.1 Literairkritische tradities en de omkering van ‘oud’ en ‘nieuw’ – <i>De twee wegen van de kritiek</i> (1966)	230
5.3.2 Distantie en inclusie – wetenschappelijke claims van Gomperts en Oversteegen	237
5.4 De literatuurwetenschap onder vuur – ‘wetenschap’ en ‘kritiek’ bij Gomperts en Van het Reve	243

5.4.1 Kameraden op de barricaden	243
5.4.2 <i>Literatuurwetenschap: het raadsel der onleesbaarheid</i> (1978) – de literatuurwetenschapper als rechter	245
5.4.3 <i>Grandeur en misère van de literatuurwetenschap</i> (1979) – de literatuurwetenschapper als geesteswetenschapper	249
5.4.4 Verontwaardigd gekakel & een hartenkreet – receptie	254
5.5 Kritiek en wetenschap: een voortdurend vraagstuk	264
5.5.1 ‘De zwakte die de kracht is van de essayist’ – ongepubliceerde aantekeningen & receptie	264
5.5.2 Knooppunt 1980: een nieuw wetenschappelijk ethos, een nieuw type criticus	269
5.5.3 De literatuurwetenschapper als empirist	276
Besluit	283

HOOFDSTUK 6

Conclusies

6.1 Van ‘kunst & wetenschap’ naar ‘kritiek & wetenschap’	289
6.2 De verschillende verschijningsvormen van kritiek	290
6.3 Van onderzoek naar onderwijs	292
6.4 Levende letteren, bloeiende wetenschap	294
Besluit	296

BIJLAGEN

I. Overzicht receptie <i>Literatuurwetenschap: het raadsel der onleesbaarheid</i> en <i>Grandeur en misère van de literatuurwetenschap</i> (1978-1981)	299
II. Gedicht ‘Karel ende Huizinga’ door J.J.A. Mooij (1979)	301

BIBLIOGRAFIE	303
---------------------	-----

DANKWOORD	321
------------------	-----

SUMMARY	323
----------------	-----

CURRICULUM VITAE	327
-------------------------	-----

‘Voor men het weet, is men in deze wereld geklasseerd en genummerd. Overal staan rubriekhouders klaar met dwangbuisen, waar men als tegenstribbelend individu schielijk ingeperst wordt, bij voorkeur met het verzoek er niet weer uit te komen.’ **Menno ter Braak**, *In gesprek met de vorigen* (1938)

1

De dwangbuis van het categoriseren

1.1 Literatuurwetenschap, een ‘hybridisch genre’

Als er één wetenschappelijke discipline is waar de subjectiviteit op de loer ligt of waar op zijn minst de claim van objectiviteit steeds opnieuw wordt betwist, dan is het de literatuurwetenschap. Vanaf het ontstaan van de wetenschappelijke literatuurstudie als zelfstandige academische discipline in de negentiende eeuw moet zij zich verhouden tot de exactere (natuur)wetenschappen, die het standaardbeeld van wat ‘wetenschap’ is nog altijd representeren.¹ Een complicerende factor is daarbij dat de discipline geen ‘epistemologische eenduidigheid’ kent, stelt cultuurhistoricus Jo Tollebeek.² In *Mannen van karakter. De wording van de moderne geesteswetenschappen* (2011) toont Tollebeek hoe rond 1900, het moment waarop de academische literatuurstudie professionaliseert, ‘de discipline- en gemeenschapsvorming in de studie van de literatuur (...) niet op een door allen gedeeld methodologisch *credo*’ berustten.³ Het ontbreekt de wetenschappelijke literatuurstudie met andere woorden aan een vastomlijnde methode en aanpak.

Het gebrek aan een duidelijk geformuleerd wetenschappelijke credo is een situatie die niet alleen speelt in de beginperiode van de discipline, maar die voortduurt tot op heden. Nog in 1973 merkt Marijke Spies op dat het erop lijkt alsof iedere literatuuronderzoeker er ‘zijn eigen paradigma’ op nahoudt.⁴ De wetenschappelijke gemeenschap is volgens haar ‘verbrokken’ en ‘opengebarsten’ in talloze kleine *scientific communities*.⁵ Ook in de omvangrijke studie *Het belang van smaak. Twee eeuwen academische literatuurgeschiedschrijving* (1997) concludeert Nico Laan dat de academische literatuurbeschouwing bestaat uit ‘een conglomeraat van uiteenlopende studies’, die ieder hun eigen traditie hebben. Zelfs ‘binnen een en dezelfde studie bestaan soms uiteenlopende onderzoekspraktijken’.⁶ Daar komt nog bij dat wetenschappelijke literatuurbeschouwers gebruik maken van ‘zowel wetenschappelijke als alledaagse termen’, aldus Laan, en voortdurend een beroep doen op ‘een literair en retorisch vocabulaire’.⁷ De producten van de literatuurwetenschap worden

1 Leezenberg & De Vries 2001: 5. De dominantie van dit standaardbeeld heeft de grote doorbraken in de alfa- of geesteswetenschappen goeddeels aan het oog onttrokken, reden waarom Rens Bod zijn geschiedenis van de humaniora de titel *De vergeten wetenschappen* (2010) meegaf.

2 Tollebeek 2011: 26.

3 Tollebeek 2011: 26.

4 Spies 1973: 501.

5 Spies 1973: 500. Het begrip ‘scientific community’ ontleent Spies aan Kuhn (1962).

6 Laan 1997: 4. Recente handboeken benadrukken steevast de multi- en interdisciplinaire aard van de academische literatuurstudie, zie o.a. Brillenburg-Wurth & Rigney 2006: 36; Rock, Franssen & Essink 2013: 259.

7 Laan 1997: 3. Recenter zien we dit bijvoorbeeld in *Stemmen op schrift* (2006) van Frits van Oostrom. In de proloog van zijn geschiedenis van de vroegste Nederlandse literatuur benadrukt Van Oostrom te schrijven vanuit zowel wetenschappelijke als culturele drijfveren. Het gaat hem erom een ‘verhaal’ te vertellen, niet om ‘kennis geconcentreerd als een bouillonblokje’ te brengen. Zijn boek is dan ook geen ‘handboek’, maar een ‘leesboek’. Van Oostrom 2013: 23.

aldus gekenmerkt door een vermenging van registers. Het maakt de literatuurwetenschap tot een zeer 'hybridisch genre'.⁸

De epistemologische verdeeldheid van de literatuurwetenschap en het hybridische karakter van haar producten zorgt ervoor dat de literatuurwetenschap moeite heeft haar wetenschappelijke autoriteit te doen gelden ten overstaan van de zogenaamde exacte wetenschappen. Deze twee internwetenschappelijke kenmerken zijn echter niet de enige factoren die aanleiding hebben gegeven tot uitspraken die de autoriteit van de discipline aantasten. Er is tevens een druk van buiten het wetenschappelijke veld, zo signaleert ook Tollebeek in *Mannen van karakter*. De wetenschappelijke beschouwing van literatuur is namelijk nooit de *enige* autoriteit geweest die met kennis van zaken sprak over literatuur. Ook het publieke discours, dat wordt gevoed en gevoerd door critici, dichters, romanciers en essayisten, is een stem van gewicht als het gaat om de bestudering van literatuur. Dit leidt ertoe dat de geschiedenis van de academische literatuurstudie wordt gekenmerkt door een continue spanning – het ene moment intenser dan het andere – tussen de academische en niet-academische literatuurbeschouwing. D e spanning vormt het onderwerp vormt van dit proefschrift.

In *Mannen van karakter* (2011) onderzoekt Tollebeek de manier waarop het academische en het publieke discours over literatuur strijden om het spreekrecht voor de periode rond 1900. Hij doet dat aan de hand van twee prototypische representanten: de 'objectivistische' literatuurgeschiedschrijver Jan te Winkel (1847-1927) en de 'subjectivistische' essayist Willem Byvanck (1848-1925). Eén van de conclusies die Tollebeek in *Mannen van karakter* trekt, is dat wetenschappers rond 1900 er niet in slaagden 'het monopolie te verwerven op het – met gezag – spreken over de literatuur' ondanks dat zij een duidelijk onderscheid voorstonden tussen wetenschappelijke en publieke literatuurbeschouwing.⁹

Het verkrijgen van een monopolie werd bemoeilijkt omdat zich tegelijkertijd met de professionalisering van de academische literatuurstudie een literaire beweging ontplooi de die directe kritiek uitte op de academische literatuurbeschouwers. De dichter-critici van de artistieke Beweging van Tachtig openden de aanval op de 'officiële literatuurgeschiedschrijvers' en presenteerden zich als de rechthebbende autoriteiten op het gebied van de literatuurbeschouwing. 'Het waren de protagonisten van de literaire scene zelf die hun discours over de literatuur als het bij uitstek gezaghebbende presenteerden', schrijft Tollebeek.¹⁰ Dat zij daarin succesvol waren, bewijst de benoeming van één van de representanten van de Beweging van Tachtig tot hoogleraar Nederlandse Letterkunde. In 1925 werd de dichter en criticus Albert Verwey (1865-1937) aangesteld als hoogleraar

8 Laan 1997: 5.

9 Tollebeek 2011: 27.

10 Tollebeek 2011: 28.

aan de Universiteit van Leiden. Deze benoeming laat bij uitstek zien hoe nauw verbonden de academische en niet-academische literatuurbeschouwing op dat moment waren.

Albert Verwey kan een uitzonderlijk geval binnen de vakgeschiedenis worden genoemd, omdat het hier een benoeming betreft van een publieke literatuurbeschouwer die nooit academische scholing heeft genoten. Toch staat hij niet alleen. Andere voorbeelden van critici zonder academische scholing die benoemd werden tot hoogleraar Nederlandse Letterkunde waren Hans Gomperts (tevens benoemd aan de universiteit van Leiden in 1965) en Kees Fens (benoemd in 1982 aan de Katholieke Universiteit Nijmegen). Als we de blik in het algemeen richten op hoogleraren die academische en publieke literatuurbeschouwing combineren dan blijkt de lijst echter veel langer en kan er amper meer van een uitzondering gesproken worden. Door de vakgeschiedenis heen treft men vele voorbeelden van academische literatuurbeschouwers die, al dan niet onder pseudoniem, werkzaam waren als criticus, essayist of literator buiten de academie. Te denken valt aan figuren als Gerard Brom (1882-1959), P.N. van Eyck (1887-1954), Anton van Duinkerken (1903-1968), Nico Donkersloot (1902-1965), Garnt Stuiveling (1907-1985), Jaap Oversteegen (1926-1999), Ton Anbeek (1944), Ad Zuiderent (1944) en Jaap Goedegebuure (1947).¹¹ Het zal weinig verwonderen dat juist het werk en het optreden van deze figuren de discussie over de verhouding tussen publieke en academische literatuurbeschouwing uitlokt; door de combinatie van activiteiten zetten zij de relatie tussen beide vormen van literatuurbeschouwing op scherp. In dit proefschrift wordt een drietal van deze wetenschappers met een uitgesproken veelzijdig profiel onder de loep genomen om de verhouding tussen de academische en publieke literatuurbeschouwing op een bepaald moment nader te onderzoeken. Om welke literatuurbeschouwers het gaat, wordt in §1.3 nader ingegaan.

1.2 Een typisch Nederlandse situatie?

Is de spanning tussen de academische en publieke literatuurbeschouwing nu een typische karakteristiek van de letterkundige discipline in Nederland? Jaap Goedegebuure en Odile Heynders menen in *Literatuurwetenschap in Nederland. Een vakgeschiedenis* (1996) van wel. In de inleiding van hun overzicht, dat bestaat uit een achttal interviews met invloedrijke literatuurwetenschappers uit Nederland, staan zij kort stil bij de relatie tussen de academische literatuurbeschouwing ('literatuurwetenschap') en de publieke literatuurbeschouwing ('literatuurkritiek') in Nederland. Deze is, volgens hen:

11 Ook bij de huidige hoogleraren Nederlandse letterkunde treffen we een combinatie van activiteiten aan, zo is Geert Buelens (1971) behalve hoogleraar aan de Universiteit Utrecht ook dichter en schrijft Yra van Dijk (1970), hoogleraar te Leiden, recensies voor *NRC*.

[A]nders dan in bijvoorbeeld Engeland en Duitsland, altijd moeizaam geweest. Telkens zijn er in de loop van de afgelopen vier decennia pogingen gedaan, soms tamelijk geforceerd, om de interpretatie van literaire teksten controleerbaar te maken en daarmee een wetenschappelijke grondslag te geven. Al die pogingen bestempelen de literatuurwetenschap tot een academische kwestie en trekken daarmee een grens tussen wetenschap en kritiek. In de ons omringende landen is die grens veel minder scherp.¹²

In dit citaat spelen duidelijk een aantal vooronderstellingen mee met betrekking tot de geschiedenis van de discipline. Ten eerste laten Goedegebuure & Heynders de literatuurwetenschap in Nederland rond 1960 beginnen, het moment dat de literatuurwetenschap eigen leerstoelen krijgt en daarmee officieel erkend wordt als academische discipline. Daarnaast verwijzen zij met de eis van ‘controleerbaarheid’ naar een specifieke vorm van literatuurwetenschap, namelijk de door de Amerikaanse *New Critics* geïnspireerde literatuurbeschouwing die in Nederland werd gepropageerd door het tijdschrift *Merlyn* (1961-1964).¹³ Ik ga hier niet verder in op deze aannames, zij komen in Hoofdstuk 5 aan bod. Waar het mij hier om te doen is, is de uitspraak dat de spanningen tussen de academische en de niet-academische literatuurbeschouwing een ‘typisch Nederlandse situatie’ zou betreffen.¹⁴ Dit is volgens mij allerm minst het geval.

In het Engelse taalgebied geeft de definitie van de term *criticism* zoals we die aantreffen in het *Oxford English Dictionary* de spanning tussen de twee vormen van literatuurbeschouwing eigenlijk al weer:

- a.) The art of estimating the qualities and character of literary or artistic work; the function or work of a critic.
- b.) spec. The critical science which deals with the text, character, composition, and origin of literary documents, esp. those of the Old and New Testaments.¹⁵

De definitie verwijst tegelijkertijd naar een algemene (niet-academische) en een gespecialiseerde (academische) literatuurbeschouwing die zijn wortels heeft in de traditionele hermeneutiek. Volgens deze tweeledige uitleg kan zowel een schrijver als T.S. Eliot als een academicus als Harold Bloom *critic* worden genoemd.

Een dergelijke flexibele invulling van de term *criticism* doet misschien vermoeden dat de grens tussen kritiek en wetenschap veel minder scherp is dan in Nederland en dat de relatie tussen beide allicht minder ‘moeizaam’ is, zoals Goedegebuure &

12 Goedegebuure & Heynders 1996: 28.

13 Goedegebuure & Heynders menen dan ook dat de literatuurbeschouwing van *Merlyn* ‘de enige literatuurbeschouwelijke beweging [is] die vanuit buitenlandse inspiratie iets ‘eigens’ heeft weten te bewerkstelligen’. Goedegebuure & Heynders 1996: 24.

14 Goedegebuure & Heynders 1996: 28.

15 *Oxford English Dictionary*, online geraadpleegd op 16/09/2014.

Heynders stellen, maar daarmee wordt voorbij gegaan aan het feit dat de verhouding tussen de twee vormen van literatuurbeschouwing ook in het Engelse taalgebied keer op keer onderwerp van debat vormt. Dit wordt bijvoorbeeld ook benadrukt door René Wellek, auteur van het meerdelige *A History of Modern Criticism 1750-1950* (1955-1992).¹⁶ In 'Literary Criticism. A Historical Perspective' een bijdrage aan de bundel *What is Criticism?* (1981) concludeert hij dat het begrip *criticism* altijd al een uiterst omstreden begrip is geweest:

[A] survey of the diverse concepts of criticism in history leads to the inevitable conclusion that 'criticism' is an 'essentially contested concept', that in the last two hundred years the possible positions were formulated and reformulated in different contexts, for different purposes, in different countries.¹⁷

De formulering en herformulering van het begrip beweegt zich, volgens Wellek, steeds tussen een ruimere en een engere definitie van *criticism*, tussen de opvatting van *criticism* als 'discourse about literature' en *criticism* als toegespitste evaluatieve praktijk.¹⁸ Volgens Wellek wordt het continue proces van (her)definiëring geflankeerd door de voortdurende discussie over de vermeende mogelijkheden of onmogelijkheden van objectieve en subjectieve criteria: 'The conflict between objective and subjective standards is basic'.¹⁹ De geschiedenis van de kritiek kenmerkt zich, volgens Wellek, aldus door een voortdurend touwtrekken tussen meer intuïtieve (subjectieve) en wetenschappelijke (objectieve) methoden in de literatuurstudie.²⁰

Ook in de Angelsaksische wereld is getracht de academische en publieke literatuurbeschouwing van elkaar te onderscheiden, bijvoorbeeld door een onderscheid te maken tussen *criticism* en *scholarship*. Zo gebruikt Gerald Graff bijvoorbeeld in het standaardwerk *Professing Literature. An Institutional History* (1987) de oppositie 'scholarship versus criticism' om de ontwikkelingen van de letterkundige discipline in de Engelstalige wereld voor de periode 1915-1965 in kaart te brengen. Dat de verhouding tussen *scholarship* and *criticism* allerm minst onproblematisch is en de nodige spanningen oproept, kan geïllustreerd worden met een verwijzing naar het werk van de Britse literatuurbeschouwer F.W. Bateson (1901-1978). In *The Scholar-Critic. An Introduction to Literary Research* (1972) stelt Bateson dat het onderscheid tussen *criticism* en *scholarship* een geforceerde schematisering van de werkelijkheid inhoudt. Hij opent zijn boek zelfbewust met de volgende positiebepaling:

16 Welleks *A History of Modern Criticism* omvat 8 delen: de eerste twee delen verschenen in 1955; deel 3 en 4 in 1965; deel 5 en 6 in 1986; deel 7 in 1991; deel 8 in 1992.

17 Wellek 1981: 320.

18 Wellek 1981: 297.

19 Wellek 1981: 320.

20 Wellek 1981: 320.

Literary criticism and literary scholarship are often considered each other's antitheses. This is, I believe, a mistake. The two approaches to literature are, except at the most superficial level, complementary, both indispensable, both equally honourable aspects of a single discipline.²¹

Voor Bateson hield de verwevenheid van kritiek en wetenschap overigens niet in dat beide werkzaamheden op exact hetzelfde niveau functioneerden. *Scholarship* staat niet voor niets voorop in de samentrekking en wordt in Batesons voorstelling van zaken gezien als een vervolmaking van de kritische arbeid:

The literary critic who aspires to be something more than a journalist or reviewer must be – at least within the area of his special interests – something of a scholar.²²

Een andere manier waarop in het Engelse taalgebied een onderscheid wordt aangebracht tussen publieke en academische literatuurbeschouwing is door het academische *criticism* af te bakenen van het journalistieke *reviewing* (we zien dit ook in het citaat van Bateson hierboven). Een onderscheid tussen *criticism* en *reviewing* werd recenter gemaakt door bijvoorbeeld Rónán McDonald in zijn polemische *The Death of the Critic* (2007) en door Gary Day in zijn historisch overzicht *Literary Criticism: a New History* (2008). In beide gevallen wordt het onderscheid gemaakt op basis van de verschillende publicatiekanalen: *criticism* treffen we aan in de academische vaktijdschriften, *reviewing* in de journalistieke media. Hierin wordt ook een verschil in motivatie zichtbaar; de recensie dient uiteindelijk een economisch doel en moet bijdragen aan de verkoop van een cultureel product.²³ Van een dergelijk economisch doel is in het geval van de wetenschappelijke kritiek geen sprake.²⁴

In het Duitse taalgebied wordt, eigenlijk zeer vergelijkbaar met de huidige Nederlandse situatie, doorgaans een strikt onderscheid gemaakt tussen *Literaturwissenschaft* en *Literaturkritik*.²⁵ Beide worden opgevat als een apart literair instituut die hun eigen organisatie en doelmatigheid kennen. 'Literaturkritik' wordt in het *Metzler-Lexikon Literatur- und Kulturtheorie* bijvoorbeeld niet eens apart behandeld,

21 Bateson 1972: vii.

22 Bateson 1972: 11.

23 Maurice Berger maakt in *The Crisis of Criticism* (1998) een onderscheid tussen 'academic and journalistic criticism' dat gelijk lijkt te lopen met het onderscheid tussen 'criticism' en 'reviewing', zie Berger 1998: 12.

24 Hier dient ook nog te worden opgemerkt dat het Engels wel een – zij het zeer diffuus – onderscheid kent tussen *criticism* en *critique*. Zie o.a. De Boer & Sonderegger (2012).

25 In haar proefschrift *Een literair fenomeen van de eerste orde. Evaluaties in de Nederlandse literaire dagbladkritiek 1955-2005* (2014) merkt ook Esther Op de Beek op dat *Literaturkritik* in Duitsland wordt gereserveerd voor de journalistieke kritiek. Zij verwijst daarbij naar Neuhaus (2004) en Anz & Baasner (2008). Op de Beek 2014: 27, voetnoot 3.

maar geschaard onder het lemma ‘literaire instituties’ (*Institutionen, literarische*).²⁶ Ook het uitgebreidere *Reallexikon der Deutschen Literaturwissenschaft* (2000), dat wel een eigen lemma ‘Literaturkritik’ opneemt, alsmede een begripsgeschiedenis van de term geeft, definieert de literaire kritiek in eerste instantie als: ‘Institution des literarischen Lebens, die literarische Texte, Autoren und andere Phänomene der Literatur kommentiert und bewertet’.²⁷ Als zodanig maakt *Literaturkritik* deel uit van wat het lexicon de ‘Umwelt der Kritik’ noemt, ofwel ‘Literatur über Literatur’ (vergelijkbaar met wat Weliek ‘discourse about literature’ noemde). Tot deze *Umwelt* of kritische ruimte behoren ook de ‘(Literatur)Ästhetik, Literaturgeschichte, Literaturtheorie und Literaturwissenschaft’.

Opmerkelijk genoeg lijkt de literatuurkritiek hierin een aparte plaats in te nemen, het lexicon maakt althans melding van een (historisch gegroeid) onderscheid tussen de literaire kritiek (‘Tageskritik’) en de andere (‘gelehrte!’) vormen van kritiek:

Die Begeleitung der Aktualität wird durch die periodisch erscheinenden Journale organisiert – Literaturkritik wird im Prinzip zur Tageskritik. Es tritt eine Trennung gegenüber gelehrter Kritik, Philologie, später gegenüber Literaturwissenschaft und Literaturgeschichte, Tekstkritik und Ästhetik in Kraft.²⁸

De voorstelling van een schisma komt nog sterker naar voren in het handboek *Einführung in die Literaturwissenschaft* (1995). Hierin wordt gesproken over een ‘in Deutschland bestehende Kluft zwischen Kritik und Literaturwissenschaft’ sinds de vroege jaren ’70.²⁹ Dat er tussen deze twee vormen van literatuurbeschouwing in Duitsland niet alleen een kloof gaapt, maar ook enige spanning bestaat, wordt aangestipt door Hans Ulrich Gumbrecht. In een bijdrage aan een themanummer over het essay van *Republics of Letters* (2014) spreekt hij over ‘a specific tension (...) in the German-speaking world’ tussen een “scientific” (*wissenschaftliche*) en een meer essayistische literatuurbeschouwing.³⁰ Laatstgenoemde heeft zich vaak moeten verdedigen tegenover een literatuurbeschouwing die zichzelf wetenschappelijk noemt, schrijft Gumbrecht. Volgens hem heeft het essay als intellectueel genre de hedendaagse literatuurstudie echter meer te bieden dan die vormen van literatuurbeschouwing die zich ‘wetenschappelijk’ noemen.³¹

26 Nünning 1998: 235-236. Ook is er geen apart lemma ‘Kritik’ opgenomen. Wel vinden we een lemma ‘Kritische Theorie’ waaronder de Frankfurter Schule wordt behandeld.

27 Fricke e.a. 2000: 463.

28 Fricke e.a. 2000: 464.

29 Zie de bijdrage ‘Literaturkritik’ van Jana Ziganke in Pechlivanos e.a. 1995: 271.

30 Gumbrecht 2014: 2.

31 De essayistische literatuurbeschouwing, door Gumbrecht in navolging van Duitse literatuurbeschouwers ook wel ‘rhapsodisch’ genoemd: ‘had to provoke the protest and the resistance of a professional practice that, since the early nineteenth century, has understood itself as “scientific” (*wissenschaftlich*) in the development of the German university’. Gumbrecht 2014: 2.

Het moge duidelijk zijn dat de spanning tussen het academische en publieke discours over literatuur niet alleen aanwezig is in het Nederlandse taalgebied. Zij wordt tevens zichtbaar in genoemde opposities als *criticism/scholarship*, *reviewing/criticism*, *academic/journalistic criticism*, *Literaturkritik/Literaturwissenschaft*, *Tageskritik/gelehrte Kritik*, *essay/Wissenschaft* etc. De problematische verhouding tussen literatuurwetenschap en literatuurkritiek kan daarmee allerm minst een ‘typisch Nederlands’ fenomeen worden genoemd.³²

Eenzelfde spanning tussen het academische en niet-academische domein kan bovendien in andere (geestes)wetenschappelijke disciplines worden gesignaleerd. Zo is er bijvoorbeeld binnen de geschiedwetenschap recentelijk meer aandacht voor de zogenaamde *amateur historian*, de niet-academische geschiedschrijver die zich over gebeurtenissen uit het verleden buigt en met zijn werk, vaak op zeer persoonlijke wijze, een bijdrage levert aan de kennisproductie.³³ Ook buiten de geesteswetenschappen treffen we een dergelijke concurrentie aan. In *Over de grenzen van disciplines. Plaatsbepaling van de sociale wetenschappen* (2011) noemt Ruud Abma bijvoorbeeld expliciet de problematische ‘dubbele legitimering’ van de sociale wetenschappen.³⁴ Hij wijst daarmee op het gegeven dat het spreken over sociale ontwikkelingen niet is voorbehouden aan de sociale wetenschapper. Ook vanuit de politiek, het bedrijfsleven en vanuit sociaal-maatschappelijke verenigingen wordt aanspraak gemaakt op het met gezag spreken over sociale kwesties. De nauwe verbondenheid van het wetenschappelijke en publieke domein vormt ook voor de socioloog een geprononceerd probleem. De socioloog en literatuurwetenschapper lijken wat dit betreft op elkaar, zo benadrukt Jos Joosten in zijn oratie *Niet wat de criticus moet, maar wat hij doet* (2007). Joosten legt hierin een directe link tussen de sociologie – meer precies: de sociologie van Pierre Bourdieu – en de literatuurwetenschap:

Een specifiek vraagstuk binnen zijn [Pierre Bourdieu, MW] sociologische onderzoeken – en in zekere zin geldt dit ook voor bepaald letterkundig onderzoek – is de positie van de onderzoeker zelf binnen het veld: hoe houd je een objectieve kijk op je studieobject terwijl je, in mindere of meerdere mate, zelf deel bent van dat onderzoeksveld, al was het maar door je simpele aanwezigheid als onderzoeker of als publicist binnen het veld dat ook je onderzoeksgebied is?³⁵

32 Ook Bru & Maschelein benadrukken in *Tijding en tendens* (2009), een speciaal nummer van *CLW* over literatuurwetenschap in de Nederlanden, dat de gespannen verhouding tussen kritiek en wetenschap allerm minst een Nederlandse aangelegenheid is. Bru & Maschelein 2009: 8.

33 Zie bijvoorbeeld William D. Rubinstein *Shadow Pasts: ‘Amateur Historians’ and History’s Mysteries* (2008).

34 Abma 2011: 30-34. In *Between Literature and Science: the Rise of Sociology* (1988) schrijft Wolf Lepenies over de competitie tussen schrijvers en critici enerzijds en sociologen anderzijds. ‘From this process there arose a competition between a literary intelligentsia composed of authors and critics and a social-scientific intelligentsia. The problem of sociology is that, although it may imitate the natural sciences, it can never become a true natural science of society: but if it abandons its scientific orientation it draws perilously close to literature.’ Lepenies 1988: 7.

35 Joosten 2007: 5.

Het voert hier te ver om dieper in te gaan op de vergelijking tussen de disciplines en de verschillende vormen waarin de spanning tussen het publieke en academische discours zich in uiteenlopende academische disciplines manifesteert. Van belang is hier te constateren dat niet alleen de complexiteit van de verhouding tussen de wetenschappelijke en niet-wetenschappelijke bestudering van literatuur tekort wordt gedaan als de blik wordt beperkt tot het eigen vak- en taalgebied, zoals Goedegebuure & Heynders doen in *Literatuurwetenschap in Nederland*, maar dat tevens wordt miskend dat het hier gaat om een veel breder, algemener wetenschapsfilosofisch vraagstuk. De bestudering van de verhouding tussen het academische en niet-academische discours roept namelijk steeds weer vragen op over de aard, de werking en de functie van de wetenschappelijke praktijk in het algemeen, en – in dit geval – de literatuurwetenschappelijke praktijk in het bijzonder. Dit proefschrift richt zich op de specifieke Nederlandse situatie, maar wil de centrale vraag naar de verhouding tussen wetenschap en kritiek plaatsen in het licht van dit bredere, wetenschapsfilosofische vraagstuk naar ‘the conflict between objective and subjective standards’ (Wellek) en naar ‘de positie van de onderzoeker zelf’ (Joosten) in dat conflict. In de volgende paragrafen wordt het onderzoek verder afgebakend (§1.3) en worden de methodologische keuzes toegelicht (§1.4). Tot slot wordt in de laatste paragraaf stilgestaan bij enkele theoretische en praktische problemen waar de onderzoeker tegenaan loopt bij dit type onderzoek (§1.5).

1.3 ‘Literatuurwetenschap’ & ‘literatuurkritiek’ – onderzoeksvraag & *case studies*

1.3.1 Een contemporain onderscheid

Door de complexe verhouding tussen het wetenschappelijke en publieke discours over literatuur in Nederland tot onderwerp te nemen, vormt niet literatuur zelf, maar het spreken over literatuur het onderzoeksterrein van deze studie. Tot nu toe werden verschillende termen gebruikt om een onderscheid aan te duiden in het spreken over literatuur: ik gebruikte de binaire opposities academisch en niet-academisch, wetenschappelijk en niet-wetenschappelijk, en sprak over een spanning tussen twee domeinen, discoursen of praktijken, namelijk die van de academische literatuurbeschuwer enerzijds en de publieke literatuurbeschuwer anderzijds.³⁶ In de hedendaagse vakliteratuur op het gebied van de moderne letterkundige neerlandistiek gebruikt men doorgaans de termen ‘literatuurwetenschap’ en ‘literatuurkritiek’ om een onderscheid aan te duiden, zoals reeds duidelijk werd in de genoemde vakgeschiedenis van Goedegebuure & Heynders.

³⁶ Deze laatste twee aanduidingen zijn overgenomen uit het cultuurhistorisch onderzoek van Tollebeek.

Een belangrijke publicatie die het huidige spreken van een oppositie tussen literatuurkritiek en literatuurwetenschap in de neerlandistiek heeft bepaald, is *Literatuurwetenschap en cultuuroverdracht* (1992) van de literatuurwetenschappers Douwe Fokkema en Elrud Ibsch.³⁷ Hierin constateren zij een toename én een verheving van conflicten tussen critici en wetenschappers sinds de jaren '60. Deze observatie leidt tot een expliciete stellingname ten aanzien van de relatie tussen de criticus en de wetenschapper:

Het tijdstip is gekomen dat zij ervan doordrongen zouden moeten zijn dat zij nodig uit elkaar moeten gaan. De wetenschapper is geen criticus en de criticus is geen wetenschapper.³⁸

Het onderscheid is volgens Fokkema & Ibsch helder. De criticus, besmet met 'het odium van de actualiteit', reageert op het actuele boekenaanbod en zijn hoofdvraag is of hij '(...) een nieuw verschenen boek een plaats kan geven in zijn eigen norm- en denksysteem dan wel of het boek hiermee in botsing komt.'³⁹ Daarmee is de taak van de criticus 'normenstellend'. Van de criticus wordt, met andere woorden, een *oordeel* verwacht, zijn werk 'lokt botsingen uit, confrontaties van normen en waardeoordelen die leven en beweging in de literaire communicatie brengen.'⁴⁰ De wetenschapper richt zich daarentegen op de historische productie van literatuur. Zijn taak is niet 'normenstellend', maar 'beschrijvend' en 'verklarend', meer precies: hij geeft een beschrijving en verklaring van de heersende normen bij auteur, criticus en/of lezer(sgroepen).⁴¹ De wetenschapper maakt daarmee de criticus in feite tot *object* van zijn onderzoek. Deze heldere taakverdeling leidt tot een eveneens duidelijke scheiding van werkgebieden: het werk van de criticus ('spontaan, participierend, normenstellend') bepaalt mede de 'literaire communicatie', het werk van de wetenschapper ('distantiërend, analyserend, beschrijvend en verklarend') bepaalt mede de beweging van de wetenschappelijke communicatie.⁴²

Deze formulering van het onderscheid tussen kritiek en wetenschap blijkt nog steeds met instemming te worden geciteerd. Het handboek *Literatuur in de wereld* (2013), geschreven door letterkundigen van de Universiteit van Amsterdam, opent met een hoofdstuk 'Grondslagen' waarin het onderscheid van Fokkema & Ibsch wordt herhaald. De auteurs van dit hoofdstuk, Thomas Vaessens en Paul Bijl, stellen dat het doel van de literaire kritiek 'het oordelen over teksten' is.⁴³ De criticus

37 Fokkema was van 1981 tot 1996 hoogleraar Algemene en Vergelijkende Literatuurwetenschap aan de Universiteit van Utrecht, Ibsch was van 1976 tot 2000 hoogleraar Algemene Literatuurwetenschap aan de Vrije Universiteit.

38 Fokkema & Ibsch 1992: 24.

39 Fokkema & Ibsch 1992: 27.

40 Fokkema & Ibsch 1992: 29.

41 Fokkema & Ibsch 1992: 31.

42 Fokkema & Ibsch 1992: 34.

43 Vaessens & Bijl 2013: 21.

doet normatieve uitspraken over de literaire tekst en gaat daarbij zoveel mogelijk uit van de eigen 'subjectieve beleving'.⁴⁴ De literatuurwetenschapper tracht die subjectieve beleving juist zo veel mogelijk uit te schakelen, hij 'probeert tot uitspraken over teksten te komen die juist van oordelen zijn ontdaan'.⁴⁵ Dit van Fokkema & Ibsch overgenomen onderscheid in taakopvatting wordt in *Literatuur in de wereld* vervolgens uitgebreid en, in lijn met inzichten uit de literatuursociologie, institutioneel verankerd. De criticus wordt verbonden aan het instituut van de publieke media; hij is werkzaam in het 'literaire veld' en zijn productie draagt bij aan het symbolisch kapitaal van dat veld, schrijven Vaessens & Bijl. De wetenschapper daarentegen is verbonden aan het universitaire instituut en draagt bij aan de productie van het symbolisch kapitaal van het 'wetenschappelijke veld'. Op deze wijze benadrukken Vaessens & Bijl dat de criticus en de wetenschapper niet alleen een verschillende taakstelling hebben, maar ook dat zij functioneren in twee aparte velden, die ieder een eigen structuur, eigen veldwetten en eigen instituties hebben.⁴⁶

1.3.2 Historiciteit

De overeenkomst in standpunten van Fokkema & Ibsch uit 1992 en Vaessens & Bijl uit 2013 doet vermoeden dat het hier gaat om een algemeen en helder afgebakend begrippenpaar, om *de* literatuurwetenschap en *de* literatuurkritiek. Op deze wijze weergegeven, lijken de termen te verwijzen naar een essentie (kritiek is subjectief, wetenschap objectief) dan wel naar een set tijdloze eigenschappen (de criticus is 'spontaan, participierend, normenstellend', de wetenschapper 'distantiërend, analyserend, beschrijvend en verklarend'). Het feit dat de begrippen in de vakliteratuur van dit moment gebruikt worden om de verhouding tussen het academische en publieke discours over literatuur te begrijpen, mag echter niet doen vergeten dat deze begrippen specifieke, *tijdgebonden* aanduidingen zijn die worden gebruikt om de diffuse werkelijkheid te ordenen en om een categorisering aan te brengen.

Zo wordt bij nadere beschouwing bijvoorbeeld duidelijk dat Fokkema & Ibsch en Vaessens & Bijl met de term 'literatuurwetenschap' allebei iets anders bedoelen. Fokkema & Ibsch verwijzen met de term specifiek naar de relatief jonge discipline van de algemene en vergelijkende literatuurwetenschap, een discipline waarvoor de eerste leerstoelen in Nederland in de jaren '50 werden geïnstalleerd.⁴⁷ Vaessens & Bijl vatten de term 'literatuurwetenschap' veel breder op en gebruiken het als

44 Vaessens & Bijl 2013: 21.

45 Vaessens & Bijl 2013: 21.

46 Hiermee passen Vaessens & Bijl overigens een correctie toe op de in de neerlandistiek gangbare onderverdeling van de literaire kritiek in a.) journalistieke kritiek, b.) essayistiek en c.) literatuurwetenschap zoals te vinden in o.a. Dorleijn & Van Rees (2006), Dorleijn, De Geest, Reymenants & Verstraeten (2009), Verstraeten (2011) en Joosten (2012).

47 Zie Hoofdstuk 4 voor beschrijving van de eerste leerstoelen Literatuurwetenschap in Nederland.

synoniem voor de (moderne) ‘Nederlandse letterkunde’, een discipline die strikt genomen al veel ouder is dan de literatuurwetenschap en waarvan de oorsprong institutioneel terug te leiden is tot de benoeming in 1877 van Willem Jonckbloet (1817-1885) als eerste hoogleraar Nederlandse Letterkunde aan de universiteit Leiden.⁴⁸ De suggestie wordt zodoende gewekt dat ‘Nederlandse letterkunde’ langzaam is overgegaan in ‘literatuurwetenschap’ en dat men, wil men het hele gebied van de academische literatuurstudie in Nederland omvatten, dus net zo goed over de literatuurwetenschap kan spreken. De letterkundige neerlandistiek en de literatuurwetenschap zijn institutioneel gezien echter nog vaak twee afzonderlijke disciplines aan de Nederlandse Letteren Faculteiten, waarbij de literatuurwetenschap niet zelden is ondergebracht onder de bredere noemer *Cultural Studies* of (algemene) cultuurwetenschappen. Door in hun handboek voor de moderne Nederlandse letterkunde consequent te spreken over literatuurwetenschap, tonen de auteurs hun affiniteit met de meer theoretische en internationale inslag van de literatuur- en algemenere cultuurwetenschappelijke discipline en lijken zij afstand te willen nemen van de nationale preoccupatie die de term ‘letterkunde’ met zich meebrengt.

Belangrijker dan deze kanttekening bij *Literatuur in de wereld* is de constatering dat het spreken over ‘literatuurwetenschap’ – en in het verlengde daarvan van een onderscheid tussen literatuurwetenschap en literatuurkritiek – strikt genomen een anachronisme is voor een groot gedeelte van de geschiedenis van de letterkundige neerlandistiek. Tot het einde van de negentiende eeuw was het begrip ‘literatuur’ (of ‘litteratuur’⁴⁹) amper in omloop, men sprak allereerst over ‘letterkunde’, waarmee een veel groter en gevarieerder corpus werd aangeduid.⁵⁰ Met de term werd bovendien ook de *studie* van de letterkunde bedoeld. De ‘academische letterkunde’ omvatte in de negentiende eeuw veel verschillende disciplinaire praktijken: editiegeschiedenis, letterkundige geschiedenis, mediëvistiek, retorica of welsprekendheid, filologie, lexicografie.⁵¹ Overigens, ook wanneer de term literatuur meer in gebruik raakt, blijft de betekenis er van in de eerste decennia van de twintigste eeuw ruim genoeg om het werk van essayisten, kunstbeschouwers, filosofen en zelfs historici mee aan te duiden.⁵²

In de jaren tussen de twee wereldoorlogen duikt de term ‘literatuurwetenschap’ met enige regelmaat op, maar doorgaans blijft men spreken over ‘academische letterkunde’ (zie Hoofdstuk 3). Het zal tot na de Tweede Wereldoorlog duren tot het begrip ‘literatuurwetenschap’ ingeburgerd raakt. Van een institutionele inburgering

48 Zie Hoofdstuk 2 voor de benoeming van Jonckbloet en de eerste leerstoel(en) Nederlandse Letterkunde.

49 Aanvankelijk werd ‘literatuur’ net als in het Latijn met dubbele ‘t’ geschreven. Zie Philippa e.a. *Etymologisch woordenboek van het Nederlands* (2009), geraadpleegd via *Etymologiebank.nl*.

50 Laan 1997: 68.

51 Rock 2010: 20.

52 Dorleijn & Van Rees 2006: 29.

kan pas gesproken worden vanaf de jaren '60, wanneer de leerstoelen Literatuurwetenschap op verschillende plekken zijn ingesteld.

Waarom wordt, ondanks het gevaar van anachronisme, in dit promotieonderzoek dan toch gehecht aan de termen literatuurwetenschap en literatuurkritiek? Door dit begrippenpaar op te nemen in de ondertitel van mijn studie wil ik benadrukken dat het onderzoek is ontstaan vanuit een nieuwsgierigheid naar de wortels van een op dit moment gemaakt onderscheid tussen kritiek en wetenschap. Maar ook vanuit verwondering over deze situatie, enerzijds omdat het onderscheid voor mij – en vele andere jonge literatuuronderzoekers in Nederland en Vlaanderen – allerm minst vanzelfsprekend is, anderzijds omdat het naar mijn idee een wezenlijk aspect van de literatuurstudie buiten de deur tracht te houden, namelijk de persoonlijke 'subjectieve' dimensie van wetenschap. Ik kom op deze persoonlijke dimensie in §1.5 en in de conclusies terug.

De keuze om het begrippenpaar literatuurwetenschap/literatuurkritiek als vertrekpunt te nemen, leidt desalniettemin tot een belangrijk voorbehoud. Er moet namelijk steeds voor worden gewaakt dat de blik op het verleden niet al te zeer wordt gestuurd door het heden. Om dit gevaar zo goed mogelijk te ondervangen is voor iedere periode gekeken welke termen op dat moment in omloop waren om de wetenschappelijke en niet-wetenschappelijke studie van literatuur aan te duiden. Welke termen worden gehanteerd, en hoe worden zij gedefinieerd en vormgegeven in de literair-kritische dan wel wetenschappelijke praktijk? Daarnaast is steeds de vraag gesteld in hoeverre de spanning tussen de academische en publieke literatuurbeschouwing – tussen 'literatuurwetenschap' en 'literatuurkritiek' – een werkelijk op dat moment gevoeld probleem is en niet een projectie betreft van het heden op het verleden.

1.3.3 Relationaliteit

Naast de historische bepaaldheid van de begrippen 'literatuurwetenschap' en 'literatuurkritiek' maken bovengenoemde voorbeelden van Fokkema & Ibsch en Vaessens & Bijl nog een ander voorbehoud zichtbaar. In het specifieke gebruik van het begrippenpaar door juist genoemde literatuurwetenschappers wordt namelijk duidelijk dat het domein van de literaire kritiek wordt gebruikt als *afzetpunt* om het eigen wetenschappelijke domein vorm te geven en af te bakenen. Daarbij klinken vaak tegenstrijdige, want elkaar overlappende concepties door over wat de praktijk van de wetenschapper, maar óók die van de criticus, is en vooral *zou moeten zijn*.

Zo valt in het pleidooi van Fokkema & Ibsch op dat zij hun zeer stellig geformuleerde taak van de wetenschapper als 'distantiërend, beschrijvend en verklarend' direct zelf met voeten treden. Zij zijn wel degelijk 'normerend' bezig en bepalen mede de 'literaire communicatie' wanneer zij adviezen aan de hand doen volgens welke de literaire kritiek te werk moet gaan. Zo stellen zij dat critici er beter aan zouden doen het literaire werk niet enkel als een 'bouwsel van woorden'

te beschouwen.⁵³ Critici moeten ophouden met ‘half vakmatige analyses’ en ‘structurenwichelarij’ en zich volgens Fokkema & Ibsch opnieuw de vraag stellen naar ‘de verhouding tussen literatuur en werkelijkheid’.⁵⁴

Ook in het handboek *Literatuur in de wereld* valt een zekere ambivalentie te bespeuren. Zoals de titel aangeeft wordt de wetenschappelijke focus zoveel mogelijk gericht op de inbedding van de literaire tekst in het bredere cultureel-maatschappelijke leven. Sterker, het handboek neemt programmatisch stelling tegen een (vooronderstelde ouderwetse) opvatting van het literaire werk als autonoom artefact en onderschrijft een tekstbegrip waarbij de tekst wordt opgevat als een knooppunt in een complex kluwen van betekenisrelaties tussen werkelijkheid, auteur, lezer en andere media. Opvallend is dat in contrast de wetenschapper zelf nadrukkelijk buiten de wereld wordt geplaatst:

Waar de literair criticus onderdeel uitmaakt van het literaire veld (hij is belanghebbende), daar staat de literatuurwetenschapper buiten het veld. Hij bestudeert dat veld, reden waarom hij er geen deel van kan uitmaken, dan zou hij immers zichzelf moeten bestuderen, waardoor de objectiviteit wel heel nadrukkelijk in het geding zou komen.⁵⁵

De criticus wordt voorgesteld als participant in het literaire veld, als ‘belanghebbende’ waar de literatuurwetenschapper dat nadrukkelijk niet is. Dit brengt de vooronderstelling met zich mee dat de literatuurwetenschapper geen rol zou spelen in het kluwen van relaties waarin het literaire werk betekenis krijgt. Anders dan de literatuur wordt de literatuurwetenschap hier paradoxaal genoeg dus wel voorgesteld als een ‘autonoom’ fenomeen. Dit is een voorstelling van zaken die amper met de realiteit overeenkomt, zo onderkennen ook de auteurs meteen wanneer zij schrijven dat ‘het onderscheid tussen kritiek en wetenschap in de praktijk veel minder strikt is dan in theorie’.⁵⁶

Hiermee wordt duidelijk dat het gepresenteerde onderscheid tussen kritiek en wetenschap vaak normatief van aard is. De voorbeelden van Fokkema & Ibsch en Vaessens & Bijl maken duidelijk dat genoemde literatuurwetenschappers specifieke opvattingen over het (ideale) functioneren van de literatuurwetenschap direct verbinden aan opvattingen over het (ideale) functioneren van de literaire kritiek. De literatuurwetenschappelijke praktijk wordt gedefinieerd door een karakterisering te geven van de literair-kritische praktijk, waar de literatuurwetenschap vervolgens tegenover geplaatst wordt. Wat op een bepaald moment onder ‘literatuurwetenschap’ en wat onder ‘literatuurkritiek’ wordt verstaan, is behalve *historisch*, dus ook *relationeel* bepaald.

53 Fokkema & Ibsch nemen deze frase over van criticus Carel Peeters, Fokkema & Ibsch 1992: 30.

54 Fokkema & Ibsch 1992: 27-28.

55 Vaessens & Bijl 2013: 21-22.

56 Vaessens & Bijl 2013: 21-22.

Dit betekent dat er steeds rekening moet worden gehouden met de *normatieve dimensie* die zelfs in de ogenschijnlijk meest neutrale beschrijving van de twee praktijken is vervat. Dit geldt zowel voor de beschrijvingen van de historische protagonisten, als voor het onderzoek zelf, want ook onderhavig onderzoek kan door zojuist genoemde relationaliteit nooit geheel ontsnappen aan een zekere mate van normativiteit. Om al te grote vooringenomenheid op dit vlak tegen te gaan is er daarom voor gekozen om zoveel mogelijk de terminologie van de bestudeerde protagonisten zelf over te nemen. Indien op de onderzochte praktijk gereflecteerd dient te worden, wordt de voorkeur gegeven te spreken over ‘academische’ en ‘publieke’ literatuurbeschouwing. Hiermee wordt zo veel mogelijk voorkomen dat de bestudering van het materiaal gebeurt vanuit bestaande hiërarchische voorstellingen (zij het op basis van ontologische, epistemologische dan wel institutionele criteria) van de relatie tussen literatuurwetenschap en literatuurkritiek. Dit proefschrift heeft niet tot doel een onderscheid tussen wetenschap en kritiek te poneren, het wil juist bestaande categoriseringsmechanismen bevragen.

Door in kaart te brengen waar, wanneer en in welke context er wrijvingen en spanningen optreden tussen academici en publieke literatuurbeschouwers is het hoofddoel van deze studie: nagaan wat de continuïteiten en discontinuïteiten zijn in de relatie tussen het wetenschappelijke en publieke discours over literatuur in Nederland. Wanneer treedt die spanning op? Welke voorwaarden maken het spreken en denken over een onderscheid tussen kritiek en wetenschap mogelijk? Welke institutionele factoren zorgen er voor dat de vraag naar demarcatie van de wetenschappelijke literatuurstudie (ten opzichte van de publieke literatuurbeschouwing) steeds terugkeert?

Een antwoord op deze omvangrijke vragen wordt in dit onderzoek geformuleerd vanuit de bestudering van de praktijk van drie uitgesproken veelzijdige literatuurbeschouwers: het gaat om Albert Verwey (hoogleraar te Leiden in de periode 1925-1935), Nico Donkersloot (hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam in de periode 1936-1965) en Hans Gomperts (eveneens hoogleraar te Leiden, in de periode 1965-1981). Het betreft hier nadrukkelijk geen exemplarische literatuurwetenschappers, maar figuren die de ‘hybriditeit’ van de literatuurwetenschap bij uitstek belichamen.

Behalve dat de wrijving tussen kritiek en wetenschap in de praktijk van deze literatuurbeschouwers pregnant naar voren komt, is de keuze voor juist deze protagonisten ingegeven door het feit dat zij betrokken waren bij reeds uitvoerig becommentarieerde en bestudeerde (conflict)momenten uit de Nederlandse literatuurgeschiedenis. In het geval van Verwey is dat de genoemde strijd van de Beweging van Tachtig aan het einde van de negentiende eeuw tegen de ‘officiële’, academische literatuurgeschiedschrijvers; in het geval van Donkersloot de afkeer van de voormannen van het tijdschrift *Forum* (1931-1934) tegen een publieksgericht-

te en 'onpartijdige' kritiek in de jaren '30; en in het geval van Gomperts de opkomst van een structuralistische literatuurbeschouwing in de jaren '60 en de ophef die de Huizingalezing *Literatuurwetenschap: het raadsel der onleesbaarheid* (1978) van Karel van het Reve (1921-1999) veroorzaakte eind jaren '70. Als wetenschappers die met één been buiten de universiteit staan, kunnen de gekozen protagonisten niet alleen een verhelderende, maar ook een nieuwe blik werpen op deze belangrijke momenten uit de geschiedenis van de letterkundige neerlandistiek.

Een laatste overweging voor de keuze van juist deze protagonisten is dat zij zich in hun schrijven en hun publieke optreden veelvuldig hebben uitgelaten over de literatuurwetenschap of praktijk van de literatuurwetenschapper, alsook de literatuurkritiek of de praktijk van de literatuurcriticus. Hoe spreken deze protagonisten over de taak van de academische en de publieke literatuurbeschuwer? Welke termen gebruiken zij? Hoe sluiten die termen aan bij dominante ideeën over de literatuurwetenschappelijke en literair-kritische praktijk op dat moment? Hoe worden de opvattingen ondersteund of juist gecontrasteerd door hun handelen binnen en buiten de academie?

Daarmee gaat het in deze studie niet alleen om het in kaart brengen van de manier waarop de protagonisten *theoretiseren* over hun verschillende activiteiten, maar nadrukkelijk ook om de confrontatie met de *praktijk*. Expliciete aandacht wordt daarom besteed aan de manier waarop de academische taken worden uitgevoerd: waar werd gepubliceerd? Waar werd gesproken en voor welk publiek werd gesproken? Hoe zagen de colleges die genoemde protagonisten verzorgden eruit? Hoe gedroegen de protagonisten zich binnen de universitaire wereld, blijven zij buitenstaanders of conformeren zij zich aan de universitaire mores? En hoe reageren de vakbroeders uit zowel de publieke als de academische omgeving op het handelen van de protagonisten?

1.4 Individuele praktijken en institutionele ontwikkelingen – methodologie

1.4.1 Een institutioneel-discoursanalytische benadering

De complexe verhouding tussen de academische en publieke literatuurbeschouwing in Nederland wordt in dit proefschrift enerzijds onderzocht op het niveau van institutionele ontwikkelingen. Preciezer gesteld: de ontwikkeling van de wetenschappelijke literatuurstudie als academische discipline en de opkomst van de literaire kritiek in Nederland. Daarmee sluit het promotieonderzoek aan bij bestaand onderzoek in het Nederlandse taalgebied naar het functioneren van literaire instituties zoals dat onder anderen is uitgevoerd door Susanne Janssen in *In het licht van de kritiek* (1994), Nel van Dijk in *De politiek van de literatuurkritiek* (1994) en Jos Joosten in *Staande receptie* (2013) en zoals dat onder redactie van Gillis Dorleijn

& Kees van Rees is gebundeld in *De productie van literatuur. Het literaire veld in Nederland 1800-2000* (2006) en onder redactie van Jeroen Jansen & Nico Laan in *Van hof tot overheid. Geschiedenis van literaire instituties in Nederland en Vlaanderen* (2015). Met name de twee laatst genoemde titels sluiten aan bij onderhavig onderzoek omdat hierin, naast de literaire kritiek, ook aandacht is voor de universiteit en het literatuuronderwijs. Voor een breder inzicht in de institutionele ontwikkelingen binnen de universiteit is echter ook een beroep gedaan op de universiteit- en wetenschapsgeschiedenis, met name de studie *Vorming door wetenschap. Universitair onderwijs in Nederland 1815-1960* (1998) van Peter Baggen en de bundel *Universitaire vormingsidealen. Nederlandse universiteiten sedert 1876* (2005), onder redactie van Leen Dorsman en Peter Jan Knegtmans, zijn veel geraadpleegd.

Anderzijds wordt in ieder hoofdstuk steeds uitgebreid stilgestaan bij de praktijk van individuele literatuurbeschouwers – in het bijzonder Verwey, Donkersloot en Gomperts – en de wijze waarop zij het wetenschappelijke dan wel publieke discours over literatuur belichamen, gebruiken en formeren. De beschrijving van institutionele ontwikkelingen is dus nooit een doel op zich, maar dient om individuele uitspraken en de specifieke connotaties die cirkelen rond de termen ‘kritiek’ en ‘wetenschap’ adequaat te kunnen duiden. Met de focus op unieke uitspraken, begrepen in hun unieke institutionele context, wordt een uitbreiding van het institutionele onderzoek met een discoursanalytische component voorgesteld. Daarmee sluit mijn onderzoek niet alleen aan bij genoemde institutionele studies maar ook bij bestaand discoursanalytische onderzoek in de sociologisch-theoretische traditie van Michel Foucault.⁵⁷ In de moderne Nederlandse letterkunde is een dergelijke discoursanalytische benadering geoperationaliseerd door Dirk de Geest in *Literatuur als systeem, literatuur als vertoog. Bouwstenen voor een functionalistische benadering van literaire verschijnselen* (1996) en onder anderen uitgevoerd door Pieter Verstraeten in *Het discours van de kritiek. Literaire kritiek in Vlaanderen tussen de twee wereldoorlogen: Joris Eeckhout, Urbain van de Voorde, Paul de Vree* (2011).⁵⁸

Het begrip ‘discours’ wordt in dit type onderzoek begrepen als een breder sociaal geheel. Daarmee wijkt zij af van de meer linguïstisch georiënteerde discoursanalyse waarbinnen met de term ‘discours’ veeleer wordt verwezen naar concrete teksten of taalvormen.⁵⁹ Binnen de sociologisch-theoretische traditie wordt een

57 Zie in het bijzonder *L'archéologie du savoir* (1969) (vertaald in het Engels als *The Archeology of Knowledge* 1989)) en Foucaults oratie *L'ordre du discours* (1971).

58 Een sociologisch-theoretische discoursanalyse komt voorts aan bod in de volgende artikelen: Franssen (2010), Van de Schoor (2010) en Kemperink & Vermeer (2008), en in de proefschriften van De Cleene (2014) en Paaijmans (2015).

59 Het onderscheid tussen een linguïstische en sociologisch-theoretische discoursanalyse is ontleend aan Fairclough 1992: 30-31. Nico Carpentier & Sonja Spee (1999) sluiten hierbij aan wanneer zij stellen dat alle vormen van discoursanalyse (DA) zich bewegen tussen de parameters van *micro-context* en *macro-context*. Ondanks alle verschillen in standpunten is volgens hen '[d]e meest

specifiek discours – zoals het ‘medische discours’ of het ‘academische discours’ – gezien als een totaliteit van relaties.⁶⁰ Het vormt een cluster van strategieën waardoor gedrag en kennis van individuen (in Foucauldiaanse termen ‘subjecten’) wordt gestructureerd. Discours, in deze zin begrepen, reflecteert noch representeert een bestaande sociale structuur. Het formeert en construeert daarentegen juist een netwerk van sociale relaties, of in de woorden van de Britse linguïst Norman Fairclough: ‘Discourses do not just reflect or represent social entities and relations, they construct or ‘constitute’ them’.⁶¹

In deze studie wordt discours eveneens begrepen als een sociale praktijk die de werkelijkheid structureert en die voor een belangrijk deel vorm krijgt binnen specifieke instituties. De wetenschappelijke en publieke literatuurbeschouwing worden volgens deze opvatting begrepen als specifieke discursieve praktijken die geconstitueerd worden door het spreken en handelen van de bestudeerde protagonist in de specifieke sociaalhistorische en institutionele context. De betekenis van begrippen als ‘literatuurwetenschap’ en ‘literatuurkritiek’ is zodoende niet de som van enkele essentiële eigenschappen die door nauwkeurige bestudering van de praktijk kan worden blootgelegd, maar iets wat voortdurend wordt onderhandeld en (slechts) tijdelijk gefixeerd raakt in de discursieve activiteiten van de bestudeerde protagonisten.

Het aantrekkelijke van het sociologisch-theoretische discoursbegrip voor het onderhavige onderzoek naar de relatie tussen literatuurkritiek en literatuurwetenschap ligt precies hierin dat een specifiek discours niet wordt opgevat als een onzichtbaar fenomeen, dat onder de oppervlakte van de taal verscholen ligt, klaar om onthuld te worden door wie maar scherp genoeg ziet en diep genoeg graaft. Het discours is steeds aanwezig en manifesteert zich continu.⁶² In zijn studies naar

wezenlijke eigenschap van DA (...) het belang dat aan de context van een tekst wordt gehecht.’ Die context kan nauw worden opgevat, zoals bijvoorbeeld in sociolinguïstische studies waarin ‘de tekst zelf als context beschouwd wordt’, of ruim zoals in ‘de Foucauldiaanse interpretatie waarbij teksten gebruikt worden om zogenaamde *ordres de discours* op te sporen’. Uiteraard zijn er andere manieren om het uiterst brede veld van de discoursanalyse in te delen. In *Discours Theory and Practice* bijvoorbeeld worden een zestal ‘tradities’ onderscheiden: *conversation analysis*, *interactional sociolinguistics*, *discursive psychology*, *critical discours analysis*, *Bakhtinian research* en *Foucauldian research*. Zie Wetherell, Taylor & Yates 2001: 6. In Angermüller e.a. (2014) wordt gesproken van het transdisciplinaire veld van de *Diskursforschung* waarbinnen een vijftal verschillende ‘tendensen’ worden gesignaleerd: *Diskurs als konstitutiv für das Soziale*, *Diskurs als eine soziohistorisch kontextualisierte Praxis*, *Die gesellschaftsübergreifende Relevanz von Themen des Diskurses*, *Die diskursive Konstruktion von Subjectivität* en *Die Materialität des Diskursiven*. Angermüller e.a. 2014: 18-19. Toch komt ook het onderscheid dat Angermüller e.a. maken tussen *Diskurstheorie* en *Diskursanalyse* redelijk overeen met het onderscheid van Fairclough tussen een linguïstisch en een sociaal-theoretisch begrip van discours en Carpentier & Spee’s onderscheid tussen een discoursbenadering gericht op micro- en die gericht op macro-context.

60 Zie voor een heldere uitleg Carpentier & De Vos (2001).

61 Fairclough 1992: 3.

62 In *The Archeology of Knowledge* benadrukt Foucault: ‘Discourse must not be referred to the distant present of the origin, but treated as and when it occurs.’ Foucault 1989: 28.

bijvoorbeeld de geschiedenis van de psychologie en de waanzin laat Foucault zien dat de vraag die hij stelt niet de vraag is naar wat het discours *is* – in dat geval zou discours als een synoniem kunnen functioneren van ideologie en dus toch een soort verborgen dimensie vormen – maar naar wat discours *doet*.⁶³ Om te begrijpen wat het discours doet, stelt Foucault in *The Archeology of Knowledge* voor dat we kijken naar discursieve elementen, dat wil zeggen naar concrete uitspraken en naar ‘discursieve formaties’ (de patronen die losse uitspraken met elkaar verbinden).⁶⁴ Zulke patronen kunnen volgens De Geest worden geconstrueerd door het in kaart brengen van ‘herhalings-, variaties en uiteenlopende soorten van betekenisrelaties (synonymie, hyponymie...)’.⁶⁵ Het kan ook worden benaderd, zoals Verstraeten mooi laat zien in *Het discours van de kritiek*, door ‘sleutelconcepten’ en ‘obsederende metaforen’ vast te stellen.⁶⁶ Ook in mijn bestudering van individuele uitspraken van Verwey, Donkersloot en Gomperts gaat de aandacht in de eerste plaats uit naar sleutelconcepten – in het bijzonder de concepten die cirkelen rond de begrippen kritiek en wetenschap – en naar metaforen, zoals de voorstelling van de literatuurhistoricus als kunstschilder, de typering van de criticus als ‘medium’ of ‘bruggenbouwer’, of de karakterisering van de literatuurstudie als een ‘tot leven wekken van het verleden’ of een ‘ontmoeting met de ander’.

Daarbij is het overigens niet alleen van belang stil te staan bij wat geëxpliciteerd wordt. Van even groot belang is het om vast te stellen wat *niet* wordt geëxpliciteerd.⁶⁷ De beschrijving van een concrete uitspraak in zijn specifieke verschijningsvorm verduidelijkt immers niet alleen wat gezegd wordt, maar ook wat verzwegen, weersproken of afgekeurd wordt en daardoor *buitengesloten* wordt. Zoals ook Verstraeten benadrukt in *Het discours van de kritiek*: ‘Een cruciale vraag is dan ook waarom in gegeven omstandigheden, in een bepaalde ‘context’, juist deze uitspraak verschijnt en geen andere.’⁶⁸ Niet alles mag altijd gezegd worden; er zijn bepaalde uitspraken, termen of discursieve strategieën die buiten het discours geplaatst

63 Foucault zet zich dan ook duidelijk af tegen een analyse die uiteindelijk de intentie van de spreker probeert bloot te leggen. Een dergelijke analyse gaat er volgens Foucault namelijk vanuit dat er achter de uitspraken een andere, kenbare betekenislaag ligt. Een ideologische benadering richt zich daarmee op de vraag ‘what was being said in what was said?’. Foucault 1969: 30 Foucault richt zich daarentegen op de oppervlakte, dat wil zeggen, op een beschrijving van de uitspraken zelf, zie ook Akkerstrøm Andersen 2003: 10.

64 Foucault 1989: 41. Zie ook Verstraeten 2011: 29. Wetherell, Taylor & Yates wijzen op de nadruk die in de discoursanalyse wordt gelegd op discursieve ordening: ‘the study of discourse is about the discovery and theorization of pattern and order.’ Wetherell, Taylor & Yates 2001: 5.

65 De Geest 1996: 166.

66 Verstraeten 2011: 21.

67 Zo formuleert Foucault de volgende richtlijn voor zijn discoursanalytische project: ‘[to] grasp the statement in the exact specificity of its occurrence; determine its conditions of existence, fix at least its limits, establish its correlations with other statements that may be connected with it, and show what other forms of statements it excludes.’ Foucault 1989: 30-31.

68 Verstraeten 2011: 39.

worden.⁶⁹ Dit aspect – de manier waarop een bepaalde uitspraak een andere uitspraak op een bepaald moment buitensluit – is bijzonder relevant wanneer we kijken naar de relatie tussen de publieke en academische literatuurbeschuwing. Het richt de aandacht bijvoorbeeld op de vraag vanaf wanneer esthetisch-kritische uitspraken worden geweerd uit de wetenschappelijke tekst en toegewezen aan de producten van de literaire kritiek? Of, nog concreter, op de vraag welke factoren ervoor zorgen dat de kersverse hoogleraar Gomperts door de criticus J.J. Oversteegen in 1965 kan worden beticht van ‘eerstejaars studentenpraat’ en door hem wordt gediskwalificeerd als wetenschapper?

Hoewel het discours fundamenteel onstabiel is en betekenis binnen een specifiek discours voortdurend in onderhandeling blijft, wordt tegelijkertijd vaak stabiliteit gesuggereerd. Zo blijkt uit de reactie van Oversteegen op Gomperts een soort impliciete consensus over wat ‘wetenschap’ is of zou moeten zijn (zie verder Hoofdstuk 5). Door de institutionele analyse uit te breiden met een discoursanalytische component kan zodoende worden onderzocht op welke wijze deze suggestie van stabiliteit wordt geconstrueerd. Om bij hetzelfde voorbeeld te blijven: in de jaren ‘60 zien we dat het begrip ‘structuur’ een geprivilegieerd referentiepunt wordt in het literair-kritische debat. In het begrip ‘structuur’ wordt niet alleen een specifieke articulatie van het literaire werk (de tekst als een autonome structuur) zichtbaar, maar ook die van een specifieke literatuurwetenschappelijke methode (de structuuranalyse). Een poging om de term ‘structuur’ te ontcrachten wordt ondernomen door Hans Gomperts. Hoe doet hij dat precies? Welke begrippen stelt hij daar tegenover? Waarom moeten zijn literatuuropvatting en voorgestelde methode het uiteindelijk afleggen tegen die van andere critici op datzelfde moment? En interessanter nog: hoe kan het dat de academische omgeving de articulatie van (bepaalde) critici als zo gezagvol ziet dat zij eenzelfde articulatie gaat overnemen?

De discoursanalytische focus op sleutelbegrippen en metaforen helpt zodoende de blik te richten op de manier waarop, op een bepaald moment, overeenstemming wordt bereikt (of juist onenigheid ontstaat) over de betekenis van de centrale begrippen in dit onderzoek, namelijk de begrippen ‘kritiek’ en ‘wetenschap’. Door de verhouding tussen de publieke en academische literatuurbeschuwing aldus te begrijpen, wordt het bovendien mogelijk om over een afgebakend discours te spreken zonder daarbij al te zeer een *a priori* onderscheid te poneren. We hoeven geen *a priori* onderscheid te poneren tussen het academische en publieke discours over literatuur wanneer we er van uitgaan dat het discours fundamenteel onstabiel is, maar dat een tijdelijke en partiële stabiliteit mogelijk is.⁷⁰

69 Zie ook De Cleene 2014: 39-40.

70 In analogie zouden we kunnen stellen dat de identiteit van de ‘academische literatuurbeschuwer’ en de ‘niet-academische literatuurbeschuwer’ nooit volledig is uitontwikkeld: de antagonistische relatie tussen beide type literatuurbeschuwers werkt tegelijkertijd vormend en destabiliserend.

1.4.2 Corpus

Na in Hoofdstuk 2 te hebben stilgestaan bij het ontstaan van de wetenschappelijke literatuurstudie als academische discipline wordt in de hoofdstukken 3, 4 en 5 het hoogleraarschap van Verwey, Donkersloot en Gomperts nader onderzocht. Dit gebeurt aan de hand van een gevarieerd tekstcorpus. Bij het samenstellen van het corpus stond de periode van het hoogleraarschap centraal. Voor Verwey is dat de periode van 1925 tot 1935, voor Donkersloot de periode 1935 tot 1965 en voor Gomperts de periode 1965 tot 1981. Een uitstap naar vroegere teksten wordt gemaakt om inzicht te verkrijgen in eventueel opvallende continuïteiten of discontinuïteiten in de opvattingen van de protagonist. Bijkomend voordeel is dat op die manier het oeuvre van twee relatief weinig bestudeerde, maar in hun tijd gezagvolle literatuurbeschouwers onder de aandacht kan worden gebracht. Zo uitvoerig als het werk van Albert Verwey is bestudeerd, zo weinig mocht het werk van Nico Donkersloot en Hans Gomperts op wetenschappelijke aandacht rekenen.⁷¹ Een in het oogspringend verschil is dat Verwey een prominente rol speelde in de Beweging van Tachtig – niet alleen als criticus maar ook als dichter – en vaak ook namens die beweging spreekt. Voor Donkersloot en Gomperts geldt, zo zal duidelijk worden, dat zij veel minder spreken namens een bepaalde artistieke beweging of groep.

Het corpus is samengesteld uit voor de hand liggende gepubliceerde bronnen uit de hoogleraarsperiode zoals oraties, (polemische) essays, wetenschappelijke recensies en afscheidscolleges waarin veel directe uitspraken over de eigen praktijk of over de verhouding tussen de publieke en academische literatuurbeschuwing in het algemeen zijn te verwachten. Daarnaast ben ik in de persoonlijke archieven van de protagonisten op zoek gegaan naar ongepubliceerde bronnen die inzicht kunnen bieden in de wijze waarop vorm wordt gegeven aan de academische praktijk.⁷² Het gaat om zowel persoonlijke documenten zoals (dagboek)notities en brieven als om meer institutionele documenten zoals collegeaantekeningen en dictaten.

Daarnaast is het corpus uitgebreid met receptiedocumenten afkomstig van tijdgenoten voor zover zij direct reageren op de protagonist of direct aanleiding gaven tot een reactie van de protagonist. Op deze manier komen ook andere stemmen aan bod, onder andere die van Jan te Winkel, Frank van der Goes, H.J. Boeken, Gerrit Kalff, C.G.N. de Vooy, Gerard Brom, P.N. Van Eyck, Jan Greshoff, Menno ter Braak, Eddy du Perron, C.F.P. Stutterheim, Annie Romein-Verschoor, Garnt Stuiveling, J.J. Oversteegen, Karel van het Reve en Hugo Verdaasdonk. Hier

71 In lopend doctoraatsonderzoek is aandacht voor zowel Donkersloot als Gomperts. Ryanne Keltjens (RUG) bestudeert Nico Donkersloot in het licht van de *middlebrow* kritiek; Jeroen Dera (RU) bestudeert in zijn proefschrift over literaire kritiek op radio en televisie Hans Gomperts als televisie-criticus.

72 Het archief van Verwey wordt bewaard bij de bijzondere collecties van de Universiteit van Amsterdam; het archief van Donkersloot en Gomperts bij het Literatuurmuseum te Den Haag.

wordt ook een verschil duidelijk met de studie van Verstraeten die in *Het discours van de kritiek* (2011) resoluut kiest voor ‘een discoursanalytische benadering die vertrekt vanuit de lectuur van de teksten’ van de protagonisten zelf.⁷³ Ik richt mij tevens op de uitspraken van collega-critici en -academici.

Bij de inventarisatie van het uiteenlopende en omvangrijke corpus is aldus rekening gehouden met een drietal niveaus waarop het materiaal werd bekeken en geordend:

1. Het niveau van de *tekst*: welke begrippen, concepten en metaforen worden gebruikt om de eigen academische praktijk te verduidelijken? En welke worden afgekeurd of buitengesloten? Welke verbanden met andere concepten worden er gelegd? Zijn er opvallende verschillen of overeenkomsten in articulatie tussen een academische of niet-academische tekst?
2. Het niveau van de *zelfpresentatie*: hoe presenteert de protagonist zich in theorie en in praktijk? Tot welke groep rekent hij zichzelf in welke situatie? Plaatst hij zich nadrukkelijk buiten een groep? Welke referenties gebruikt hij om zijn positie duidelijk te maken, ofwel wat zijn de aangehaalde voorbeelden of vijanden? Zijn er opvallende verschillen of overeenkomsten tussen presentatie in een academische en in niet-academische context?
3. Het niveau van de *receptie*, waarbij het gaat om de visie van vakbroeders op het handelen van de protagonist in de specifieke institutionele context: hoe wordt de protagonist beschreven in het academische en in het niet-academische domein? Hoe wordt zijn positionering geëvalueerd? En hoe worden zijn verdiensten gewaardeerd? Zijn er opvallende verschillen of overeenkomsten in articulatie van protagonist en zijn omgeving?

Het is evident dat er allerm minst sprake kan zijn van een duidelijke afbakening tussen de verschillende niveaus. Kijkt men bijvoorbeeld naar de positionering van een protagonist, dan kan men dat niet doen zonder het receptieniveau mee te nemen, iemand presenteert zich immers altijd voor een publiek, een ‘ander’, en in een bepaalde institutionele context. Ook kan met deze driedeling – waarin overigens met enige goede wil de drie basiscomponenten van Roman Jakobsons communicatiemodel zijn te herkennen: tekst, zender, ontvanger – allerm minst worden gepretendeerd dat alle dimensies van het materiaal worden gedekt. Zo worden bijvoorbeeld non-discursieve elementen amper betrokken in dit onderzoek. Toch vormen ook portretten, foto’s of andere beeldregistraties belangrijke indicatoren voor inzicht in de zelfpresentatie van de auteur. Het opnemen van een portret in de academische portrettengalerij zegt bijvoorbeeld veel over de acceptatie en waardering voor de protagonist door de wetenschappelijke omgeving, net zoals

⁷³ Verstraeten 2011: 38.

het weigeren van zo'n portret door de protagonist veel zegt over zijn waardering voor dit traditionele eerbetoon.⁷⁴ In de fotoportretten die ter opening van ieder hoofdstuk in dit proefschrift zijn opgenomen, zien we niet toevallig een opmerkelijke eenvormig zelfbeeld naar voren komen: iedere literatuurbeschouwer laat zich fotograferen in zijn werkkamer, alleen, al dan niet verdiept in een van de boeken waarmee hij zich heeft omringd.

Ondanks deze beperking vormt bovenstaand niveauonderscheid een goede leidraad bij de inventarisatie en systematische beschrijving van het corpus waarbij steeds de vraag is gesteld welke articulatie de protagonist geeft van wetenschap en kritiek. Daarbij is het goed om te benadrukken dat de daadwerkelijke analyse van de begrippen 'kritiek' en 'wetenschap' in de hoofdstukken die volgen een bescheiden plaats lijkt in te nemen. Die analyse vormt echter het hart van ieder hoofdstuk van waaruit de beschrijving van de institutionele ontwikkelingen is ondernomen. De prangende vraag die nu nog open blijft is: hoe kunnen de gevonden articulaties, zichtbaar in de praktijk van de individuele protagonisten, op legitieme wijze met elkaar worden vergeleken? Deze vraag, die betrekking heeft op de *representativiteit* van individuele uitspraken, dient zich in het onderzoek op verschillende momenten aan. Allereerst bij het bestuderen van de afzonderlijke *case studies*; ten tweede bij het plaatsen van de *case studies* in de institutionele context en tenslotte bij het vergelijken van de *case studies* door de tijd heen. Deze drie knelpunten worden hieronder, in het laatste deel van dit hoofdstuk, afzonderlijk behandeld.

1.5 Van individuele naar algemene uitspraken – representativiteit

1.5.1 Het probleem van de individuele *case study*

Hoe kan de bestudering van een individuele *case study* leiden tot algemene uitspraken over de verhouding tussen de academische en publieke literatuurbeschouwing op dat moment? Wanneer Albert Verwey bijvoorbeeld stelt in een introducerend college uit 1925 dat de letterkunde zich geëmancipeerd heeft van het taalkundige juk, en wel onder invloed van ideeën en benaderingswijzen die leefden onder literatoren, hoe kan dan bepaald worden of deze uitspraak niet slechts een uitdrukking is van een zienswijze of een wens van Verwey? Een ander voorbeeld: is de onpartijdigheid waar de criticus Donker over spreekt en die door collega-

⁷⁴ Aan dit soort non-discursieve indicatoren besteedt bijvoorbeeld Tollebeek wel aandacht, zie Tollebeek (2008) en (2011). Voor incorporatie van non-discursieve aspecten in het onderzoek naar zelfpresentatie wordt in de contemporaine moderne Nederlandse letterkunde gebruik gemaakt van Jérôme Meizoz's begrip *posture*, zie o.a. Meizoz (2007) en (2010). Voor de Nederlandse toepassing zie o.a. Dorleijn (2009) en Ham (2015).

schrijvers als wetenschappelijke illusie wordt ontmanteld, dezelfde vorm van onpartijdigheid als waar Donkersloots academische collega's op dat moment over spreken? Kan er, om het simpel te zeggen, op basis van het materiaal uit het archief Nico Donkersloot inzicht verkregen worden in de academische gebruiken ten tijde van het interbellum?

In de slotbeschouwing van *Het discours van de kritiek* adresseert Verstraeten expliciet het probleem van de representativiteit van individuele uitspraken. Hij stelt dat de sprong 'van het geïsoleerde citaat naar meer globale discursieve patronen' (door hem ook wel aangeduid als de sprong 'van het concrete naar het meer algemene') allerm minst evident is.⁷⁵ Ten eerste omdat de verzameling concrete uitspraken niet neutraal te noemen is. De onderzoeker kiest de uitspraken immers in functie van het betoog dat hij of zij tracht op te bouwen. Ten tweede moet Verstraeten vaststellen dat de reikwijdte van zijn onderzoek beperkt is. Hij bestudeerde slechts drie *case studies* en laat heel sporadisch andere kritische stemmen aan bod komen. Uitbreiding van het corpus is volgens Verstraeten noodzakelijk om tegemoet te komen aan wat hij formuleert als belangrijkste opdracht voor de toekomst: 'het vinden van een combinatie tussen het kleine detail en het grote patroon'.⁷⁶

Beide punten zijn zeker ook van toepassing op mijn onderzoek. Aan het eerste – de niet geheel neutrale selectie van uitspraken – is moeilijk te ontkomen, gezien de reconstruerende opzet van mijn onderzoek. Doordat de focus ligt op het begrijpen en achterhalen van de wortels van een nu gevoelde spanning tussen literatuurwetenschap en literatuurkritiek blijven andere dimensies, zoals ideologische en politieke connotaties, vaak onderbelicht. Het tweede punt zal ongetwijfeld in de ogen van sommigen een zwakte zijn van mijn onderzoek, want waar Verstraeten drie protagonisten bekeek voor een kleine periode (het Interbellum) daar tracht ik op basis van drie *case studies* maar liefst een ontwikkeling in kaart te brengen van omstreeks 1880 tot nu.

Met het probleem van de representativiteit van individuele uitspraken ziet ook de sociologisch georiënteerde wetenschapshistoricus zich geconfronteerd, zo blijkt onder andere uit het werk van Tollebeek.⁷⁷ Middels een bestudering van de

75 Verstraeten 2011: 323, 327. Verstraeten benadrukt daarbij dat de selectie van uitspraken allerm minst neutraal genoemd kan worden. De selectie van elementen staat immers in functie van het betoog dat de onderzoeker zelf tracht op te bouwen. Behalve dat individuele uitspraken niet vanzelfsprekend een direct licht werpen op algemene ontwikkelingen, is er dus nog de blik van onderzoeker die – gestuurd door de onderzoeksvraag – de selectie bepaalt.

76 Verstraeten 2011: 327. Waarom Verstraeten zijn corpus niet uitbreidde, maakt hij overigens ook direct duidelijk; een uitbreiding van het corpus zou de leesbaarheid van zijn boek niet ten goede zijn gekomen.

77 De invloed van de sociologie op de geschiedwetenschap laat zich al sinds de jaren '70 van de vorige eeuw gelden, met name dient hier het werk *Laboratory Life* (1979) van Bruno Latour en Steve Woolgar genoemd te worden. Willem Frijhoff spreekt in zijn artikel 'Honderd jaar universiteitsgeschiedenis in Nederland' (2013) over de universiteitsgeschiedenis 'nieuwe stijl' als een 'antropologisch georiënteerde cultuurgeschiedenis' en vergelijkt de nieuwe werkwijze van de wetenschapshistoricus met die van de antropoloog. Frijhoff 2013: 197.

dagelijkse, routinematige praktijken van de wetenschappelijke onderzoeker (zoals het maken van dictaten, het ordenen van verzamelde gegevens, het schrijven van wetenschappelijke recensies of de omgang met vakgenoten die een trede hoger in de hiërarchie staan) wordt immers getracht inzicht te krijgen in de wijze waarop een bepaalde discipline zoals de geschiedwetenschap wordt geconstitueerd. Ook hier blijkt de sprong van individueel gedrag naar algemene patronen allerm minst vanzelfsprekend. Zo vraagt Tollebeek zich in *Fredericq & Zonen. Een antropologie van de moderne geschiedwetenschap* (2008) bijvoorbeeld af of de bestudering van de dagelijkse praktijken het niveau van de banaliteiten eigenlijk wel kan overstijgen:

Hoe constitutief, zo rijst dan de vraag, zijn de inderdaad weinig spannende alledaagse praktijken van de historicus voor de geschiedwetenschap? Hoe schept de routine het *métier*? Hoe bepalen de gewoonten van alledag de geschiedschrijving ook conceptueel?⁷⁸

Het antwoord is wat hem betreft gelegen in de wijze waarop *juist* de alledaagse, routinematige praktijken van de historicus de geschiedwetenschappelijke cultuur vormgeven. Wat met andere woorden de bestudering van individueel gedrag lijkt, is tegelijkertijd een bestudering van wat Tollebeek 'het *regime* van de historicus' noemt:

[H]et samenspel van epistemologische, ethische en esthetische codes, maar ook van ideologische engagementen en emotionele keuzes dat de alledaagse praktijken stuurt. Omgekeerd is het enkel in deze alledaagse praktijken – gaande dus van de lectuur van historisch werk tot het bijwonen van begrafeningen van collega's – dat dit regime vorm krijgt.⁷⁹

In deze uitleg toont het begrip 'regime', aldus Tollebeek, een grote verwantschap met wat sociologen trachten aan te duiden met het begrip *habitus*, door Tollebeek uitgelegd als 'een systeem van 'duurzame disposities' dat het resultaat is van socialisatie door familie en school en dat alle waarnemingen, evaluaties, handelingen en dergelijke van een persoon stuurt.'⁸⁰

Het gaat mij hier niet zozeer om de begrippen regime of *habitus* te adopteren, beide worden toegepast als analytisch instrument binnen een specifiek onderzoeksgebied, respectievelijk de sociologische wetenschapsgeschiedenis en de

78 Tollebeek 2008: 23.

79 Tollebeek 2008: 22-23. Ten grondslag hieraan ligt de idee dat wetenschap gemaakt wordt door haar beoefenaars. Zij is geen verzameling theorieën of ideeën maar een praktijk, of zoals uitgedrukt door Steven Shapin, een belangrijke representant van deze richting binnen de wetenschapsgeschiedenis: 'You could say that science is not pure thought but that it is *practice* (...) that the making and warranting of scientific knowledge are *performances*, that those producing scientific knowledge can and do use a full range of cultural resources to produce these performances.' Shapin 2010: 5.

80 Tollebeek 2008: 24.

literatuursociologie die zich heeft ontwikkeld in de voetsporen van Bourdieu. Onderhavige onderzoek is geen van beide en een adaptatie van begrippen als regime en habitus zal daarom verkeerde verwachtingen kunnen scheppen. Waar het mij hier om te doen is, is de motivatie die ten grondslag ligt aan het wetenschapshistorisch onderzoek naar individuele praktijken. Die blijkt niet primair gericht op het beter begrijpen van de denkbeelden van de protagonist zelf (in het geval van Tollebeek de historicus, en in ons geval de auteur, criticus of literatuurwetenschapper), maar bestudeert de individuele praktijk om inzicht te krijgen in de constructie van hiërarchische relaties en toekenning van wetenschappelijke autoriteit. Waarom wordt een bepaalde handeling of uitspraak op het ene moment als wetenschappelijk ervaren en waarom op een ander moment niet?

Deze zienswijze geeft naar mijn idee de juiste richting aan in welke de sprong van detail naar patroon moet worden gewaagd. Om het concreter te stellen: het gaat er niet om te bepalen of Verweys uitspraak over de bevrijding van de letterkunde onder het taalkundig juk een voor Verwey wenselijke situatie aanduidde; het gaat er om te achterhalen welke institutionele en disciplinaire ontwikkelingen ervoor zorgden dat Verwey een dergelijke uitspraak kon doen. Zo zal blijken dat Verweys uitspraak begrepen kan worden als een reactie op specifieke institutionele ontwikkelingen, namelijk de wijziging van het academisch statuut in 1921. De uitspraak wint daarmee aan betekenis, indien geplaatst in het licht van de studie van de moderne vreemde talen die aan het begin van de 20^e eeuw opkomt. Hetzelfde geldt voor Donkersloots pleidooi voor een 'onpartijdige kritiek', het dispuut met literatoren als Ter Braak naar aanleiding van dit pleidooi, wint aan betekenis indien geplaatst tegen de achtergrond van wetenschappelijke discussies over de studie van (literatuur uit) het verleden.

Dit neemt echter niet weg dat de representativiteit van de individuele *case studies* voor de ontwikkeling van de academische literatuurstudie in het algemeen problematisch blijft. Zoals eerder benadrukt, zijn de bestudeerde figuren geen exemplarisch representanten (zoals bijvoorbeeld Te Winkel en Byvanck dat in de studie van Tollebeek wel zijn voor respectievelijk het wetenschappelijke en publieke domein). Desalniettemin meen ik dat de bestudering van de praktijken van minder exemplarische protagonisten – misschien juist omdat zij geen voor de handliggende uitkijkposten zijn – veel stof biedt voor vervolgonderzoek naar de ontwikkeling van de academische literatuurstudie in het Nederlandse taalgebied en haar verhouding tot het bredere, maatschappelijke veld in het bijzonder.

1.5.2 Het probleem van de (letterkundige) neerlandistiek

Het sociaalhistorisch onderzoek naar wetenschappelijke praktijken, waarvan Tollebeeks studie *Mannen van karakter en Fredericq & Zonen*, illustratieve voorbeelden zijn, bouwt doorgaans op een ferme ondergrond van bestaande wetenschaps- en vakgeschiedenissen. Precies op dit punt wordt een tweede praktisch probleem

zichtbaar wanneer we de uitspraken van de individuele *case studies* willen beschouwen in het licht van de institutionele ontwikkelingen. Bekijken we de bestaande vakgeschiedenissen op het gebied van de (letterkundige) neerlandistiek dan valt een grote lacune op. Dit gemis werd reeds begin jaren '90 aangekaart door Spies. In haar bijdrage aan de bundel *Nederlands 200 jaar later* (1998) stelt zij dat de neerlandistiek 'geen werkelijke vakgeschiedenis' heeft, er zijn 'slechts wat aanzetten' beschikbaar.⁸¹ Ik noem hieronder enkele van die aanzetten waar in dit proefschrift naar wordt verwezen.

Een vroege vakhistorische publicatie vormt Gerard Broms *Geschiedschrijvers van onze letterkunde* (1944), een boek dat ontstond naar aanleiding van een voordracht die Brom eerder hield voor de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde.⁸² In de decennia na de oorlog ontstaan de eerste handboeken literatuurwetenschap en vele methodische reflecties op het vak, maar een historisch overzicht van de academische literatuurstudie blijft uit. Sporadisch wordt vanaf de jaren '70 stilgestaan bij de ontwikkeling van het vak, bijvoorbeeld in Spies' genoemde artikel 'De crisis in de historische neerlandistiek' uit *Spektator* 1973-1974 en in de door haar geredigeerde bundel *Historische letterkunde, facetten van vakbeoefening* (1984). Eind jaren '80 verschijnt het themanummer 'Levend begraven? Erflaters van de Nederlandse literatuurgeschiedenis' (1989) van *Literatuur. Tijdschrift over Nederlandse letterkunde* waarmee een periode van grotere belangstelling voor de vakgeschiedenis wordt ingeluid. Enerzijds lijkt die belangstelling te worden aangewakkerd door het feit dat de studie aan het einde van de jaren '90 tweehonderd jaar bestaat, getuige de bundels 'Eene bedenkelijke nieuwigheid'. *Twee eeuwen neerlandistiek* (1997) en het genoemde *Nederlands 200 jaar later* (1998). Een feestelijke aanleiding ligt tevens ten grondslag aan *Literatuurwetenschap in Nederland. Een vakgeschiedenis* (1996) van Jaap Goedegebuure en Odile Heynders en aan *Lijnen en breuken. Een kleine historische beschouwing over het Nijmeegse instituut Nederlands* (1998) van Jos Joosten. In *Literatuurwetenschap in Nederland* wordt aan de hand van interviews met acht vooraanstaande literatuurwetenschappers uit Nederland, waaronder Mieke Bal, Sem Dresden, Jaap Oversteegen en Guus Sötemann, stilgestaan bij vijftig jaar literatuurwetenschap in Nederland. *Lijnen en breuken* verscheen ter ere van het 75-jarige bestaan van de vakgroep Nederlands in Nijmegen.⁸³

81 Spies 1998: 55. Spies pleit in het slot van haar bijdrage voor het opzetten van 'een historiografie van ons vak sinds het einde van de achttiende eeuw'. Spies 2008: 70.

82 Recentelijk noemde Paul Luykx het boek 'een allereerste, samenvattende poging tot bezinning' op het vak en stelt hij dat er tot op heden nog geen tweede poging 'door één schrijvershand' is ondernomen om tot een samenhangend overzicht over het hele vakgebied te komen. Dat laatste, zo blijkt in het vervolg van deze paragraaf, is wat al te snel geconcludeerd. Luykx 2015: 351.

83 Onder gelegenheidsuitgaven vallen ook de volgende publicaties: Gerritsen (1995), het jubileumnummer van *Internationale Neerlandistiek* 'Vijftig jaar vakgeschiedenis en internationale neerlandistiek' (2012), Janssens (2016) en Van Lieshout (2016). Interessant is ook de website TALENEXPO over de geschiedenis van het moderne (vreemde) talenonderwijs in Nederland. De website werd ontwikkeld ter ere van het 100-jarig jubileum van de Vereniging van Leraren in Levende Talen (VLLT).

Anderzijds lijkt de belangstelling voor de vakgeschiedenis in de jaren '90 te worden gevoed door veel minder feestelijke ontwikkelingen. Sterker, in het *Verkenningsrapport Nederlandse taal- en letterkunde* (1995) en het daaropvolgende advies *Wat anbidan we nu?* (1998), waarin de instelling van een 'raad voor de neerlandistiek' wordt bepleit, wordt zelfs de noodklok voor het vak geluid. Op basis van verzamelde cijfers over toestroom en samenstelling van de academische neerlandistiek wordt vastgesteld dat de studentenaantallen teruglopen, dat de neerlandistiek hogelijk gefragmenteerd is (samenwerking tussen de drie disciplines taalkunde, taalbeheersing en letterkunde is ver te zoeken) en dat tenslotte de band met de maatschappij, in het bijzonder het voortgezet onderwijs, zwaar te wensen overlaat.⁸⁴

Twee studies uit deze periode die minder een gelegenheidskarakter hebben – en die dan ook minder expliciet refereren aan vrolijke dan wel minder vrolijke ontwikkelingen –, zijn het reeds in §1.1 aangehaalde *Het belang van smaak* van Nico Laan, een gedegen poging de ontwikkeling van de academische literatuurgeschiedschrijving in Nederland in kaart te brengen en te plaatsen binnen internationale ontwikkelingen. Daarnaast dient *Aen doorluchtige voorgangers hapert het niet. Een vakgeschiedenis* (1996) van Menno Liauw & Leon van de Zande te worden genoemd. Deze nooit officieel uitgegeven scriptie biedt een uiterst toegankelijke kennismaking met de vakgeschiedenis en behandelt bovendien zowel de letterkundige als de taalkundige neerlandistiek. In die synthetische opzet is de studie uniek te noemen.⁸⁵

Naast de sporadische (gelegenheids)uitgaven die op het gebied van de vakgeschiedenis sinds de jaren '90 blijven verschijnen (zoals bijvoorbeeld het themanummer van *Cahier voor Literatuurwetenschap* 'Tijding en tendens. Literatuurwetenschap in de Nederlanden' (2009) en het jubileumnummer van *Internationale Neerlandistiek* 'Vijftig jaar vakgeschiedenis en internationale neerlandistiek' (2012)) valt recentelijk buiten de grenzen van het eigen vakgebied een hernieuwde aandacht voor de geschiedschrijving van de geesteswetenschappen te signaleren. De talen- studies krijgen hierin, als de eerste geïnstitutionaliseerde geesteswetenschappelijke disciplines, een bijzondere rol toebedeeld. Dit blijkt bijvoorbeeld nadrukkelijk uit de titel van James Turners omvangrijke studie *Philology. The Forgotten Origins of the Humanities* (2014). De filologie – waarmee Turner verwijst naar 'all studies of language, of specific languages and (to be sure) of texts' – belichaamt volgens hem een invloedrijk kennismodel, iets wat door de huidige dominantie van het natuurwetenschappelijke model nogal eens wordt vergeten.⁸⁶ Eenzelfde argument spreekt uit de Nederlandse titel van het historische overzicht van Rens Bod *De vergeten wetenschappen* (2011, in het Engels vertaald als *A New History of the Humanities*).

84 Zie Viskil (1998).

85 Een dergelijke synthetiserende aanpak strekt tot de aanbeveling wanneer het vakgebied werkelijk een systematische vakgeschiedenis wil gaan produceren.

86 Turner 2010: x-xi.

Het moge duidelijk zijn dat dit promotieonderzoek aansluiting zoekt bij deze hernieuwde aandacht voor de geschiedschrijving van de geesteswetenschappen en de letterenstudie in het bijzonder en daarmee bij de nieuwe herijking van de geesteswetenschappen zoals die in zojuist genoemde studies aan de orde komt. Een voor de handliggende stap voor onderhavig onderzoek zou zijn geweest om allereerst de lacune op het gebied van de vakgeschiedenis op te vullen om zodoende een ferme basis te construeren waarna het daadwerkelijke onderzoek naar de interacties tussen publieke en academische literatuurbeschuwing in Nederland van start zou kunnen gaan. Ik heb ervoor gekozen te beginnen op basis van de voorhanden zijnde aanzetten. Daarmee dienen de bevindingen met betrekking tot het plaatsen van de protagonisten in het bredere verhaal van de discipline te worden beschouwd als verkenningen.

Belangrijker dan het presenteren van een systematisch overzicht van de institutionele ontwikkelingen binnen de letterkundige discipline in Nederland vond ik het te tonen wat een dergelijke systematische studie zou kunnen bieden. Naar mijn idee moeten we immers, voordat begonnen wordt aan een uitgebreide vakgeschiedenis (een project waar zich meer dan een enkele onderzoeker mee bezig dient te houden en waar bij voorkeur ook wetenschapshistorici zijn betrokken), als vakgebeid weten *waarom* een dergelijk project van nut zou kunnen zijn.

1.5.3 Het probleem van de diachrone vergelijking

Dan blijft tot slot een laatste probleem rond de representativiteit van de bestudeerde individuele uitspraken over. Zoals in §1.5.1 reeds aangestipt, neemt mijn onderzoek – anders dan dat van Tollebeek en van Verstraeten – niet één dwarsdoorsnede van een bepaalde periode, maar vergelijkt het verschillende dwarsdoorsneden. Daarin ligt precies het laatste, en moeilijkste probleem, namelijk: hoe kunnen de verschillende *case studies* met elkaar worden vergeleken op een manier die én iets duidelijk maakt over de ontwikkeling van het vraagstuk door de tijd heen én, tegelijkertijd, het gevaar van anachronisme (zie §1.3) op afstand houdt?

Met de beoogde diachrone opzet toont mijn studie, meer dan met de studie van Tollebeek of Verstraeten, verwantschap met het overzichtswerk *Het belang van smaak* van Laan waarin maar liefst twee eeuwen academische literatuurgeschiedschrijving onder de loep worden genomen. Laan start zijn overzicht bij ‘de eerste hoogleraren in de moderne talen’ en eindigt bij de invloed van Bourdieu’s gedachtegoed op de literatuurstudie.⁸⁷ Zijn prioriteit ligt daarin bij de beschrijving van dominante scholen, vernieuwende bewegingen en de bijbehorende literatuurwetenschappelijke theorieën. *Het belang van smaak* is dus in de eerste plaats een ideeëngeschiedenis te noemen.⁸⁸ Met die historische beschrijving is echter iets

87 Laan 1997: 15. Concreet start Laan bij de benoeming van Mathijs Siegenbeek in 1797.

88 Dit stelt Laan zelf ook vast: ‘Pas heel recent is er enige belangstelling aan het ontstaan voor sociologische aspecten van de literatuurwetenschap. Maar omdat zelfs elementaire gegevens ontbreken, is ook

vreemds aan de hand, zo signaleert ook de historicus L.H. Maas in zijn biografie over Gerrit Kalff *Pro Patria* (1998). Laans beschrijving van de verschillende literatuurwetenschappelijke benaderingen is namelijk amper historisch te noemen. Zij is eerder contemporain, aldus Maas, omdat zij wordt ondernomen (en uiteindelijk geëvalueerd zo zal in de loop van dit proefschrift nog duidelijk naar voren komen) vanuit de *huidige* opvattingen over literatuurhistorisch onderzoek.⁸⁹

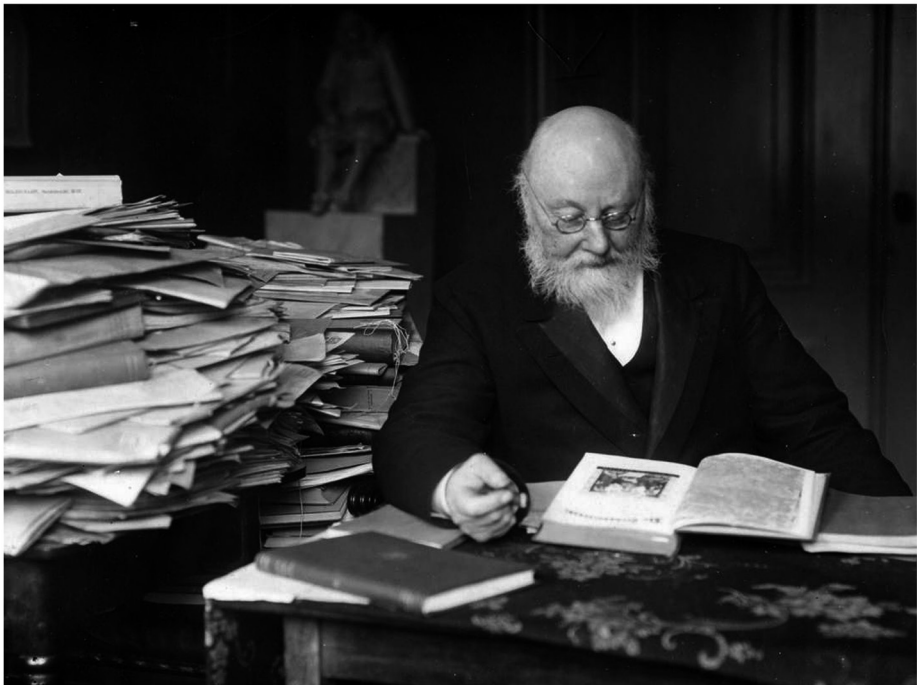
Met deze insteek biedt *Het belang van smaak* geen oplossing voor het representativiteitsprobleem, eerder lijkt een dergelijke houding de problemen van anachronisme en historiciteit alleen maar te vergroten. Ik wil in mijn studie dan ook een stap terugnemen en mij niet bezighouden met de vraag waarom de ene benadering (bijvoorbeeld het formalisme) op een bepaald moment verkozen wordt boven de andere (bijvoorbeeld het biografisme), maar met de vraag waarom op een specifiek moment een bepaalde benadering of houding als wetenschappelijk wordt aanvaard.⁹⁰ Deze benaderingswijze sluit niet alleen heel goed aan bij de in de vorige paragraaf voorgestelde institutioneel-discoursanalytische aanpak, zij opent tevens de blik naar wat sociologisch georiënteerde wetenschaphistorici de *persoonlijke dimensie* van wetenschap noemen. Deze dimensie wordt met name zichtbaar wanneer de onderzoeker er vanuit gaat dat wetenschap voor een belangrijk deel ‘mensenwerk’ is en niet in de eerste plaats een opeenstapeling van (vernieuwende) ideeën. In de praktijk van de bestudeerde literatuurbeschouwers blijkt de persoonlijke dimensie nooit ver weg, zij zetten hun bijzondere artistieke ‘gevoeligheid’, hun ‘betrokkenheid’ bij de literatuur of hun ‘ervaring’ met de ‘levende letteren’ in om autoriteit te claimen in het wetenschappelijke veld. Dit soort typeringen duikt steeds weer op in de presentatie en waardering van de in dit onderzoek bestudeerde literatuurbeschouwers. Zij vormen dan ook naar mijn idee een belangrijke constante op basis waarvan de *case studies* door de tijd heen zijn te vergelijken. Om het anders te stellen: niet zozeer de benaderingen of theorieën die de protagonisten aanhangen

dit boek een geschiedenis van ideeën, al heb ik wel geprobeerd die ideeën hier en daar een context te geven.’ Laan 1997: 6.

89 Maas 1998: 13. Op de historische pretenties van Laan levert Maas (1998) de volgende kritiek: ‘De aandacht die aan de geschiedenis gegund wordt, is echter marginaal en wonderlijk genoeg eenzijdig gericht op ‘het maatschappelijk functioneren’ van de literatuurgeschiedschrijving en op de verschillende doelen die de literatuurhistorici zich stelden. Dat is: op het (beoogde) gevolg. Een poging te achterhalen waarom op een bepaald moment een zeker functioneren nagestreefd werd, waarom bepaalde doelen juist dan als zodanig gesteld werden, wordt niet ondernomen.’ Maas 1998: 14.

90 Dit sluit aan bij de positiebepaling van Shapin, zoals verwoord in *The Scientific Life* (2008): ‘So, when I say that I am concerned with the authority of science, or even the authority of scientific knowledge, I do not deal here with why groups of scientists might prefer theory A over B, or even with the wider credibility of specific claims [...] Rather, I mean to direct attention to the conditions in which what is taken to be science is or is not considered credible, in which those responsible for that knowledge are or are not thought to be reliable sources, in which their way of life in making scientific knowledge is or is not reckoned to be one that conduces to the reliability of that knowledge.’ Shapin 2008: 2.

geven inzicht in de ontwikkeling van de verhouding tussen publieke en academische literatuurbeschuwing, maar de wijze waarop de protagonisten op hun eigen persoonlijke manier wetenschappelijke autoriteit claimen of die krijgen toegewezen door hun academische (en niet-academische) collega's. Daarmee wordt de sprong van het concrete naar het algemene gezocht in het bijzondere, dat op zijn beurt, in de vorm van een uitzonderlijke bevlogenheid voor de literatuur, een liefde of passie, tegelijk een constante blijkt in de vakgeschiedenis.

‘Subjectief is het verband van al onze schoonheidsgewaarwordingen tot de dingen die ze wakker roepen. Schoon noemt gij den vlinder, die met zijne kleurrijke wiekjes luchtig zweeft van bloem tot bloem, en wij willen u gaarne gelijk geven: maar hoe zoudt gij ons kunnen wijsmaken dat de spinnekop lelijk is?’ Jan te Winkel, *De wetenschap der schoonheidsgewaarwordingen* (1911)

2

Wetenschap, kritiek en 'waarheidszin':
Een voorgeschiedenis

Inleiding – De neerlandicus, een ‘bijzonder species van het genus literator’

In een bijdrage aan de gelegenhedenuitgave *Nederlands 200 jaar later* (1998) beschrijft W.P. Gerritsen hoe de Wet op het Hoger Onderwijs uit 1876 een doorbraak betekende voor de academische neerlandistiek. In de wet werd namelijk vastgesteld dat de studie een eigen doctoraat zou krijgen. Weliswaar werd al sinds 1789 Nederlandse welsprekendheid gedoceerd aan enkele Nederlandse universiteiten, maar het duurde nog tot 1876 voor studenten zich ook officieel konden inschrijven als vakstudent ‘Nederlandse taal en letterkunde’.¹ Daarmee vormt de invoering van de Wet op het Hoger Onderwijs een belangrijke stap in het proces van professionalisering van de neerlandistiek: het markeerde het moment waarop de studie van het Nederlands officieel een *zelfstandige* academische discipline werd. Het markeerde volgens Gerritsen ook het moment waarop ‘een bijzonder species van het genus literator’ ten tonele verschijnt, namelijk ‘de neerlandicus’, de professionele onderzoeker van de Nederlandse taal en letteren.² Als voorbeeld bij uitstek van deze nieuwe professionele literatuurbeschouwer noemt Gerritsen de literatuur-historicus W.J.A. Jonckbloet, die in 1877 aan de Leidse universiteit werd benoemd tot hoogleraar Nederlandse Letterkunde.³ Zijn leeropdracht luidde: ‘Nederlandsche letterkunde: geschiedenis en aesthetische kritiek’.⁴ Jonckbloet was daarmee volgens Frits van Oostrom ‘de eerste volwaardige hoogleraar op het vakgebied der Nederlandse letterkundige geschiedenis’.⁵

Uit de karakterisering van Gerritsen blijkt een belangrijke eigenschap van de nieuwe professionele literatuurbeschouwer, namelijk dat hij behoort tot de familie van *literatoren*. Gerritsen verwijst hiermee naar het feit dat de eerste hoogleraren in de Nederlandse taal- en letterkunde geen strikte wetenschappers waren. De eerste hoogleraren – zoals Siegenbeek, Lulofs en Simons – hadden hun benoeming onder andere te danken aan ‘hun activiteiten in het literaire circuit’, zo belicht ook G.J. Vis in *Van Siegenbeek tot Lodewick* (2004).⁶ Met het oog hierop is in het verleden al eens

1 De andere nieuwe doctoraten waren: Klassieke Letterkunde, Semitische Letterkunde, Taal- en Letterkunde van de Oostindische Archipel en Wijsbegeerte. Liauw & Van de Zande 1996: 50.

2 Gerritsen 1998: 22.

3 Gerritsen 1998: 22. Zie ook Liauw & Van de Zande 1996: 47; Laan 1997: 50.

4 Jonckbloet 1877: 12. Volgens De Vries luidde de leeropdracht ‘De geschiedenis der Nederlandsche letterkunde en hare kritiek’. De Vries 1997: 8.

5 Van Oostrom 1997: 55. Zie voor dit beeld van Jonckbloet ook Brom (1944); Karsten (1949); Van Oostrom (1989) en Liauw & Van de Zande (1996). Zowel Laan als Rock plaatsen kanttekeningen bij dit beeld, zie Laan 1997: 48 en Rock 2010: 21 (voetnoot 27).

6 ‘De academische docenten in de neerlandistiek uit de eerste helft der 19e eeuw hadden bijna allemaal deel aan het zogenaamde literaire circuit, als dichter, prozaschrijver, criticus, toneeladviseur of anderszins. Dit literatorschap was dikwijls ook (mede) de reden van hun benoeming tot hoogleraar’. Vis 2004: 42. Zie ook Vis (1993) en Vis (1998). Daarbij dient te worden benadrukt dat Siegenbeek en Simons ook werkzaam waren als dominee, iets wat zeker ook meespeelde in de benoeming.

opgemerkt dat de betekenis van de oudste professoren in de moedertaal amper vergeleken kan worden met die van de professoren uit de tweede helft van de negentiende eeuw.⁷ Dat hoogleraren werden benoemd op basis van hun verdiensten buiten de universiteit gold overigens niet alleen voor het jonge vakgebied van de neerlandistiek. Uit cijfers die Jensma & De Vries verzamelden blijkt dat 70% van de nieuwe hoogleraren die in de periode na 1876 werden aangesteld van buiten de universiteit kwam.⁸ 'De pure wetenschappers, die zich langere tijd aan de wetenschap hebben kunnen wijden, zijn dus in de minderheid', schrijft Peter Baggen in *Vorming door wetenschap. Universitair onderwijs in Nederland 1815-1960* (1998). Baggen benadrukt daarbij dat de hiërarchie tussen academische en niet-academische activiteiten, tussen theorie en praktijk, zoals wij die tegenwoordig kennen niet gold in de negentiende eeuw. De zelfstandige wetenschappelijke studie was praktisch gericht en diende ter voorbereiding op het uitvoeren van 'nuttige beroepen' zoals arts, advocaat, rechter, predikant of leraar.⁹

Toch zien we in deze beginperiode van de discipline, waarin de verwevenheid van het academische en publieke domein over het algemeen niet als iets negatiefs werd beschouwd, eerder als een vanzelfsprekendheid, een spanning ontstaan tussen een wetenschappelijke en vermeende niet-wetenschappelijke literatuurbeschuwing.¹⁰ Het begrip 'critiek', in het bijzonder 'aesthetische critiek', blijkt in de discussie daarover een centrale rol te vervullen. Aanvankelijk werd de term 'critiek' gebruikt om te verwijzen naar de traditionele filologische arbeid waarbij verschillende varianten van een tekst werden beoordeeld op hun authenticiteit. Er kwam echter ook een gebruik van de term op waarbij 'critiek' breder werd opgevat en geplaatst werd in het licht van de wijsgerige esthetica. Het gaat dan om de beoordeling van teksten op hun esthetische kwaliteiten, een kritische arbeid die, zo stellen Leemans & Johannes (2013) niet enkel meer plaatsvond voor het wetenschappelijke forum 'maar voor dat van het publiek in bredere zin'.¹¹ Dit maakt het de moeite waard om in dit proefschrift stil te staan bij vroege voorbeelden van academici die aanspraak gaan maken op de nieuwe positie van de academische literatuurbeschuwer en daarbij expliciet de term 'kritiek' inzetten. Hoe werd de term 'kritiek' in de vormingsperiode van de discipline gearticuleerd? En in hoeverre werd er aan het einde van de negentiende eeuw reeds een onderscheid geponeerd tussen 'kritiek' en 'wetenschap' al dan niet met het doel om het publieke domein buiten te sluiten?

7 Zie Rogier (1954) aangehaald in een voetnoot door Laan 1997: 17.

8 Jensma & De Vries (1997) aangehaald in Baggen 1998: 80.

9 Baggen 1998: 80, 109.

10 In de reacties uit publieke hoek op Jonckbloets *Geschiedenis der Nederlandse letterkunde* zien we volgens Van Oostrom 'iets doorbreken dat tot op heden bij de letterkundige neerlandistiek een flinke rol speelt: het spanningsveld tussen literaire kritiek (...) en academische wetenschap'. Van Oostrom 1997: 58.

11 Leemans & Johannes 2013: 251.

In dit hoofdstuk worden deze vragen benaderd vanuit de positionering van de genoemde Willem Jonckbloet (1817-1885) en van de literatuurhistoricus Jan te Winkel (1847-1927). Allereerst wordt stilgestaan bij Jonckbloets inaugurele rede uit 1877: wat zag Jonckbloet als de waarde van de wetenschappelijke literatuurstudie? En hoe legde hij het academische 'critiek oefenen' uit aan zijn studenten?

In zijn oratie zette Jonckbloet zich af tegen de manier waarop de jongere Te Winkel de begrippen kritiek en wetenschap presenteerde in de stellingen van zijn proefschrift *Maerlant's werken, beschouwd als spiegel van de dertiende eeuw* (1877). Te Winkel had gestudeerd in Leiden en promoveerde in het jaar van Jonckbloets benoeming aan de universiteit van Groningen. In 1892 zou Te Winkel benoemd worden tot hoogleraar Nederlandse Taal- en Letterkunde aan de gemeentelijke universiteit Amsterdam. De letterkundige kritiek en haar relatie tot de wetenschappelijke studie van literatuur was een onderwerp waarvoor Te Winkel al vroeg interesse toonde. Zijn ideeën hieromtrent expliciteerde hij in verschillende teksten maar komen het meest uitgesproken naar voren in zijn monumentale *Ontwikkelingsgang*. Hoe verschilde Te Winkels opvatting van 'letterkundige kritiek' van Jonckbloets 'aesthetische critiek'? Zijn die verschillen allicht te verklaren vanuit de uiteenlopende opvattingen van beiden over de maatschappelijke rol van de academische literatuurgeschiedschrijver?

In het volgende hoofdstuk wordt vervolgens nader stilgestaan bij de wijze waarop literatuurgeschiedschrijving werd begrepen door literatoren. Eind negentiende eeuw zijn het namelijk niet alleen academici die hierover uitgesproken ideeën ontwikkelen, maar ook schrijvers, essayisten en dichters mengen zich in het debat. Wat is volgens hen de rol van het 'kritizeren' van literatuur?

2.1 Nederlands als zelfstandige academische discipline – institutionele ontwikkelingen

2.1.1 De Wet op het Hoger Onderwijs van 1876

Verschillende historische en onderwijskundige studies hebben er op gewezen dat het invoeren of wijzigen van een onderwijswet of het instellen van een nieuwe leerstoel eerder een eindpunt dan een beginpunt vormt van een lang en complex proces van professionalisering. Zo benadrukken Liauw & Van de Zande in *Aan doorluchtige voorgangers hapert het niet* (1996) dat institutionele veranderingen, zoals het instellen van een nieuwe leerstoel, 'veelal een bevestiging vormde van de aan de universiteiten gegroeide situatie'.¹² Ook Baggen laat in zijn studie *Vorming door wetenschap* (1998) zien dat de verzelfstandiging van de nationale filologie het resultaat is van al veel eerder ingezette ontwikkelingen. Hij wijst in het bijzonder

12 Liauw & Van de Zande 1996: 49.

op de afbrokkeling van het Latijn als academische voertaal.¹³ Ook Joseph M. Wachelder benadrukt dit punt in *De universiteit tussen vorming en opleiding. De modernisering van de Nederlandse universiteiten in de negentiende eeuw* (1992) en stelt voorts dat het ontstaan van een academische discipline niet alleen het resultaat van intern wetenschappelijke ontwikkelingen is, maar tevens wordt ingegeven door bredere sociaal-maatschappelijke ontwikkelingen. Wachelder verwijst bijvoorbeeld naar de kritiek die in de negentiende eeuw ontstond op de traditionele standen-maatschappij en de opkomst van een parlementair democratisch stelsel.¹⁴ Daarmee wil hij benadrukken dat het ondervragen van bestaande hiërarchieën (zoals de status van het Latijn als wetenschappelijke *lingua franca*) niet alleen plaatsvindt binnen de universiteit maar past in een bredere maatschappelijke tendens.

Het voert hier te ver dergelijke ontwikkelingen te behandelen die uiteindelijk leidden tot het invoeren van de Wet op het Hoger Onderwijs en die het ontstaan van Nederlands als zelfstandige academische discipline mogelijk maakten. Toch moeten hier met betrekking tot de periode van vóór 1876 enkele zaken genoemd worden. Allereerst moet de suggestie die hierboven misschien gewekt is dat de vakgeschiedenis begint in 1876 genuanceerd worden. Doorgaans laat men de geschiedenis van de neerlandistiek beginnen in 1797 en wel met de aanstelling van Matthijs Siegenbeek (1774-1847) als ‘professor eloquentiae hollandicae extraordinarius’ aan de universiteit van Leiden.¹⁵ Siegenbeek is weliswaar de boeken ingegaan als de eerste hoogleraar Nederlands, maar zoals Noordegraaf in zijn bijdrage aan *Nederlands 200 jaar later* (1998) en Gert-Jan Johannes in zijn artikel ‘Nationale filologieën’ en het historisch onderzoek naar disciplinevorming in de geesteswetenschappen’ (2010) hebben aangetoond, is deze status discutabel. Eerder in 1797 werd namelijk het takenpakket van E. Wassenbergh (1742-1826), hoogleraar Grieks aan de universiteit van Franeker, al uitgebreid met ‘Nederduitsche taalkunde’.¹⁶ In 1815, wanneer de Nederlandse universiteiten van regionale tot landelijke instellingen worden omgevormd, volgen de universiteit van Groningen en Utrecht met het toekennen van leeropdrachten Nederlands.¹⁷ In de formulering daarvan valt op dat naast de welsprekendheid ook de letterkunde een plek heeft gekregen.¹⁸ Zo werd Barthold Hendrik Lulofs (1787-1849) hoogleraar ‘Hollandsche Letterkunde en Welsprekendheid’ in Groningen. De in Utrecht aangestelde nieuwe hoogleraar

13 Baggen 1998: 77.

14 Wachelder 1992: 37-38.

15 Zie Vis (1998); Brems e.a. (1998); Liauw & Van de Zande (1996).

16 Zie Noordegraaf (1998). Johannes stelt later nogmaals een correctie voor op het dominante beeld: ‘Wassenburg was dus waarschijnlijk de eerste hoogleraar die het Nederlands officieel in zijn leeropdracht had.’ Johannes 2010: 7.

17 Jensma & De Vries 1997: 79.

18 Vis 1998: 228.

Adam Simons (1770-1834) kreeg een gelijkkluidende opdracht.¹⁹ Ook aan de nieuw opgerichte universiteiten van Luik en Gent en de oudere universiteit Leuven werden in deze periode van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden (1815-1830) aparte leerstoelen opgericht.²⁰ Om politiek-tactische redenen werd 'Hollandsche welsprekendheid' daarbij vervangen door 'Nederduitsche'.²¹

Ten tweede is het van belang te melden dat er ondanks de uiteenlopende wijzen waarop de hoogleraren van het eerste uur de leeropdracht Nederlands invulden, ook een hele duidelijke gemene deler was.²² Het academisch onderwijs in de moedertaal van vóór 1876 had namelijk een zeer praktische grondslag en stond altijd ten dienste van andere disciplines. Het was een hulpvak voor voornamelijk juristen en theologen die zich wilden bekwamen in de fijne kneepjes van de spraakkunst.²³ De studie van de letterkunde leverde hiervoor de voorbeelden. Daarnaast diende zij nadrukkelijk bij te dragen aan 'het floreren van een nationaal identiteitsbesef', zo laat Maas zien in *Pro Patria. Werk, leven en streven van Gerrit Kalff* (1998). De doelstellingen van de academische literatuurstudie in deze periode worden door Maas dan ook als volgt samengevat: 'taalzuiverheid, vaderlandsliefde, welvoeglijkheid en het veronderstelde verband tussen staatkundige en letterkundige ontwikkeling. Zoiets als een schoonheidsleer ontbrak maar daar bestond ook geen behoefte aan'.²⁴ Pas met de invoering van de Wet op het Hoger Onderwijs kon gehoor worden gegeven aan een wens die al langer klonk, bijvoorbeeld bij de Leidse hoogleraar Matthias de Vries (1820-1892), om de Nederlandse taal- en letterkunde niet langer in dienst van een ander vak te stellen maar tot een aparte afstudeerrichtingen te maken.²⁵

Hoewel de geschiedenis van de letterkundige neerlandistiek als academische discipline veel verder teruggaat dan 1876, meen ik dat het jaar 1876 vanuit *discursief* oogpunt een legitiem startschot vormt voor het onderzoek naar de relatie tussen het publieke en academische discours over literatuur in Nederland.²⁶ Het belangrijkste argument daarvoor is dat dankzij de wet nieuwe (juridische) posities ontstaan van waaruit met gezag kon worden gesproken over literatuur. Ook in de universiteits-

19 Simons profileert zich in zijn oratie *Over den waren dichter* (1816) nadrukkelijk als dichter-academicus, iets wat we ook zullen zien bij Verwey in Hoofdstuk 3. Zie Van Lieshout (2016) over Simons' hoogleraarschap.

20 Johannes Kinker (1764-1845) werd in 1817 in Luik benoemd; Johannes Schrant (1783-1866) in 1818 in Gent. Aan de universiteit van Leuven werd de oranjegezinde Albert Ten Broecke Hoekstra (1765-1828) gevraagd voor de leerstoel Nederlandse Taal- en Letterkunde, in 1922 reeds opgevolgd door Gerrit Johan Meijer (1781-1848). Het moge opvallen dat alle hoogleraren Nederlands die in de zuidelijke Nederlanden werden aangesteld afkomstig waren uit de noordelijke Nederlanden.

21 Vis 1998: 228 (voetnoot 17).

22 Hoe de invullingen precies uiteenlopen laat Vis (1998) zien.

23 Laan 1997: 15.

24 Maas 1998: 40.

25 Maas 1998: 41-42.

26 Zie voor de verschillende beginmomenten die kunnen worden onderscheiden ook Johannes (2015).

geschiedschrijving wordt overigens een cesuur gelegd bij het jaar 1876. Het algemene beeld dat uit de universiteitsgeschiedenissen spreekt, is dat met de Wet op het Hoger Onderwijs de aandacht verschoof van academisch *onderwijs* naar wetenschappelijk *onderzoek*. De opkomst van het beeld van de universiteit als een ‘tempel der wetenschap’ of ‘ivoren toren, waar ver van het straatrumoer en de waan van de dag wetenschap wordt bedreven’ wordt dan ook vaak teruggevoerd naar dit moment.²⁷ Het ontstaan van dit beeld wordt dan begrepen als een effect van de in de wet geformuleerde taakopvatting van de universiteit, die studenten vanaf dan diende op te leiden tot ‘zelfstandige beoefenaren van de wetenschap’.²⁸ Deze taakopvatting betekende een groot verschil met het op humanistische leest geschoeide vormingsideaal van daarvoor, waarbij het universitaire onderwijs zich richtte op de ‘algemene vorming’ van studenten en waarbij de verschillende vakgebieden werden begrepen als onderdelen van één encyclopedisch geheel dat tot doel had de studenten ‘zelfstandig te leren denken’.²⁹ De nadruk binnen de universiteit kwam in 1876 te liggen op het zelfstandig ‘praktizeren’ van wetenschappelijk onderzoek. De algemene vorming werd in de vorm van een ‘propedeuse’ ondergebracht in het op de universiteit voorbereidende onderwijs aan het gymnasium. Hierdoor ontstond er binnen de universiteit meer ruimte voor wetenschappelijke specialisatie.

De veranderende vormingsidealen werkten tevens door in het benoemingsbeleid van de universiteiten. Werden hoogleraren voorheen geworven onder generalisten die in staat waren om alle vakken van een faculteit te verzorgen, na 1876 ging de specialisatie van kandidaten steeds sterker tellen.³⁰ Hoogleraren werden benoemd in een specifiek vak in plaats van in een faculteit en de norm werd steeds meer dat zij een loopbaan hadden afgelegd *binnen* de universiteit. Zodoende kon het hoogleraarschap dankzij de Wet op het Hoger Onderwijs uitgroeien tot een zelfstandig beroep dat naast andere beroepen kwam te staan.³¹

De nieuwe opvattingen over de rol van de universiteit als tempel van zuivere wetenschap en de hoogleraar als wetenschappelijke *professional* waren geïnspireerd op het type universiteit dat in de achttiende eeuw in Duitsland gestalte had gekregen. Aanvankelijk was de blik van het jonge Verenigd Koninkrijk der Nederlanden zeer sterk gericht op Frankrijk, waarvan het zich in 1815 had losgemaakt, vanaf halverwege de negentiende eeuw gaat men zich echter meer richten op Duitsland als voorbeeldland.³² Hoe het zogenaamde ‘Duitse model’ precies zijn neerslag

27 Knegtmans 2006: 9; Baggen 2006: 93.

28 Dorsman & Knegtmans 2006: 7; Baggen 1998: 112.

29 Baggen 1998: 69.

30 Baggen 1998: 79.

31 Baggen 1998: 80, 114.

32 Baggen noemt het fin de siècle dan ook ‘het moment waarop de ideeën van Wilhelm von Humboldt in Nederland werkelijkheid werden’. Baggen 2006: 93.

kreeg in de Wet op het Hoger Onderwijs beschrijft Wachelder in *Universiteit tussen vorming en opleiding* als volgt:

het ontstaan van een onderzoekstaak voor de hoogleraar ('Forschungsimperativ'), het samenbrengen van onderwijs en onderzoek op het niveau van de leerstoel binnen de muren van de universiteit ('Einheit von Forschung und Lehre'), de vrijheid van de hoogleraar om naar eigen inzichten het onderwijs in te richten ('Lehrfreiheit') en de vrijheid van de student om zelf onderwijs in te richten ('Lernfreiheit').³³

Het toekennen van een speciale onderzoekstaak en het samenbrengen van onderwijs en onderzoek op het niveau van de leerstoel leidde enerzijds tot een veel grotere vrijheid van de hoogleraar. Anderzijds werkte het ook een striktere afbakening van vakken en specialismen in de hand, immers iedere nieuwe leerstoelhouder kon dankzij de wet een eigen plaats opeisen in het curriculum.³⁴

Dit is precies wat er gebeurde voor de studie van de Nederlandse taal en waardoor er in 1877 aan de universiteit van Leiden een aparte leerstoel Nederlandse Letterkunde in het leven werd geroepen. In 1878 volgde de kersverse gemeentelijke universiteit Amsterdam dit voorbeeld en benoemde Jacob Verdam (1845-1919).³⁵ Ook de universiteit van Groningen splitste in dat jaar de leerstoel Vaderlandse Geschiedenis en Nederlands waardoor een aparte leerstoel voor het moedertaal onderwijs ontstond.³⁶ Deze werd bekleed door Henri Ernst Moltzer (1836-1895). In Utrecht zou een splitsing langer duren namelijk tot het emeritaat van hoogleraar W.G. Brill (1811-1896) in 1882.³⁷

2.1.2 De betekenis van het nieuwe doctoraat volgens W.J.A. Jonckbloet

In zijn oratie uit 1877 getiteld *Het professoraat in de Nederlandsche taal- en letterkunde* toonde W.J.A. Jonckbloet zich – overigens net als Verdam een jaar later – zeer bewust van de zelfstandige status die de studie van het Nederlands dankzij de Wet op het Hoger Onderwijs had verkregen.³⁸ Behalve als een persoonlijke mijlpaal zag Jonckbloet zijn aanstelling dan ook graag als een overwinning van de Nederlandse taal zelf. Het hoogleraarschap in de Nederlandse letteren was voor hem weliswaar

33 Wachelder 1992: 12.

34 Dorsman & Knegtmans 2006: 7.

35 Liauw & Van de Zande 1996: 50. Met de Wet op het Hoger Onderwijs werd het Amsterdamse Athenaeum Illustre omgebouwd tot gemeentelijke universiteit. Daarmee was het laatste athenaeum in Nederland verdwenen, zie Knegtmans (1998).

36 Liauw & Van de Zande 1996: 50.

37 Liauw & Van de Zande 1996: 50. Moltzer verruult Groningen voor Utrecht waar hij de nieuwe leerstoel gaat bekleden, zie Strijbosch (2003).

38 De titel van Verdams oratie luidt: *De wetenschappelijke beoefening der Nederlandse taal in verband met het nieuwe doctoraat*.

een ‘gedroomde droom’³⁹ die werkelijkheid werd, een ‘roeping’⁴⁰ die hij eindelijk écht kan gaan vervullen, maar bovenal betekende het professoraat:

niets minder dan dat eindelijk de studie van Nederlandsche taal en letteren tot haar recht is gekomen, dat zij met de stempel der wetenschap is geëikt, dat het Nederlandsch mondig is verklaard, nu het begiftigd is met een eigen Doctoraat.⁴¹

Met het doctoraat werd volgens Jonckbloet officieel het belang erkend van de eigen taal als waardevol studieobject. Jonckbloet benadrukte daarbij dat de moedertaal een belangrijke bron vormde voor inzicht in het nationaal eigene – het zogenaamde ‘volkskarakter’. Zoals de meeste andere literatuurbeschouwers in die tijd zag hij de studie van het Nederlands als een belangrijk middel tot versterking van het nationale gevoel.⁴²

Naast een overwinning van de taal zelf symboliseerde het doctoraat volgens Jonckbloet een *wetenschappelijke* overwinning. De studie van het Nederlands was eindelijk verlost van ‘het sollen der onwetenschappelijke liefhebbers’, van ‘de geest van lauwheid en flauwheid, van liefhebberen en knoeien’, van ‘de mannen van 1815’ die benoemd waren op basis van ‘smaak en letterkundige liefhebberij’.⁴³ Kortom, van de amateuristische figuren die Jonckbloet in verschillende eerdere publicaties stevast als ‘dilettanten’ had gemarkeerd.⁴⁴ Befaamd is de uitgebreide recensie die Jonckbloet in 1846, nauwelijks student af, schreef over Lulofs *Handboek van den vroegsten bloei der Nederlandsche letterkunde* (1845) in *De Gids*. Het oordeel van Jonckbloet over dit handboek is exemplarisch voor de manier waarop hij het werk van de voorgangers wegzet, namelijk als werk dat het resultaat is van een

dilettantisme, dat regts en links, zonder bepaald doel, beuzelend, zonder systeem, zonder overtuiging, in plaats van de wetenschap, eene schrale, onvruchtbare liefhebberij heeft daargesteld.⁴⁵

Het is opvallend dat Jonckbloet de karakteristieke term ‘dilettant’ (ontleend aan het Italiaanse werkwoord *dilettarsi* dat ‘zich verlustigen, genieten’ betekent) in zijn oratie niet gebruikt.⁴⁶ Alsof met de instelling van de leerstoel het ‘dilettantisme’, waar hij zo lang tegen gevochten had, definitief tot een einde was gekomen en de term ‘dilettant’ functieloos was geworden. Overigens neemt dit niet weg dat de

39 Jonckbloet 1877: 2.

40 Jonckbloet 1877: 2,7.

41 Jonckbloet 1877: 3.

42 Laan 1997: 48. Zie o.a. Leerssen (2006) en Rock (2010) over de relatie filologie en nationalisme.

43 Jonckbloet 1877: 7, 10.

44 Biesheuvel (2003) typeert Jonckbloet dan ook als ‘strijder tegen dilettanten’.

45 Jonckbloet 1846: 3; Liauw & Van de Zande 1996: 21.

46 Zie Etymologiebank.nl, geraadpleegd op 21/01/2015.

term nog veel gebruikt werd. Niet alleen in Nederland maar ook in internationale context was het een centraal begrip om een onderscheid duidelijk te maken tussen de wetenschapsman en de amateur. 'No tendency towards dilettantism', zo typeert Turner in *Philology. The Forgotten Origins of the Modern Humanities* (2014) dan ook de disciplineren van classici, historici en kunsthistorici eind negentiende eeuw.⁴⁷

Ook al was de lange strijd tegen het onwetenschappelijk liefhebben in 1877 al lang gestreden en goed uitgekapt ('Wij oogsten thans wat wij hebben gezaaid', stelt Jonckbloet vast in zijn oratie⁴⁸), toch brengt hij de strijd graag nog even in herinnering.⁴⁹ Hij lijkt dit vooral te doen om te benadrukken hoe fundamenteel in zijn ogen de verschillen zijn tussen de oudere professoren zoals Siegenbeek en Lulofs (door Jonckbloet de 'Oude school' genoemd) en de jongere (de 'nieuwe school' waartoe hij zichzelf en Matthias de Vries rekent). Hierover zegt hij:

Napraterij werd over boord geworpen en een nieuw ras van autodidacten begon, onder den invloed van hetgeen in Duitschland plaatsgreep, de bronnen te bestudeeren en van meet af aan een nieuw wetenschappelijk gebouw op te trekken. Zeker de mannen van 1815 zouden de thans ontlokte nieuwe orde van zaken, waarover wij jubelen, niet hebben voorbereid. Huns ondanks, had ik haast gezegd, vormde zich eene nieuwe school. Daar zat iets in de lucht, dat ons opzweepte, en ons naar iets anders deed hongeren dan stijl-oefeningen.⁵⁰

Hier wordt op verschillende manieren duidelijk gemaakt dat de zogenaamde oude en de nieuwe school niets met elkaar te maken hadden. Tegenover de liefhebbers die de studie van de literatuur als hobby beoefenden, staan de serieuze onderzoekers van literatuur, de jongeren met een roeping. Enkel gedreven door 'waarheidszin' en slechts voortgestuwd door die ene vraag, 'Wat is waarheid?', gaan zij zelf de bronnen bestuderen.⁵¹ Behalve autodidacten zijn het dus ook empiristen, onderzoekers die niet klakkeloos aannemen wat de voorgangers beweren maar de beweringen eerst gaan 'toetsen' aan de hand van eigen observaties.

47 Turner 2014: 274-327.

48 Jonckbloet 1877: 6.

49 Laan laat vallen dat het opmerkelijk is dat Jonckbloet de strijd tussen wat hij de 'Oude' en de 'Nieuwe' school noemt, blijft expliciteren terwijl niemand hem meer in de weg staat. Laan 1997: 47.

50 Jonckbloet 1877: 10.

51 Jonckbloet 1877: 2,7. In de gedrukte versie van de oratie zijn enkele dichtregels van de Zweedse dichter A.T.C. Malmström als motto opgenomen, die de nadruk op de zoektocht naar waarheid onderstrepen: 'En hvar sin bana har, det sages så: / En hvar sin tro, en hvar sitt mål ändå, / För hvilket alla hjertan måste brinna; / Det heter sanning'. Jonckbloet haalde deze regels ook aan in het voorwoord bij de derde, omgewerkte en uitgebreide editie van zijn *Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde* (1881-1886). De eerste editie verscheen in de periode 1868-1872, de tweede in de jaren 1872-1873.

De onafhankelijke, zelfbewuste houding wordt onderstreept door de ruimtelijke metafoor van het ‘wetenschappelijke gebouw’.⁵² De *self made men* van de nieuwe school waren niet van plan hun intrek te nemen in het bestaande gebouw van de wetenschap, liever trekken zij hun eigen gebouw op. Het fundament daarvan werd veelzeggend gevormd door het werk van wetenschappers uit Duitsland, niet door het werk van de voorgangers uit eigen land.⁵³ De suggestie die Jonckbloet hier wekt, is dat de vernieuwingen zich ook hadden kunnen voordoen *zonder* het werk van de voorgangers. De nieuwe school is een totaal ander ‘ras’, zij heeft andere wortels en een eigen stamboom. Het is aardig om te zien dat de eerste hoogleraar Nederlandse Letterkunde hier, net als Gerritsen meer dan 100 jaar later, spreekt over een speciaal *species*, zij het niet als een afleiding van het genus ‘literator’, maar als een afleiding van het genus ‘wetenschapper’ zoals die zich in Duitsland had gemanifesteerd.⁵⁴

Het herhaaldelijk benadrukken van de modelfunctie van de Duitse wetenschap en het resoluut afkeuren van de wetenschappelijke verdiensten van academici uit eigen land kan echter niet verhullen dat Jonckbloet wel degelijk inspiratie haalde uit Nederland. Kijken we alleen al naar de oratie uit 1877 dan vallen daarin de namen op van Bakhuizen van den Brink, Busken Huet en Willem Bilderdijk (nota bene ‘de enige die aanspraak kon maken op enige wetenschappelijkheid’).⁵⁵ Het werk van deze publieke literatuurbeschouwers, ‘critici’ noemt Jonckbloet ze, diende de Nieuwe School wel degelijk ter inspiratie.⁵⁶ Vooral waar het aankomt op de uitgesproken kritische houding van Jonckbloet en zijn generatiegenoten moet worden gewezen op de invloed van het werk van zojuist genoemde critici.

52 De ruimtelijke metafoor wordt ook behandeld door Manteuffel (2016) in relatie tot de praktijk van de Duitse theoloog en historicus Adolf von Harnack (1851-1930). De metafoor wordt nog steeds gebruikt, zie bijvoorbeeld Van Dijk (2015).

53 Jonckbloet had in 1842 van mei tot november een letterkundige reis door Duitsland gemaakt, waarvan hij in *De Gids* verslag had uitgebracht. Het leverde hem ‘filologisch materiaal, persoonlijke contacten en versterkte inzichten over de wetenschappelijke toekomst van het vak op’. Rock 2010: 320. Voor Jonckbloet en zijn generatie gold Duitsland als voorbeeldland vanwege de striktere eisen die Duitse onderzoekers aan hun filologisch en historisch onderzoek stelden. Dit hield volgens Maas (1998) in: ‘historisch onderzoek aan de hand van strengere methodologische eisen, kritische en consequente evaluatie van bronnenmateriaal, streven naar volledigheid en waarheid om uiteindelijk tot een logische en leesbare synthese te komen waarin elke periode om zichzelf gewaardeerd werd.’ Maas 1998: 40.

54 Concrete voorbeeldfiguren waren voor Jonckbloet de gebroeders Jacob en Wilhelm Grimm, F.J. Mone en August Heinrich Hoffmann (von Fallersleben). Rock 2010: 320-323.

55 Jonckbloet 1887: 7.

56 Dit constateert ook Maas (1998), maar hij verwijst daarbij enkel naar Bakhuizen van den Brink: ‘Dat de jongeren tot een meer kritische houding kwamen, was overigens niet uitsluitend te danken aan de oriëntatie op de Duitse wetenschap. Evenzeer deed zich hier de invloed gelden van Bakhuizen van den Brink.’ Maas 1998: 40.

Wat hadden deze critici volgens Jonckbloet wat de academische literatuur-beschouwers uit eigen land misten? Waarom werd Willem Bilderdijk (1756-1831) getypeerd als de enige in ons land 'die aanspraak kon maken op enige wetenschappelijkheid' en waarom werd Conrad Busken Huet (1826-1886) met veel instemming geciteerd?⁵⁷ Dit lijkt alles te maken te hebben met Jonckbloets wetenschappelijk programma waarin het niet alleen ging om het beschrijven en het historisch verklaren van literaire fenomenen, maar ook om 'critiek oefenen' waarbij het van belang was 'de critiek los te maken van het verouderd gareel waarin zij draafde, van het subjectief gesnap, en haar te vestigen op haar meer oordeelkundigen grondslag'.⁵⁸ Om een antwoord te vinden op bovenstaande vragen, kortom, moet er worden stilgestaan bij de wijze waarop Jonckbloet de term 'critiek' begrijpt in relatie tot de wetenschappelijke studie.

2.2 De tweeledige taak van de academisch letterkundige – 'kritiek' bij W.J.A. Jonckbloet

Wat hield de zelfstandige, wetenschappelijke beschouwing van de Nederlandse letterkunde precies in volgens Jonckbloet? In zijn oratie gaat hij hier uitgebreid op in. Allereerst was het de taak van de literatuurhistoricus 'om den natuurlijken samenhang van oorzaak en gevolg uit te vorschen, en mensen en zaken te plaatsen in het licht van hunnen tijd'.⁵⁹ Het gaat met andere woorden om het in kaart brengen van een oorzakelijk verband. Letterkundige werken worden daarbij opgevat als 'spiegels'⁶⁰ van hun tijd, die inzicht bieden in de ontwikkeling van een 'volk' en 'het peil van beschaving bij eene natie'.⁶¹ Dit in kaart brengen van letterkundige verschijnselen in 'de lijst van hunne tijd', dient nadrukkelijk geen 'dorre opsomming' van namen en titels te zijn. Jonckbloet wil zijn studenten – en hij blijft in schilders-termen spreken – een 'schildering van 't geheel'⁶² geven. Er wordt hier duidelijk een oppositie aangebracht tussen een levenloze literatuurgeschiedschrijving (de opsomming van droge feiten) en de levendige literatuurgeschiedschrijving waarin het letterkundig werk wordt opgevat als levende materie die in 'natuurlijke samenhang' verkeert met 'de algemeene maatschappelijke, kerkelijke of staatkundige toestanden en gebeurtenissen'.⁶³ Zo stelt Jonckbloet bijvoorbeeld dat de literatuur van de achttiende eeuw een 'flauwen hartslag' heeft en spreekt hij over 'de natuurlijke eigenschappen' van het drama als genre. Ook over het 'volk' en de

57 Jonckbloet 1877: 7.

58 Jonckbloet 1877: 6.

59 Jonckbloet 1877: 12.

60 Hier citeert Jonckbloet Mme De Staël: *'Il faut juger les écrits d'après leur date'*.

61 Jonckbloet 1877: 12.

62 Jonckbloet 1877: 14.

63 Jonckbloet 1877: 15.

‘natie’ wordt in evolutionair-biologische termen gesproken: het volk heeft een ‘karakter’ en bepaalde ‘karaktereigenschappen’, en de natie ontwikkelt zich, welhaast als een mens, tot een steeds complexer wezen.⁶⁴

Het inzichtelijk maken van een oorzakelijk verband was volgens Jonckbloet echter niet voldoende. De literatuurhistoricus heeft nog een tweede, belangrijker taak, namelijk ‘critiek oefenen’.⁶⁵ Hiermee bedoelt Jonckbloet dat het object van onderzoek, na grondige en systematische bestudering, *beoordeeld* dient te worden. Die beoordeling valt bij nader inzien ook weer uiteen in twee aspecten. Ten eerste dient de relatieve (‘betrekkelijke’) waarde van literaire verschijnselen te worden bepaald. De leidende vraag daarbij is: wat was de betekenis van de schrijver en zijn werk in de ogen van zijn tijdgenoten? Ten tweede dient ook de ‘absolute’ waarde te worden vastgesteld: wat is de betekenis van de behandelde schrijver en zijn werk ‘voor ons en voor alle tijden’?⁶⁶ ‘Vruchtbare critiek oefenen’ hield voor Jonckbloet in, zo benadrukt hij, dat zowel de relatieve als de absolute waarde van literaire verschijnselen wordt vastgesteld.⁶⁷ Analoog aan dit onderscheid tussen een relatieve en absolute waarde zou de leeropdracht ‘De geschiedenis der Nederlandse letterkunde en hare esthetische kritiek’ op twee verschillende manieren kunnen worden uitgelegd, namelijk als 1.) de geschiedenis van de Nederlandse letteren en de bijbehorende kritiek – de contemporaine receptie, zouden we nu zeggen – of als 2.) de geschiedenis van de Nederlandse letteren in het licht van de wijsgerige esthetica.

Deze tweeledigheid verklaart waarom ‘critiek oefenen’ volgens Jonckbloet geen eenvoudige taak is en ook waarom de eigenschappen die men moet bezitten om de taak goed uit te voeren niet altijd even duidelijk zijn. Dit mag echter niet tot de conclusie leiden dat kritiek oefenen geen plaats heeft in de wetenschap, sterker nog, zij is van het grootste belang, want, zo vraagt Jonckbloet retorisch ‘zoudt ge er in berusten, als men u naar huis zond met de opmerking, dat ge tevreden moest zijn met de wetenschap’ die slechts bepaalt welk kunstwerk op een zeker moment ‘als waar of schoon of goed wordt aanbevolen’, of ‘zoudt gij ze ook nog willen toetsen aan uw modern ideaal van (...) schoonheid?’⁶⁸

64 Jonckbloet 1877: 14, 20. Gary Day stelt in zijn *Literary Criticism: A History* (2010) dat het overnemen van termen uit de natuurwetenschappen door negentiende-eeuwse literatuurgeschiedschrijvers zeer specifiek was: ‘the metaphor of evolution is of strictly limited use, an imaginative way of bringing into focus the development of the author, genre or literature in general’. De waarde van de natuurwetenschappen voor de literatuurwetenschap ligt volgens Day dan ook in ‘the metaphorical usefulness of its theories’. Day 2010: 261.

65 Jonckbloet 1877: 14. In zijn oratie uit 1848, wanneer Jonckbloet hoogleraar wordt aan het Atheaneum Illustre te Deventer, spreekt hij eveneens over de tweeledige taak van de literatuurhistoricus. Hier stelt hij duidelijker dan in zijn oratie uit 1877 dat het criterium voor de kritiek het kweken van ‘nationaliteit en burgerzin’ is. Jonckbloet 1848: 47. Zie ook Winkler (2013).

66 Jonckbloet 1877: 15.

67 Jonckbloet 1877: 15.

68 Jonckbloet 1877: 17.

Het onderscheiden van een absolute waarde van het kunstwerk laat zien dat Jonckbloets idee van *critiek* gestoeld is op de vooronderstelling dat er universele esthetische wetten bestaan, die middels logische analyse kunnen worden blootgelegd.⁶⁹ Het gaat Jonckbloet daarbij nadrukkelijk niet om een articulatie van de term *critiek* als 'subjectief'. Sterker, *critiek* moet juist losgemaakt worden van het 'subjectief gesnap': het beoordelen dient te gebeuren 'naar regelen, bewust en onpartijdig'.⁷⁰

Hij zet dit standpunt kracht bij door zich (wederom) af te zetten tegen een collega uit het vakgebied. Het betreft deze keer geen voorganger, maar een 'voortreffelijk oud-leerling dezer hoogeschool'.⁷¹ Het gaat om Jan te Winkel, die eerder in 1877 aan de Groningse universiteit promoveerde op een proefschrift getiteld *Maerlant's werken, beschouwd als spiegel van de dertiende eeuw*. Te Winkel wordt door Jonckbloet opgevoerd als 'den tolk (...) der mening' dat het geen enkel zin heeft kunstenaars uit het verleden te beoordelen naar hedendaagse maatstaven, omdat er geen 'algemeene regelen, vaste wetten' bestaan op het gebied van de schoonheid.⁷² Jonckbloet gaat daarbij af op de volgende stelling bij Te Winkels proefschrift:

Het aesthetisch oordeel berust noch op den aard der schoon genoemde voorwerpen, noch op een aan 't menselijk geslacht in 't algemeen eigen vermogen, om een ondersteld objectief schoon te leeren kennen, maar op den individuele zielentoestand als product van fysieke gesteldheid en geestesopvoeding.⁷³

In de woorden van Jonckbloet is het aesthetisch oordeel volgens Te Winkel op niets anders gebaseerd dan op persoonlijke smaak. Er is niets in het object zelf dat zijn schoonheid bepaalt, en als het er al is, dan is de mens niet in staat dit te kennen vanwege de eigen subjectiviteit, zijn onvermijdelijke verankering in tijd en plaats. Het achterhalen van esthetische wetten is dus principieel onmogelijk, daarom dient de wetenschappelijke bestudering van literatuur zich te beperken tot de historische arbeid. Volgens Jonckbloet is de strikt historische arbeid echter niet voldoende. De wetenschappelijke studie van literatuur kende volgens hem zowel een *historische* component (het bepalen van de relatieve waarde van literaire verschijnselen) als een *a-historische* component (het bepalen van de absolute waarde). De vraag rijst waarom die a-historische component eigenlijk zo belangrijk werd geacht.

69 Jonckbloet 1877: 14.

70 Jonckbloet 1877: 23.

71 Jonckbloet 1877: 23.

72 Jonckbloet 1877: 16.

73 Te Winkel (1877) geciteerd door Jonckbloet 1877: 16.

Een antwoord kan gevonden worden in de opmerkingen die de hoogleraar richt tot zijn toekomstige studenten, de ‘jongelingschap’. Uit die uitspraken, die veelal het doel van het onderwijs in de letteren expliciteren, blijkt namelijk dat niet het wetenschappelijk onderzoek, maar de ‘aesthetische ontwikkeling’ de hoogste prioriteit heeft. Hoezeer Jonckbloet ook zegt gedreven te worden door waarheidszin er is bij hem nooit sprake van wetenschap *om de wetenschap*. Jonckbloets literatuur-historisch onderzoek staat steeds in dienst van ‘eene juiste waardeering onzer letterkunde’ en ‘de aesthetische vorming van het jonge Nederland’.⁷⁴ Dit kan geïllustreerd worden aan de hand van de volgende uitspraak:

Want bij academisch onderwijs is het niet bloot te doen om een beredeneerd overzicht (...) maar tevens om in het algemeen den smaak te vormen, en de kiemen te leggen van die aesthetische ontwikkeling, die zoo’n edele bron van genot is, en die toch in ons vaderland zoo in het ooglopend wordt verwaarloosd.⁷⁵

Opvallend in dit citaat is de referentie aan ‘genot’, want was het genieten niet juist het brandmerk van de dilettanten in het vakgebied? Het is hier echter niet het literaire werk zelf dat een bron van genot vormt, maar de ‘aesthetische ontwikkeling’, de gevormde ‘smaak’. Het is belangrijk te benadrukken dat Jonckbloet met de term ‘smaak’ niet verwijst naar een zintuiglijk, impulsief of direct genieten, maar naar een intellectueel en afstandelijk genieten.⁷⁶ Het ware genieten volgt pas als een kritisch en zelfstandig onderscheidingsvermogen (de smaak) is ontwikkeld. Daarmee is het uiteindelijke doel van de wetenschap en het ‘critiek oefenen’ de ontwikkeling van de smaak.⁷⁷ We kunnen, met andere woorden vaststellen dat de universitaire taakopvatting uit De Wet Hoger Onderwijs (het opleiden tot ‘zelfstandige beoefenaars der wetenschap’) voor Jonckbloet dus niet direct inhield dat het wetenschappelijk onderzoek een doel op zich ging vormen, noch kan worden beweerd dat voor hem de aandacht verschoof van onderwijs naar onderzoek.⁷⁸

⁷⁴ Jonckbloet 1877: 23.

⁷⁵ Jonckbloet 1877: 14.

⁷⁶ We zouden ook kunnen stellen dat het begrip smaak hier doelt op een wijze van kennen. Zie ook Hans-Georg Gadamer's behandeling van de betekenisgeschiedenis van het begrip ‘smaak’ in *Waarheid en methode* (1960). Gadamer 2014: 47.

⁷⁷ Jonckbloet 1877: 24.

⁷⁸ Wachelder (1992) wijst er op dat de grote nadruk die tegenwoordig wordt gelegd op het onderzoek nogal eens doet vergeten dat het rond 1876 om belangrijke veranderingen in het wetenschappelijk onderwijs ging: ‘De negentiende-eeuwse universiteit was (...) in eerste instantie een onderwijsinstelling. Niet voor niets werd deze meestal met de term “hoogeschool” aangeduid.’ Wachelder 1992: 28. Ook Maas (2011) wijst er in zijn proefschrift op dat de nieuwe organisatie niet automatisch inhield dat de wetenschappelijke praktijk veranderde: ‘de doorbraak van het ‘leren praktiseren’ betekende (...) niet vanzelf de komst van het onderzoeksethos bij de hoogleraren’. Maas 2011: 14.

Meer dan bij het nieuwe ideaal van 'zelfstandig leren praktizeren' sluiten Jonckbloets taakopvatting en de manier waarop hij de term kritiek begrijpt aan bij het oudere humanistisch vormingsideaal van 'zelfstandig leren denken' waarbij het onderwijskundig doel de algemene vorming was. Daarmee verschilt Jonckbloets beeld van wetenschap – zo zal blijken in de volgende paragraaf – van de wijze waarop de jongere Jan te Winkel de term wetenschap opvat. Het ideaal van het opleiden tot zelfstandige beoefenaren der wetenschap lijkt in de praktijk van Te Winkel veel strenger door te klinken dan in die van de gelauwerde eerste professional van de letterkundige discipline Jonckbloet. Daarmee kan tevens een kanttekening geplaatst worden bij de historische reconstructie van Baggen in *Vorming door wetenschap* (1998). De Wet van 1876 was weliswaar een bestendiging van een lange proces van professionalisering, maar de in de wet vastgelegde didactische vernieuwingen en vormingsidealen lijken toch meer tijd nodig te hebben voordat zij daadwerkelijk doorgevoerd en geïnternaliseerd worden (als dat überhaupt al gebeurt voordat een nieuwe vernieuwing zich heeft aangediend). Overigens kan deze vertekening goed verklaard worden, want Baggen baseert zich voor zijn studie voornamelijk op bestuurlijke en juridische teksten, en niet op de onderwijs- of onderzoekspraktijk.

2.3 Naar een tegenstelling – 'kritiek' en 'wetenschap' bij Jan te Winkel (1847-1927)

In *Mannen van karakter* (2011) stelt Tollebeek dat Jan te Winkel voor zijn tijdgenoten het verwetenschappelijkingsproces van de literatuurgeschiedenis belichaamde.⁷⁹ Hij is de boeken ingegaan als de noeste verzamelaar van droge feiten, de geleerde die zich een houding had eigen gemaakt 'waarin het leven met een haast maniakale precisie, zin voor detail en zucht naar volledigheid in kaart werd gebracht'.⁸⁰ Of zoals Spies het uitdrukt in *Erflaters van de Nederlandse literatuurgeschiedenis* (1989): 'Een tachtig jaar lang leven van work-alcoholisch lezen, noteren, schrijven'.⁸¹ Het bekendste resultaat van Te Winkels werkkraft is het monumentale en (veelzeggend) onvoltooid gebleven *Ontwikkelingsgang der Nederlandse letterkunde*. Het eerste deel verscheen in 1908, het vierde en laatste deel in 1921. Een tweede, herziene editie (in zeven delen) verscheen in de periode 1922-1927.

De *Ontwikkelingsgang* heeft volgens Spies de grondslag gelegd voor de wetenschappelijke literatuurgeschiedschrijving in ons land, juist omdat het zoveel feitelijkheden over allerhande literaire verschijnselen bijeenbracht.⁸² Daarnaast,

79 Tollebeek 2011: 11.

80 Tollebeek 2011: 17.

81 Spies 1989: 333.

82 Spies 1989: 333. 'Evaluatieve uitspraken van vroeger hebben ons weinig te zeggen en de visie op de

meent Spies, is het dit werk waarin Te Winkels opvattingen het duidelijkst gestalte krijgen. De voor die tijd ongewoon lange inleiding bij de eerste editie van de *Ontwikkelingsgang* (in de tweede editie is de inleiding gewijzigd) bevat inderdaad een zeer uitgesproken positiebepaling. Volgens Spies keert Te Winkel zich hierin enerzijds tegen de ‘critisch-aesthetische’ tendens waarin het geloof in het bestaan van esthetische ‘wetten’ wordt aangehangen (zoals we zagen in de vorige paragraaf behoort Jonckbloet tot deze groep) en anderzijds tegen een ‘novellistische’ tendens, door Spies getypeerd als ‘de intuïtieve literatuurbeschuwing van iemand als Busken Huet, die naderhand in de verhevigde ahistorische vorm zou worden voortgezet door bijvoorbeeld de jonge Verwey’.⁸³

De vraag is echter of Te Winkel wel twee verschillende tendensen op het oog had, zoals Spies suggereert. Met beide termen typeert Te Winkel immers een onwetenschappelijke behandeling van literaire fenomenen, waarbij ‘novellistisch’ verwijst naar de onwetenschappelijke aard van de *literatuurbeschuwer* en ‘critisch-aesthetisch’ naar de onwetenschappelijke aard van de gebruikte *methode*. Met de term ‘novellistisch’ verwijst Te Winkel nadrukkelijk naar de periode waarin de studie van de literatuurgeschiedenis werd beoefend door literatoren en nog niet als een wetenschappelijke aangelegenheid werd gezien, alsof zij, zo schrijft hij: ‘uit den aard der zaak ongeschikt was om streng wetenschappelijk beoefend te worden en eigenlijk meer te huis behoorde op het gebied van den kunstenaar’.⁸⁴ Deze niet-wetenschappelijke, artistieke literatuurgeschiedschrijver had tot doel het mooiste en beste wat was geschreven onder de aandacht te brengen en deed dat vanuit zijn eigen, persoonlijke voorkeur. Die persoonlijke voorkeur tot een wet verheffen, zoals Jonckbloet dat deed, trachtte de blinde vlek te verbloemen maar kon haar niet ontkennen.⁸⁵ In de inleiding van *Ontwikkelingsgang der Nederlandsche letterkunde* (1908) heet het dat de wetenschappelijke literatuurgeschiedenis wel ‘historisch-aesthetisch’ maar nooit ‘critisch-aesthetisch’ kan zijn, omdat

samenhangen die men had, is meestal verouderd. Maar het feitenmateriaal dat opgedolven is, dat vormt de harde kern van een wetenschapsgebied.’ In 1989 verwijst Spies haar studenten die aan een onderzoek willen beginnen nog steeds naar Te Winkels *Ontwikkelingsgang*. Toen ik in 2001 mijn studie Nederlands aanving in Utrecht gold Te Winkel (samen met Knuvelde) nog steeds als eerste bron.

83 Spies 1989: 334.

84 Te Winkel 1908: xii. De header bovenaan de pagina luidt ‘geschiedenis der letterkunde eene wetenschap’ (xii) en die boven de volgende pagina: ‘letterkundige critiek geene wetenschap’ (xiii).

85 Zie ook de brief die Te Winkel stuurt aan de Duitse filoloog Ferdinand von Hellwald (1843-1884). Hierin schrijft hij dat de literatuurhistoricus die gelooft in het bestaan van absolute esthetische wetten proza en poëzie uit het verleden wenst te toetsen ‘aan de dogmata eener zich absoluut gezag aanmatigende aesthetica, die wel gezien slechts de spiegel blijkt te zijn van den kunstsmaak onzer dagen’, brief geciteerd in Tollebeek 2011: 19-20.

Zulk eene critiek, die het practisch doel heeft, de geestverwanten onder het publiek op het beste te wijzen, dat er naar haar smaak en oordeel kan gelezen worden, is in haar noodzakelijk subjectief karakter geene wetenschap te noemen. Veeleer is zij zelve object der wetenschap, evenals de kunst, die zij bespreekt.⁸⁶

Een 'critisch-aesthetische' behandeling van literaire fenomenen was per definitie als onwetenschappelijk te beschouwen, volgens Te Winkel, omdat het de historische bepaaldheid van de literatuurbeschouwer miskende. De wetenschappelijke literatuurbeschouwer is volgens Te Winkel met andere woorden historicus en niets anders dan historicus. Hier wordt mooi zichtbaar hoe het historicisme en de verwetenschappelijking van de literatuurstudie hand in hand gingen; het idee van 'wetenschappelijkheid' was rond 1900 onlosmakelijk verbonden met het innemen van een historisch standpunt, of zoals Spies het uitdrukt: 'het leren kennen van een verschijnsel veronderstelde, niet alleen in de literatuurwetenschap, het kennen van de geschiedenis ervan.'⁸⁷

De overtuiging dat esthetische wetten niet bestaan en dat de esthetische kritiek vanwege haar 'noodzakelijk subjectief karakter' geen plek heeft in de wetenschappelijke bestudering van de letterkundige geschiedenis was Te Winkel al vroeg toegedaan. Naar aanleiding van de oratie van Jonckbloet zagen we dat hij reeds in 1877, in de stellingen bij zijn proefschrift, een visie naar voren bracht waarin het bestaan van universele esthetische wetten in twijfel wordt getrokken.⁸⁸ Ook uit de tekst 'Letterkundige Kritiek' (1872) geschreven tijdens zijn studententijd blijkt dat Te Winkel al vroeg geïnteresseerd was in het vraagstuk van het esthetisch oordeel.⁸⁹ In een bijdrage aan het Twintigste Taal- en Letterkundig Congres gehouden op 17 september 1887 te Amsterdam, pakt Te Winkel het onderwerp opnieuw op. Deze congresreeks bestond al sinds 1849 en was een unieke gelegenheid voor taal- en letterkundigen uit Nederland en België om elkaar te treffen in brede kring. Veel aandacht ging in de eerste decennia uit naar het uniformiseren van het Nederlands.

86 Te Winkel 1922: 9. In dit citaat herkennen we een echo van de bekende uitspraak van de Britse criticus Matthew Arnold (1822-1888) uit diens *Culture and Anarchy* (1869) waarin hij stelt dat cultuur 'the best that has been thought and said' is. Behalve criticus was Arnold vanaf 1857 ook professor in poëzie aan Oxford University.

87 Spies 1973: 498.

88 Opmerkelijk is daarbij dat in het proefschrift zelf geen uittalingen over (esthetische) 'critiek' te vinden zijn. Slechts één vermelding van de term 'critiek' kan worden aangetroffen en wel in de traditionele filologische betekenis van 'bronnenstudie' (vergelijk het Duitse *tekstkritik*): 'Bij het gebruik van vele bronnen, die somtijds van elkaar afwijkende, ja aan elkaar tegenstrijdige berichten bevatten, wordt schifting van die verschillende berichten eene gebiedende noodzakelijkheid. Bronnenstudie leidt dus van zelf tot critiek van de waarde der bronnen, die zich bij den geschiedvorschuer moet paren aan de critiek van de innerlijke waarschijnlijkheid der berichten.' Te Winkel 1877: 384.

89 Waarom Te Winkel deze fascinatie niet tot onderwerp van zijn dissertatie maakte, maar uiteindelijk koos voor een bestudering van het werk van Jacob van Maerlant was volgens Tollebeek uit loyaliteit aan zijn leermeester Moltzer. Tollebeek 2011: 44-45.

Zo kreeg het idee van een groot woordenboek der Nederlandse taal (het WNT) tijdens deze congressen vorm.⁹⁰ Het laatste (Tweeëndertigste) Taal- en Letterkundig Congres vond plaats in 1912.⁹¹

In zijn voordracht tijdens de twintigste editie in 1887 getiteld 'Een volksbelang: opmerkingen over letterkundige kritiek', nam Te Winkel de gelegenheid te baat om zich uit te laten over 'de vele eigenschappen, die een criticus moet bezitten' (zoals verbeelding, smaak, geestdrift, geduld, ernstige studie, arbeidszin en werkkraft). Uit de voordracht blijkt echter ook een duidelijk polemisch doel.⁹² Sprekend vanuit 'het belang van het volk' komt Te Winkel in het verweer tegen wat hij 'een verlamdende wijze van critiseeren' noemt en aanduidt als 'eene valsche critiek': een kritiek die, anders dan de opbouwende 'gezonde' kritiek, enkel afbreekt.⁹³

Zonder namen te laten vallen, wordt duidelijk welke kritiek Te Winkel daarmee op het oog had, namelijk de kritiek van 'de jongeren'⁹⁴ rond het tijdschrift *De Nieuwe Gids* die zich liet kenmerken door een antagonistische, strijdlustige toon.⁹⁵ Volgens Te Winkel veronachtzamen deze jongeren niet alleen het verheven karakter van de kritiek – die immers tot doel heeft het Schone, Ware en Goede aan te wijzen – , maar met hun focus op het afbranden van al wat verfoeilijk en lelijk is, negeren zij ook de verheffende taak van de criticus. Hier wordt duidelijk dat de criticus, volgens Te Winkel, een volksverheffer is, want, zo schrijft hij, de criticus dient 'zijne medemenschen te brengen onder den betooverenden invloed der kunst en daardoor hun levensgenot te verhoogen!'.⁹⁶ Deze invulling van de taak van de criticus blijkt inderdaad moeilijk te verenigen met de manier waarop jonge critici van dat moment – Kloos, Van Deyssel, Verwey – te werk gingen. 'Gevaarlijk', 'zelfingenomen' en 'vals', noemt Te Winkel de jongere critici, omdat zij het werk van voorgangers en tijdgenoten beoordelen aan de hand van hun eigen kunst-opvatting en alles wat daarvan afwijkt bestempelen als 'waardeloos'.

Als voorbeelden van 'gezonde' critici noemt Te Winkel figuren als Everhardus Potgieter (1808-1875) en Reinier Cornelus Bakhuizen van den Brink (1810-1865). Hij

90 Overigens speelde Te Winkel hierin een belangrijke rol.

91 Zie Vanacker (1984).

92 Te Winkel 1887: 5.

93 Te Winkel 1887: 10.

94 Te Winkel 1887: 11.

95 In de 'Toelichting' bij de gepubliceerde voordracht schrijft Te Winkel dat zijn lezing werd opgevat als een aanval op de critici rond *De Nieuwe Gids* maar dit was, zo beweert hij, toch allerminst zijn bedoeling.

96 Te Winkel 1887: 9. Een jaar later gebruikt ook Barend Sijmons, belangrijke pleitbezorger van de studie van de moderne vreemde talen in Nederland, de aanduiding 'een volksbelang' in zijn rede *Over de wetenschappelijke beoefening der moderne vreemde talen* (1878). Sijmons verwijst daarmee echter niet naar de letterkundige kritiek maar naar de wetenschappelijke bestudering van de moderne talen. De studie van de moderne talen leert ons, aldus Sijmons, de meesterwerken kennen die het 'gemeenschappelijk eigendom zijn van alle beschaafde volkeren' en brengt ons een gevoel van schoonheid bij. Sijmons (1878) geciteerd in Laan 1990: 190.

prijst hun gaven om de geheimen van het literaire werk te ontsluiten. Zij konden 'verklaren wat door verloop van tijd duister is geworden' en het belang aantonen van iets wat op de huidige lezer als onbelangrijk overkomt. Interessant is hier dat Te Winkel het vooral heeft over het ontsluiten van de betoverende kracht van literaire werken uit het verleden:

Hij [de criticus, MFW] moet in één woord de kunstwerken toelichten uit hunnen tijd, of, wil men liever, zijne lezers in den geest weten te verplaatsen op het standpunt, waarvan zij het letterkundig voortbrengsel van vroegere eeuwen kunnen genieten. Zulk een criticus moet tegelijk historicus zijn.⁹⁷

Hier wordt gesteld dat de criticus dus ook historicus moet zijn. Het lijkt er op dat Te Winkel op dit punt tracht zijn wetenschappelijke programma op de letterkundige kritiek te leggen, want de consequentie van zijn redenering is dat de criticus alleen *als historicus* zijn taak als volksverheffer naar behoren kan vervullen. Uit de lezing 'Een volksbelang' blijkt voorts ook waarom Te Winkel het geloof in absolute wetten kwalijk acht: het legitimeert volgens hem de bevordering van de eigen, persoonlijke opvattingen tot criteria op basis waarvan *alle* literatuur, uit heden én verleden, kon worden beoordeeld. In deze voordracht probeerde Te Winkel dus enerzijds de reikwijdte van de wetenschappelijke literatuurgeschiedschrijver te vergroten (door als literatuurhistoricus zijn autoriteit te laten gelden op het gebied van de publieke literatuurbeschouwing), anderzijds trachtte hij heel duidelijk de grens te bepalen van de wetenschappelijke arbeid. De reden daarvoor is duidelijk, want onder geen beding mochten het soort 'schrijvertjes' – die weliswaar zelf aanspraak maakten op de genoemde kwaliteiten van smaak, verbeeldingskracht en geestdrift, maar die eigenlijk alleen maar 'keuvelen over vanalles en nog wat' en die 'nu weer eens een tafereeltje' tekenden dan weer een 'een ideetje' loslieten – het wetenschappelijk pantheon betreden.

'Een volksbelang' blijkt zo een duidelijke demarcatie te willen bewerkstelligen die bovendien in het 'Toeschrift' bij de gepubliceerde versie ervan nog eens onomwonden wordt benadrukt door Te Winkel:

ja ik kan er bijvoegen, dat misschien niemand in de laatste jaren zoo nadrukkelijk, als ik het deed, heeft geijverd tegen eene beoefeningswijze der letterkundige geschiedenis, waarbij voor den maatstaf der historische belangrijkheid de maatstaf der aesthetische appreciatie in de plaats treedt.⁹⁸

97 Te Winkel 1887: 13-14.

98 Te Winkel 1887: 23.

De demarcatie tussen een esthetische literatuurkritiek en een wetenschappelijke literatuurgeschiedschrijving – in de weinige bijdragen over de verdiensten van Te Winkel meestal uitgelegd aan de hand van de inleiding bij de *Ontwikkelingsgang* – was dus al zeer vroeg aanwezig in Te Winkels werk. De betekenis van de term ‘critiek’ werd door Te Winkel al vanaf de jaren ‘80 van de negentiende eeuw op grond van een radicaal historicisme vernauwd.⁹⁹ De letterkundige kritiek is noodzakelijk subjectief van karakter en van een objectieve kritiek zoals bij Jonckbloet kon volgens Te Winkel nooit sprake zijn. Een groter contrast is bijna niet mogelijk. Waar ‘critiek oefenen’ voor Jonckbloet het ‘hoofdpunt [is], de zaak waar het allemaal op aankomt’, daar stelde Te Winkel dat kritiek geen plaats heeft binnen de wetenschap. Zij kon enkel het ‘object’ van wetenschappelijke onderzoeken zijn. Daarmee klinkt Te Winkels positiebepaling zeer modern in de oren.¹⁰⁰ De nauwe definitie van het kritiek-begrip stelde Te Winkel bovendien in staat om het evaluerende element *buiten* de wetenschap te plaatsen. De beoordeling van het literaire fenomeen kreeg nadrukkelijk een plaats toegewezen in het artistieke domein. Te Winkel is daarmee de eerste hoogleraar die daadwerkelijk een expliciet onderscheid ging maken tussen academische literatuurbeschuwing en niet-academische literatuurbeschuwing én met dat laatste de publieke literatuurbeschuwing of literaire kritiek bedoelde.¹⁰¹

In de opvattingen van Te Winkel werd een articulatie van de term kritiek zichtbaar die exemplarisch is voor de ontwikkelingen aan het einde van negentiende en begin van de twintigste eeuw. Kritiek werd steeds minder geënt op de klassieke filologische traditie (‘bronnenkritiek’) en raakt meer en meer geassocieerd met de wijsgerige esthetica (‘aesthetische critiek’). In die vorm werd zij uiteindelijk beschouwd als een (ten dele) artistieke bezigheid waarin subjectiviteit en verbeelding een leidende rol vervulden. Voordat ik daarover kom te spreken in §2.5 is het echter van belang de verschuivende articulatie van kritiek als *objectief* (uitgevoerd volgens regels, onpartijdig, analytisch) naar *subjectief* (persoonlijk, artistiek, creatief) te plaatsen in het licht van de maatschappelijke rol van de academische literatuurbeschuwer. De uiteenlopende karakterisering die Jonckbloet en Te Winkel verbonden aan de term kritiek lijken namelijk direct samen te hangen

99 Volgens deze nauwe definitie is ook het werk van Jonckbloet ‘onwetenschappelijk’: ‘Dat zelfs Jonckbloet’s werk, waarover ik overigens niet dan met grooten eerbied wensch te spreken, nog niet algemeen als een zuiver wetenschappelijk werk kon worden erkend, was hieraan te wijten, dat het niet slechts een historisch, maar ook een critisch werk wilde zijn.’ Te Winkel 1908: xiv. Zie ook Huet aan Bosboom-Toussaint: ‘eene aaneenschakeling van recensies: meer is Jonckbloet’s Geschiedenis niet’. Huet geciteerd in Laan 1996: 52.

100 Zij komt nagenoeg overeen met de voorstelling van Fokkema & Ibsch (1992), zie §1.3.

101 Te Winkel 1908: 5. Onder anderen Anbeek wijst er in ‘*Eene bedenkelijke nieuwigheid*’. *Twee eeuwen neerlandistiek* (1997) op dat Te Winkel in zijn *Ontwikkelingsgang* ‘allerminst het subjectieve oordeel buiten de deur wist te houden’. Anbeek 1997: 86.

met de manier waarop beiden de maatschappelijke rol van de wetenschapper begrepen. Hoe diende de academische literatuurbeschouwer zich op te stellen ten aanzien van het publieke veld?

2.4 Inmenging of distantie? – de opvoedende taak van de academicus

Zoals gesteld in het begin van dit hoofdstuk gold er eind negentiende eeuw nog geen sterke scheiding tussen publieke en academische activiteiten. In *Het belang van smaak* wijst Laan er dan ook terecht op dat de scheidslijnen tussen wetenschap en niet-wetenschap grillig zijn en het daarom te eenvoudig is om te spreken van een strijd tussen academici en niet-academici. De aandacht die tot nu toe is uitgegaan naar de wetenschappelijke demarcatiestrategieën van Jonckbloet en Te Winkel zou dit welhaast doen vergeten. Daarom is het van belang stil te staan bij het feit dat ook Jonckbloet en Te Winkel naast hun wetenschappelijk werk literaire activiteiten ontplooiden. Jonckbloet was incidenteel actief als literator en Te Winkel schreef van jongs af aan gedichten. Tevens was laatstgenoemde een verdienstelijk amateurtoneelspeler.¹⁰² De manier echter waarop beiden *als wetenschappers* omgaan met die publieke activiteiten verschilde diametraal.

Bij Jonckbloet lijken publieke en academische activiteiten onproblematisch in elkaars verlengde te liggen.¹⁰³ Niettemin toont hij zich uiterst bewust van de verschillende domeinen waarin hij zich presenteerde en, zoals Jan Rock heeft laten zien in zijn proefschrift *Papieren monumenten* (2010), beschouwde Jonckbloet zijn publieke optreden nadrukkelijk als een intrinsiek onderdeel van zijn wetenschappelijke praktijk. Dit is een ander beeld dan Laan schetst. In *Het belang van smaak* (1997) typeert hij de publieke activiteiten van Jonckbloet als 'incidenteel' en begrijpt hij ze bij voorkeur als onwetenschappelijke uitstapjes.¹⁰⁴ Rock betoogt echter dat Jonckbloet doelbewust als geleerde in de publieke arena trad.¹⁰⁵ De publieke discussie over de studie van de (oude) letteren waarbij ontoegankelijke historische teksten in de openbaarheid werden gebracht, werd zo een belangrijk handelsmerk van Jonckbloet. Sterker, dit soort optreden kenmerkte niet alleen de praktijk van Jonckbloet vanaf halverwege de negentiende eeuw, maar zou 'een wezenlijk kenmerk blijven van de

102 Laan 1997: 53, Tollebeek 2011: 15.

103 Niet alleen Jonckbloets strenge beoordelingen van auteurs maar ook de ondubbelzinnige politieke overtuiging die er uit sprak, leidde tot andere waardering van zijn werk, namelijk als niet-wetenschappelijk: 'hij [stelde] ook in zijn literatuurgeschiedenis het verloop van de geschiedenis voor als een onontkoombare ontwikkeling van liberale principes'. Maas 1998: 43.

104 Volgens Laan gebruikte Jonckbloet 'zijn wetenschappelijke werk om invloed uit te oefenen op het literaire debat'. Laan 1997: 53.

105 Rock 2010: 311.

tekstbezorging als wetenschappelijk vak'.¹⁰⁶ Wat Rock hier dus in tegenstelling tot Laan suggereert is dat Jonckbloet zijn wetenschappelijke autoriteit juist *vergrootte* door zijn wetenschappelijke kennis ook buiten de academie bekend te maken. In het licht van de institutionele ontwikkelingen zoals behandeld in het begin van dit hoofdstuk zou daar aan toegevoegd kunnen worden dat het er tevens op lijkt dat met de grotere specialisering en verzelfstandiging van de discipline, de toelichting en verdediging van de wetenschappelijke arbeid buiten de universiteit aan belang wint. Dit is een interessant punt met het oog op de vraag welke technieken academische literatuurbeschouwers in de vormingsperiode ontwikkelden om autoriteit te claimen. Eén van die technieken, zo laat het geval Jonckbloet zien, is het expliciete publieke optreden. Een heel andere techniek laat Te Winkel zien. Hij trachtte juist de deugd van onpartijdigheid te onderstrepen door een strikte scheiding na te streven tussen zijn publieke activiteiten en zijn wetenschappelijk werk.

Volgens Laan is Te Winkel daarmee de 'enige literatuurhistoricus in ons land die vond dat het niet tot zijn taak behoorde het publiek op te voeden'.¹⁰⁷ Dit lijkt echter een al te stellige bewering, want Te Winkel schreef zijn literatuurgeschiedenissen wel degelijk voor een breder publiek dan het publiek van vakspecialisten. Dit was precies de reden waarom Te Winkel deelnam aan lezingenbijeenkomsten, zoals het Taal- en Letterkundig Congres of aan avondvoordrachten 'voor belangstellenden uit de burgerij', waar niet alleen academici maar ook docenten, literatoren en andere geïnteresseerden op afkwamen.¹⁰⁸ Uit de reeds behandelde lezing 'Een volksbelang' sprak bovendien al een sterk engagement: Te Winkel uitte hierin zijn zorgen over de wijze waarop het publiek door de 'valsche kritiek' werd geïnformeerd. Toch werd uit de lezing ook duidelijk dat hij het niet als zijn taak zag om direct iets te doen aan het culturele pijl van het volk. Volksverheffing (de opvoedende taak van de wetenschap volgens Jonckbloet!) behoorde volgens Te Winkel immers tot de opvoedende taak van de letterkundige kritiek, *niet* tot die van de academische literatuurbeschuwing. Welke opvoedende taak kon de wetenschapper dan wel vervullen als het niet de vorming van smaak was?

In *Mannen van karakter* (2011) stelt Tollebeek dat Te Winkel zijn literatuurhistorische syntheses schreef voor 'het 'beschaafd publiek', voor het 'dag- en weekbladlezend Nederland' (...) Dat publiek moest immers een gedegen kennis van de vaderlandse literatuur hebben'.¹⁰⁹ Het woord 'kennis' in dit citaat levert hier een cruciale aanwijzing. Was voor Jonckbloet de 'aesthetische ontwikkeling, die zoo'n edele bron van genot is' (zie §2.2) het doel van het academisch onderwijs, die plaats

106 Rock 2010: 311.

107 Laan 1997: 108.

108 Tollebeek 2011: 26.

109 Tollebeek 2011: 26. De frase tussen aanhalingstekens zijn van D. Fuldauer, een bewonderaar van Te Winkel.

lijkt bij Te Winkel te zijn ingenomen door kennis en waarheid. Het gaat met andere woorden niet meer om 'waarheidszin' en 'smaak', maar om 'waarheidszin' en 'kennis'. Het esthetisch gevoel, het genieten en de liefde voor de literatuur worden doorgeschoven naar het artistieke domein, en precies de esthetische opvoeding bleek de taak van literaire kritiek. Kennisproductie daarentegen vindt plaats op het gebied van de wetenschap, want zo bleek ook uit Te Winkels voordracht, critici met waarheidszin hebben het te hoog in de bol. Critici dienen zich op het gebied van kennis en waarheid omtrent literaire verschijnselen dan ook te laten informeren door de wetenschap. Daarmee wordt duidelijk dat de academische literatuurbeschouwer wel degelijk een opvoedende taak heeft. Hij voedt echter niet direct het publiek op, maar degenen die in contact staan met het publiek: de zogenaamde 'volksverheffers'. De literaire kritiek was volgens Te Winkel allerm minst enkel een artistieke bezigheid, zij had een zeer duidelijke bemiddelende, didactische functie. Of zoals Maas het stelt: 'Anders dan wetenschappers, die slechts verslag hadden te doen, hadden critici de plicht stimulerende en verheffende invloed uit te oefenen.'¹¹⁰

De consequentie van die taakverdeling lijkt wel te zijn dat het 'genieten', het 'ervaren' van schoonheid en de 'liefde' voor de literatuur geen duidelijke plaats meer hebben binnen de academische literatuurgeschiedschrijving. Inderdaad is het Te Winkel meermaals verweten verbeelding te missen en enkel 'dorre, dooie professoren-geleerheid' ten toon te spreiden.¹¹¹ Een fraaie variatie op deze kritiek ontving hij in 1919 van de Utrechtse hoogleraar Nederlandse Taal- en Letterkunde C.G.N. de Vooys. In *De Beweging*, het tijdschrift van Albert Verwey, vergeleek De Vooys Te Winkel met een ijverige museumbeheerder:

De litteratuurgeschiedenis is voor Te Winkel één groot museum, waarvan hij de beheerder is. Wie er in rondwandelt, de keurig verzorgde toonkasten bekijkt, de nauwkeurig gestelde opschriften leest, en de volledigheid van de verzamelingen leert kennen, is dankbaar gestemd voor de buitengewone vlijt en toewijding die er aan ten koste gelegd zijn.¹¹²

Ijverigheid, nauwkeurigheid, volledigheid: het zijn deugden die de 'man van de wetenschap' sieren, maar zij herbergen in de ogen van De Vooys tevens een gevaar. Zij kunnen namelijk ook leiden tot bekrompenheid en hardnekkige eenzijdigheid en lijken daarmee niet de juiste eigenschappen om waarlijk tot een diepgravende synthese te komen. De keurig verzorgde toonkasten zijn niet genoeg, Te Winkel

¹¹⁰ Maas 1998: 121.

¹¹¹ Deze kritiek is afkomstig van Jacob Prinsen J.Lzn, auteur van *Schets van de geschiedenis der Nederlandse letterkunde* (1912), aangehaald door Tollebeek 2011: 25.

¹¹² De Vooys 1919: 367, zie ook Tollebeek 2011: 23-24. Het is aardig om te zien dat ook in dit citaat de wetenschap als gebouw (namelijk als museum) wordt voorgesteld, zie ook voetnoot 32.

mist 'kompositievermogen'. De Vooy's verzucht: '... na een kwarteeuw dient de historicus toch iets meer en iets dieper te zien!'.¹¹³

Zoals hierna duidelijker zal worden, werd voor dit zogenaamde 'dieper zien' de kracht van de verbeelding onmisbaar geacht. Daarnaast werden op onderwijskundig vlak de liefde voor de literatuur en een zichtbaar enthousiasme als belangrijke didactische kwaliteiten gewaardeerd. Reeds in 1883 bij de discussie over de opvolging van Jonckbloet werd een tweetal 'bellettristen en essayisten' als kandidaat naar voren geschoven. Busken Huet en Jan ten Brink werden door degenen die hen aanprezen – de hoogleraar Geschiedenis Robert Fruin en Jonckbloets compagnon De Vries – namelijk het beste in staat geacht 'om Hooft en Huygens, om Bredero en Coornhert, te midden der beweging hunner eeuw te begrijpen, te genieten en naar waarde te schatten'.¹¹⁴ Niemand kon Jonckbloet in al zijn kwaliteiten vervangen, schreven Fruin en De Vries in hun aanbevelingsbrief, maar de opvolger diende toch in ieder geval iemand te zijn die in staat was de studenten 'liefde in te boezemen voor onze letterkunde en haar eigenaardige schoonheden'.¹¹⁵ Hieruit blijkt dat in het bijzonder de artistiek gevoelige literatuuronderzoeker werd gezien als de expert op het gebied van zowel het dieper begrijpen van literatuur als het ervaren, genieten en beleven ervan.

Dit was vanaf het einde van de negentiende eeuw in ieder geval de wijze waarop literatoren zichzelf graag presenteerden: als de uitverkoren experts op het gebied van de literatuurstudie. Het waren vooral de auteurs rond het in 1885 opgerichte tijdschrift *De Nieuwe Gids* die de aanval openden op de officiële literatuurgeschiedschrijvers en claimden dat zij beter dan hun academische collega's in staat waren tot synthetiseren, tot het tonen van een grotere historische samenhang en die meenden als geen ander de geschiedenis tot leven te kunnen brengen. Het waren, kortom, de publieke literatuurbeschouwers die zichzelf het beste in staat achtten tot het vervaardigen van 'een schildering van het geheel'. De schildersmetaforiek die bij Jonckbloet in eerste instantie vooral een aardige stilistische greep leek, wint aan betekenis wanneer geplaatst in het licht van de publieke discussie over de literatuurgeschiedschrijving aan het einde van de negentiende en begin van de twintigste eeuw. Zij zal nader worden bekeken in het volgende hoofdstuk waarin de praktijk van Albert Verwey centraal staat.

¹¹³ De Vooy's 1919: 368-369.

¹¹⁴ Fruin (1957) geciteerd in Laan 1997: 54.

¹¹⁵ De brief wordt behandeld door Laan 1997: 54-55.

Besluit

Uit bovenstaande werd duidelijk dat 'kritiek oefenen' voor Jonckbloet iets heel anders is dan wat kritiek geven betekent voor de hedendaagse literatuurbeschouwer. 'Kritiek' voor Jonckbloet kon allereerst verwijzen naar de klassieke filologische bronnenkritiek waarbij de bronnen beoordeeld werden op hun authenticiteit, verbeterd werden waar nodig en van kritisch commentaar werden voorzien. Ten tweede wordt de term in verband gebracht met de wijsgerige esthetica. In dit licht verwijst 'critiek oefenen' naar het vaststellen van zowel de relatieve als de absolute betekenis van het literaire verschijnsel. Het doel van de kritische arbeid was het blootleggen van algemene esthetische wetten, zij streeft in wezen objectiviteit ('waarheid') na en is daarmee een belangrijk onderdeel van de wetenschappelijke arbeid. In alle gevallen wordt 'kritiek' geassocieerd met afstandelijkheid, zelfstandigheid, analytisch vermogen en onpartijdigheid.

De invulling die Te Winkel aan de term 'kritiek' geeft, is veel nauwer. Volgens Te Winkel is kritiek 'fundamenteel subjectief' en 'gestoeld op persoonlijke voorkeuren'. Dit is de reden waarom zij geen plaats kan hebben in de wetenschappelijke arbeid. Het bestaan van esthetische wetten is niet alleen twijfelachtig (zij wordt veelal onderschreven door dogmatici die de eigen voorkeuren verabsoluteren) maar ook fundamenteel onkenbaar. Zo esthetische wetten al zouden bestaan, dan is de mens omwille van de eigen historiciteit niet bij machte ze te doorgronden. De academische literatuurbeschouwer is per definitie historicus en toont zijn onpartijdigheid door zich verre te houden van esthetische oordelen. Hij toont haar ook door zijn publieke en academische werkzaamheden strikt van elkaar te scheiden. De opvatting die Te Winkel eind negentiende en begin twintigste eeuw van de verhouding tussen de literaire kritiek en de wetenschappelijke literatuurstudie presenteerde, staat bij nader inzien zeer dicht bij de hedendaagse, toespitste betekenis van 'kritiek'. Niet alleen omdat hij het begrip kritiek toespitst, maar ook omdat hij het buiten de wetenschap plaatst.¹¹⁶

In deze formeringsperiode worden zo enkele belangrijke constanten zichtbaar. Allereerst het zoeken naar een zelfstandig wetenschappelijk werkterrein door een 'ander' te definiëren (de 'dilettant', de 'criticus') en die trachten buiten te sluiten.¹¹⁷ Ten tweede bleek een zekere spanning te bestaan tussen een distantiërende en een participerende houding van de wetenschapper. Deze spanning werd met name zichtbaar in het contrast tussen de behoefte van Jonckbloet om zich te mengen in het publieke debat en de overtuiging van Te Winkel dat de wetenschapper afstand

¹¹⁶ Zie ook §5.5.3.

¹¹⁷ Deze tactiek is overigens niet typisch voor deze periode. Het kan reeds worden herkend in de strijd die Jonckbloet in zijn oratie uit 1877 in herinnering roept, namelijk die van De Vries en hemzelf (de 'Nieuwe School') tegenover de 'mannen van 1815' (de 'Oude School'), zie §2.1.2.

dient te houden tot het publieke debat. Ten derde bleek bij beide academische literatuurbeschouwers de wens aanwezig zich verre te houden van subjectieve waardeoordelen, waarmee direct het vraagstuk werd opgeworpen wat objectiviteit betekent voor de academische literatuurwetenschapper (in de voorbeelden uit dit hoofdstuk: het achterhalen van ‘esthetische wetten’ of het zich beperken tot ‘historische feiten’). Tenslotte bleek dat subjectieve elementen zoals ‘genot’ en ‘smaak’ nooit ver weg zijn als het gaat om het doorgronden en begrijpen van literaire fenomenen. Meer nog, zij blijken noodzakelijke middelen in het (academische) literatuuronderwijs.

Het ontstaan van een nieuwe academische discipline hield misschien in dat er een nieuwe literatuurbeschouwer ten tonele verscheen (de neerlandicus), zij leidde echter niet automatisch tot het ontstaan van een academisch discours. Zoals verder duidelijk zal worden in het volgende hoofdstuk bedienen academici en literatoren zich van dezelfde termen, frasen en metaforen. Zo stelt Laan bijvoorbeeld in *Het belang van smaak* dat ‘alle historici, zowel de academische als de niet-academische’ zich in deze vormingsperiode presenteerden als ‘mannen van smaak’.¹¹⁸ Ook Tollebeek thematiseert in *Mannen van karakter* een belangrijk begrip uit deze periode dat door verschillende literatuurbeschouwers anders worden ingezet. In de vergelijking tussen Te Winkel en Byvanck laat hij zien hoe beiden weliswaar over ‘karakter’ spreken, maar daarbij duidelijk een ander register bespelen. Waar het bij Te Winkel aankomt op zelftucht, discipline en fatsoen daar heeft Byvanck het over persoonlijkheid, talent en bezieling.¹¹⁹ Een scheiding van discourses zal voorlopig ook nog niet aan de orde zijn. Zo zal in Hoofdstuk 4 duidelijk worden dat pas wanneer de dominantie van het historische paradigma wordt ondervraagd, tevens een scheiding van discourses optreedt.

118 Laan 1997: 44. Ook Jonckbloet, de ‘kenner van aesthetische wetten’ is het, aldus Laan, uiteindelijk te doen om het vormen van smaak. Laan 1997: 51.

119 Tollebeek 2011: 62-63.

'De vraag is deze: waarom is een akademisch neerlandicus zulk een heel ander mens dan een nederlands letterkundige?' **Albert Verwey**, *Het lezen en schatten van gedichten* (1935)

3

‘Kennen, doordringen en eventueel kritizeren’:
Het hoogleraarschap van Albert Verwey (1865-1937)

Inleiding – de criticus, nog een bijzonder species van het genus literator?

In het vorige hoofdstuk is uitgebreid stilgestaan bij het ontstaan van de letterkundige neerlandistiek als academische discipline en het moment waarop een 'bijzondere species van het genus literator', namelijk de neerlandicus, verschijnt. Nauwelijks aan bod kwamen de ontwikkelingen op het gebied van de publieke literatuurbeschouwing. Wel werd aan de hand van de voorbeelden Jonckbloet en Te Winkel duidelijk dat academische literatuurbeschouwers gewag maakten van het publieke domein en op zoek gingen naar manieren om de eigen, wetenschappelijke identiteit te bepalen ten aanzien van de vermeende onwetenschappelijke literatuurbeschouwing van 'liefhebbers', 'amateurs' en 'dilettanten'. Waar Jonckbloet nog veel breder sprak over 'critiek' als wetenschappelijke activiteit en met critici zowel naar wetenschappelijke als niet-wetenschappelijke literatuurbeschouwers kon verwijzen, daar sprak Te Winkel veel specifiek over *de* 'letterkundige critiek' (waarmee hij bovendien een specifieke groep (jonge) literatuurbeschouwers op het oog had). Vanaf wanneer begonnen literatuurhistorici op die manier te spreken over 'de' literaire kritiek? Wanneer kreeg de literaire criticus een eigen, gespecialiseerde en gezaghebbende stem? Wanneer ontstond met andere woorden de literaire kritiek als geduchte concurrent?

In *Worm en donder. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur: De Republiek 1700-1800* (2013) situeren Inger Leemans en Gert Jan Johannes het ontstaan van de literaire kritiek in de achttiende eeuw. Hoewel evaluerende besprekingen van artistieke werken bestaan zolang er artistieke werken worden gemaakt, wordt volgens hen een reguliere kritiek in de moderne zin pas mogelijk met de opkomst van het regelmatig verschijnende tijdschrift en met de bloei van het Verlichtingsgenootschap met zijn regelmatige bijeenkomsten, prijsvragen en publicatiereeksen.¹ Deze eerste geïnstitutionaliseerde letterkundige kritiek werd aanvankelijk gekenmerkt door een houding van neutraliteit en onpartijdigheid, omdat het 'kritizeren' in lijn met de filologische traditie 'een objectieve wetenschap' diende te zijn. De criticus was in de eerste plaats een geschoold mens.² Het beeld van de kritiek als objectieve wetenschap blijft lang dominant, stellen Leemans & Johannes. Het kan nog worden aangetroffen in het tijdschrift *Vaderlandsche Letteroefeningen* (1761-1876), en we zagen het in het vorige hoofdstuk ook nog ten dele terugkomen in de oratie van Jonckbloet uit 1877 (zie § 2.2).

Vanaf halverwege de achttiende eeuw komt echter ook een afwijkende opvatting van kritiek op. Binnen deze opvatting gaan de termen 'kritiek' en 'criticus' minder verwijzen naar de wetenschappelijke, filologische werkzaamheid en meer naar een

1 Leemans & Johannes 2013: 252. *Vaderlandsche letteroefeningen* was het tijdschrift dat veruit de meeste besprekingen publiceerde, aldus De Kruif 2006: 80.

2 Leemans & Johannes 2013: 252.

algemene kritische houding die vaststaande autoriteiten betwist. De grondslag voor deze invulling van kritiek werd gelegd in de geest van de Verlichting, in het bijzonder in de beroemde kritieken van Immanuel Kant (1724-1804): 'De kritiek wordt de verpersoonlijking van de opdracht die de Verlichting zich stelt'.³ Het menselijk beoordelingsvermogen is in dit licht bezien niet enkel een kwestie van gedegen kennis (van de retorica of de *Ars poëtica*), maar wordt tevens bepaald door persoonlijke eigenschappen zoals 'karakter' en 'smaak'. Dit is de reden waarom Leemans & Johannes spreken over een meer persoonlijke invulling van de term kritiek. Het is deze nieuwe, op het subject toegespitste fundering van kritiek die vanaf het einde van de achttiende eeuw leidt tot een 'zekere emancipatie van de kritiek uit het keurslijf van de wetenschappelijke objectiviteit en juridische onpartijdigheid'.⁴

Een aardige illustratie vormt de botsing tussen *De Gids*-redacteuren Potgieter en Busken Huet rond 1865, zoals weergegeven door W.A.M. de Moor in *De kunst van het recenseren van kunst* (1993). De verstandhouding tussen deze twee literatuur-beschouwers maakt volgens De Moor een fundamenteel dilemma van de literaire kritiek zichtbaar, namelijk: 'dient een literaire kritiek uitsluitend de overdracht van het besproken werk of moet zij de neerslag zijn van een persoonlijke leeservaring die in subjectieve bewoordingen wordt opgeschreven?'.⁵ Potgieter wordt door De Moor gepresenteerd als 'de vader' van de objectiverende, neutrale kritische houding; Huet als die van de meer persoonlijke literaire kritiek (wat dat betreft is het weinig verrassend dat Te Winkel uitgerekend naar Potgieter verwees als voorbeeld bij uitstek van een 'gezonde' criticus). Het feit dat De Moor het begin van de 'moderne literaire kritiek van de Nederlanden' situeert rond dit dispuut in 1865 onthult hoe het begin van de moderne literatuurkritiek voor hem samenvalt met de opkomst van een meer persoonlijke kritische houding.⁶

De aanname dat de literatuurkritiek in de tweede helft van de negentiende eeuw verzelfstandigt, wordt ook bevestigd in de studie *De productie van literatuur. Het literaire veld in Nederland 1800-2000* (2006). In deze studie ligt de focus op literaire instituties en de wijze waarop deze functioneren in het literaire veld. Met betrekking tot de institutionele ontwikkeling van de literatuurkritiek wordt met name het laatste kwart van de negentiende eeuw als bijzonder belangwekkend aangemerkt. In hun bijdrage 'Literatuuropvattingen als denkstijl' stellen Dorleijn & Van den Akker bijvoorbeeld dat het literaire veld zich in de jaren rond 1900 in 'een

3 Leemans & Johannes 2013: 251.

4 Leemans & Johannes 2013: 250.

5 De Moor 1993: 131-132.

6 De emancipatie van de literatuurkritiek uit het wetenschappelijk keurslijf vindt volgens Leemans & Johannes een voorlopig hoogtepunt in de Beweging van Tachtig wanneer de jonge Tachtiger Lodewijk van Deyssel (1864-1952) zijn brochure *Over literatuur* (1886) publiceert. Leemans & Johannes 2013: 257.

nieuwe fase van autonomisering' bevindt.⁷ Tekenend daarvan zijn de grotere interesse voor literatuur vanuit politieke en onderwijskundige hoek (zo verschijnen vele nieuwe schoolboeken en worden de eerste staatssubsidies voor schrijvers ingesteld). Maar ook het ontstaan van belangenverenigingen voor schrijvers, de verdere professionalisering van uitgeverijen, de oprichting van nieuwe tijdschriften (waarvan enkele voornamelijk aan literatuur gewijd) en het feit dat dagbladen systematische aandacht gaan besteden aan literatuur. Vooral dankzij de twee laatstgenoemde ontwikkelingen ontstaat volgens Dorleijn & Van den Akker 'een nieuwe kritisch circuit met nieuwe critici die gespecialiseerd zijn in literatuur'.⁸ Hoewel het ontstaan van de literaire kritiek dus veel verder teruggaat dan het einde van de negentiende eeuw, lijkt het gezien de genoemde emancipatoire ontwikkelingen terecht om te stellen dat ongeveer tegelijk met het ontstaan van 'de neerlandicus' de stem van een andere bijzondere species van het genus *literator* – te weten 'de literair criticus' – aan autoriteit wint.

Of daarmee omstreeks 1900 ook een 'nieuw kritisch circuit' ontstaat, is naar mijn idee echter niet zo duidelijk vast te stellen. Typerend voor deze periode bleek immers dat critici, dichters en wetenschappers publiceren in dezelfde tijdschriften en elkaar treffen op dezelfde congressen (zie §2.3).⁹ Zoals Tollebeek reeds benadrukte in *Mannen van karakter* was het kenmerkende van de vormingsperiode van de letterkundige discipline dat de concurrentiestrijd tussen de academische en publieke literatuurbeschouwing openlijk werd gevoerd. Dit gebeurde in de eerste plaats in de zogenaamde algemene tijdschriften – door Johannes ook wel 'literair-wetenschappelijke' tijdschriften genoemd – waarvan de belangrijkste *Vaderlandsche letteroefeningen* (1761-1876), *Algemene Konst- en Letterbode* (1788-1861) later samengesmolten met *Nederlandsche Spektator* (1856-1908), *De Recensent, ook der recensenten* (1806-1850) en uiteraard *De Gids* (1837-heden) waarin Jonckbloet zijn befaamde recensie van Lulofs' handboek publiceerde.¹⁰ Ook het tijdschrift van de Tachtigers, *De Nieuwe Gids* (1885-1943), was nog een algemeen tijdschrift te noemen waarin naast literaire teksten en kunstkritische opstellen, beschouwingen verschenen over politiek, geloof en wetenschap.¹¹

7 Dorleijn & Van den Akker 2006: 98.

8 Dorleijn & Van den Akker 2006: 98.

9 Hoewel er sinds de opheffing van het dagbladzegel in 1869 meer ruimte kwam voor serieuze kunstkritiek in de kranten, blijven de algemene tijdschriften in de negentiende eeuw de belangrijkste podia, stelt De Kruif (2006). Daarmee levert De Kruif een kanttekening bij het proefschrift *Ziften en zemelknopen* (2001). Hierin onderzoekt Korrie Korevaart de beginperiode van de journalistieke kritiek en maakt zij aannemelijk dat het begin van de literaire (dag- en weekblad kritiek is te dateren rond 1814.

10 Johannes 1992: 14. Zie voor typering van de tijdschriften het *Letterkundig woordenboek voor Noord en Zuid* (1952), geraadpleegd via DBNL.org op 20/07/2016.

11 Zeker de eerste jaargang onderscheidde zich weinig van bestaande algemene tijdschriften, volgens Maas: 'Tachtig was nog geen Tachtig, *De Nieuwe Gids* een zoveelste algemeen tijdschrift'. Maas 1998: 103.

Meer specialistische tijdschriften ontstonden vooral vanuit wetenschappelijke hoek. Zo richtte *De taal- en letterbode* (1870-1875) zich zelfbewust op de studie van de Nederlandse taal, getuige de volgende passage uit de inleiding bij het eerste nummer:

Zal de studie van onze moedertaal zich behoorlijk ontwikkelen en ook voor 't beschaafde deel onzer natie vruchten afwerpen, dan moet er een tijdschrift bestaan, dat uitsluitend aan de beoefening van 't Nederlandsch gewijd is.

Hetzelfde gold voor het *Tijdschrift voor Nederlandse taal- en letterkunde* (1881-heden) en *De Nieuwe Taalgids* (1907-1995), oorspronkelijk opgericht om de band tussen de universiteit en het middelbaar onderwijs te versterken.¹² Het lijkt er kortom op dat juist de wetenschappelijke literatuurstudie een 'nieuw circuit' ontwikkelde.

Met het oog op deze tendens is het opmerkelijk dat de dichter en criticus Albert Verwey wordt benoemd tot hoogleraar Nederlandse letterkunde te Leiden. Het algemene beeld is namelijk dat hiermee 'de literaire kritiek stilzwijgend boven de geschiedschrijving van de Nederlandse letterkunde' wordt geplaatst.¹³ Zodoende lijkt de benoeming dus in te gaan tegen de gesignaleerde tendens van academische specialisering. Dat met de benoeming van Verwey de verwetenschappelijking van de literatuurstudie in de weg wordt gestaan is ook het beeld dat in *Het belang van smaak* naar voren komt. Voor Nico Laan geldt Verwey als voorbeeld bij uitstek om het fundamenteel hybridische karakter van de academische literatuurgeschiedschrijving te illustreren. Verwey lijkt in dit overzichtswerk niet alleen symbool te staan voor de (Leidse) traditie van 'hoogleraar-literaten' maar ook voor een als 'kwalijk' bestempelde vermenging van wetenschap, journalistiek en essayistiek die door Laan geassocieerd wordt met de begintijd van de discipline.¹⁴ Later in dit hoofdstuk zal nog op Laans standpunt worden teruggekomen. Nu is het van belang te constateren dat met de benoeming van Verwey de universiteit van Leiden in 1924 een man uit de praktijk tot hoogleraar maakte. Weliswaar had Verwey op het moment van zijn benoeming een groot repertoire opgebouwd en strekte zijn reputatie zich inmiddels voorbij de literatuur.¹⁵ Sinds de jaren rond de Eerste

12 Onder de specialistische publicatiefora kunnen ook nog de jaarboeken van de Maatschappij der Nederlandse Taal en Letterkunde worden geschaard. Het is tekenend dat een literatuurhistoricus als Te Winkel vooral in deze meer gespecialiseerde tijdschriften publiceerde.

13 Liauw & Van de Zande 1996: 103.

14 Laan 1997: 231, 274. Verwey is in Laans hoofdstuk over 'Literatuurwetenschap' in *Van hof tot overheid* (2015) dan ook afwezig.

15 Zie o.a. over Verwey als dichter Custers (1995) en Van Halsema (2010); over Verwey als criticus Hanot (1957); over Verwey als vertaler Naaijken & Koster (2002) en als bloemlezer Sanders (2016). Van de hand van Uylert verscheen in de tweede helft van de jaren '50 een meerdelige biografie van Verwey; op dit moment werkt Madelon de Keizer aan een biografie van Verwey vanuit cultuurhistorisch perspectief. De studies en artikelen over Verwey als docent en hoogleraar komen in de loop van dit hoofdstuk aan bod.

Wereldoorlog gold Verwey volgens biograaf Madelon de Keizer zelfs als ‘een van de belangrijkste opinieleiders van het land’.¹⁶ Wat Verwey echter niet had, was een academische opleiding. Dit maakt hem vanzelfsprekend een uiterst geschikte *case study* voor het onderzoek naar de verhouding tussen de publieke en academische literatuurbeschouwing in Nederland, want waarom werd uitgerekend Verwey benoemd? Hoe kon juist een representant van de publieke literatuurbeschouwing – niet zozeer een ‘criticus’ als wel een ‘dichter’ zoals Verwey zichzelf bij voorkeur presenteerde – als geschikte kandidaat worden gezien? Welke omstandigheden maakten zijn benoeming mogelijk? En maakte Verwey als hoogleraar vervolgens een duidelijk onderscheid tussen zijn literair-kritische activiteiten en zijn wetenschappelijke taken? Deden zijn tijdgenoten dat en zo ja, op basis van welke criteria?

3.1 Albert Verwey als ‘artist-historicus’

3.1.1 *De Nieuwe Gids* (1885-1890) op zoek naar een dieper verband

Het podium dat de dichter-critici van de Beweging van Tachtig gebruikten om hun kritiek op de wetenschappelijke literatuurgeschiedschrijving de wereld in te zenden, werd vooral gevormd door hun eigen tijdschrift, *De Nieuw Gids*. Dit maandblad voor ‘letteren, kunst, politiek en wetenschap’ werd in 1885 opgericht door Frederik van Eeden, Frank van der Goes, Willem Kloos, Willem Paap en Albert Verwey.¹⁷ Met betrekking tot het formuleren van kritiek op de officiële literatuurgeschiedschrijving wordt laatstgenoemde door Van Halsema aangewezen als ‘de voornaamste woordvoerder’.¹⁸ Ook Marijke Spies verwijst in haar artikel ‘Mythes en meningen’ (1984) vooral naar Verwey wanneer zij de invloed van Tachtig op de geschiedenis van de literatuurgeschiedschrijving in Nederland belicht.¹⁹ Wanneer de eerste jaargang van de *De Nieuwe Gids* wordt opengeslagen dan valt op dat een eerste metakritiek niet afkomstig is van Verwey, maar van de journalist en politicus Frank van der Goes (1859-1939).²⁰ In zijn opstel ‘Proeve van Literatuur-Geschiedenis’ (1885) geeft Van der Goes zijn visie op de richting die ‘de beoefening der Nederlandsche literatuurgeschiedenis zal moeten volgen om een wetenschap te worden’.²¹ Een korte blik op zijn betoog maakt een belangrijk kritiekpunt van

16 De Keizer 2009: 138.

17 Paap zal reeds in 1886 de redactie verlaten.

18 Van Halsema 2010: 371.

19 Spies 1984: 181.

20 Van der Goes was in deze jaren leraar declamatie aan het Amsterdamse conservatorium en de Toneelschool. Daarnaast werkte hij in de effectenhandel, in het assurantie kantoor dat hij van zijn vader had overgenomen na diens overlijden in 1881. Van der Goes zou zich in 1891 distantiëren van de Beweging van Tachtig die hij gebrek aan sociaal engagement verweet. Van der Goes is vooral bekend gebleven als marxistische intellectueel (in 1896 richtte hij het marxistische maandblad *De Nieuwe Tijd* op). Zie De Liagre Böhl (1989).

21 Van der Goes 1885: 204.

Tachtig tegen de bestaande literatuurgeschiedschrijving zichtbaar, deze was er namelijk volgens Van der Goes (nog) niet in geslaagd een diepere samenhang aan te tonen tussen het toevallige en bijzondere van de letterkunde en de ‘algemeen gang der beschaving’.²²

De aanleiding voor het opstel van Van der Goes vormt het overlijden van Jonckbloet eerder dat jaar. Hoewel Jonckbloets bijdrage aan de studie van de Nederlandse literatuur volgens Van der Goes nauwelijks overschat kan worden, is het voor hem ook duidelijk dat Jonckbloet geen ‘volle en rijpe oogst’ heeft binnengehaald.²³ De wetenschappelijke studie van de literatuurgeschiedenis staat nog in de kinderschoenen: ‘De vorens liggen open en wachten het zaad’.²⁴ Zelf kon Jonckbloet daar niet zoveel aan doen, meent Van der Goes. Jonckbloet was noodgedwongen werkzaam op het oppervlakte-niveau van de wetenschap (het niveau van de ‘waarneming’), waarin het van belang is zoveel mogelijk waarneembare feiten te verzamelen. Pas nadat de feiten zijn verzameld en men het geheel kan overzien, kan de wetenschap tot wasdom komen en zich op het tweede niveau (het niveau van de ‘generalisatie’) begeven. Hier aangekomen gaat het niet langer om het verzamelen van feiten, maar om het aanwijzen van de samenhang tussen de feiten, het aanwijzen van ‘het algemeen kenmerkende der verschijnselen’.²⁵

Om dit niveauverschil in wetenschappelijke ontwikkeling te illustreren, neemt Van der Goes een verwijzing op naar Busken Huet. Naar aanleiding van diens studie *Het land van Rembrand. Studiën over de Noordnederlandsche beschaving in de zeventiende eeuw* (1882-1884), waarin de stijl van de geschiedschrijver door Huet met de stijl van Rembrand wordt vergeleken, karakteriseert Van der Goes de dieper gravende literatuurgeschiedschrijving als volgt:

Nu plaatst en rangschikt men zijn figuren gelijk Rembrand het deed op zijn paneel. Op deze valt schaduw, om de andere helderder te doen uitkomen. Groepeerings, afstand en plaats werken samen om den toeschouwer van de groote gedachte des schilders te doordringen. Zoo wordt de geschiedenis in deze behandeling meer dan de beschrijving van een collectie individuen; zij verheft zich tot de teekening van het volmaakte leven²⁶

De schildersmetaforiek die we in het vorige hoofdstuk reeds herkenden bij Jonckbloet wordt zo in ‘Proeve van Literatuur-Geschiedenis’ teruggevoerd naar Huet. Bovendien stelt Van der Goes dat Jonckbloet geen schilder was, maar een feitenverzamelaar. Hij heeft slechts ‘het bekende bijeengevoegd en uitgebreid tot

22 Van der Goes 1885: 200.

23 Van der Goes 1885: 200.

24 Van der Goes 1885: 197. Ook wel: het verband tussen het ‘talent der auteurs’ en ‘de geest der tijden’.

25 Van der Goes 1885: 199.

26 Van der Goes 1885: 203.

een chronologische reeks berichten en beschouwingen'.²⁷ Interessant in het licht van de onderzoeksvraag is de link die Van der Goes zijdelings legt tussen de 'wijde blik' en het kritisch oordeel. Omdat Jonckbloet het geheel niet kon overzien, mistte hij het vermogen om reliëf in de verzamelde feiten aan te kunnen brengen. Hierdoor bleef zijn literaire kritiek noodgedwongen 'zinledig'. Jonckbloet bezat 'geen oordeel des onderscheids'.²⁸ Hier zien we dat het kritisch oordeel – hoewel er verder niet veel aandacht aan wordt besteed door Van der Goes – een belangrijk onderscheidend element uitmaakt van de wetenschappelijke literatuurgeschiedschrijving. Het oordeel vormt welhaast de bezegeling van een dieper gravende literatuurgeschiedschrijving. Het oordeel is nadrukkelijk geen vertrekpunt, maar dient zich aan wanneer de historicus het geheel van de letterkundige geschiedenis kan doorzien, zo blijkt ook uit de volgende uitspraak:

Want vóór men zich vertrouwd heeft gemaakt met de algemeene oorzaken van het ontstaan der kunstwerken in eenig tijdvak, kan men er niet op rekenen, in een oordeel over die werken te zullen slagen.²⁹

Van der Goes' uitgebreide opstel blijkt een pleidooi voor een literatuurgeschiedschrijving die méér is dan 'de beschrijving van een collectie individuen' of een 'portrettengalerij'. Het gaat hem om een literatuurgeschiedenis die een dieper verband bloot legt juist door bepaalde zaken uit te lichten en andere op de achtergrond te stellen. Paradoxaal genoeg komt de literatuurgeschiedwetenschap tot wasdom door zaken weg te laten, pas dan verheft het historisch overzicht zich tot een 'teekening van het volmaakte leven'.³⁰

Van der Goes geeft hiermee in *De Nieuwe Gids* geen wezenlijk andere articulatie van de literatuurhistorische wetenschap, ook bij hem gaat het immers allereerst om het verzamelen en ordenen van feiten en ten tweede om letterkundige kritiek.³¹ Eerder herneemt hij de kritiekpunten die Jonckbloet formuleerde ten aanzien van de 'Oude School' (zie §2.2) en past deze toe op de meester zelf. Waarna uiteraard blijkt dat de voorganger te licht bevonden wordt. Het is een beproefde discursieve techniek waarbij de jongere generatie de oudere generatie, die zichzelf ooit als jong presenteerde, afschrijft. Jonckbloet wordt bijgeschreven bij de oude school, want ook hij komt (nog) niet tot een werkelijk wetenschappelijke beschouwing van literatuur.

27 Van der Goes 1885: 198.

28 Van der Goes 1885: 198.

29 Van der Goes 1885: 199.

30 Van der Goes 1885: 203.

31 Dit past bij de contemporaine receptie van de eerste jaargang van *De Nieuwe Gids*, zoals ondermeer weergegeven door Nop Maas: 'De eerste afleveringen van *De Nieuwe Gids* oogstten meer teleurstelling over hun kalme gekabbel dan verontwaardiging over hun drukke gedein'. Recensenten waren niet negatief vanwege de schokkende inhoud, maar juist teleurgesteld omdat de inhoud veel minder vernieuwend bleek dan aangekondigd. Maas 1985: 24.

3.1.2 De historiografische ambities van Verwey – ‘Toen de Gids werd opgericht...’ (1887)

Naast Van der Goes’ opstel verscheen in het eerste jaargang van *De Nieuwe Gids* ook het eerste omvangrijke essay met literair-historische ambities van Verwey, de studie ‘Het sonnet en de sonnetten van Shakespeare’ (1885).³² In dit essay treffen we echter nog geen expliciete uitspraken aan over de wetenschappelijke literatuurgeschiedschrijving.³³ Dat gebeurt wel in de tweede jaargang, in het opstel ‘Toen de Gids werd opgericht...’ (1887). In dit academisch aandoende essay – met een 34-tal verklarende voetnoten – geeft Verwey meer invulling aan de voorstelling van de literatuurhistoricus als kunstschilder en positioneert hij zich nadrukkelijk in het domein van de officiële literatuurgeschiedschrijving. Net als Van der Goes schetst Verwey een duidelijk tweestromenlandschap. Enerzijds onderscheidt hij de ‘chroniqueurs’, de literatuurgeschiedschrijvers die historische feiten verzamelen en trachten te verklaren door ze aaneen te schrijven tot een chronologisch verhaal of door ze te rubriceren in vakken en afdelingen. In de woorden van Verwey:

Als men dan de woorden van een eeuw gehoord en haar daden gezien heeft, zal men daarmede tevreden kunnen zijn. Men zal ze kunnen opschrijven in een aaneenschakeling van: Toen kwam... en toen zei... en toen deed. Zoo schreven de meeste geschiedschrijvers; als chroniqueurs.³⁴

Tegenover deze uiterst geordende, bijna mechanisch opererende literatuurgeschiedschrijvers plaatst Verwey vervolgens de historici die niet alleen willen verzamelen en verklaren maar die ook willen ‘begrijpen’:

Maar ook kan men, nadat men gehoord en gezien heeft, uit de dingen, die een eeuw *deed*, gaan begrijpen hoe die eeuw *was*. Men kan zeggen: die eeuw is een levend organisme, net als een mensch. Ik heb die eeuw aan het werk gezien, zooals ik een mensch aan het werk zie. Nu wil ik ook die eeuw begrijpen zooals ik een mensch begrijp. Dat begrijpen

32 In zijn artikel ‘Voelers en wetters’ (1998, ook opgenomen in *Vrienden & Visioenen* (2010)) staat Van Halsema stil bij dit opstel van Verwey en wijst hij op de grote studieuzeheid die er uit spreekt. Zo heeft Verwey recente studies geraadpleegd over de geschiedenis van het sonnet door de eeuwen heen en recente studies over Shakespeare, waaronder het werk van Edward Dowden dat een jaar eerder werd genoemd door Jan ten Brink als navolgenswaardig voorbeeld van de empirisch-historische methode. Van Halsema 2010: 377.

33 Wel expliciteert Verwey in de laatste alinea’s van zijn essay waarom hij deze uitvoerige studie schreef: ten eerste wil hij het genre op zodanige wijze beschrijven dat het makkelijker wordt ‘te weten hoe men sonnetten kritiseert’. Ten tweede is het bedoeld ‘om het publiek te verlossen van de bespottelijke meening, dat sonnetten knutselversjes zijn zouden, waar geen waar dichter zich aan mag bezondigen’. Shakespeare – ‘de grootste dichter van Engeland’ – was immers een sonnetten-schrijver. Verwey 1885: 96.

34 Verwey 1887: 10.

kan men *niet* doen met een potlood of een methode; dat doet men met het verstand en het gevoel, waarmee men alles begrijpt.³⁵

Deze begrijpende geschiedschrijver typeert Verwey als de 'artist-historicus'. Het is de geschiedschrijver die niet enkel laat zien welk werk wanneer is afgeleverd, die met andere woorden niet alleen het *uiterlijk* van de letterkunde bestudeert, maar die ook het *innerlijk* van de dichtkunst (in de context van een bepaald tijdvlak) probeert te doorgronden en weer te geven. In zowel werkwijze als weergave lijkt de artist-historicus op de kunstenaar die een portret schildert of de romanschrijver die een karakter schetst:

En als men die eeuw dan begrepen heeft, kan men haar te midden van haar arbeid rechtop in een boek zetten – zoals een kunstenaar een mensch voor ons neerzet, geschilderd of in een roman.³⁶

Het is duidelijk dat Verwey zich vereenzelvigd met deze kunstzinnige historicus als hij stelt: 'Ik heb getracht den tijd te begrijpen, waarover ik schrijven ga. Zóo te begrijpen als ik mijn broeder begrijp of mijn beste vriend.'³⁷ In Verweys opstel wordt – net als bij Van der Goes – een hiërarchie zichtbaar tussen de 'verklarende' chroniqueur en de 'begrijpende' artist-historicus: de één heeft een kwaliteit meer dan de ander. Preciezer gesteld, de artist-historicus maakt niet alleen gebruik van zijn verstand maar ook van zijn gevoel in het doorgronden van 'het wezen' van de tijd.³⁸

Dit 'gevoel' blijkt voor Verwey overigens ook het instrument te zijn dat het oordeel leidt. Zo wijst hij er in het slot van zijn essay op dat zijn beschrijvingen afwijken van bestaande beschrijvingen (wordt *Bilderdijk* als de nieuwe *Vondel* gezien, Verwey acht hem niet eens de naam 'poëet' waardig) en licht hij toe:

Ik begeer volstrekt niet, dat iemand iets mooi vindt met mijn gevoel voor het schoone. Ieder oordeele zelf. Maar ik wenschte dat niemand een gedicht voor schoon hield, tenzij hij de schoonheid van dat gedicht had gevoeld. Zóo gevoeld, als hij een kus op zijn lippen voelt of een vlam, die hem de vingertoppen brandt. Wie zóo niet voelen kan, oordeele niet.³⁹

35 Verwey 1887: 10.

36 Verwey 1887: 10.

37 Verwey 1887: 10.

38 Het moet hier opgemerkt worden dat de termen 'gevoel' en 'verbeelding' nog al eens door elkaar lopen bij Verwey. In Verweys opstel 'Nog eens iets over Beets en zijn laatste bundel' (1884) worden de twee zelfs aan elkaar gelijk gesteld, aldus Custers 1995: 43. Op het begrip verbeelding, dat een belangrijke plaats inneemt in de oratie, kom ik later terug.

39 Verwey 1887: 35. Vergelijk in dit opzicht ook de uitspraak van Willem Kloos uit zijn beroemde 'inleiding' op de gedichten van Jacques Perk: 'Literaire kritiek is geen wetenschap, waarbij men uitgaande van de waarneming opklimt tot begrippen, wier inhoud nauwkeurig is bepaald, maar zelve een kunst, waar gevoel als opmerking en overreding voor waarheid geldt.' Kloos 1882: 24.

In dit citaat klinkt uitdrukkelijk de meer persoonlijke invulling van kritiek door, waarbij het niet gaat om kennis of goede smaak verkregen door scholing, maar om de indruk die het kunstwerk (als een plotse manifestatie van het 'schoone') op de ontvankelijke toeschouwer maakt. Schoonheid herkent men niet, maar wordt gevoeld, plots, als een kus of een vlam. Door een onderscheid te maken tussen de chroniqueur en de artist-historicus wordt het voor de jonge criticus Verwey mogelijk om zijn gebrek aan academische scholing en filologische kennis te compenseren, zo niet te overtreffen. Dankzij het inzetten van zijn subjectieve kunstenaarsgave (het 'gevoel') is de artist-historicus beter toegerust om 'het wezen van de eeuw' te begrijpen, maar ook om tot een juister oordeel te komen over het letterkundige werk.

Het wordt duidelijk dat Verwey (directer dan bijvoorbeeld uit de 'proeve' van Van der Goes blijkt) met zijn historische beschouwingen geen bijdrage wilde leveren aan de wetenschap. In de eerste plaats wenste Verwey een literaire traditie bloot te leggen die de eigen literatuur en de literatuur van Tachtig legitimeerde.⁴⁰ M. Hanot heeft dit reeds opgemerkt in zijn studie *De beginselen van Albert Verweys literaire kritiek* (1957). Volgens hem kwam Verweys 'nood aan historische fundering' voort uit de wens 'in te grijpen in de waarderingsprocessen' die heersten 'in het literaire leven van zijn tijd', de geschiedwetenschap werd ingezet om de eigen 'gedachtegang kracht bij te zetten'.⁴¹ In de bundel *Toen de Gids werd opgericht* (1897), waarin het gelijknamige essay uit 1887 is gebundeld met drie andere historische georiënteerde essays, zien we hiervan een mooi voorbeeld. Verwey meldt in de 'Voorrede' van de bundel namelijk dat de essays onveranderd zijn overgenomen, echter met weglating van de bijbehorende aantekeningen, omdat:

Vertoon van belesenheid was toen noodig tegenover beoordelaars die zonder dat niet aan onzen ernst geloofden, tegenover lezers die vooringenomen waren tegen onze jeugd.⁴²

De keuze voor het historische opstel inclusief voetnoten zorgde er met andere woorden voor dat Verwey als literatuurhistoricus serieus werd genomen. De autoriteit van de wetenschap werd door Verwey dus zelfbewust ingezet om de eigen literaire idealen en voorkeuren te propageren.⁴³

40 Ook Custers stelt dat Verwey met zijn historische studies trachtte 'de kijk op de literatuur uit het verleden te wijzigen'. Custers 1995: 102. In *De bril van tachtig* (2005) onderzoekt Jan Oosterholt aan de hand van literatuurhistorische overzichten in hoeverre de Tachtigers het beeld van de negentiende-eeuwse literatuur daadwerkelijk hebben beïnvloed.

41 Hanot 1957: 95.

42 Verwey 1897: 7.

43 Dit betoogt ook Laan 1997: 172.

3.1.3 Geschiedvorsing en geschiedschrijving

Het is vanuit de positie van de artist-historicus dat Verwey zich zelfverzekerd genoeg voelt om de officiële literatuurgeschiedschrijvers kritisch te bespreken. Na het essay 'Toen de Gids werd opgericht...' (1887) laat hij zich in *De Nieuwe Gids* onder meer negatief uit over Jan te Winkel, Jan Ten Brink en Jonckbloet.⁴⁴ Het werk van Te Winkel getuigde volgens Verwey van 'lamlendigheid' en hij noemde hem een 'hals' naar aanleiding van een lezing 'over kritiek' waarin Te Winkel volgens Verwey betoogde dat de criticus alleen 'het goede' moest aanwijzen (Verwey lijkt hier te verwijzen naar de lezing 'Een volksbelang' behandeld in §2.4).⁴⁵ Ten Brink betichtte hij van het verkondigen van 'onzin en gemeenplaatsen' en hij meende dat men hem zijn toga moest afnemen.⁴⁶ Jonckbloet wordt bekritiseerd vanwege de wijze waarop hij verslag doet, de schoolmeestertoon van Jonckbloet miskende volgens Verwey 'de hoogheid van de kunstenaar'.⁴⁷

Dit aspect, het miskennen van de hoogheid van de kunstenaar en in het verlengde daarvan de dichtkunst zelf, kenmerkt welbeschouwd al het commentaar op de wetenschappelijke literatuurgeschiedschrijving. Verwey mist hierin, zo blijkt steeds weer, het besef van de 'allesovertreffende belangrijkheid' van het dichterlijke werk zelf.⁴⁸ De aandacht ging volgens hem teveel uit naar het ordenen van historische feiten en het rangschikken van die feiten in 'vergankelijke systemen'.⁴⁹ De literatuurgeschiedschrijvers richtten zich op uiterlijkheden terwijl zij zich vooral zouden moeten richten op het innerlijk van de literatuur, waarmee Verwey o.a. doelde op zaken als ritme en klank (voor hem een uitdrukking van levensritme), originele en treffende beelden (de plotse manifestaties van de verbeelding), en de structuur van een tekst (zie zijn essay over de sonnetvorm).

Ook Van Halsema benadrukt dat het einddoel van de historische opstellen 'bij de jonge Verwey (...) niet is: wetenschap', maar – voegt hij daar aan toe – 'daarmee is die wetenschap als zodanig nog niet afgewezen'.⁵⁰ Dit is een belangrijke constatering, want inderdaad blijkt in alle kritiek op de bestaande literatuurgeschiedschrijving dat literatoren en academici het over één belangrijk element eens zijn: de *historische* aard van het letterkundig onderzoek. Het is dan ook niet geheel terecht dat Marijke Spies Verwey bijvoorbeeld 'ahistorisch' noemt, merkt Van Halsema op. Verweys criteria op basis waarvan de samenhang tussen de letterkundige feiten moet worden beschreven, verschillen alleen radicaal van die van Jonckbloet. Dit verschil wordt door Van Halsema als volgt samengevat:

44 Naast Van der Goes en Verwey uitten ook Kloos en Van Deyssel kritiek op de ambities van de wetenschap. Zie ook Van Halsema (2010) en Tollebeek (2011).

45 Verwey 1888: 8.

46 Verwey 1889: 238.

47 Verwey 1889: 229.

48 Verwey 1887: 67.

49 Verwey 1887: 66.

50 Van Halsema 2010: 377.

[Diens] samenhang wordt – zo ziet Verwey het tenminste – gedictieerd door een visie op de vaderlandse geschiedenis die hoort bij de liberale burgerij van ‘1848’. Dat is in het oog van Verwey een nationalistische, burgerlijke visie, die Jonckbloet ertoe gebracht heeft alles te benadrukken waaraan vanaf het begin van onze letterkunde de idee van een burgerlijke Staat-in-wording zichtbaar gemaakt kon worden en waarin materiaal dat zich beter naar andere ontwikkelingshypothesen voegde onzichtbaar bleef.⁵¹

Het ontbreekt Jonckbloet, anders dan Van der Goes meent, dus allerminst aan onderscheidingsvermogen. De criteria op basis waarvan hij bepaalde elementen uit de literatuurgeschiedenis naar voren haalt, zijn alleen niet de criteria die de Tachtigers willen handhaven. Zo zet Verwey tegenover het eng-nationalisme van zijn voorgangers, een internationalistische visie waarbij de natie ‘een element van een bovenvolkelijke eenheid’ vertegenwoordigt, aldus De Keizer.⁵² De Nederlandse cultuur wordt door Verwey gezien als onderdeel van een Europese gemeenschap of beweging (getuige ook de titel van het tijdschrift *De Beweging* dat hij in 1905 opricht).⁵³ Een ander verschil is dat Verwey een literatuurbeschouwing voorstelt die in de eerste plaats is gericht op (de esthetische beleving van) het dichterlijk werk zelf en niet op de geschiedenis, iets wat hij, zo zal hierna duidelijk worden, ook tot speerpunt zal maken van zijn colleges.

Met hun kritiek op de contemporaine literatuurgeschiedschrijving spelen de Tachtigers in op een belangrijke premisse van de historische wetenschap, namelijk de vooronderstelling dat de geschiedwetenschap bestaat uit enerzijds geschiedvorsing en anderzijds geschiedschrijving. In *Triptiek van de tijd* (2010) beschrijft historicus Harry Jansen die premisse als volgt:

Uitgangspunt bij de zoektocht naar waarheid en werkelijkheid is de constatering dat geschiedenis een tweeledige discipline is. Aan de ene kant zien we de geschiedvorsing of het historisch onderzoek om waarheden over het verleden te ontdekken. Aan de andere kant is er de geschiedschrijving om die waarheden te tonen en te communiceren.⁵⁴

De invulling en verhouding tussen beide aspecten van de geschiedwetenschap wisselt door de tijd, benadrukt Jansen. Iedere vorm van geschiedwetenschap houdt er zodoende zijn eigen esthetiek op na. Eind negentiende eeuw lijkt een moment te zijn waarop die verhouding tussen ‘historisch onderzoek’ en ‘geschiedschrijving’ én de invulling van dat laatste element wordt heroverwogen. Dit gebeurt niet

51 Van Halsema 2010: 378.

52 De Keizer 2009: 142. Het internatioalisme van Verwey benadrukt ook Sanders (2016).

53 In de woorden van Brom: ‘Verwey wou de kunst niet als een beeld van het vaderland, een beeld van de godsdienst, een beeld van wat ook beschouwen, maar als het leven zelf.’ Brom 1944: 152.

54 Jansen 2010: 187.

alleen vanuit de artistieke hoek, maar óók vanuit de wetenschappelijke hoek. Zo onderstreept Laan in *Het belang van smaak* dat literatuurgeschiedschrijvers eind negentiende eeuw 'geen genoeg meer [namen] met een opsomming van namen en titels of een bundeling van losse beschouwingen, maar (...) als eis een doorlopend verhaal' stelden.⁵⁵ Dat woord 'verhaal' gebruikt Laan opzettelijk om te benadrukken hoezeer kunst en wetenschap samenkomen in de literatuurgeschiedschrijving van deze periode.⁵⁶

Opmerkelijk is nu dat historici op het gebied van de algemene (staatkundige) geschiedschrijving zich eind negentiende eeuw gaan distantiëren van de kunstzinnige kant van hun arbeid, maar dat de band tussen kunst en wetenschap binnen de *litteraire* geschiedschrijving juist sterker wordt na 1900, aldus Laan:

Literatuurhistorici streefden, net als hun burens [de historici, MW] naar een wetenschappelijke aanpak, maar zij wilden daarvoor hun literaire aspiraties niet opgeven. Sterker nog: die aspiraties lijken in vergelijking met de begintijd van de moderne talen alleen maar te zijn toegenomen en de geschiedfilosofie werd beschouwd als een mogelijkheid een literaire en wetenschappelijke aanpak te combineren.⁵⁷

Interessanter dan de vraag wie het accent als eerste ging verleggen (de literatoren of de literatuurhistorici: was het Verwey of Gerrit Kalff?), is de vraag *waarom* de accentverschuiving binnen de literatuurbeschouwing intreedt. Deze vraag hangt nauw samen met de belangwekkende vraag die Van Halsema zich stelt en die bij mijn weten nog steeds onopgehelderd is, namelijk die naar de manier waarop 'hermeneutisch ideeëngoed circuleerde in de negentiende-eeuwse filologie in Nederland, lang voordat Johan Huizinga in 1905 het denken van Wilhelm Dilthey in ons land introduceerde'.⁵⁸ Het veelvuldig gebruik van de term 'begrijpen' door Verwey doet vermoeden dat hij op de hoogte was van Diltheys *geisteswissenschaftliche* concept *verstehen*, doorgaans vertaald als begrijpen.⁵⁹ Verder lijkt ook het onderscheid

55 Laan 1997: 79.

56 Dit roept overigens ook Te Winkels 'novellistische tendens' in herinnering, wat misschien niet zo verwonderlijk is aangezien Laans standpunt grote overeenkomst vertoont met dat van Te Winkel.

57 Laan 1997: 81. De distantiëring van de historici brengt Laan vooral in verband met het gedachtegoed van Leopold von Ranke. Brom merkt op dat ook binnen de kunsthistorische discipline 'artiesten en vorsers' elkaar vonden in deze periode. Brom 1944: 155.

58 Van Halsema 2010: 375-376. Van Halsema wijst zelf op invloeden vanuit de klassieke filologie en theologie, en noemt met name het werk van de classicus C.G. Cobet (hoogleraar te Leiden). Misschien dat Verwey via de bibliotheek van zijn schoonvader de ex-theoloog Johannes van Vloten met deze denkbelden in aanraking kwam, zie ook Breuker & Gulmans 2008: 31. Anderzijds hangt de waarom-vraag samen met de wijze waarop een modern (romantisch) kunstbegrip in Nederland opgang maakt. Zie hiervoor o.a. Van den Berg (1973) en Mathijns (2004). Een algemener overzicht geeft Heumakers (2015).

59 Zie de eerste, verklarende noot in de vertaling van *Waarheid en methode* (2014) van Hans-Georg Gadamer door Mark Wildschut. Wildschut kiest ondanks de gangbare vertaling 'begrijpen' voor de term 'verstaan'. Jansen (2010) vertaalt *verstehen* als begrijpen, maar neemt ook de Duitse term

dat Verwey aanwijst tussen het bestuderen van het uiterlijk en innerlijk van literair-historische verschijnselen aan Dilthey ontleend.⁶⁰ Een van de speerpunten van Diltheys wetenschapsleer was immers dat we in de menswetenschappen niet slechts uiterlijke handelingen waarnemen, maar die ook altijd ervaren vanuit hun innerlijke drijfveren. Volgens de parafrase van Leezenberg & De Vries probeert de geesteswetenschapper ‘de innerlijke drijfveren te achterhalen aan de hand van de uiterlijke, waarneembare expressie in taal, kunst of handelen in het algemeen’.⁶¹ Jansen voegt daar aan toe dat dit ‘ervaren’ van uiterlijke expressies (‘cultuur en samenleving’) volgens Dilthey ‘heel persoonlijk van aard [is], in tegenstelling tot het kennen van de natuur van Kant, dat een universeel karakter heeft’.⁶² De methode van het *verstehen* werd door Dilthey gebruikt om een methodisch onderscheid aan te wijzen tussen de geesteswetenschappen en de natuurwetenschappen (die zich voornamelijk op het verklaren (*erklären*) van de empirische werkelijkheid zouden richten). Dit onderscheid hield echter niet in dat de methode van het *verstehen* het uiterlijke, empirisch waarneembare niet in acht neemt. Veeleer gaat het om een synthetiserende methode waarbij de historicus niet alleen onderzoeker van de geschiedenis is, maar ook erkent dat hij deel van de geschiedenis is. Precies in die deelname lag volgens Dilthey de mogelijkheid de geschiedenis te begrijpen.⁶³

Diltheys naam wordt niet genoemd in de eerste jaargang van *De Nieuwe Gids*, noch in de documenten van Verwey die in dit onderzoek zijn bestudeerd, dus de vraag naar de circulatie van het hermeneutisch gedachtegoed blijft ook hier vooralsnog onbeantwoord.⁶⁴ Wel kan hier gewezen worden op enkele institutionele ontwikkelingen die de genoemde accentverschuiving in de historische wetenschap – de grotere nadruk op de artistieke taak van de literatuurgeschiedschrijver – en de uiteindelijke benoeming van de dichter-criticus Albert Verwey in 1924 mogelijk hebben ondersteund. In de wijze waarop Verwey zich als hoogleraar presenteert zal bovendien steeds weer de genoemde synthetische benadering doorklinken.

ongewijzigd over. Leezenberg & De Vries gebruiken bij voorkeur de Duitse term, maar wanneer zij *verstehen* vertalen dan is dat als ‘interpreteren’.

60 Liauw & Van de Zande brengen Verwey (naast Heeroma, Van Eyck en Bomhoff) in verband met de hermeneutiek van Dilthey, maar geven niet aan of en hoe deze letterkundigen op de hoogte waren van Diltheys werk. Liauw & Van de Zande 1996: 121-122.

61 Leezenberg & De Vries 2005: 138.

62 Jansen 2010: 109.

63 ‘Door zichzelf te begrijpen, kan hij [de historicus MFW] de manifestaties van anderen begrijpen’. Jansen 2010: 109. Leezenberg & De Vries typeren Diltheys ‘levensfilosofie’ als een ‘synthese van positivisme en Duits idealisme’. Ook hierin komt naar voren dat het om een integratie meer dan om een absolute oppositie gaat. Leezenberg & De Vries 2005: 138.

64 Ook een zoekopdracht ‘Dilthey’ of ‘verstehen’ in Verweys gedigitaliseerde werken in de DBNL levert geen resultaat op (zoekactie uitgevoerd op 25/07/2016).

3.2 Academische specialisering en de heilzame werking van literatuuronderwijs – institutionele ontwikkelingen

In het vorige hoofdstuk werd stilgestaan bij de grotere ruimte die er na 1876 ontstond voor academische specialisering binnen de universiteiten. Enerzijds werd die ruimte gecreëerd doordat de propedeuse was overgeheveld naar de gymnasia, anderzijds doordat onderzoek en onderwijs werden samengebracht op het niveau van de leerstoel. Ook is gewezen op een langzaam veranderend vormingsideaal waarbij de op humanistische leest geschoeide algemene vorming plaats ging maken voor het ideaal van ‘zelfstandig praktizeren’ (zie §2.1.1). Daarbij ging het opleiden tot ‘zelfstandige beoefenaren der wetenschap’ volgens Peter Baggen in *Vorming door wetenschap* (1998) steeds meer betekenen dat studenten werden klaargestoomd voor het zelfstandig uitvoeren van wetenschappelijk onderzoek.⁶⁵

De grotere participatie van studenten in het wetenschappelijk onderzoek leidde aan het begin van de twintigste eeuw tot een discussie over de inrichting van het doctoraat. Het doctoraat, dat sinds de wet uit 1876 was afgestemd op specifieke maatschappelijke functies zoals die van arts, jurist, leraar of predikant, kwam op gespannen voet te staan met het grotere belang dat werd gehecht aan zuiver wetenschappelijk onderzoek. Hetzelfde gold voor het promoveren op stellingen: bood het wel de juiste wetenschappelijke inhoud en was het wel van passend niveau voor studenten die het wetenschappelijk onderzoek in wilden?⁶⁶ Die vraag werd onderzocht door de staatscommissie onder leiding van de classicus J. Woltjer (1849-1917). Deze kwam in 1910 met het advies om het bestaande Academisch Statuut uit 1877 op dit punt te wijzigen. Niet de eisen van de beroepspraktijk maar die van wetenschappelijk onderzoek zouden centraal moeten komen te staan bij de inrichting van doctoraat en promotie. Die wijziging werd uiteindelijk in 1921 uitgevoerd, vermoedelijk – maar dit zou nader onderzocht moeten worden – omdat dan tevens geluiden klinken vanuit de beroepspraktijk die een dergelijke wijziging ondersteunen. Zo blijkt bijvoorbeeld uit een reactie op het gewijzigde Statuut gepubliceerd in *De Gids* dat binnen het leraarsvak een algemene behoefte bestond aan meer academisch geschoolden voor de klas.⁶⁷ In het artikel ‘Opleiding en bevoegdheden der leraaren in Nederland’ (1923) vraagt de auteur J. Aalbers zich af:

65 Baggen 1998: 135. ‘Naarmate het onderzoek terrein wint in de universiteiten raakt een groeiend deel van de studenten bij deze activiteit betrokken. Deze ontwikkeling heeft tot gevolg dat het ideaal van zelfstandig leren *praktizeren* langzamerhand moet wijken voor het ideaal van zelfstandig leren *onderzoeken*.’

66 Baggen 1998: 133.

67 Leraren konden hun bevoegdheid halen via de zogenaamde MO-aktes, zie ook §4.6.1.

[H]oe komt het, dat bij een zoo algemeen verlangen naar een uitsluitend academische vorming der leeraren, deze in Nederland niet bestaat, en het meerendeel der leeraren een niet-academische opleiding erlangt?⁶⁸

Een in het oog springende verandering van het Academisch Statuut uit 1921 die de genoemde tendens van academische specialisering onderstreept, is de opname van meerdere nieuwe studierichtingen op het gebied van de alfawetenschappen. Verschillende moderne talen krijgen, net zoals het Nederlands een kleine vijftig jaar eerder, vanaf 1921 een zelfstandige status. Het gaat om de studierichtingen Romaanse taal- en letterkunde, Germaanse taal- en letterkunde, Slavische taal- en letterkunde, Arische (Indo-Iraanse) taal- en letterkunde en de Chinese-Japanse taal- en letterkunde. Ook werden de studierichtingen Kunstgeschiedenis en Archeologie in het statuut onderkend als afzonderlijke wetenschappelijke disciplines.⁶⁹

Naast verregaande specialisering blijkt uit de specifieke benaming van deze vakken de grotere nadruk op de afzonderlijke onderzoeksobjecten van de taal- en letterkunde. Zo merken Liauw & Van de Zande met betrekking tot de studie van het Nederlands op: 'Niet langer ging het om lexicografie en filologie, die allebei nauw samenhangen met de letterkundestudie, maar taal werd nu op zichzelf bestudeerd.'⁷⁰ De studie van de taalkunde en de studie van de letterkunde werden in 1921 volgens hen meer gezien als losstaande disciplines. Dit komt overeen met het feit dat de eisen voor het kandidaatsexamen tevens een onderscheid maakte tussen 'de Nederlandse taal haar verschillende tijdperken' en 'een overzicht der Nederlandse letterkunde'. Liauw & Van de Zande merken daarbij op dat de letterkunde niet meer onderverdeeld wordt in 'geschiedenis en aesthetische kritiek' zoals dat in de eisen voor het doctoraalexamen in de wet uit 1876 nog wel gebeurde. Zij geven daar echter geen verklaring voor. Een reden zou kunnen zijn dat ook de esthetica inmiddels een meer geïntegreerd onderdeel van de historische studie was geworden. Zo blijkt bijvoorbeeld uit de Diesrede *De wetenschap der schoonheidsgewaarwordingen* van Te Winkel uit 1911 dat de esthetica een plek krijgt toebedeeld bij kunstgeschiedenis:

Aesthetiek en kunstgeschiedenis zijn niet twee wetenschappen naast elkaar, maar vormen samen ééne wetenschap, althans in dezen zin, dat van de wetenschap der schoonheidsgewaarwordingen de kunstgeschiedenis een hoogst belangrijk, zoo al niet het belangrijkste, gedeelte uitmaakt. En de geschiedenis der letterkunde is daarvan weer een onderdeel.⁷¹

68 Aalbers 1923: 293.

69 Liauw & Van de Zande 1996: 55-56.

70 Liauw & Van de Zande 1996: 55.

71 Te Winkel 1911: 8.

Door de letterkunde te begrijpen als een onderdeel van de kunstgeschiedenis, wordt de esthetica (in Te Winkels woorden 'de wetenschap van het schoone') automatisch geïntegreerd in de literatuurstudie. Iets dergelijks heeft Gert-Jan Johannes al opgemerkt met betrekking tot het voortgezet onderwijs. In zijn bijdrage aan *De productie van literatuur* (2006) stelt hij dat de esthetica of kunstleer aanwezig is als een soort 'virtueel schoolvak'. De roep 'om een meer 'esthetische' benadering, gericht op smaakontwikkeling en kunstzinnig onderscheidingsvermogen' klinkt volgens hem vanaf halverwege de negentiende eeuw steeds luider. Het letterkundig onderwijs raakt:

min of meer beperkt tot bestudering van de literatuurgeschiedenis, in samenhang met de teksten der belangrijkste auteurs. Allerlei andere vormen van literatuurgebruik in het onderwijs [zoals ter oefening van lees-, spreek- en schrijfvaardigheden MW] werden nu in feite formeel buiten het 'eigenlijke' literatuuronderwijs geplaatst.⁷²

De nieuwe wetgeving betekende volgens Johannes dan ook zowel een *verrijking* (het literatuurhistorisch overzicht wordt immers formeel verplicht gesteld, getuige de formulering 'een overzicht der Nederlandse letterkunde') als een *verarming*. De exclusieve toespitsing van letterkunde op het historische overzicht definieert de studie van literatuur weliswaar als iets hoogs en belangwekkends, maar tegelijkertijd ook 'als iets wat minder noodzakelijk was voor *alle* leerlingen'.⁷³ Het zou interessant zijn om na te gaan in hoeverre deze toespitsing van de letterkunde-studie tot de studie van de letterkundige geschiedenis samengaat (of juist contrasteert) met een voorkeur voor het gebruik van de term 'literatuur'. In §1.3.1 werd reeds opgemerkt dat de term literatuur pas rond 1900 in zwang komt, dit lijkt parallel te lopen aan de grotere aandacht die binnen de letterkundige studie uitgaat naar teksten die vanuit esthetisch oogpunt de moeite waard zijn om te bestuderen. Dit opent in zoverre een interessante lijn in het onderzoek dat met de adaptatie van de term literatuur een grotere mate van normativiteit of subjectieve kritiek de wetenschap binnenkomt: literatuur verwijst immers naar een specifiek segment

⁷² Johannes 2006: 63.

⁷³ Johannes 2006: 60. Eenzelfde punt wordt met betrekking tot de Engelse literatuurstudie gemaakt door E.D. Hirsch in 'What isn't literature?' (1978). Hij gaat zelfs nog verder: door literatuur primair en essentieel te begrijpen als een esthetisch fenomeen ('literature as art') worden onze reacties op literatuur gereduceerd en tekort gedaan 'in a way that makes the teaching and study of literature more narrow and one-sided than is good for ourselves, our students and our culture'. Hirsch 1978: 29. Laan (1997) haalt Hirsch aan wanneer hij nog een andere verklaring geeft voor de toename van het begrip literatuur. De term lijkt namelijk te worden gebruikt in de strijd tussen klassieke en moderne talen, zo betoogt Hirsch: 'A word was needed to embrace in the national language the great variety of canonical texts that were required to replace the classical canon'. De term literatuur vervulde volgens Hirsch dus een duidelijke educatieve functie (in de Victoriaanse tijd). Pas later wordt de betekenis van 'canon of texts worth studying' toegespitst op 'literature as art'. Hirsch 1978: 33.

van de teksten die voorheen worden geschaard onder letterkunde. De term literatuur functioneert daardoor, meer dan de term letterkunde, als een esthetische onderscheiding.⁷⁴

Dit lijkt ons allemaal misschien wat ver weg te voeren van het eigenlijke onderwerp – de relatie tussen de publieke en academische literatuurbeschouwing –, maar via de omweg van het literatuuronderwijs opent zich wel een nieuw perspectief op de vraag naar de voorwaarden die een benoeming van iemand als Verwey mogelijk maakten. Op het moment dat de taalkunde en de letterkunde min of meer losgekoppeld worden, opent zich een alternatieve weg naar de universiteit voor autodidacten als Verwey. Weliswaar is de literator ook rond 1924 allerminst de aangewezen persoon om onderwijs te verzorgen in de stijllee, retorica of filologische tekstkritiek, maar waar hij wel aanspraak op kan maken is zijn status als ervaringsdeskundige op het gebied van de esthetische werking van de letterkunde (of literatuur). Dit is precies wat Verwey dan ook doet in zijn presentatie als artist-historicus én in zijn latere presentatie als hoogleraar.

Uiteraard spelen cultuurmaatschappelijke ontwikkelingen hierbij tevens een rol. Met name moet hier de heersende overtuiging genoemd worden volgens welke de bestudering (en verantwoorde consumptie) van cultuur – en literatuur in het bijzonder – een bijdrage kon leveren aan het verhogen van het beschavingspeil van een volk.⁷⁵ Deze overtuiging werd in Hoofdstuk 2 behandeld aan de hand van de opvattingen van Jonckbloet en Te Winkel.⁷⁶ In het licht van de toenemende gevoelens van crisis rond de eeuwwende en in de eerste decennia van de twintigste eeuw wint zij aan kracht.⁷⁷

74 Het Nederlandse begrip ‘literatuur’ heeft wat dat betreft een specifiekere betekenis dan het Engelse *literature*. Net zoals *criticism* in het Engels verwijst naar een breder scala aan kritische praktijken, lijkt de term *literature* te kunnen verwijzen naar zaken die wij met de termen letterkunde en literatuur onderscheiden (literatuur kan deel zijn van de letterkunde, maar letterkunde verwijst niet alleen naar literatuur, zie ook §1.3.2).

75 Laan beschrijft dit helder in zijn artikel ‘Het belang van letterenstudie in historisch perspectief’ in *Spektator* (1987-1888), later ook opgenomen in *Met den toverstaf van ware kunst. Cultuurspreiding en cultuuroverdracht in historisch perspectief* (1990) onder redactie van M.G. Westen.

76 Een fraai voorbeeld vormt ook de wijze waarop Barend Sijmons de wetenschappelijke studie van de moderne vreemde talen verdedigt. Die studie kon volgens Sijmons namelijk een tegenstem bieden tegen de ‘amerikanisering’ van de maatschappij, ‘den kanker onzer welvaart’. Veelbetekenend noemt hij deze studie ‘een volksbelang’, zie Sijmons (1878). Deze term, zo zagen we in §2.3, reserveerde Te Winkel, juist voor de taak van de letterkundige kritiek. Zie o.a. Kok Escalle (2015) over het moderne vreemde talenonderwijs in Nederland.

77 Het bekendste voorbeeld van dit argument gaf Matthew Arnold in zijn bundeling essays *Culture and Anarchy* (1869). Cultuur (en poëzie in het bijzonder) wordt door Arnold tegenover de industrialisering geplaatst en als medicijn gepresenteerd tegen mechanisering en degeneratie. Zie Laan (1987-1988) voor een beschrijving van dit argument en de relatie tot de Nederlandse situatie. De Keizer (2009) refereert in dit licht naar een langgerekte ‘Crisis of Reason’ (een term die zij ontleend aan J.W. Burrow) en de zoektocht naar een nieuwe bestendigheid die rond 1900 onder intellectuelen en kunstenaars heerst. Het is gezien de kracht van deze opvatting niet verwonderlijk dat in de eerste decennia van de twintigste eeuw veel literatuurhistorische overzichten het licht zien.

De idee dat de kunsten tot een regeneratie van de samenleving kunnen leiden, is ook een belangrijke vooronderstelling van de verschillende modernistische kunstbewegingen uit het begin van de twintigste eeuw en valt tevens te herkennen in het werk van Albert Verwey na Tachtig, zo toont De Keizer in haar artikel 'God-allemachtig! Daar moet toch een norm zijn!' (2009).⁷⁸ Mathijs Sanders spreekt in *Europese papieren* (2016) in dit licht ook van de 'roeping' van Verwey, die in een uit elkaar vallende wereld trachtte 'de poëzie een bindmiddel [te] kunnen [laten] zijn tussen landen en volken'.⁷⁹ Volgens deze hooggestemde opdracht was het de taak van de dichter 'de mensen de weg te wijzen naar een betere toekomst en hen te behoeden voor verwildering'.⁸⁰ We vinden deze overtuiging bijvoorbeeld sterk terug in de terugblik *Mijn dichterlijk levensbedrijf* (1925), geschreven vlak na de benoeming en gepubliceerd in *De Nieuwe Taalgids*:

De kennis, niet van een enkele, maar van al onze dichters, is op dit ogenblik een onmisbare voorwaarde voor onze beschaving. (...) Men speurt zoveel in onze tijd naar een vastheid, naar een richting, die zekerheid en vertrouwen geven temidden van de wisselvallige omstandigheden. Bij wie zijn zij eerder te vinden dan bij hen, die in zichzelf tegelijk een chaos en een lichtbeeld vonden en hun leven gaven om dat beeld vasttehouden en overtredragen op anderen.⁸¹

Aardig in dit citaat is dat Verwey het over de *kennis* van de dichtkunst heeft, niet over de dichtkunst zelf. Daarmee onderstreept hij – allicht met het oog op zijn nieuwe academische publiek dat hij zondermeer via *De Nieuwe Taalgids* bereikte – de idee dat kennis van het verleden onontbeerlijk is om de dichtkunst te kunnen begrijpen en de boodschap van dichters uit het verleden te kunnen verstaan.⁸²

Naast Te Winkels *Ontwikkelingsgang* (1908-1921), verschijnen ondermeer het overzicht van Ten Brink (1899), Kalff (1906-1912), De Vooy (1908) en Prinsen (1916).

78 De Keizer 2009: 133, in navolging van Griffin (2007).

79 Sanders 2016: 17.

80 Sanders 2016: 17. Overigens valt de geweide metaforiek wel vaker met betrekking tot Verweys werkzaamheden, zo uit Brom bijvoorbeeld kritiek op het feit dat Verwey 'op elke bladzij zijn figuur profetisch [stond] te verheffen'. Brom 1944: 159.

81 Verwey 1925: 71. Het citaat vervolgt: 'Beelden van andere tijden, passende in andere omstandigheden? Zeker, maar de beelden van hedendaagse dichters ontstonden dan toch in *onze* tijd. En bovendien: achter al die beelden staat één beeld, dat wat ik al noemde het beeld van de primaire mens, die temidden van alle wisselvalligheid, gelooft aan de oorspronkelijke reinheid en heerlijkheid van het leven.' Over de 'primaire mens' bij Verwey, zie Johannes 1992: 289.

82 De nadruk op kennis onthult tevens Verweys didactische ambities, die hem in het verleden de nodige kritiek op hadden geleverd van dichtercollega's Kloos en Leopold. Eerstgenoemde vond Verwey meer leraar dan dichter, en meende dan ook dat Verwey prima op zijn plek zat als hoogleraar te Leiden. Kloos aangehaald door Sanders 2016: 17.

3.3 De benoeming van Albert Verwey

De benoeming van Verwey was een gebeurtenis die in de academische wereld niet onopgemerkt voorbij ging.⁸³ Het was ongebruikelijk dat iemand die geen academische scholing had genoten als kandidaat naar voren werd geschoven. Toch bleek uit voorgaande dat Verweys kandidatuur rond 1924 niet alleen maar een anomalie was, maar onder invloed van veranderingen op zowel wetenschappelijk als cultureel-maatschappelijk vlak een reële mogelijkheid was geworden.

Bovendien, en dit wordt maar weinig benadrukt in de bestaande vakgeschiedschrijving, zong Verweys naam al veel langer rond in zowel de Leidse als de Amsterdamse faculteit. Zo heeft Van Halsema weten achterhalen dat Verweys naam al in 1901 werd genoemd door de hoogleraar filosofie G.J.P.B. Bolland (1854-1922) die Verwey als opvolger voorstelde van de Leidse hoogleraar letterkunde Jan ten Brink (1834-1901).⁸⁴ Bollands voorstel leidde echter niet tot een voordracht.⁸⁵ Uit de biografie van Uylkert blijkt dat Verwey in 1915 nogmaals, nu door een groep vrienden en bewonderaars, werd voorgedragen als opvolger van Jan te Winkel in Amsterdam.⁸⁶ Een belangrijk verschil met de situatie in 1901 is dat Verwey op dat moment wel academische erkenning had ontvangen en nota bene had aanvaard. In 1914 had de universiteit Groningen hem een eredoctoraat (of doctoraat honoris causa) toegekend voor zijn studie *Het leven van Potgieter* (1903).⁸⁷ In retrospectief schrijft Frank van der Goes hierover dat de 'doktorstitel hem eershalve, maar ook pas voor de eerste keer, tot academische kringen [had] toegelaten'.⁸⁸

Het vraagstuk van Te Winkels opvolging leidde bovendien tot een openbare discussie, mede door de brochure *Een hoogleeraarsbenoeming* (1918) van de Haarlemse docent G.E. Opstelten.⁸⁹ In de brochure eist Opstelten meer transparantie in de academische benoemingsprocedures en benoemt hij het tekortschieten van de academische studie als voorbereiding op het leraarsvak, de studie zou 'literatuur en leven' al te zeer scheiden. Uit de brochure wordt voorts duidelijk dat de academische specialisering inmiddels de vraag opwerpt in hoeverre de Nederlandse

83 Uylkert 1959: 132; Anbeek 1997: 86; Van Dijk 2009: 275-276.

84 Van Halsema 2010: 383.

85 De uiteindelijk kandidatenlijst bestond volgens Van Halsema uit Jan te Winkel op nummer één en Gerrit Kalff op twee. Laatstgenoemde zou de Leide leerstoel na Ten Brink gaan bekleden. Van Halsema vermeldt niet waarom Te Winkel, die op dat moment hoogleraar te Amsterdam is, op de lijst komt.

86 Voskuil 2012: 29.

87 Het doctoraat wordt genoemd in Opstelten (1918). Ook Voskuil (2012) vermeldt het, maar vindt het onverklaarbaar dat Verwey het doctoraat aanvaardde. Allicht past het niet zo goed in diens beeld van 'de hoogleraar die weigerde...'. Het doctoraat is gedigitaliseerd en opgenomen in *Het geheugen van Nederland*, raadpleegbaar via hetgeheugenvannederland.nl.

88 Van der Goes 1937: 740.

89 Hieruit blijkt nog maar eens dat 'het spreken over de literatuur (en haar geschiedenis) nog steeds niet door de academische wereld was gemonopoliseerd'. Tollebeek 2011: 71.

taal- en letterkunde nog door één hoogleraar valt te onderwijzen. Niet alleen vanwege de 'uitbreiding van de beide terreinen van studie', maar ook vanwege een bezwaar dat meer epistemologisch van aard is. Opstelten meent namelijk dat beide richtingen twee verschillende wetenschapstypen ('geestesgesteldheden') vertegenwoordigen die moeilijk in één persoon te verenigen zijn:

De moeilijkheid om in één en dezelfde persoon den filoloog en den literator verenigd te vinden, is niet alleen gelegen in het feit, dat deze twee studierichtingen zoo geheel verschillend zijn dat aanleg voor het ene vak zo vaak uitsluit aanleg voor het andere.⁹⁰

Voor de behandeling van de literatuurgeschiedenis is een 'belangstelling' en 'aanleg' vereist die de filoloog volgens Opstelten vaak mist.⁹¹ De letterkundige kan voor zijn talenkennis steunen op zijn filologische collega, maar andersom lijkt die relatie niet op te gaan: affiniteit met de literaire kunst is een zaak van talent ('begaafdheid', 'aanleg') en gevoeligheid ('kunstgevoel'). Opstelten behandelt vervolgens de vraag, die op dat moment blijkbaar rondzingt, of het niet gewenst zou zijn een kunstenaar het ambt van hoogleraar letterkunde toe te wijzen. Zijn antwoord daarop is negatief. Het zou niet alleen nadelig zijn voor de wetenschap (het gemis aan voldoende taalkennis heeft Verwey en Kloos reeds tot verkeerd begrip van historische werken gebracht, zo blijkt uit een voetnoot), maar vooral ook kwalijk voor de literatuur:

In het midden latend of een meestal niet academisch gevormd en paedagogisch geschoold kunstenaar geschikt zou zijn als docent en examinerator op te treden, acht ik den subjectieven kunstenaar op den kathedraal niet op zijn plaats. De hoogeschool blijve een wetenschappelijke inrichting en het experiment met een dilettant als hoogleeraar zou alleen daarop uitloopen, dat een kunstenaar verloren ging en geen wetenschappelijk leider gewonnen werd.

Dit zal vermoedelijk ook de mening zijn geweest van het gemeentebestuur van Amsterdam dat de voordracht van Verwey in 1915 van de hand wijst.⁹²

Overigens blijkt uit een uiterst ironische reactie van de dichter Hein Boeken (1861-1933) op de circulaire die in 1914 rondging onder Verweys voorstanders dat hier vanuit het literaire veld wel anders over werd gedacht.⁹³ Zo stelt Boeken dat hij de circulaire zou ondertekenen mits er in zou staan dat:

90 Opstelten 1918: 5. De brochure is gedigitaliseerd en online te raadplegen via Leesmuseum bibliotheek Arnhem, geraadpleegd op 26/07/2016.

91 Opstelten 1918: 14. Wanneer het letterkundig onderwijs wordt overgelaten aan een filoloog zonder 'kunstgevoel' verwordt de letterkunde tot 'een dor geraamte', dat was precies de situatie in Amsterdam volgens Opstelten.

92 Uyldeert 1959: 132-133.

93 Boeken was een oud-mederedacteur van *De Nieuwe Gids* maar met Verwey gebrouilleerd geraakt. Sindsdien meende hij dat Verwey na *Trouwmiss* (1887) niets fatsoenlijks meer had geschreven.

De heer Albert Verwey wordt voor het professoraat aanbevolen

1^e: Omdat hij in de laatste 31 jaar geen poëzie heeft voortgebracht. Er bestaat dus geen gevaar dat door de benoeming van een dichter, een dichter als zodanig ten gronde zou gaan.

2^e: De Heer Albert Verwey, die blijkens het werk zijner jeugd, grote aanleg bezat, is het beste in staat op zijne colleges te demonstreren hoe groote letterkundige aanleg nog niet voldoende is om den bezitter daarvan kunstenaar te maken en te doen blijven.

3^e: De Heer Albert Verwey is volkomen onbekend met en onvatbaar voor de literaire kunst der oudheid. Er bestaat dus geen gevaar dat hij, als Professor van de Studie in de hem toevertrouwde vakken, zou worden afgeleid door zijn liefde voor de Antieken.⁹⁴

De eerste twee punten verwijzen naar Verweys dichterlijke kwaliteiten, waaruit kan worden afgeleid dat Verwey vooral werd aangeprezen vanwege zijn literaire begaafdheid en talent. Het derde punt maakt duidelijk dat Verwey weinig affiniteit vertoonde met de klassieke letterkunde wat de in Hoofdstuk 2 vermelde strijd tussen de klassieke en moderne talenstudies in herinnering roept.⁹⁵ Verweys voordracht bleek onder meer mogelijk door de afname van het gezag van de klassieke canon, iets wat hier door Boeken blijkbaar impliciet betreurd wordt: een hoogleraar in de letterkunde dient over kennis van (en liefde voor) de 'literaire kunst der oudheid' te beschikken. Hierin proeven we dus tevens een zekere reserve tegen de idee dat een hoogleraar in de letterkunde zich al te veel zou richten op de moderne literatuur. Dat Verwey in de eerste plaats juist de bestudering van de nieuwere literatuur voor ogen stond, onderstreept hij in deze periode nog eens in een rede gehouden ter gelegenheid van de publieke ambtsaanvaarding van C.G.N. de Vooys als hoogleraar Nederlandse Taal- en Letterkunde te Utrecht in 1915.⁹⁶ In de opening prijst Verwey de gevoeligheid van De Vooys met de eigen tijd, volgens hem een grote kwaliteit voor allen die in de letteren of taal onderwijzen:

Wie, onder onze tijdgenooten, de geschiedenis van onze letteren of de ontwikkelingen van onze taal onderwijzen zal, van hem kunnen wij vóór alles eischen dat hij voor de taal en de letteren onze eigen tijd gevoelig zij.⁹⁷

94 Reactie van H.J. Boeken opgenomen in Uylkert 1959: 286.

95 Zie ook voetnoot 73 in §3.2.

96 Van Halsema noemt De Vooys veelbetekend één van Verweys 'eigen jonge neerlandici', zie Van Halsema 2010: 381. Van Halsema lijkt hier echter Is.P. De Vooys, die ingenieur was en in 1911 hoogleraar Mechanische Technologie te Delft werd, en zijn broer C.G.N. de Vooys door elkaar te halen. C.G.N. de Vooys zou in 1915 hoogleraar Nederlandse Taal- en Letterkunde in Utrecht worden en grote invloed hebben op de ontwikkeling van de neerlandistiek, zie o.a. Van Haeringen (1956) en Gerritsen (1996). De Vooys' hoogleraarschap komt kort aan bod in §4.5.2.

97 Verwey 1915: 45.

Met deze woorden geeft Verwey zichzelf uiteraard ook een flinke schouderklop, want zoals we in §3.1 zagen, stond ook zijn historisch onderzoek steeds in dienst van het begrijpen van de moderne (eigen) literatuur.

Nadat Verweys naam in 1901 en 1915 was gevallen, besluit de universiteit Leiden dan uiteindelijk in 1924 tot de benoeming van Verwey als hoogleraar Nederlandse letterkunde. In de vakgeschiedenis wordt algemeen aangenomen dat dit bijzondere besluit op conto is te schrijven van de zittende hoogleraar Gerrit Kalff.⁹⁸ Op basis van bovenstaande kunnen we wel stellen dat die bewering te eenvoudig is en allicht wat veel waarde toedicht aan de invloed van een enkele protagonist. Wel is het zondermeer waar dat Kalff een belangrijke woordvoerder was van de opvatting dat kunst en wetenschap elkaar wederzijds kunnen dienen, zo verwijst bijvoorbeeld Opstelten in *Een hoogleraarsbenoeming* (1918) uitvoerig naar Kalffs *Inleiding tot de studie der literatuurgeschiedenis* (1914) waarin de volgende, veelgeciteerde passage voorkomt:

Waarom zou de meerdere kennis van de een niet in verband kunnen treden met dat dieper inzicht, dat nauwer geestverwantschap geeft, van den ander?⁹⁹

Kalff trachtte de synthese tussen 'kennis' en 'inzicht' te bewerkstelligen door in zijn academische werk niet alleen een historisch-feitelijke en beredeneerde lezing van literaire teksten te geven, maar daarin ook ruimte te laten voor de particuliere invalshoek en smaak.¹⁰⁰ Al lang voor 1924 zag Kalff in Verwey de ideale kandidaat die deze synthese tussen kunst en wetenschap, door Van Halsema overigens treffend een 'dialectisch werkverband' genoemd, kon uitvoeren.

Het is bijvoorbeeld bekend dat Kalff, toen hij in 1916 hoogleraar werd in Leiden, aan Verwey liet weten dat het hoogleraarschap eigenlijk hem toebehoorde. In de dagboeknotitie die Verwey maakte van het bewuste gesprek worden verschillende van Kalffs argumenten genoemd. Allereerst uiteraard de bijdrage die Verwey

98 Zie Brom (1944), Liauw & Van de Zande (1996) en Laan (1997). Dit beeld komt ook terug in Van Dijk (2006). Van Halsema (2010) gaat uitgebreid in op de 'brugfunctie' die Kalff vervulde. Maas (1998) weerspreekt dit standaardbeeld en suggereert dat genoemde literatuurbeschouwers zich al te sterk laten leiden door het verhaal dat Verwey zelf over zijn relatie met Kalff heeft opmerkt.

99 Kalff (1914) geciteerd door Luger 1989: 338. In deze vraag wordt het onderscheid zichtbaar dat de Tachtigers ook maakten tussen feitenkennis en dieper inzicht, in de woorden van Kalff: 'een dichter [voelt] den geest van een dichtwerk (...) dieper en juister dan een philoloog'. Kalff 1914: 126.

100 Zie Luger (1989); Spies (1984) en Van Halsema (2010). Dit verklaart volgens Van Halsema dat men in de literatuurgeschiedschrijving van Kalff zowel de methode van het positivistische verklaren (het 'weten') als van het hermeneutische begrijpen (het 'voelen') herkende. Van Halsema vat Kalffs overtuiging dan ook als volgt samen: 'In feite hebben ze elkaar nodig: de voeler kan pas tot de juiste voeling komen als de weter met zijn onderzoeksbuit is thuisgekomen. Maar dan kan, op zijn beurt, de voeler op basis daarvan tot inzichten komen waaraan de weter weer niet kan reiken.' Van Halsema 2010: 382.

vanuit zijn praktijk als ‘dichter’ zou kunnen leveren aan het bestaande literatuur-onderwijs. Ten tweede past Verweys internationalisme volgens Kalff goed in het heersende klimaat waarin de vergelijking tussen verschillende talen en letterkundes een vlucht had genomen: ‘de litteratuurstudie [stond] op ‘t oogenblik in het teken van internationaliteit’.¹⁰¹ Ten derde laat Kalff weten tegemoet te kunnen komen aan de bezwaren die Bolland niet kon wegnemen (namelijk Verweys gebrek aan scholing). Kalff stelt een ‘interregnum van een jaar of tien’ voor – de tijd die hij nog heeft op de Leidse leerstoel – waarin ‘de esthetische beschouwing te Leiden zou vertegenwoordigd zijn’.¹⁰² Vooral deze opmerking van Kalff wordt door Verwey aangezet in zijn notitie. Zo verifieert hij nog eens of dit ‘het bezwaar dat in mijn weinig geschooldheid gelegen was’ kon doen laten vervallen. Dat zou aldus Kalff het geval zijn. Uit dit laatste punt kunnen we afleiden dat het hier niet zozeer ‘de letterkundige kritiek’ is die boven de literatuurgeschiedschrijving wordt geplaatst, zoals Liauw & Van de Zande het stellen in *Aan doorluchtige voorgangers hapert het niet* (zie de inleiding bij dit hoofdstuk), maar dat veeleer de esthetische benadering boven de filologische kritiek wordt gesteld. Van het esthetisch interregnum zou het echter niet komen en het zou nog duren tot het Academisch Statuut van 1921 dat de letterkunde en taalkunde daadwerkelijk als afzonderlijke studieobjecten werden erkend. Waardoor een belangrijke voorwaarde voor het uitvoeren van het dialectisch werkverband werd gecreëerd.

Tot slot bleek in 1924, toen Kalffs leerstoel uiteindelijk vrij kwam, ook nog een zeer praktische omstandigheid mee te spelen die de benoeming van Verwey mogelijk zou maken. Uit een terugblik van professor F.C. Gerretson (1884-1958), beter bekend onder zijn pseudoniem Geerten Gossaert, blijkt dat er simpelweg geen andere geschikte kandidaten beschikbaar waren.¹⁰³ Hierdoor ontstond volgens Gerretson, die betrokken was bij de selectieprocedure, de ruimte voor een ‘experimentele’ invulling van de leerstoel. De benoeming van Verwey was een ‘proef’, schrijft hij, die niet zonder aarzelen werd genomen, maar die indien zij goed zou uitpakken, gecontinueerd zou kunnen worden.¹⁰⁴ De benoeming van een (studieuze) kunstenaar was een ‘experiment’ waarover al langer werd gesproken, op zijn minst sinds 1915. In 1924 bleek Verwey niet alleen de juiste maar ook de enige kandidaat.¹⁰⁵

101 Van Halsema 2010: 384-385. Aantekeningen van Verwey over gesprek met Kalff, zie Collectie Albert Verwey: XLI A 23:69.

102 Collectie Albert Verwey: XLI A 23:69.

103 Gossaert 1957: 51.

104 Gossaert 1957: 51. Zo kon het gebeuren dat de vacature overeenkomstig Kalffs eigen inzicht door een ‘wetenschappelijk geschoold dichter-criticus’ werd ingevuld, aldus Gossaert.

105 In *Een hoogleersbenoeming* (1918) valt overigens ook de naam van Carry van Bruggen, zij het niet als mogelijke opvolger van Te Winkel, maar wel algemener als voorbeeld van een studieuze kunstenaar. Naaijken & Koster (2002) scharen Verwey en Van Bruggen ook min of meer in dezelfde categorie, te weten die van de literator die zich ophoudt in ‘het kamp van de geleerden’. Het zal nog lang duren voor de voordracht van een vrouw voor een hoogleraarsambt realiteit wordt, zie voetnoot 3 in §6.3.

In zijn oratie *Van Jacques Perk tot nu* (1925) spreekt Verwey zijn aanvankelijke twijfel uit of hij – man zonder academische scholing en inmiddels de leeftijd van zestig bereikt – het hoogleraarsambt zou moeten aanvaarden.¹⁰⁶ Hij realiseert zich dat hij zich onder academici nauwelijks 'broeder' kan noemen: 'Ik schijn eerder een gast en dan nog wel een uit een vreemde wereld.'¹⁰⁷ Het is de vraag in hoeverre Verwey zich daadwerkelijk een vreemdeling voelde. Tot nu toe bleek dat hij, vanaf zijn eerste stappen in de literatuur, de academische literatuurbeschouwing nauw in het oog hield en bovendien nauwe contacten met wetenschappers (waaronder Kalff en zijn schoonvader, de theoloog Van Vloten) onderhield. In zijn historische studies conformeert hij zich deels aan de formele eisen van een academische tekst en toont hij zich op de hoogte van de nieuwste studies. Een eredoctoraat van de Universiteit Groningen laat hij tenslotte niet aan zich voorbij gaan. Het hoogleraarschap vormde voor Verwey een nieuwe manier om leiding te kunnen geven, net zoals hij dat had gedaan als redacteur van *De Beweging*.¹⁰⁸ De universiteit was kortom niet alleen maar een 'andere wereld' waarmee de jonge Verwey zich aanvankelijk niet wilde identificeren, zij oefende ook een zekere aantrekkingskracht op hem uit.¹⁰⁹ Dat hij zich als hoogleraar 'te gast' voelt, dient dan ook vooral te worden begrepen als een beleefdheidsgeste naar zijn academische broeders toe en ongetwijfeld als een gebaar naar degenen die zijn benoeming bekritiseerden. Er zijn weinig tekenen te vinden waaruit blijkt dat Verwey zich daadwerkelijk een vreemdeling voelt in de academische wereld of dat hij als 'gast' blijft worden gezien, zo schrijft prof. J. De Vries in een 'in memoriam':

Een voorbijganger noemen wij Verwey stellig niet; hij was een der onzen, want hij nam ten volle deel aan ons aller arbeid, zette zijn gansche persoonlijkheid in voor zijn akademische taak, was aller medewerker en menigeen tot voorbeeld.¹¹⁰

106 Verwey 1925: 31. Hij vervolgt: 'Redenen genoeg, mijnerzijds, om niet zonder moeite tot de aanvaarding van dit ambt te besluiten. Maar het kan niet anders of die bezwaren hebben ook voor u gegolden (...) en dat ge mij nochtans voordroegt wil zeggen dat ge ze overwon.'

107 Verwey 1925: 31. 'Mijn studie is nooit op het onderwijs, maar uitsluitend op mijn dichterlijk werk en de beoordeling van letterkundige geschriften geweest. Opleiding aan een hogeschool heb ik nooit genoten.'

108 De benoeming van Verwey markeert volgens Custers een belangrijk moment in Verweys literair-kritische carrière. In deze laatste periode treed volgens hem een 'nieuwe Verwey' naar voren. Custers 1995: 15. Deze voorstelling wordt overgenomen door Van Dijk (2009).

109 Daarbij moet ook in ogenschouw worden genomen dat de extremistische standpunten en confrontatiestrategie van de Tachtigers in de beginjaren van *De Nieuwe Gids* gaandeweg verlaten worden door de redacteurs, zij het met uitzondering van Kloos. Maas stelt dat de gevestigde orde op dit verlies van de wilde haren reageerde met acceptatie: 'Opgelucht verleende men toegang tot de instituties en tijdschriften'. Maas 1998: 112.

110 De Vries 1937: 833.

Veeleer past dan ook het beeld van de gast, die, eenmaal aan tafel genodigd, zich met weinig schroom in het gesprek mengt. De vraag die in de rest van dit hoofdstuk centraal staat is die naar de plaats van de letterkundige kritiek, want waar wordt die precies gepositioneerd in het dialectisch werkverband tussen kunst en wetenschap?

3.4 Kennen, doordringen en eventueel kritizeren – ‘wetenschap’ en ‘kritiek’ bij Verwey

3.4.1 *Best of both worlds* – zelfpresentatie in *Van Jacques Perk tot nu* (1925)

De voorstelling van twee werelden waartussen volgens de kersverse hoogleraar ‘enige mate van onbegrip’ heerst, lijkt weliswaar niet geheel overeen te komen met de academische realiteit rond 1924, zij vormt desalniettemin een belangrijk vertrekpunt in Verweys oratie *Van Jacques Perk tot nu*. Zoals de titel aangeeft, gebruikt Verwey de oratie om zijn beeld van Tachtig nog eens te presenteren en om te laten zien dat het hier om een ‘dichterlijke ontwikkeling’ gaat die voortduurt tot op heden.¹¹¹ In de opening plaatst hij zich nadrukkelijk in het kamp van de kunstenaars, als hij zegt dat hij

hier weinig uit mijn eigen naam en ter teekingen van mijn eigen persoonlijkheid zou hebben te spreken, doch veel uit naam en ter teekingen van de dichterlijke beweging met welke ik ben opgegroeid.¹¹²

Verwey presenteert zich hier als representant van de Beweging van Tachtig, waarvan hij niet slechts een onderdeel is, maar het *sprekend* onderdeel: hij is de stem van zijn generatie. Vanuit dit perspectief (hij spreekt over ‘wij’ en ‘ons, jongeren van 1880’) behandelt Verwey in grote lijnen de aard van de vernieuwing die de Beweging van Tachtig de Nederlandse poëzie had gebracht.¹¹³

Deze vernieuwing wordt door hem omschreven als een plotseling besef, de realisatie onder de jongeren dat de verbeelding in hun poëzie het ‘recht had gekregen zichzelf te zijn’.¹¹⁴ Minder gebonden aan nationale tradities en minder ingenomen met ‘Hollands vroegere grootheid’ dan hun voorgangers kwamen de jongeren tot andere ‘verbeeldingsvormen’. Verwey benadrukt hierbij steeds de internationale context van deze dichterlijke vernieuwing. De erkenning van de scheppende kracht van de verbeelding hadden de dichters rond *De Nieuwe Gids*

111 We mogen aannemen dat dit beeld inmiddels redelijk bekend was, want door Verwey als redacteur van het *Tweemaandelijksch Tijdschrift* en later *De Beweging* herhaaldelijk verspreid. Zie Custers (1995) en Oosterholt (2005).

112 Verwey 1925: 12. Een zelfde geste maakt Verwey in de lezing *Mijn dichterlijk levensbedrijf* (1925), gepubliceerd in *De Nieuwe Taalgids* (1951).

113 Verwey 1925: 21.

114 Verwey 1925: 16.

gemeen met dichters uit Frankrijk (Henri Régnier) en Duitsland (Stefan George). Samen met hen waren zij onderdeel van een bredere, 'europese strooming'¹¹⁵, die handelde volgens de uitspraak van de Britse dichter-criticus Leigh Hunt: 'Poetry is *imaginative passion*'.¹¹⁶ Dit hield overigens niet in dat de Beweging van Tachtig enkel als een uitloper van de Engelse of Duitse dichters wordt beschouwd, Verwey wijst ook op wortels in het eigen taalgebied. Zo stelt hij dat reeds in het werk van Spinoza een voorkeur voor de verbeelding als kenvermogen is te herkennen. Daarmee geeft hij de genoemde internationale verbeeldingspoëtica tegelijkertijd een basis in het werk van een gezaghebbende nationale voorganger.

Het moge duidelijk zijn dat 'verbeelding' het begrip is waar Verweys gehele oratie omheen cirkelt.¹¹⁷ Het wordt door Verwey echter niet alleen als poëticaal concept ingezet, maar ook als ontologisch begrip. De scheidslijn tussen beide is lastig aan te geven, veelal lopen zij in elkaar over, zo blijkt bijvoorbeeld uit de volgende kernachtige beschrijving van de internationale poëtica:

Poëzie is kunst en als zoodanig komt zij voort uit de verbeelding, die onze eenige kenwijze is voor het bijzondere, dit bijzondere verstaan in tegenstelling tot het algemeene dat door het verstand wordt erkend.¹¹⁸

Met een verwijzing naar Shelleys *Defence of Poetry* (1921) ('misschien wel het beste opstel over dichtkunst ooit geschreven') presenteert Verwey een – inmiddels bekend – onderscheid tussen 'twee klassen van menselijke geesteswerkzaamheid': het analytische kennen via het verstand (bij Shelley 'Rede') en het synthetiserend kennen via de verbeelding (bij Shelley 'Verbeelding').¹¹⁹ Het 'bijzondere verstaan' lijkt bij Verwey echter *vooraf* te gaan aan het kennen via de rede, waardoor een zekere hiërarchie wordt geïmpliceerd:

Ik bedoel hiermee dat het verstaan door middel van de verbeelding als een werkelijk verstaan begrepen wordt, en wel als een dat meer onmiddellijk dan de rede het wezen van wereld en leven bevatten zal.¹²⁰

115 Verwey 1925: 21.

116 Verwey 1925: 17. Deze uitspraak werd eerder ook geciteerd door Kloos (1882).

117 Daarmee wordt direct een opmerkelijke verschuiving in terminologie zichtbaar tussen de vroegere teksten en de latere, namelijk die van 'gevoel' naar 'verbeelding'. Deze verschuiving wordt tevens door Johannes gesignaleerd in zijn studie *Geduchte verbeeldingskracht!* (1992). Volgens Johannes komt Verweys visie op de verbeelding niet in zijn Tachtiger-periode maar daarna tot ontwikkeling, zie Johannes 1992: 320. Custers (1995) wijst er op dat Verwey in zijn hoogleraarstijd het begrip verbeelding gaat combineren met de term 'waarheid'.

118 Verwey 1925: 25.

119 Verwey 1925: 17.

120 Verwey 1925: 19.

Het 'werkelijk verstaan' verwijst hier niet zozeer naar 'waarheid' als wel naar een 'dichter bij de werkelijkheid' staan. De verbeelding is het vermogen de werkelijkheid te zien zoals zij waarlijk is. Dankzij haar is het mogelijk een glimp op te vangen van het 'wezen van wereld en leven'. Dit impliceert tevens dat poëzie, als een synoniem van verbeelding, wordt verheven tot een onmiddellijke bron van kennis.¹²¹

Het door Verwey gepresenteerde beeld van de verbeelding als macht op zichzelf (als 'wezens-erkennende en wezen-voort-brengende macht'¹²²) sluit naadloos aan bij de romantische neiging 'de verbeelding naar voren te schuiven en te vereren als een hoogst belangrijk middel tot het verweven van kennis, visie of inzicht', aldus Gert-Jan Johannes in zijn studie *Geduchte verbeeldingskracht!* (1992).¹²³ Deze gedachte wijkt volgens Johannes af van de overheersende denkwijze in de voorafgaande periode

waarin men de verbeelding als vorm van geheugen zag, haar waarheid afhankelijk stelde van de overeenkomst met de zintuiglijk waarneembare realiteit, en haar werkzaamheid onder strikte regulering van "hogere" vermogen stelde.¹²⁴

Volgens de romantische invulling is de verbeelding echter niet alleen bindmiddel maar ook een scheppende kracht: 'Waarnemen is geen passief proces maar een scheppende bijdrage, een wisselwerking tussen mens en wereld.'¹²⁵ Het is precies die band tussen mens en wereld (en 'leven' in Verweys terminologie) door de verbeelding bewerkstelligd die Verwey beoogt en die idealiter leidt tot de opheffing van dialectische onderscheidingen zoals die tussen subject en object en heden en verleden. Dit is de reden waarom de verbeelding wordt gekoppeld aan een 'synthese-beginsel'. Wanneer Verwey zijn taak als hoogleraar expliciteert en uitlegt hoe hij het doceren van het 'bizondere verstaan' voor zich ziet, heeft hij het dan ook over de literatuurstudie als 'bewonderend *indringen* in gedicht of prozawerk' of 'bewonderend *verzinken*'.¹²⁶

121 Zie ook Custers 1995: 45.

122 Verwey 1925: 18.

123 Johannes 1992: 22.

124 Johannes 1992: 25.

125 Johannes 1992: 18.

126 Verwey 1925: 25, 26 (cursivering MFW). Verwey heeft het ook wel over het 'erkennende, ervarende, belevende zien' waarbij het erkennende verwijst naar de erkenning van de kracht van de verbeelding, en waarbij voorts wordt onderscheiden tussen ervaren en beleven. Men kan alles ervaren, maar beleven geschiedt alleen als men ook 'aanleg' heeft: 'Het algemene is leerbaar (...). Maar het bizondere – hoe zal dat worden meegedeeld, daar het toch niet anders gekend kan worden dan doordat men het ziet en ervaart?'. Wanneer het de beschouwer niet lukt het kunstwerk te beleven dan 'haperde zijn aanleg' of werd hij belemmerd door het reeds geleerde: het 'moet zoo sterk zijn dat alle andere indrukken, voorstellingen, overwegingen tijdelijk worden buitengesloten.' Verwey 1925: 25-26.

De positionering als dichter blijkt voor Verwey noodzakelijk om aan te tonen dat hij de geschikte kandidaat is voor het ambt van hoogleraar letterkunde.¹²⁷ Alleen door een gave aan te wijzen die boven het strikt rationalistische weten kon worden geplaatst, kan Verwey zijn gebrek aan academische scholing en filologische kennis compenseren. Dit verklaart ook waarom Verwey zich hier bijvoorbeeld *niet* bedient van de term 'artist-historicus', ondanks dat het gemaakte onderscheid tussen een analytisch en synthetisch denken grote overeenkomst vertoont met het onderscheid tussen de verklarende en de begrijpende geschiedschrijver. Eind negentiende eeuw kon Verwey de autoriteit van de wetenschap gebruiken om de eigen literatuur te promoten, anno 1924 wendt hij de autoriteit van de dichtkunst aan om zijn positie in het academische domein kracht bij te zetten.

Toch blijkt impliciet dat Verwey zichzelf niet uitsluitend als 'artist' ziet, zo blijkt onder meer uit de wijze waarop hij zich in of buiten de groep van Tachtig plaatst. Verwey spreekt namelijk uitsluitend over 'ons, de jongeren van 1880' als het gaat om het aanvoelen van de poëtische ideeën. Zodra het gaat over de bestudering van de literatuur stapte hij over op het meer afstandelijke 'zij'. Zo schrijft hij over de literatuurbestudering in 'de kringen van dichters en schrijvers':

Zij wenschten niet de geschiedenis van poëzie en proza in de eerste plaats behandeld te zien, maar voor alles proza en poëzie zelf.¹²⁸

Door deze distantie geeft Verwey aan dat hij over een afstandelijke, beschouwende blik beschikt, en dat hij dus naast zijn verbeelding wel degelijk óók zijn 'verstand' kan laten spreken.¹²⁹ Bovendien geeft hij aan dat hij het belang ziet van de historische studie van de literatuur. De literatuur is weliswaar begin en eindpunt, maar zij ontstaat niet uit het niets. Zij wortelt altijd in het verleden en bouwt voort op wat de voorgangers hebben voortgebracht. Daarmee toont Verwey zich naast dichter ook historicus: hij is de gelukkige symbiose van dichtkunst en wetenschap, de belichaming van wat hij zelf aanduidt als 'het ideaal van de volledige mensch'.¹³⁰

127 Verwey noemt zichzelf in het besluit van zijn rede expliciet dichter wanneer hij het woord richt tot de heren curatoren, 'gij [die] een dichter voordroegt ter bekleeding van deze "nationale" leerstoel'. Verwey 1925: 30.

128 Verwey 1925: 25.

129 Dit blijkt bijvoorbeeld ook uit de overgang van het literairhistorisch betoog naar een epistemologisch betoog dat subtiel wordt gemarkeerd doordat Verwey zich van het kamp van de kunstenaars verplaatst naar dat van de wetenschappers. Zo neemt Verwey duidelijk afstand in de zinsopening 'Wanneer wij terugzien naar de dichterlijke beweging (...)'. Hier verwijst 'wij' niet langer naar 'ons, de jongeren van 1880' maar naar het publiek in de zaal. Verwey 1925: 16.

130 Verwey maakt deze opmerking met een verwijzing naar de Eerste Wereldoorlog. Hij stelt dat als de oorlog één winst heeft gebracht, dan is het dat jongeren dit ideaal weer meer nastreven in de zoektocht naar een 'schoonere wereld': 'Zij kan niet alleen ontstaan door het scheppen van betere omstandigheden. Zij ontstaat allereerst uit een regeneratie van onszelf'. Verwey 1925: 29. Het ideaal van de volledige mens lijkt op wat Verwey in *Mijn dichterlijk levensbedrijf* de 'primaire mens' noemt.

Er is echter ook een belangrijk aspect dat in deze voorstelling helemaal glad gestreken wordt en dat is het uitgesproken evaluatieve om niet te zeggen propagandistische aspect van Verweys betoog (of om het met Te Winkel te zeggen, Verwey doet alsof zijn eigen subjectieve oordeel een algemeen geldende waarheid bezit). In dit licht valt het op dat Verwey nergens de term criticus in de mond neemt. Hij is kunstenaar, dichter, desnoods historicus, maar nergens noemt hij zich criticus. Dit betekent echter niet dat de term 'kritiek' helemaal afwezig is in zijn betoog. Het duikt via een nogal omslachtige weg op in een lang citaat uit een brief van Flaubert (aan George Sand) dat Verwey op zijn beurt citeert uit een studie van de Italiaanse geschiedfilosoof Benedetto Croce (1866-1952). Het lange fragment dat Verwey citeert opent als volgt:

Gij spreekt mij in uw laatste brief over de kritiek en zegt me dat die binnenkort verdwijnen zal. Ik geloof daarentegen dat de kritiek nog nauwelijks aan de horizon is gaan schemeren. (...) Ten tijde van Le Harpe was de beoordelaar grammaticus, ten tijde van Sainte Beuve en Taine historicus. Wanneer zal hij een kunstenaar zijn, niets als een kunstenaar, maar waarlijk een kunstenaar? Kent ge een kritiek die zich zoo doordringend mogelijk voor het werk op zichzelf interesseert?¹³¹

Ondanks de omslachtige inbedding blijkt Flauberts passage uiterst betekenisvol. Het functioneert als een soort *mise en abyme* en beschrijft kort en krachtig Verweys eigen visie. De naam van Flaubert valt nog eens, uitgerekend wanneer Verwey zijn symbiotische aanpak van 'bizonder verstaan' toelicht met betrekking tot zijn onderwijstaak.¹³² Ook hier valt de term kritiek niet, maar blijkt onomwonden dat Flauberts beschrijving van 'de kritiek' nagenoeg samenvalt met de symbiotische literatuurbeschouwing die Verwey zegt voor te staan. Dit brengt met zich mee dat het uiteindelijk onduidelijk is of Verwey het nu over 'wetenschap' heeft of over letterkundige kritiek, de twee lijken in het citaat van Flaubert in ieder geval samen te vallen. Geeft Verweys academische praktijk misschien meer uitsluitsel over de wijze waarop wetenschap en kritiek al dan niet samenvallen?

de (zie ook voetnoot 82).

131 Flaubert aan George Sand geciteerd door Verwey 1925: 23. Het citaat vervolgt: 'Men ontleedt met groote fijnheid het historisch milieu waaruit het werk is voortgekomen, en de oorsprongen die het voortbrachten. Maar hoe staat het met de onbewuste voortbrengingen? Vanwaar komt het? En zijn kompositie? En zijn stijl? En het gezichtspunt van zijn maker? Van dat alles hoort men niets. Voor zulk een kritiek is een machtige verbeelding noodig en een sterke goedheid, ik bedoel een altijd vaardig vermogen van bewonderen; en vóór alles smaak, een eigenschap die thans zelf bij de besten zoo zeldzaam is, dat men niet meer van haar spreekt.'

132 Verwey 1925: 27.

3.4.2 De plaats van het letterkundig oordeel – colleges

Zoals de kritiek in de oratie van Verwey geen onderwerp bleek dat expliciet werd behandeld, zo blijkt het dat ook niet te zijn in Verweys colleges.¹³³ In een introducerende 'toespraak' (hoorcollege) uit 1926 deelt Verwey zijn studenten mede: 'De esthetische kritiek zal ik niet afzonderlijk behandelen'.¹³⁴ In een introducerende college uit 1928 is deze mededeling inmiddels geschrapt en wordt de esthetische kritiek zelfs helemaal niet genoemd.¹³⁵ De hoofdzaak van de colleges heet dan te zijn: 'de besproken werken te doen kennen, te tonen hoe men er in moet doordringen, en vooral: hoeveel men ontdekt als men zich diepgaand met een werk bezighoudt'.¹³⁶ In deze doelstelling herkennen we direct de twee elementen die ook in de oratie zo'n belangrijke rol speelden: het kennen (via de rede) en het doordringen (via de verbeelding) van het literaire werk.¹³⁷

Anette van Dijk bekeek voor haar studie *'Welk een ketter is die vrouw geweest!'* *De plaats van Albert Verwey in de Hadewijchreceptie* (2009) vele collegedictaten en stelt op basis daarvan dat de kritiek voor Verwey een geïntegreerd college-onderdeel was:

Esthetische kritiek, zoals die in zijn leeropdracht genoemd was, zag hij niet als een apart vak, maar als een vanzelfsprekend onderdeel van zijn colleges, dat verder niet benoemd werd.¹³⁸

Het is echter de vraag of Verwey en Van Dijk hier hetzelfde verstaan onder 'esthetische kritiek'. Veeleer lijken twee invullingen van de term 'esthetische kritiek' door elkaar te gaan lopen, namelijk kritiek in de zin van *esthetica* of schoonheidsleer (Te Winkels 'de wetenschap van het schoone') en kritiek begrepen als het *geven* van kritiek, het 'kritizeren' of esthetisch 'oordelen' op basis van een bepaalde poëtica. Wat Verwey volgens mij aangeeft is dat hij de schoonheidsleer niet afzonderlijk zal behandelen, de studenten hoeven van hem dus geen algemene verhandeling of geschiedenis van de *esthetica* te verwachten. Dit is allicht niet zo verwonderlijk als we er vanuit gaan dat de *esthetica* sinds het statuut van 1921 een vaste plaats had gekregen bij Kunstgeschiedenis (zie §3.2). Verwey deelt dit vermoedelijk mede omdat zijn traditioneel geformuleerde leeropdracht (namelijk

133 Van Dijk (2009) neemt een overzicht op van de colleges die Verwey in de jaren 1924-1925 en 1925-1926 verzorgt. In beide collegejaren biedt Verwey een collegereeks aan waarin een algemeen historisch overzicht van de Nederlandse literatuur wordt geboden. Verwey gaf drie colleges per week, waarvan twee hoorcolleges en een college 'leesoefeningen'. Van Dijk 2009: 278.

134 Uitgeschreven toespraak van Verwey voor zijn eerste college opgenomen in Uyldert 1995: 140.

135 Collectie Albert Verwey: XLI A 29:34.

136 Collectie Albert Verwey: XLI A 29:34.

137 Uyldert geeft een uitgebreidere lijst doelstellingen, waarvan de eerste luidt 'bijbrengen van kennis van en bewondering voor de Nederlandsche dicht- en prozawerken'. Uyldert 1959: 140-141.

138 Van Dijk 2009: 278.

dezelfde als bij Jonckbloet) de 'esthetische kritiek' nog wel als apart onderdeel vermeldt.

Wat precies de plaats van het 'kritizeren' of oordelen was in Verweys onderwijs is complexer dan de uitspraak van Van Dijk doet vermoeden. Hoe maakt Verwey het kritizeren tot geïntegreerd onderdeel van zijn colleges? Deze vraag levert verschillende antwoorden op. Allereerst moet worden opgemerkt dat het formuleren van een oordeel allerminst een hoofddoel vormde van Verweys onderwijs. Volgens oud-studente J.M.C. Bouvy die vele collegedictaten uitschreef voor Verwey bestond het grondpatroon van Verweys colleges uit: 'Eerst de inleving, daarna de karakteristiek, en aan de kritiek kom je dan misschien niet eens meer toe.'¹³⁹ Hierin wordt het kritizeren erkend als een apart onderdeel en wel één dat volgt op het inleven en karakteriseren.¹⁴⁰ Dit komt overeen met de opvatting die Van der Goes ook onderschreef in 'Proeve van Literatuur-Geschiedenis': de idee dat het oordeel over het literaire werk als het ware vanzelf volgt uit de analyse en bestudering van het werk. We zullen deze gedachtegang later nog aantreffen bij Van Eyck (Hoofdstuk 4) en in zekere zin ook bij de redacteuren van *Merlyn* (Hoofdstuk 5). Dat de student soms niet eens toekomt aan de kritiek, lijkt ook samen te hangen met Verweys idee dat het kritizeren eigenlijk niet zozeer een plaats heeft in het academische domein als wel behoort tot het publieke domein.

Dit wordt bijvoorbeeld duidelijk in een recensie van Verwey over de publieksuitgave van de studie *Het leven van Joost van den Vondel* (1926) van J.F.M. Sterck. De uitkomsten van Stercks onderzoek zijn 'boven ons lof verheven', schrijft Verwey, maar Sterck kon beter laten om te schrijven over Vondel voor een breder publiek.¹⁴¹ Behalve dat zijn stijl onaantrekkelijk was, struikelde Verwey over de oppervlakkigheid van de beoordelingen van Vondels gedichten. De beoordelingen gaven geen 'nieuw inzicht' en waren niet 'dieper borend':

Hij heeft tegelijk met zijn onbetwistbare bekwaamheid in het détailonderzoek, zijn stilistisch tekort en zijn geringe bevoegdheid tot oordelen in het licht gesteld.¹⁴²

Daarmee diskwalificeert Verwey de academicus Sterck als bevoegd beoordelaar van Vondels werk. Het oordelen was veeleer iets wat men aan dichters en kunstenaars kon overlaten. Dit zal in Hoofdstuk 4 ook nog terugkomen in een recensie die Verwey schreef over het proefschrift van de jonge Nico Donkersloot,

¹³⁹ Aangehaald door Smit 1956: 7.

¹⁴⁰ Bouvy draait de volgorde van inleven en karakteriseren om, ik vermoed omdat dit de volgorde was voor de studenten. Voor Verwey zelf gold dat de historische kennis wel degelijk als eerste kwam. Zo schrijft ook een andere oud-leerlinge dat het ogenschijnlijk makkelijk leek wat Verwey deed – de tekst lezen met de studenten – maar dat men gauw genoeg bespeurt 'hoeveel studie en onderzoek er [voor] nodig is en – oh contradictie – historische kennis'. De Haan 1937: 812.

¹⁴¹ Verwey 1926: 121.

¹⁴² Verwey 1926: 121-122.

De episode van vernieuwing onzer poëzie (1929). Zijn oordeel daarover is juist omgekeerd dan dat over Stercks studie: het gaat hier niet om een publiekswerk door een wetenschapper, maar om een wetenschappelijk werk van een literator. Ook in die recensie is de boodschap: kritiek dient geen prominente plaats in te nemen een wetenschappelijke studie. Deze opvatting zien we misschien nog wel het duidelijkst onderstreept worden in Verweys afscheidscollege, *Het lezen en schatten van gedichten* (1935), waarin hij vaststelt:

Terwijl de hoogleraar, de academisch neerlandicus zo weinig mogelijk zijn voorkeur toont (...) en altijd weet dat het hem niet om het kritizeren, maar om het karakteriseren te doen is, geeft de nederlandse letterkundige voortdurend gehoor aan zijn eigen persoonlijke keus.¹⁴³

De belangrijkste taak van de academicus is het 'karakteriseren', die van de letterkundige 'kritizeren', wat wil zeggen: het beoordelen van het werk vanuit de eigen voorkeur. Dit houdt ook in dat de academicus zich richt op het verleden (en de traditie) en dat de letterkundige zich bezighoudt met de actualiteit en de toekomst van de literatuur.¹⁴⁴ Verweys standpunt vertoont hier opmerkelijk genoeg grote overeenkomst met het standpunt van bijvoorbeeld Te Winkel, dit wordt ook opgemerkt door Anbeek in zijn bijdrage aan de bundel *Eene bedenkelijke nieuwwigheid* (1997).¹⁴⁵ Hun beider benadering van literatuur kan bijna niet meer tegenovergesteld – de inlevende, hermeneutische Verwey tegenover de distantiërende, positivistische Te Winkel –, maar toch is het opvallend dat ook Verwey het beoordelen ('kritizeren') in de eerste plaats associeert met de publieke en minder met de academische literatuurbeschouwing.

Het formuleren van een oordeel over een letterkundig werk blijkt weliswaar geen hoofddoel, maar dat betekent niet dat de activiteit van het 'kritizeren' *an sich* geen belangrijk aandachtspunt is in de colleges. Studenten worden op verschillende wijzen aangemoedigd zelfstandig te denken en hun eigen oordeel te vormen ten aanzien van de bestaande wetenschappelijke literatuur over een bepaalde auteur of letterkundig werk. Een aardige opdracht die de studenten bijvoorbeeld kregen, was om op basis van de bestaande literairhistorische overzichten van De Vooys, Kalff en Prinsen een *eigen* overzicht te maken en die 'zelfstandig op schrift te stellen'.¹⁴⁶ Een andere onderwijsvorm die Verwey introduceerde was het 'leespracticum', waarin met een kleine groep studenten een enkele tekst werd gelezen en geanalyseerd. In haar terugblik 'Prof. Albert Verwey als leermeester' beschrijft Maria H. de Haan het effect van deze colleges als volgt:

143 Verwey 1935: 263.

144 Verwey 1935: 262.

145 Anbeek 1997: 87.

146 Collectie Albert Verwey: XLI A 29:34.

Onder zijn leiding leerden wij beter lezen, beter opmerken, beter luisteren naar den klank, hij liet ons het plastische zien, het rythmische voelen, de idee vatten. (...) Bij zoo'n bespreking op het practicum, waar de studenten zelf aan het woord kwamen (...) ging [Verwey] regelrecht tot de kern van het langwijligste betoog en toetste het aan de feiten. Hij sprak daarbij geen oordeel uit over onze gebrekkige pogingen (...) maar liet den student zelf uit het behandelde de conclusie over de waarde van zijn werk.¹⁴⁷

Beide opdrachten geven een concrete vorm aan de 'belevende' en 'inlevende' didactiek die Verwey voorstond. Zoals de dichters van Tachtig zich losmaakten van 'het reeds overgeleverde', zo trachtten deze opdrachten de studenten eenzelfde bevrijding te doen ervaren. De nadruk die deze opdrachten leggen op het loskomen van het reeds overgeleverde zijn tevens te begrijpen in het licht van de beschreven institutionele ontwikkelingen, die er voor zorgden dat de letterkunde en taalkunde zich emancipeerden. De studenten worden als het ware uitgedaagd mee te denken over hoe een literatuurgeschiedenis en literatuurbenadering er uit kan zien die losstaat van de lang dominante historisch-filologische benadering. In zijn 'toespraak' uit 1928 maakt Verwey zelf een toespeling op dit verband. Hij opent zijn college namelijk met de mededeling dat het letterkundig onderwijs altijd gericht was op de historische en taalkundige inbedding, maar dat met zijn benoeming erkend werd dat 'literatuur nog iets anders [was] dan taal', namelijk een 'levens- en verbeeldingsuiting'.¹⁴⁸ De emancipatie is zo weten we nu, niet zozeer het gevolg van Verweys benoeming, zoals hij het hier graag doet voorkomen, maar een uitkomst van een langere ontwikkeling van academische specialisering die werd bevestigd in het Academisch Statuut van 1921.

Als het esthetisch oordeel geen geprononceerde plaats innam in Verweys colleges, en sterker nog, wordt toegeschreven aan de publieke literatuurbeschouwing wat kan dan worden bedoeld met Van Dijks conclusie dat de 'esthetische kritiek een vanzelfsprekend onderdeel' uitmaakte van Verweys onderwijs? Ik vermoed dat Van Dijk hier eigenlijk refereert aan de vooringenomenheid van Verwey voor de dichtkunst van Tachtig en de bijbehorende literatuuropvatting. Werpen we een blik op de indelingen van Verweys colleges dan valt een overweldigende aandacht op voor de Beweging van Tachtig. Niet omdat ieder college het werk van de Tachtigers behandelt, maar omdat de historische literatuur (op het programma stonden o.a. Hadewijch, Van Boendale, Hooft, Vondel) altijd in verband werd gebracht met (de geest van) Tachtig.¹⁴⁹ Wanneer hij in zijn afscheidscollege terugblijkt op tien jaar hoogleraarschap benoemt Verwey deze preoccupatie expliciet:

¹⁴⁷ De Haan 1937: 813.

¹⁴⁸ Collectie Albert Verwey: XLI A 29:34.

¹⁴⁹ Collectie Albert Verwey: XLI A 41: 10 t/m 12.

Alles wat ikzelf verder in deze studie gedaan had, was doordrongen geweest van de behoefte van '80, het beeld van onze literatuur derwijze te wijzigen, dat in elk tijdperk het oorspronkelijk-gevormde sterker kwam te spreken dan het over-geleverde en geleerde.¹⁵⁰

Ook gedurende het hoogleraarschap blijken Verweys studieuze activiteiten uiteindelijk steeds in dienst te staan van een uiterst pragmatisch doel: het begrip en de waardering voor Tachtig en de kunstopvatting die zij voorstaat vergroten. Precies deze vooringenomenheid wordt volgens contemporaine maatstaven aangeduid als een literair-kritisch standpunt waarvoor geen plaats is binnen de wetenschap. We zien dit onbewust bij Van Dijk en zeer bewust in *Het belang van smaak*, waarin Laan zeer stellig is over Verweys aanpak:

Verwey lijkt met die letterkundige invloed geen moeite te hebben. Zij is in ieder geval voor hem geen aanleiding de betrouwbaarheid van de neerlandistiek in twijfel te trekken. Institutionele onderzoekers doen dat wel en terecht. Schrijvers zijn immers, net als journalisten en essayisten, belanghebbenden. Ze stellen zich andere doelen dan onderzoekers en worden ook op grond van andere criteria beoordeeld en een 'samenwerking' tussen beiden – waar Verwey over spreekt – is dus uit den boze.¹⁵¹

Deze kritiek op Verwey zegt echter welbeschouwd niet zo veel over de wijze waarop in de periode van Verweys hoogleraarschap gedacht werd over de verhouding tussen de publieke en academische literatuurbeschuwing. Zij laat vooral zien wat de opvatting over wetenschappelijke betrouwbaarheid is van Laan, en van de institutionele onderzoekers die hij volgt.¹⁵² Ik kom op de institutionele benadering nog kort terug in §5.5.3. Hier is het niet de bedoeling Verweys vooringenomen te beoordelen, maar om haar te plaatsen en te begrijpen. Dat is onder meer getracht door Verweys – sterk op het (eigen) subject georiënteerde – literatuurbeschuwing in verband te brengen met de hermeneutische traditie, met de toenadering tussen kunst en wetenschap in deze periode en met de genoemde institutionele ontwikkelingen met name de emancipatie van de letterkunde studie en de traditionele filologie. Verweys vooringenomenheid, of preciezer, zijn neiging de oudere letterkunde in verband te brengen met Tachtig, dient in verband te worden gebracht met zijn overtuiging dat de letterkunde weliswaar verankerd ligt

¹⁵⁰ Verwey 1935: 255.

¹⁵¹ Laan 1997: 274.

¹⁵² Laan stelt dat literatuurwetenschappers er beter aan zouden doen zich niet met hun literatuuropvattingen te vereenzelvigen, daarentegen zouden zij er 'verstandiger aan doen die opvattingen te analyseren'. Uit Laans evaluatie blijkt dat voor hem niet de 'inleving' (of de vereenzelviging) maar de 'beschrijving' (of de analyse) het adagium is van de wetenschapper. De literaire kritiek dient volgens hem helemaal geen geïntegreerd onderdeel te zijn van de literatuurstudie maar een duidelijk afgebakend onderzoeksobject.

in verleden, maar ook altijd een product is van het heden. Deze opvatting zal nog sterker aanwezig blijken bij Donkersloot, die wantrouwig staat tegenover de historische methode. Veel minder vanzelfsprekend dan een negentiende-eeuwer zoals Verwey onderschrijven jongere literatuurbeschouwers in het interbellum de historische aard van het letterkundig onderzoek. Dit zal een van belangrijkste verschuivingen blijken in de periode die centraal staat in Hoofdstuk 4.

Een andere verschuiving die hier tenslotte moet worden genoemd, toont zich in Verweys afscheidscollege uit 1935. Hierin herpakt hij het 'twee werelden'-thema en benadrukt hij nog eens het synthetisch ideaal. Ging het in de oratie echter om een samenwerking tussen kunst en wetenschap, in het afscheidscollege blijkt het om een samenwerking tussen twee andere partijen te gaan, namelijk die tussen 'de academische neerlandicus en de letterkundige criticus'.¹⁵³ Op de vraag 'waarom is een academisch neerlandicus zulk een heel ander mens dan een nederlands letterkundige?'¹⁵⁴ volgt de constatering dat, wanneer Verwey naar zichzelf kijkt – en wanneer doet hij dat eigenlijk niet! –, hij moet vaststellen dat, indien het onderscheid:

zo stellig [was] als ik heb doen voorkomen, dan zou de ene helft van mijn wezen het moeilijk kunnen vinden met de andere. Ik moet zelfs wel verder gaan. Ik moet zeggen: er is niet alleen samenwerking, maar beide wijzen van werkzaamheid kunnen bestaan in dezelfde mens.¹⁵⁵

Het onderscheid tussen de 'karakteriserende' academicus en de 'kritiserende' letterkundige wordt hier, net als eerder het onderscheid tussen rede en verbeelding, ontmanteld als een schijnonderscheid dat een vruchtbare samenwerking in de weg staat. Was de 'letterkundige' uit de oratie echter primair een kunstenaar – specifiek, een dichter – in het afscheidscollege blijkt de aanduiding 'letterkundige' specifiek te worden geïnterpreteerd als 'criticus'. Enerzijds bekent Verwey in zijn afscheidscollege zo zijn uiterst pragmatische beweegredenen om het ambt van hoogleraar te accepteren. Anderzijds wijst de betekenisverschuiving van de term 'letterkundige' ook op een verzelfstandiging van het kritisch circuit rond 1935, niet alleen ten opzichte van de kringen van kunstenaars en dichters, maar ook ten opzichte van de academie. Zo laat Verwey zich bijvoorbeeld negatief uit over het ontbreken van aandacht voor de academische literatuurstudie onder de huidige critici. Dit is volgens hem 'de fout die onze letterkundige kritiek in diskrediet gebracht heeft, die het betreuren doet dat men haar geen gezag toekent'.¹⁵⁶

Overzien we Verweys praktijk als hoogleraar dan kunnen we niet anders concluderen dan dat het voordeel van de symbiotische samenwerking voor de

¹⁵³ Verwey 1935: 265.

¹⁵⁴ Verwey 1935: 262.

¹⁵⁵ Verwey 1935: 266.

¹⁵⁶ Verwey 1935: 267.

publieke literatuurbeschouwing duidelijk is.¹⁵⁷ De vraag die nog open blijft staan, is wat hiervan nu de waarde kan zijn voor de wetenschappelijke literatuurstudie. Helpt zij ook de wetenschap verder? Of creëert zij enkel ruimte binnen de wetenschap voor promotie van de eigen literaire opvattingen? Om deze vragen te kunnen beantwoorden is het niet voldoende alleen naar Verweys uitspraken of praktijk te kijken, maar moeten we ons richten tot de receptie van Verweys academische praktijk.

3.5 ‘De gevoelige onder de kenners, de verstandelijke onder de dichters’ – receptie

Het overlijden van ‘den bekende schrijver, dichter en hoogleraar’ Verwey op 8 maart 1937 wordt in vele kranten en tijdschriften vermeld. Enkele van die getuigenissen werden opgenomen in het speciale herdenkingsnummer van het tijdschrift *De Stem*, dat nog datzelfde jaar verscheen. Maar liefst achtentwintig mensen leverden een bijdrage aan dit nummer, waaronder zijn latere biograaf Maurits Uyldert, zijn toekomstige opvolger P.N. Van Eyck, mede-Tachtiger Van der Goes, de gebroeders De Voofs en enkele van zijn oud-studenten (W.A.P. Smit en Maria H. De Haan). Enkele schrijvers van de jongere generatie bewezen eer aan Verwey, waaronder Nijhoff, Van Vriesland, Marnix Gijsen, Anton van Duinkerken en Anthonie Donker (onder wiens redactie het herdenkingsnummer mede tot stand kwam), alsmede enkele nog niet bij naam genoemde academische collega’s zoals Johan Huizinga en prof. J. De Vries. Een andere publicatie die niet al te laat na Verweys overlijden verscheen en inzichtelijk is voor de waardering van Verwey als academicus is het hoofdstuk dat Gerard Brom aan ‘Verwey en zijn school’ weidt in *Geschiedschrijvers van onze letterkunde* (1944). Tenslotte is voor een indruk van Verweys verdienste voor de literatuurstudie het Verwey-nummer van *De Nieuwe Taalgids* geraadpleegd, dat onder redactie van C.G.N. De Voofs verscheen ter ere van Verweys afscheid als hoogleraar in 1935.¹⁵⁸

De reacties overziend valt vooral het brede pallet aan functies op: Verwey wordt herdacht als dichter, tijdschriftredacteur, vertaler, wijsgeer, hoogleraar, bloemlezer, ‘dramatisch dichter’ en tenslotte als ‘Grote Nederlander’ (dit gebeurt

157 Dit benadrukt hij zelf door in zijn afscheidscollege nog eens terug te komen op zijn motivatie om het ambt van hoogleraar in 1925 aan te nemen: ‘De oproep immers was wel tot mij persoonlijk gericht maar zijn strekking ging veel verder: hij betekende onmiddellijke verbinding met het geslacht van ‘80 met een Nederlandse universiteit.’ Verwey 1935: 254.

158 De bibliografie van Hanot (1957) laat zien dat er met regelmaat reacties verschenen vanuit publieke en academische hoek op Verweys publicaties tijdens zijn hoogleraarstijd. Met name zou het de moeite waard zijn Verweys bijdrage aan de Vondelstudie nader te bekijken en de reacties die verschenen op zijn Vondeluitgave uit 1937.

met name door de jongere generatie, Van Duinkerken en Donker).¹⁵⁹ Binnen dit pallet wordt keer op keer het beeld van de 'artist-historicus' onderschreven, zij het in andere samenstellingen. Verwey was niet enkel dichter, maar 'dichter-geleerde', 'dichter-hoogleraar', 'dichtergeschiedschrijver' etc. Zo schrijft Bierens de Haan in zijn bijdrage over 'Verwey en Spinoza': 'Dichterschap en wijsgerigheid zijn niet hetzelfde maar zijn wel twee zijden van hetzelfde wezen, twee takken van dezelfde stam'.¹⁶⁰ In het hoofdstuk van Brom is Verwey 'de gevoelige onder kenners, de verstandelijke onder de dichters'.¹⁶¹

Opmerkelijk is dat ook in de receptie vlak na Verweys overlijden de typering 'criticus' niet veel valt. Wanneer het om Verweys kritische arbeid gaat dan wordt die gevat in het beeld van de dichter met een 'streng en rechtvaardig oordeel' zoals Marnix Gijsen het uitdrukt. Zo is de invloed van Verweys poëzie in Vlaanderen gering, stelt Gijsen. Het oordeel van Verwey is echter van grote 'didactische betekenis' gebleken, meent hij, met name diens *Inleiding tot de nieuwe Nederlandsche dichtkunst* (1905) heeft sporen achter gelaten:

De schrijvers van mijn generatie hebben uit dit boek Verwey leeren kennen en zij hebben er ook een goed deel van hun esthetische begrippen uit opgedaan tot aan het litteraire pronunciamiento van Van Ostaijen.¹⁶²

Dat Verwey niet alleen een dichterlijke hoogleraar was maar ook een sterk oordelende hoogleraar, blijkt in de receptie niet als fundamenteel bezwaar te worden aangemerkt. Het gegeven dat de op het subject gefundeerde opvatting van kritiek nagenoeg overeenkomt met de inlevende, hermeneutische methode zou kunnen verklaren waarom kritiek en wetenschap in de praktijk van Verwey niet botsen, maar integendeel, elkaar juist aanvullen. Om het anders te stellen: de criticus Verwey geeft met een beroep op zijn dichterlijke praktijk vorm aan de hermeneutische methode binnen de academische literatuurstudie.

Interessant is de opmerking van Gijsen hierboven dat Verwey een terminologie introduceert, de genoemde 'esthetische begrippen', die het mogelijk maakt op een andere manier over literatuur te praten. Dit blijkt precies ook het element te zijn dat door zowel zijn oud-leerlingen als door collega-academici wordt aangemerkt als grote verdienste. Zo stelt Maria H. De Haan dat de literatuurgeschiedenis tot aan Verweys benoeming – en meldt zij, tot aan de invoering van het nieuwe Statuut! – 'oud en vergrijsd in dienst van de taalkunde en historie' stond. Verwey maakte

¹⁵⁹ Van Duinkerken noemt Verwey 'de tolk van het nationale bewustzijn' en Donker stelt: 'Verwey is een vaste kern in ons volk geweest'. Van Duinkerken 1937: 826; Donker 1937: 821.

¹⁶⁰ Bierens de Haan 1937: 757.

¹⁶¹ Brom 1944: 156.

¹⁶² Gijsen 1937: 803. Gijsen wekt hier de indruk dat het 'pronunciamiento' van Van Ostaijen een coup is op de romantisch-idealistische literatuuropvatting die Verwey (en Tachtig) representeert.

literatuur tot meer dan geschiedenis door het werk zelf centraal te stellen en de blik te richten op klank en ritme, op 'plastisch zien' en op 'de idee' die uit het werk sprak: 'wat bezig was te sterven herleefde, en wat sliep werd gewekt'.¹⁶³ Ook De Vooys prijst Verweys inlevende methode die de oude literatuur tot 'leven' bracht voor een breder publiek en Brom tenslotte spreekt van de 'hervorming' die Verwey teweegbracht binnen de universiteit, waarbij de literatuur van 'een leerzame herinnering (...) eindelijk een levende schoonheid' werd.¹⁶⁴ Met de benoeming van Verwey werd met andere woorden een moderne wijze van spreken over literatuur de universiteit binnengebracht. Het effect daarvan op de studie van met name de oudere literatuur wordt unaniem geprezen, Verwey wist volgens Brom 'eeuwen oude verzen opeen modern te maken'.¹⁶⁵ De verdienste van Verweys symbiotische samenwerking voor de academische literatuurstudie bleek dus met name van didactisch belang.

Deze constatering brengt een nuancering aan op het bestaande beeld dat onder anderen Liauw & Van de Zande schetsen in hun vakgeschiedenis. Zij stellen namelijk dat de vernieuwing die Verwey de universiteit binnenbracht, gelegen was in het feit dat hij de recente literatuur binnen het onderzoeksterrein van de literatuurwetenschap bracht.¹⁶⁶ Het blijkt echter niet zozeer de introductie van de recente literatuur te zijn (de literatuur van Tachtig was in het interbellum nu ook weer niet zo recent) als wel de introductie van een moderne manier van spreken over literatuur die Verwey introduceerde aan de Leidse universiteit. Daarmee werd enerzijds het academische discours over literatuur hervormd, volgens verschillende van zijn tijdgenoten ten goede. Anderzijds heeft het ook de verhouding tussen de publieke en academische literatuurbeschouwing op scherp gezet, het was immers een manier van spreken dat zowel door literatoren als door wetenschappers werd verstaan en gebezigd.¹⁶⁷ Zoals we in het volgende hoofdstuk zullen zien, ontstaan in het interbellum de eerste negatieve geluiden over zowel deze vermenging van het literaire en academische taalgebruik alsmede over de vooringenomenheid die de esthetische benadering van literatuur met zich meebrengt.

163 De Haan 1937: 812.

164 De Vooys 1935: 197-198; Brom 1944: 156. De 'inlevende methode' had hij volgens De Vooys succesvol doorgegeven aan zijn promovendi W.A.P. Smit, Th. Weevers, M.H. De Haan en J.M.C. Bouvy.

165 Brom 1944: 156.

166 Vóór Verwey werd er wel aandacht besteed aan de nieuwere literatuur, maar 'men was van mening dat die moderne werken tot het gebied van de kritiek behoorden en niet tot dat van de literatuurgeschiedenis', aldus Liauw & Van de Zande 1996: 103.

167 Op het vraagstuk wanneer de recente literatuur een plaats kreeg in het academisch curriculum wordt verder ingegaan in Hoofdstuk 4.

Besluit

In dit hoofdstuk werd onder meer duidelijk hoe de letterkundige kritiek zich langzaam ontwikkelde los van het wetenschappelijk objectiviteitsideaal. Tegelijkertijd met een op het gevoel en de verbeelding gefundeerde kunstopvatting kreeg de letterkundige kritiek een duidelijkere fundering op het subject. Subjectiviteit hoefde geen ondeugd te zijn, maar kon juist van bijzondere waarde blijken voor de ontsluiting van literatuur, met name de literatuur uit vervlogen tijden. Aan de hand van de casus Verwey bleek echter ook dat de opkomst van deze meer persoonlijke invulling van kritiek niet direct inhield dat de criticus een zelfstandige gezaghebbende stem kreeg; de kritiek werd ofwel gekoppeld aan het gezag van de dichter ofwel aan het gezag van de wetenschapper ('historicus').

Kunstenaars en wetenschappers kwamen in de eerste decennia van de twintigste eeuw nader tot elkaar in de overtuiging dat de literatuurgeschiedenis van groot belang was voor de regeneratie van de samenleving. Niet voor niets zijn dit de hoogtijdagen van de literatuurgeschiedschrijving en zien vele literatuurhistorische overzichten het licht. Meer specifiek deelden publieke en academische literatuurbeschouwers de opvatting dat geschiedschrijving niet enkel een feitenverzameling diende te zijn, maar – wilde zij werkelijk vormend werken – dan moest zij ook een diepere samenhang tonen, ofwel een samenhangend verhaal vertellen. Dit ideaal kwam naar voren in de metafoor van de historicus als kunstschilder. Dieper zien, het tonen van samenhang en het bereiken van een synthese zijn kernfrasen in een zeer dialectisch georganiseerd discours over literatuur. De wetenschappelijke studie van literatuur was nog steeds in de eerste plaats 'literatuurhistorie', maar in de behoefte een synthese te bereiken tussen heden en verleden valt ook een eerste opmaat te herkennen naar een bestudering van literatuur die niet enkel historisch is. De literatuurstudie emancipeert zich wat dat betreft niet alleen van de taalkunde (of 'filologie') maar ook van de geschiedwetenschap. Het ideaal van de synthese lijkt er voorts voor te zorgen dat de uitwisseling van ideeën, opvattingen en terminologie tussen literatoren en wetenschappers niet tot fundamentele botsingen leidt, maar eerder aanmoedigend werkt. Het samengaan van beide blijkt meer dan de som der delen. De 'artist-historicus' Verwey presenteert zichzelf niet alleen als het ultieme voorbeeld van deze synergie, maar lijkt ook daadwerkelijk als zodanig te worden gewaardeerd. Het toont vooral ook aan hoezeer het publieke en academische discours over literatuur ook aan het begin van de twintigste eeuw nog met elkaar vervlochten zijn.

Aan de hand van de bestudering van Verweys hoogleraarschap bleek tenslotte een betekenisverschuiving van de term 'letterkundige' te kunnen worden gesignaleerd. Werd de term 'letterkundige' aanvankelijk breed ingevuld en te kunnen verwijzen naar dichter, literator, of literatuurhistoricus, aan het einde van zijn hoogleraarschap blijkt ook een meer toegespitste invulling mogelijk. Halverwege de jaren '30 lijkt de 'nederlands letterkundige' veeleer samen te vallen met de literaire criticus.

‘Bij alle overdenkingen en onderzoek, van historie of tekst, van stijl of structuur, zal altijd nodig blijven de ontvankelijkheid voor het beleven.’ N.A. Donkersloot, *Wij noemen het literatuur* (1965)

4

Onderzoeken zonder vooropstelling:
Het hoogleraarschap van Nico Donkersloot (1902-1965)

Inleiding – ‘eensamengestelde kritische persoonlijkheid’

Een belangrijk referentiepunt voor de studie van literaire kritiek in het interbellum is *Vorm of vent*, het proefschrift van J.J. Oversteegen dat in 1969 werd uitgegeven bij Athenaeum-Polak & Van Gennep. In zijn studie brengt Oversteegen nauwgezet in kaart hoe Nederlandse schrijvers tussen 1916 en 1940 dachten over de vraag ‘wat is literatuur?’. Hij bestudeerde daartoe literair-kritische uitspraken van verschillende auteurs die een rol speelden in de zogenaamde vorm of vent-discussie, een discussie die zich concentreerde rond de vraag wat voor de lezer belangrijker was, ‘de volmaaktheid van het literaire produkt of de oorspronkelijke bijzonderheid van de schrijver’.¹ Het gaat Oversteegen nadrukkelijk niet om uitspraken die ‘specifiek-wetenschappelijk’ zijn, tenzij afkomstig van schrijvers zoals Albert Verwey en P.N. van Eyck, die in literair-historische of literair-theoretische verhandelingen inzicht geven in hun opvattingen over literatuur.²

De studie van Oversteegen werd eind jaren ’60 als baanbrekend ervaren, schrijft Erik Spinoy in zijn bijdrage aan het jubileumnummer van *Internationale Neerlandistiek* (2012) over vijftig jaar vakgeschiedenis. De impact ervan was volgens hem niet alleen voelbaar in de neerlandistiek, maar ook van invloed op de zich formerende ‘theoretische’ literatuurwetenschap van dat moment.³ De studie heeft nog steeds invloed: nog in 2011 beschouwt Pieter Verstraeten *Vorm of vent* als belangrijkste gesprekspartner in zijn eigen onderzoek naar het literair-kritisch spreken in Vlaanderen tijdens het interbellum.⁴ Ook Verstraeten noemt *Vorm of vent* ‘toonaangevend’ en ‘een mijlpaal in de Nederlandse literatuurstudie’.⁵

Ondanks de grote verdiensten van *Vorm of vent*, die volgens Spinoy en Verstraeten vooral liggen op het gebied van systematisering en de poging om tot een ‘objectieve wetenschappelijke beschrijving van het materiaal’⁶ te komen, wijzen beiden ook op enkele incongruenties. Spinoy vindt het bijvoorbeeld opmerkelijk dat de indeling gericht is op personen (Oversteegen spreekt zelf van ‘portretten’), omdat de kritische en wetenschappelijke focus van Oversteegen juist lag op het autonome literaire werk.⁷ De keuze voor portretten laat volgens Spinoy zien dat Oversteegen de (literatuur)geschiedenis begrijpt als een historische ontwikkeling die wordt ‘voortgebracht door persoonlijkheden die hun grotendeels constant blijvende ideeën ontvouwen’.⁸ Verstraeten voegt hieraan toe dat de

1 Oversteegen 1969: 1.

2 Oversteegen 1969: 4-5.

3 Spinoy 2012: 24.

4 Samen met *Kunst en Leven. Een wankel evenwicht* (1994) van Lut Missine. Verstraeten 2011: 23.

5 Verstraeten 2011: 23.

6 Verstraeten 2011: 23.

7 Oversteegen 1969: 8, 14.

8 Spinoy 2012: 25. In het voorwoord bij de heruitgave van *Vorm of vent* (2006) schrijft Marita Mathijssen dat Oversteegen in dat opzicht ‘meer een Forumiaan [was] dan toen handig was toe te geven’.

specifieke afbakeningsstrategieën die Oversteegen inzet, niet enkel een heuristisch doel dienen, maar ook een hiërarchisch onderscheid aanbrengen tussen de ‘kritische praktijk’ enerzijds en de ‘poëtische opvattingen’ van de bestudeerde protagonisten anderzijds. Wat de consequentie hiervan is, beschrijft Verstraeten als volgt:

Op diverse plaatsen suggereert Oversteegen dat de kritische praktijk in het interbellum wordt gekenmerkt door instabiliteit, gebrek aan systematisering en een wazig, niet-conceptueel, impressionistisch taalgebruik met een erg metaforisch karakter. Aangezien Oversteegens wetenschappelijke focus er vooral in bestaat de algemene en relatief contextonafhankelijke opvattingen over literatuur in kaart te brengen, is het niet verwonderlijk dat de ‘poëtica’ een meer geprivilegieerd object van onderzoek is dan de ‘kritische praktijk.’⁹

Uit deze kanttekeningen wordt duidelijk dat Oversteegens aandacht allereerst uitgaat naar protagonisten die zich *expliciet* hebben uitgelaten over aard en functie van literatuur. Ten tweede wordt duidelijk dat de voorkeur daarbij uitgaat naar protagonisten die *constant* en *consequent* bleken in hun poëtische opvattingen.¹⁰ Dit is overigens een punt dat Oversteegen zelf al signaleert in de inleiding van *Vorm of vent*. Hierin schrijft hij dat hij zich bij zijn keuze welke figuren wel en welke niet te behandelen, heeft laten leiden door ‘het gearticuleerde van hun uitspraken’.¹¹ Terugwerkend vanaf het moment dat centraal staat in zijn studie gaat de aandacht, behalve naar Ter Braak, Du Perron en Vestdijk, uit naar Marsman en Binnendijk, Nijhoff en Van Ostaijen, Havelaar en Coster en tenslotte Van Doesburg-Bonset en Van den Bergh. Oversteegen erkent dat er naast deze kopstukken verschillende ‘tijdgenoten’ waren ‘die belangwekkende, vaak uitgebreide uitspraken over ons onderwerp hebben gedaan’¹² zoals J.C. Bloem, P.N. van Eyck en Anthonie Donker, maar zij vormen, volgens Oversteegen, geen ‘partij’ in de vorm of vent-polemiek.¹³

In het beknopte hoofdstuk gewijd aan Anthonie Donker wordt ondubbelzinnig duidelijk waarom deze figuren in de studie van Oversteegen aan de zijlijn staan:

9 Verstraeten 2011: 25.

10 De kanttekeningen van Verstraeten en Spinoy vallen te scharen onder een algemenere kritiek die tegenwoordig vaker wordt geplaatst bij de literatuurgeschiedschrijving die zich baseert op vernieuwende ideeën en die daartoe de uitlatingen van de grootste proclameurs der vernieuwing bestudeert. De nadruk op de duidelijkste manifestaties van vernieuwing laat namelijk vaak weinig ruimte voor de stemmen die op hetzelfde moment zachter klonken of die zich minder eenduidig of expliciet achter één programma of poëtica scharden. Zie voor deze kritiek o.a. Van den Berg & Dorleijn (2002); Vaessens (2013); en Sanders (2014).

11 Oversteegen 1969: 13.

12 Oversteegen 1969: 14.

13 Oversteegen 1969: 14. Wel ontleent Oversteegen de titel *Vorm of vent* nota bene aan een uitspraak van Bloem.

[W]ij houden ons hier bezig met de meest spektakulaire gevallen, maar dat mag ons niet doen vergeten dat er andere critici zijn, die een minder enkelvoudige (en daardoor vaak een minder aansprekende, of, vanuit de ‘partijgangsters’ gezien, een hybridische) positie ingenomen hebben.¹⁴

Een dergelijke uitspraak laat zien dat Oversteegen andere criterium (de protagonist moet zich niet alleen expliciet hebben uitgelaten over de kwestie ‘vorm of vent’ maar ook constant en consequent zijn in zijn poëtische ideeën) de definitieve keuze voor zijn hoofdfiguren heeft bepaald. Indien de protagonist niet eenduidig onder te brengen is bij ofwel een ‘vorm-poëtica’ ofwel een ‘vent-poëtica’ is hij immers ‘minder aansprekend’.

Dat dit het sterkst geldt voor de dichter en criticus Anthonie Donker (pseudoniem van Nico Donkersloot) hoeft weinig te verrassen; het is in het hoofdstuk aan hem gewijd dat Oversteegen de hierboven geciteerde algemene opmerking maakt. In dit hoofdstuk lezen we dat de opvattingen van Donker lijken op ‘die van andere critici’ en dat een behandeling van zijn standpunten ‘een nutteloze herhaling’ zou zijn.¹⁵ Hieruit blijkt wel dat Oversteegen studie weliswaar is ingedeeld in auteursportretten, maar dat het verschil tussen twee uitgesproken literaturopvattingen doorslaggevend is. Donker is voor Oversteegen minder interessant omdat we bij hem ‘één samenhang’ van standpunten aantreffen, die bij andere auteurs geïsoleerd – en daardoor in een ‘zuiverder’ staat, voegt Oversteegen er veelbetekenend aan toe – voorkomen.¹⁶ Oversteegen typeert Donker als ‘een samengestelde kritische persoonlijkheid’, hij had iets ‘kameleontisch’.¹⁷ Waar deze samengestelde persoonlijkheid volgens sommige van Donkers tijdgenoten duidde op ‘karakterloosheid’, houdt Oversteegen het bij een neutralere constatering: Donker bekleedde een ‘tussenpositie’.¹⁸

Ook als we niet zozeer geïnteresseerd zijn in het reconstrueren van een auteurs-poëtica, en ons, anders dan Oversteegen, juist willen richten op een beschrijving en analyse van de kritische praktijk, blijkt de plaatsbepaling van Donker als ‘samengestelde kritische persoonlijkheid’ in het literaire veld van de jaren ‘30 treffend. Donker was als dichter, criticus en oprichter van *Critisch Bulletin* (1930-1957) een centrale figuur in het literaire veld in de late jaren ‘20 en de jaren ‘30. Daarnaast gold hij op wetenschappelijke gebied als een belofte. In 1929 was hij cum laude gepromoveerd op een proefschrift over de Beweging van Tachtig en in 1936, slechts 34 jaar oud, werd hij door de gemeente Amsterdam benoemd tot de nieuwe

14 Oversteegen 1969: 300.

15 Oversteegen 1969: 300.

16 Oversteegen 1969: 302.

17 Oversteegen 1969: 300-301. Toch erkent Oversteegen ook dat hij met deze karakterisering van Donker geen recht doet aan het ‘zeer persoonlijke stempel’ dat het werk van Donker óók draagt.

18 Oversteegen 1969: 306-307.

hoogleraar Nederlandse Taal- en Letterkunde aan de Universiteit van Amsterdam. In Oversteegens studie is weinig ruimte voor Donkersloots samengestelde persoonlijkheid. Bovendien wordt hij – net als vergelijkbare veelzijdige figuren zoals Verwey en Van Eyck – enkel als schrijver en criticus belicht. De wetenschappelijke context blijft buiten beschouwing. In een studie die zich richt op de spanningen tussen de publieke en academische literatuurbeschouwing moge duidelijk zijn dat deze hybriditeit geen karaktereigenschap is die hoeft te worden ‘gehomogeniseerd’ (zoals Verstraeten Oversteegens werkwijze mooi uitdrukt).¹⁹ Door dit hoofdstuk te wijden aan de kritische en wetenschappelijke praktijk van Nico Donkersloot wordt het kameleontische en veelzijdige, het chaotische en minder geprononceerde, het wazige en instabiele – volgens Oversteegen zo kenmerkend voor het literair-kritische debat van de jaren ’30 – op de voorgrond gesteld.

Omdat er bijzonder weinig bekend is over Nico Donkersloot begint dit hoofdstuk met een biografische schets, een karakterisering van Donkersloots kritische arbeid en de discussie die er naar aanleiding van zijn werk en optreden ontstond met auteurs als Jan Greshoff, Eddy du Perron en Menno ter Braak (§4.1). De tweede paragraaf beschrijft de bredere institutionele ontwikkelingen in het interbellum en die van de literatuurstudie in het bijzonder. Vervolgens wordt in §4.3 stilgestaan bij Donkersloots controversiële benoeming in 1936. In §4.4 wordt aan de hand van een bestudering van het proefschrift *De episode van de vernieuwing onzer poëzie* (1929) en de studie *Karaktertrekken der vaderlandse letterkunde* (1945) gekeken hoe Donkersloot als academicus de termen kritiek en wetenschap hanteert. In §4.5 staan wederom de institutionele ontwikkelingen centraal maar nu met betrekking tot de naoorlogse jaren, waarin de opkomst van een nieuwe discipline, de Algemene en Vergelijkende Literatuurwetenschap, valt waar te nemen. In §4.6 tenslotte wordt gekeken hoe Donkersloot de termen kritiek en wetenschap invult na de Tweede Wereldoorlog. Tevens wordt in deze paragraaf nagegaan hoe Donkersloots bijdrage aan de literatuurwetenschap wordt gewaardeerd.

19 Verstraeten 2011: 24.

4.1 Meer voorlichter dan criticus – Anthonie Donker en het literair-kritische debat in de jaren '30

4.1.1 Nico Donkersloot: een biografische schets

Nicolaas Anthony Donkersloot werd geboren in Rotterdam.²⁰ Hij ging daar naar het Erasmiaans Gymnasium waar hij onderwijs genoot van de dichter Leopold. Deze heeft Donkersloots interesse voor de literatuur en literatuurstudie voor een belangrijk deel gevormd.²¹ Na het gymnasium besloot Donkersloot zijn interesse te volgen en begon hij aan de studie Nederlands aan de Universiteit Leiden. In 1923 rondde hij deze af met een kandidaatsexamen. In 1926 behaalde hij in Utrecht zijn doctoraaldiploma en werd hij leraar Nederlands aan het Rotterdams Lyceum.

In 1926 verscheen zijn eerste dichtbundel *Acheron*. Een jaar eerder was Donkersloot gedebuteerd als dichter onder het pseudoniem Anthonie Donker met de publicatie van enkele gedichten in het 'Onafhankelijk Maandblad voor Kunst en Letteren' *De Vrije Bladen* (1924-1949). Een tweede bundel, *Grenzen*, verscheen in 1928 en de derde getiteld *Kruistochten* in 1929. Voor deze beide bundels ontving Donkersloot een literaire prijs. *Grenzen* werd door de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde bekroond met de Van der Hoogt-prijs en *Kruistochten* met de Dom-prijs van het tijdschrift en de gelijknamige uitgeverij *De Gemeenschap*.²² Deze laatste prijs ontving Donkersloot op dezelfde dag dat hij cum laude promoveerde in de Nederlandse letteren bij de Utrechtse hoogleraar C.G.N. de Vooys op het proefschrift *De episode van de vernieuwing onzer poëzie 1880-1894*, een vergelijkende studie over de Beweging van Tachtig en de internationale romantiek.

Al sinds de jaren '20 onderging Donkersloot langdurige kuren vanwege een zwakke gezondheid als gevolg van een longaandoening. Hij verbleef in verschillende sanatoria te Zwitserland en accepteerde uiteindelijk in 1930 in Davos een baan als leraar. Van 1930 tot 1936 (het jaar van zijn benoeming als hoogleraar) werkte Donkersloot aan het Alpinum Lyceum te Zuoz. Zijn verblijf in het buitenland

20 De biografische gegevens zijn afkomstig uit de Mededelingen van de Documentatiedienst Letterkundig Museum, te raadplegen via dbnl.org; en uit de levensberichten geschreven door Noordenbos (1972) en Mout (2013). In de hier gepresenteerde biografische schets zijn de verschillende politieke functies die Donkersloot vervulde buiten beschouwing gelaten. Donkersloot was o.a. vanaf 1931 bestuurslid van het PEN-Centrum, tussen 1945-1949 vertegenwoordiger van de SDAP in de Eerste Kamer en oprichter van de vredesbeweging De Derde Weg. Ook had hij ruime tijd zitting in de Raad voor de Kunst. In het gedenknummer van *De Nieuwe Stem* (1966) wordt uitvoeriger bij die functies stilgestaan.

21 Donkersloot bleef zijn hele leven gefascineerd door het werk van en de persoon Leopold. Zijn laatste bekende lezing, gehouden op 19 oktober 1965, handelt over 'Leopold en de legende' (opgenomen in het Leopold-herdenkingsnummer van *De Nieuwe Stem* (1966)). Ook verscheen in 1965 nog Donkersloots studie *J.H. Leopold. Lotgevallen van een dichterschap*, zie hierover Simons (1984).

22 De Dom-prijs werd door het tijdschrift in het leven geroepen om de dichtkunst van de jongere generatie te stimuleren. In het juryrapport profileert het tijdschrift zich nadrukkelijk als 'een der tijdschriften van de jongste generatie der Nederlandsche letteren'. Passages uit het juryrapport werden gepubliceerd in *Den Gulden Winckel* 28 (1929), waar Donker op dat moment medewerker was.

weerhield hem er echter niet van een actieve rol te spelen in het Nederlandse literaire veld. Behalve gedichten publiceerde Donkersloot onder zijn pseudoniem Anthonie Donker met gestage regelmaat kritieken in onder andere *Den Gulden Winckel*, *De Gids* en *De Vrije Bladen*. Een eerste bundeling daarvan verscheen in 1930 onder de titel *Fausten en faunen. Beschouwingen over boeken en mensen*. De bundel bevat beschouwingen over onder anderen Herman Gorter, Karel van de Woestijne, J.J. Slauerhoff, Hendrik Marsman, Anton van Duinkerken, Roel Houwink, Annie Salomons en Louis Couperus, en over internationale auteurs als Maurice Bedel, Maxim Gorki en Knut Hamsun.

Fausten en faunen heeft geen programmatisch voorwoord of inleiding, maar opent bij wijze van eerbetoon, direct met een beschouwing over Donkers eerste leermeester Leopold. In deze beschouwing wordt meteen duidelijk dat Donkers literatuurbeschouwing niet enkel gericht is op het werk (de vorm) of enkel op de auteur (de vent). Zo stelt Donker dat het karakter van Leopold, de dichter die met 'waakse zintuigen' door de wereld ging, de 'subtiële mijneraar'²³, de 'zonderlinge mensch'²⁴, direct gekoppeld kan worden aan diens poëzie. Dit is kenmerkend voor bijna al Donkers besprekingen, de wens een 'totaalbeeld' te geven van zowel het 'boek' als de 'mensch'.²⁵ Donker zoekt steeds naar de basis van iemands oeuvre en persoonlijkheid. Niet voor niets is 'grond' of 'grondtoon' een steeds terugkerende term in zijn beschouwingen. In zijn beschouwing over Leopold wijst hij als essentiële eigenschap van Leopolds poëzie het 'ontglippende' aan: zoals zijn poëzie, zo 'is ook Leopold zelf door het leven gegaan, verscholen en zichzelf verschuilende'.²⁶

Niet alleen wordt de 'plastiek' van het boek of het vers, en het 'karakter' of de 'vitaliteit' van 'den mensch' in het werk besproken, ook plaatst Donker het werk altijd in het licht van het oeuvre van de auteur en bepaalt hij de positie van de auteur ten opzichte van zijn voorgangers. In dat laatste kunnen we Donkers uitgesproken eerbied voor de traditie herkennen.²⁷ Om bij de bespreking van Leopold te blijven, de daadwerkelijke bespreking volgt na een beknopte geschiedenis van *De Nieuwe Gids* en de ontwikkeling en ondergang van Tachtig. Het debuut van Leopold markeert volgens Donker een 'verdere ontwikkeling' van de Nederlandse literatuur na Tachtig: 'De poëzie van Leopold begint daar, waar Tachtig eindigde'.²⁸ Leopold deelt met Willem Kloos, Herman Gorter en Albert

23 Donker 1930: 13.

24 Donker 1930: 16.

25 In haar studie *Een hoofdstuk apart. 'Vrouwenromans' in de literaire kritiek 1898-1930* (1992) stelt Erica van Boven dat in het begrip 'menschelijkheid' het eigene ligt besloten van de critici na Tachtig – onder anderen Herman Robbers, Carel Scharten en Dirk Coster. Van Boven wijst erop dat het begrip vaak gebruikt wordt door critici maar slechts zelden wordt geëxpliciteerd. Van Boven 1992: 42.

26 Donker 1930: 15.

27 Zie ook Meeuwesse 1966: 131.

28 Donker 1930: 8.

Verwey een inzicht in 'de gespletenheid van het ik, en de ander, de onmogelijkheid uit zichzelf te treden'²⁹, maar onderkent ook 'de idee van samenhang en verband van alle dingen'.³⁰

Ten slotte bevatten Donkers besprekingen meer dan eens een algemene uitweiding over de aard van het literaire werk of de literaire kritiek. Een uitgesproken voorbeeld daarvan vinden we in 'Critisch Credo' een bespreking van *Roofbouw* van Anton van Duinkerken, tevens opgenomen in *Fausten en faunen*:

Elk kunstwerk is een poging naar waarheid, op de wijze der schoonheid. Kritiek is dan een tweegevecht om de zich aan elken strijd onttrekkende Waarheid, een spannend schouwspel, wanneer de tegenstanders niet, als meestal het geval is, te ongelijk van krachten zijn.³¹

Hier wordt duidelijk dat kunst in verband wordt gebracht met klassieke waarden zoals het schone en het ware. Iets wat Donkersloot tot het einde van zijn leven zou blijven doen.

In 1930 accepteert Donkersloot niet alleen een baan als docent in Zwitserland, het is ook het jaar waarin hij zijn rol als criticus van de Nederlandse literatuur duidelijk opeist door de oprichting van een nieuw tijdschrift: *Critisch Bulletin*. Het verscheen vanaf 1930 maandelijks als zelfstandige uitgave maar ook als bijblad achterin het tijdschrift *De Stem* van Dirk Coster.³²

De eerste helft van de jaren '30 laat Donker een grote productie zien. Naast dat hij de redactie voert over *Critisch Bulletin*, en hiervoor kritieken schrijft, verschijnen in 1932 het essay *De schichtige Pegasus. Critiek der poëzie omstreeks 1930* en de bundel *Ter zake. Beschouwingen over literatuur en leven*. Op literair-wetenschappelijk gebied werkte Donkersloot samen met K.H. de Raaff en J.J. Griss, die bezig waren met een literatuurgeschiedenis (in 1931 verschenen onder de titel *Stroomingen en gestalten. Geschiedenis der Nederlandsche letteren*).³³ Voorts zagen verschillende vertalingen die Donker maakte het licht, onder andere van Coleridge's *Rhyme of the ancient mariner* (*De ballade van den ouden matroos*) (1931) en Goethes *Faust* (1931).³⁴ Halverwege de jaren '30 publiceerde Donker zijn eerste en enige roman *Schaduw der bergen* (1935), waarvoor zijn persoonlijke ervaringen in Zwitserland de aanleiding vormden. Het

29 Donker 1930: 24.

30 Donker 1930: 25.

31 Donker 1930: 72.

32 Zie Verkruijsse (1975) voor een gedetailleerd overzicht.

33 Het betreft een literatuurgeschiedenis voor het middelbaar onderwijs, de titelpagina vermeldt: 'Met medewerking van dr. N.A. Donkersloot voor de literatuur na 1914'.

34 Voorts verschenen van Donkersloot in de jaren '30 vertalingen van Irène Nemirovsky, *David Golder* (1929); Emil Ludwig, *Abraham Lincoln* (1930); Lion Feuchtwanger, *Erfolg* (1930); Georg Fuchs, *Wir Zuchthäusler* (1931) en Mary Webb, *Gone to Earth* (1917). Zie ook Noordenbos (1972).

jaar daarop werd hij benoemd tot hoogleraar Nederlandse Letterkunde aan de Universiteit van Amsterdam.

Zijn hoogleraarschap weerhield hem er niet van zijn redactionele en kritische werkzaamheden te blijven uitvoeren. Daar zorgden andere omstandigheden voor. In 1941 werd de uitgave van zowel *De Stem* als *Critisch Bulletin* door de Duitse bezetters verboden.³⁵ Donkersloot had als vertegenwoordiger opgetreden van schrijvers en dichters die zich hadden verenigd in een protestcomité tegen de Kultuurkamer.³⁶ Donkersloot liet een grote strijdbaarheid zien, die volgens de publicist en mede-comitélid Oene Noordenbos voortkwam uit 'verdediging van de cultuur (...) tegen de pogingen van de bezettende macht om de Nederlandse kunstenaars te verplichten zich aan te melden'.³⁷ Die strijdbaarheid kwam met name tot uiting in het opstellen van een manifest in de vorm van een open brief die door 1902 kunstenaars uit verschillende disciplines werd ondertekend. Op 19 februari 1942 werd het manifest aangeboden aan de Reichskommissar. Er werd meteen scherp opgetreden tegen de initiatiefnemers. Donkersloot werd ontslagen als hoogleraar, gearresteerd en opgesloten in een strafgevangenis in Scheveningen. Later volgde gevangenschap in Beekvliet in St. Michelsgestel.³⁸

Na de oorlog werd Donkersloot in zijn functie van hoogleraar hersteld en hervatte hij de redactie van *Critisch Bulletin*. Zijn redactionele werkzaamheden breidden zich bovendien nog verder uit met de oprichting van het politiek-culturele maandblad *De Nieuwe Stem* (1946-1967). Hiertoe had hij het idee opgevat in St. Michelsgestel, waar hij in de historicus Jan Romein (1893-1962) en de filosoof Hendrik Pos (1898-1955) twee medeoprichters had gevonden.³⁹

Na de oorlog verscheen *Karaktertrekken der vaderlandsche letterkunde* (1945). In deze, in de oorlogsjaren geschreven, studie trachtte Donkersloot de 'letterkunde van een volk' als 'een persoonlijkheid' te doorgronden. Op die manier wilde hij onderzoeken of inzicht in de karakteristieken van de nationale letterkunde konden leiden tot een beter inzicht in de karaktertrekken van een volk. Enkele andere publicaties uit de naoorlogse periode waren *De vrijheid van den dichter en de dichterlijke vrijheid* (1946), een kritiek op de moderne poëzie; *De bliksem speelt om de doringboom* (1949), waarin Donkersloot zijn ervaringen in Zuid-Afrika optekende, en de bloemlezing *Beeld van Tachtig* (1952), een keuze uit het werk van de Tachtigers.

35 De Jong 1986: 266.

36 Lewin 1983: 71. Donkersloot verving daarmee de kunstenaar Leo Braat. Zijn komst werd volgens N. In 't Veld door 'menigeen als een opluchting beschouwd'. Lewin 1983: 92.

37 Noordenbos 1966: 142.

38 Zie Mout (2013). Dankzij de inzet van zijn vader kon Donkersloot vanwege gezondheidsredenen na enkele maanden worden vrijgelaten, waarna hij onderdook in Wassenaar. Tijdens de oorlogsjaren zou hij blijven publiceren onder het pseudoniem Maarten de Rijk. Faassen 2007: 50.

39 Zie Faassen (2007). In zijn biografie van Pos, *Objectief en partijdig* (1994), schrijft Peter Derkx dat *De Nieuwe Stem* vermoedelijk het gebundeld resultaat was van de plannen van Pos en Romein voor een nieuw op te richten tijdschrift getiteld *Vox Humana* en de plannen van Donkersloot om *De Stem* voort te zetten na de oorlog.

In 1956 wisselde Donkersloot van leerstoel en werd hij benoemd op de nieuwe leerstoel Algemene en Vergelijkende Literatuurwetenschap. De Amsterdamse hoogleraar Taalbeheersing, Garnt Stuiveling (1907-1985), nam de leerstoel Nederlandse Letterkunde van Donkersloot over.⁴⁰ Donkersloot bleef hoogleraar tot zijn overlijden in 1965. Nog in het jaar van zijn overlijden verscheen *Wij noemen het literatuur*, waarin een poging wordt ondernomen om te achterhalen wat ‘met de onduidelijke naam literatuur’ eigenlijk wordt aangeduid.

4.1.2 Naar een ‘objectieve’ kritiek – de profilering van *Critisch Bulletin*

In 1929 wordt Donkersloot voor het tijdschrift *Den Gulden Winckel* geïnterviewd door G.H. ‘s-Gravesande.⁴¹ Donkersloot is in Nederland voor het verdedigen van zijn proefschrift en om de literaire prijzen voor zijn beide dichtbundels *Grenzen* en *Kruistochten* in ontvangst te nemen. Naar aanleiding van dat laatste wilde ‘s-Gravesande hem graag interviewen. Hoewel Donkersloot zegt enige schroom te hebben om zich te laten interviewen (‘M.i. is er geen aanleiding om een dichter te bewierrooken en ze doen het juist wel. Op het ogenblik zijn dichters tamelijk in de mode. Maar de belangstelling is veel grooter voor de photo’s van den dichter dan voor zijn gedichten’), is weigeren volgens hem aanmatigender dan toezeggen.⁴²

Tijdens het interview vraagt ‘s-Gravesande ‘den begaafden, jongen dichter’ onder andere naar zijn inspiratiebronnen en zijn voorkeur voor traditionele dichtvormen. Ook informeert hij hoe Donker denkt over het belang van de literaire kritiek. Donker antwoordt daarop dat men doorgaans geneigd is de kritiek weinig waarde toe te dichten vanwege haar ‘zoo subjectief’ karakter.⁴³ Dit is volgens Donker ten onrechte. De waarde van de kritiek is volgens hem juist gelegen in haar subjectief karakter, de persoonlijke inzet van de criticus, want de beste critici zijn ‘degenen, die zich met hun volle persoonlijke intensiteit interesseeren voor wat ze lezen. De critici moeten de waaksche, geestdriftigste veel-eischende lezers zijn.’⁴⁴ De criticus heeft daarmee een belangrijke voorbeeldrol voor het lezerspubliek. Zeker in een tijd waarin het boekenaanbod snel groeit en men niet zondermeer het boekenaanbod kan overzien, zo benadrukt Donker, is de voorbeeldrol van de literaire criticus van belang.

40 Hierdoor veranderde Stuivelings leeropdracht in ‘Nederlandse Letterkunde en Taalbeheersing’, zie het *Album Academicum* van de UvA, geraadpleegd op 20/04/2014. Stuiveling was in 1934 gepromoveerd aan de universiteit van Groningen, overigens net als Donker op een proefschrift over de poëzie van Tachtig.

41 Eind jaren ‘20 werden Donkersloot gedichten veel gelezen en hoog gewaardeerd. Toonaangevende literatoren van dat moment, waaronder Hendrik Marsman, Menno ter Braak en Eddy du Perron, reageerden positief op zijn werk. Zie Kossmann (1966). ‘s-Gravesande, tevens kunstredacteur van *Het Vaderland*, verzorgde de zogenaamde schrijversportretten voor *Den Gulden Winckel*. Deze werden later gebundeld onder de titel *Sprekende schrijvers* (1935).

42 ‘s-Gravesande 1929: 198.

43 ‘s-Gravesande 1929: 198.

44 ‘s-Gravesande 1929: 201.

De waarde van de kritiek staat voor Donker buiten kijf, maar een ‘saneering’ van de kritiek is volgens hem hard nodig:

Het is nu een chaos. Ruzies, bijbedoelingen, partijdige critiek, vertroebeling door politieke factoren, dat alles maakt onze critiek onbetrouwbaar en onsmakelijk. En de goede, ernstige, artistieke krachten zijn verstrooid. Die zouden zich moeten concentreren in één groot tijdschrift. Natuurlijk krijg je dan geen eenheid van meening, maar althans weet men dan wáár de meeningen te vinden zijn van de artistieke en geprononceerde persoonlijkheden. Wie durft dat te ondernemen?⁴⁵

Donker laat in het midden wie dit moest ondernemen, maar geeft wel aan zelf vastomlijnde ideeën te hebben over welke ‘ernstige, artistieke krachten’ zich zouden moeten verenigen: ‘Een concentratie met o.a. Nijhoff, Coster, Ritter, Buning, Top Naeff, Marsman, Herman Wolf, Tielrooy, Vermeulen, Premssela, een bonte, maar bekwame groep, moet ontstaan.’⁴⁶ Door deze kritische stemmen te verzamelen in één medium zou de beoogde sanering tot stand kunnen komen. Met de komst van één groot tijdschrift zou de lezer optimaal kunnen worden geïnformeerd.⁴⁷ Alleen dan zou de kritiek volgens Donkersloot ‘betrouwbaar’ worden, omdat de lezer in de gelegenheid wordt gesteld te kiezen: ‘Want de boekhandel geeft geen voorlichting en geen lezer kan alle kranten en tijdschriften doorneuzen. En zodoende ontbreekt den lezer meestal gelegenheid tot kiezen.’⁴⁸

Donkers vastomlijnde ideeën worden kort na het interview geconcretiseerd in de oprichting van *Critisch Bulletin*. Johan van Tricht, directeur van uitgeverij Van Loghum Slaterus, zag potentie in Donkers plan voor een ‘inlichtend tijdschrift’. Ook volgens hem was ‘litteraire voorlichting van het grote publiek (...) ten enenmale onvoldoende’.⁴⁹ In het programmatische statement van het eerste nummer wordt het doel van het nieuwe tijdschrift kort en bondig uitgelegd. Ten eerste wil *Critisch Bulletin* de belangrijkste werken uit het grote aanbod van binnen- en buitenlandse publicaties bespreken. Ten tweede wenst het bepaalde succesboeken opnieuw te bekijken. Ten derde worden boeken die ten onrechte onbelicht zijn gebleven alsnog in *Critisch Bulletin* onder de aandacht gebracht.

Voorlichting was echter niet het enige doel van het tijdschrift. De redactie (dat wil zeggen Donker, want hij was het enige redactielid) sprak tevens het voornemen

45 's-Gravesande 1929: 201.

46 's-Gravesande 1929: 201.

47 In haar artikel “‘Evenknie van de buitenlandsche organen’: het (inter)nationale profiel van *Critisch Bulletin* (1930-1941)’ (2015) laat Ryanne Keltjens zien hoe Donkersloot *Critisch Bulletin* wilde modelleren naar het voorbeeld van *The Times Literary Supplement* en *Die literarische Welt*.

48 's-Gravesande 1929: 201.

49 Van Tricht geciteerd in Keltjens 2015: 21.

uit het ‘critisch letterkundig peil’ te verheffen. Naast voorlichting wilde het tijdschrift ook leiding geven:

Het *Critisch Bulletin* wil door onpartijdig, samenvattende en bij voorkeur opbouwende critiek, zich uitsluitend naar kunstwaarde, d.i. schoonheids- en levenswaarde der werken richtende boekbeschouwing, leiding en voorlichting geven.

De verheffing van het peil van de literatuurkritiek zocht het *Critisch Bulletin* in een onpartijdige, opbouwende kritiek, één die ‘objectief’ misverstanden kon ophelderen en in die vorm – anders dan de partijdige kritiek – waarlijk leiding en voorlichting kon bieden. Tegenover de partijdige kritiek stelde *Critisch Bulletin* zeer duidelijk een onpartijdige kritiek.

Het termenpaar ‘partijdig’ en ‘onpartijdig’ duikt veelvuldig op in het literair-kritische debat tussen de twee werelddoorlogen. Het termenpaar roept echter ook de beginperiode van de academische literatuurbeschouwing in herinnering zoals behandeld in Hoofdstuk 2. Met name het begrip ‘onpartijdigheid’ speelde een belangrijke rol in de zich vormende literatuurstudie. Zo bleek Jonckbloet de letterenstudie te willen ontdoen van het ‘subjectief gesnap’ en pleitte hij voor een kritische wetenschap die ‘onpartijdig’ en ‘volgens regelen’ esthetische kwaliteit kon bepalen. En streefde Te Winkel naar onpartijdigheid door juist de letterkundige kritiek (volgens hem een inherente subjectieve bezigheid) buiten de academische literatuurstudie te plaatsen. Welke connotaties worden er in het interbellum aan het begrippenpaar gegeven? Dit kan ten dele inzichtelijk worden gemaakt door te kijken naar de reacties op Donkers pleidooi voor een ‘objectieve’, ‘onpartijdige’ kritiek die behalve ‘leiding’ vooral ook ‘voorlichting’ wenste te geven aan een groot publiek.

Dit pleidooi blijkt namelijk niet iedereen te behagen. Voor Jan Greshoff was het een reden eens goed te keer te gaan tegen Donker. Hij deed dat in een repliek getiteld ‘Spijkers met koppen. De groote sanering. Purgon Donkersloot’ dat net als het interview met Donker wordt gepubliceerd in *De Gulden Winckel*.⁵⁰ Greshoffs belangrijkste bezwaar tegen Donkers voorgestelde sanering is dat deze in zijn ogen een knieval voor de lezer betekende. De objectieve kritiek die Donker voorstond, leidt volgens Greshoff alleen maar tot nivellering, standaardisering en totale democratisering. ‘Leve de critische eenheidsworst!’ vat Greshoff het standpunt van Donker kernachtig samen. In een tegenprogramma pleit hij daarom voor ‘chaos’ en ‘verwarring’ opdat de kunst én de kunstenaar niet zouden sterven van ‘gesteriliseerde verveling’.⁵¹

50 Met ‘Purgon’ lijkt Greshoff te verwijzen naar het komische balletstuk *Le malade imaginaire* (1673) van Molière waarin de onwetende en pedante arts dr. Purgon optreedt als behandelaar van de hypochonder Argan. Een verwijzing naar ‘Molière’s Médecin malgré lui’, oftewel artsen ‘die alles in het midden laten’, vinden we later ook in *Wij noemen het literatuur*. Donkersloot: 1965: 6.

51 Greshoff 1930: 4. Zie ook Sanders (2006).

De roep om sanering werd door Greshoff misschien als een knieval voor de lezer begrepen, Donker zelf wenst met zijn oproep vooral een kritische noot te plaatsen bij de elitaire borstklopperij van sommige schrijvers, zoals Greshoff – schrijvers die veelbetekenend niet in Donkers lijstje ‘ernstige, artistieke krachten’ voorkwamen. Behalve van democratisering lijkt Donkers houding er vooral een van liberalisering; hij is vóór het eerlijk informeren en daarmee voor een grotere keuzevrijheid van het lezerspubliek. Het laatste wat de criticus volgens Donker vermag, is vanuit zijn eigen standpunt of overtuiging bepaalde werken, auteurs en lezers bij voorbaat uitsluiten.⁵² Een dergelijke houding maakt de kritiek volgens Donker dogmatisch, wat voor hem gelijk staat aan een kwalijke vorm van subjectiviteit. Zo schrijft hij onder andere in *Fausten en faunen* (1930):

De ware criticus is niet een man van ongeschokte, onwrikbare overtuiging, maar een verveelvoudigd en voortdurend wisselend affirmatief des levens. Hij kent geen vooroordeel, maar uitsluitend het na-oordeel, dat de spontane reactie is op het gelezene.⁵³

De criticus die zijn vooroordelen en overtuigingen kan uitschakelen, is ‘onpartijdig’ en kan zodanig zijn dienstbare rol het beste uitvoeren. De dienstbare criticus is dogmaloos en reageert spontaan, hij is als een onbeschreven blad dat na lezing beschreven raakt. De criticus verandert bij ieder werk dat hij leest. ‘Deze karakterlooze criticus, deze onverbeterlijke, voorkeurlooze minnaar van het leven in zijn milliarden metamorfozen: overal waar leven is, is zijn vaderland.’⁵⁴ En even verderop schrijft Donker: de ‘ziel van de criticus is een medium’. De criticus als middel of bemiddelaar kan niet anders dan onpartijdig zijn, want hij plaatst zichzelf in dienst van tekst én lezer. Greshoff laat met zijn tegenprogramma het tegenovergestelde zien, meent Donker, want uit de roep om chaos en verwarring spreekt een duidelijke verachting van het publiek.⁵⁵ In het dispuut tussen Greshoff en Donker blijkt op deze manier duidelijk de botsing tussen twee tegenovergestelde opvattingen over de functie van de kritiek. Waar Greshoff stond voor een kritiek die, net als de literaire kunst,

52 De Jong gebruikt voor dit type kritiek de term ‘standpunt kritiek’ dat hij als volgt uitlegt: ‘Ter Braak en Du Perron (evenals Greshoff) [vertegenwoordigen] een type van literaire kritiek waarbij een a priori ingenomen standpunt van de criticus wordt geconfronteerd met een standpunt dat terecht of ten onrechte wordt toegeschreven aan de auteur’. De Jong 1977: 193. Overigens is ‘standpunt kritiek’ niet de enige term waarmee De Jong dit soort kritiek aanduidt, de term lijkt inwisselbaar met de, op andere plaatsen gebruikte, aanduidingen ‘intentionele’ en ‘personalistische’ kritiek.

53 Donker 1930: 73.

54 Donker 1930: 74.

55 Daarbij blijkt Greshoff niet te vertrouwen, stelt Donker, omdat hij zonder overleg met hem een persoonlijke brief van Donker publiceert in *Den Gulden Winckel*. Donker betaalt hem met gelijke munt uit door in *Critisch Bulletin* een persoonlijke brief van Greshoff op te nemen waarin deze het publiek ‘een verzameling laffe stommelingen’ noemt en stelt dat het ‘zeer beslist niet de moeite waard is’ af te dalen tot het publiek. ‘Critisch Curiosum’ in *Critisch Bulletin* 1930: 48. Overigens neemt Donker zijn woorden in het daaropvolgende nummer van *Critisch Bulletin* weer terug.

een doel in zichzelf heeft, daar bepleitte Donker een kritiek die in dienst van het grotere publiek staat.⁵⁶

Overigens betekent dit niet dat Donkers plaatsbepaling eenduidig te noemen is. Het lijkt er veeleer op dat de hiërarchie tussen de verschillende kritische doelen voor hem niet vaststaat. Voor *Critisch Bulletin* bepleitte Donker weliswaar een kritiek die in dienst van een breed publiek staat, maar in *Ter zake* (1932) verkondigt hij een mening die veeleer overeenkomt met die van Greshoff. Hierin onderscheidt Donker namelijk tussen een literatuurkritiek die niet meer is dan een 'inlichtingsdienst' en een type kritiek die voortkomt uit 'waarheidsdrift'.⁵⁷ De 'instructieve waarde' van deze naar waarheid zoekende kritiek is 'van secundair hoewel niet te onderschatten beteekenis'.⁵⁸ De waarheidzoekende kritiek schrijft de criticus 'uitsluitend voor zichzelf' en is nota bene 'belangwekkend door persoonlijk oordeel en talent. Belangwekkend door de eigenschappen van den criticus (...) door de uitdrukking van zijn eigen persoonlijkheid'.⁵⁹ Deze uitspraak lijkt nauwelijks in overeenstemming te brengen met de 'karakterloze criticus' uit *Fausten en faunen*, noch met de publiekgerichte kritiek die Donker in *Critisch Bulletin* voorstond. Hierin toont zich Donkers meerstemmigheid, waarin verschillende opvattingen over kritiek naast elkaar bestaan en afwisselend kunnen worden ingezet naar gelang het publicatiemedium daar om vraagt. Dit maakt Donker inderdaad tot een ongrijpbare criticus, de kameleontische persoonlijkheid waar Oversteegen reeds op doelde.

Het maakt Donker óók tot een criticus die veel verschillende literatoren met elkaar in verbinding bracht. Dit wordt bijvoorbeeld zichtbaar in het feit dat Donker meewerkte aan uiteenlopende tijdschriften zoals *De Vrije Bladen*, *De Gemeenschap*, *Den Gulden Winckel* en *De Stem*. Andersom wist hij in *Critisch Bulletin* verschillende toonaangevende critici te verenigen. Het meest opmerkelijke is misschien nog wel de medewerking van Eddy du Perron en Menno ter Braak, de belangrijkste pleitbezorgers voor een uitgesproken personalistische ('standpunten') kritiek, in de eerste jaargangen van *Critisch Bulletin*. En zelfs Jan Greshoff prijkt nota bene op de medewerkerslijst van *Critisch Bulletin*.⁶⁰ Greshoff zal later nog lovende woorden over Donkersloots verbindingskracht schrijven in een bespreking van Donkersloots

56 Het beeld dat Donker schetst van de figuur van de dichter in het eerder genoemde interview met 's-Gravesande sluit hier ook mooi bij aan. De dichter is geen 'apart soort mensch', hij is niet interessanter dan de rest van 'het menschedom', hij weet zich alleen bijzonder goed uit te drukken in taal. 'Men denkt zich 't woord dichter met een hoofdletter en velen gaan nog verder en beschouwen een dichter als een mensch met een hoofdletter. Een dichter is iemand, die meer voelt dan de groote massa [...], maar zeker niet meer dan de overige geprononceerde persoonlijkheden, menschen van intens gevoel- en gedachtenleven. Want zijn dichterschap zit helemaal niet in de apartheid en superioriteit van zijn gevoelens, maar in zijn meesterschap over de taal.' 's-Gravesande 1929: 198.

57 Donker 1932: 15.

58 Donker 1932: 15-16.

59 Donker 1932: 17.

60 Zie voor een complete lijst van medewerkers Verkruijsse 1975: 34-39.

bloemlezing *Beeld van Tachtig* (1952). In zijn bespreking getiteld 'Beeld van Tachtig is te beeldig' schrijft Greshoff, die zoals de titel al aangeeft minder te spreken is over de bloemlezing, over Donkersloot:

Hij weet tussen verheerlijking en verguizing een eenvoudige natuurlijke houding te vinden, waarin critiek genegenheid niet uitsluit. Donkersloot lijkt mij, voor zover ik zijn literatuurhistorische geschriften raadpleegde, een middelaar tussen de onbewogen wetenschap en de vurige dichterlijke drift.⁶¹

Het zou de moeite zijn om na te gaan hoe wijdverbreid Donkers netwerk van literatoren, critici en academici precies was, bijvoorbeeld in vergelijking met het netwerk rond *Forum*. Allicht dat het brede netwerk van Donker de discrepantie kan verklaren tussen het feit dat het belang van *Critisch Bulletin* doorgaans zeer laag wordt geschat, maar dat het tijdschrift desondanks toch drieëntwintig jaargangen telt. Deze discrepantie wordt onder anderen door Verkruijse signaleerd in zijn inventarisatie van *Critisch Bulletin*. Het is opmerkelijk, stelt hij, dat het tijdschrift het zo lang weet vol te houden in een tijd 'die gekenmerkt wordt door beweging, niet alleen op het gebied van de literatuur (...), maar ook op sociaal en politiek terrein'.⁶²

4.1.3 Strategisch verzet of principiële afkeer van (wetenschappelijke) objectiviteit?

In de polemiek tussen Greshoff en Donker werd een spanning zichtbaar tussen enerzijds een personalistische of 'partijdige' kritiek met elitaire trekken en anderzijds een 'onpartijdige' kritiek die zich richtte op het voorlichten van een breder publiek. Op deze manier bezien illustreert de polemiek een algemene trek van auteurs in het interbellum, door Erica van Boven benoemd als een gerichtheid op 'grenzen en scheidslijnen tussen literatuur van de eerste en van de tweede rang, tussen kwaliteit en kitsch, tussen echte kunst en commerciële massaproducten'.⁶³ Volgens Van Boven maakte die gerichtheid 'de kloof tussen hoge en lage cultuur' in de tussenoorlogse periode scherp zichtbaar.

De kloof (of verdeeldheid) tussen een meer elitaire kritiek en de 'publiekvoorlichting' zoals *Critisch Bulletin* die voorstond, zou zich in de jaren '30 verder uitkristalliseren wanneer Ter Braak en Du Perron *Forum* (1932-1935) oprichten. Zo wordt de 'objectieve' kritiek van Donker door Eddy du Perron de eerste jaargang van *Forum* afgeserveerd als een laffe, tweederangs kritiek. De op het eerste gezicht positief getoonzette bespreking van Anthonie Donkers *Ter zake* en *De Schichtige Pegasus* getiteld 'Anthonie Donker als autoriteit' blijkt al snel een afrekening te zijn met de 'letterkundig voorlichter':

61 Greshoff in *Het Vaderland*, 1952.

62 Verkruijse 1975: 12.

63 Van Boven 2009: 45.

Er is, voor een bepaald publiek, een toon van onderwijs nodig in ons land, van nobelgestemd, ruim opgevat, degelijk en toch joviaal onderwijs; en waar Donker volmaakt wordt, is dat hij nog steeds geloven durft hoe weinig kritiek objectief kan zijn, en haar niettemin beoefent zoals een zeer smaakvol, bijwijlen grappig, zich ijverig 'bijhoudend' en vooral in het vak immer blijmoedig leraar dat doet.⁶⁴

Du Perron meende dat Donker te intelligent was om werkelijk te geloven in een objectieve kritiek, maar dat hij het niettemin volhield zich naïever voor te doen dan hij was, omdat hij meer leraar was dan kunstenaar, meer 'voorlichter' dan criticus.⁶⁵ Dit was in de ogen van Du Perron nog overkomelijk (Donker hield zich immers aan zijn eigen programma) ware het niet dat aan de objectieve kritiek van Donker een fundamentele 'karakterloosheid' ten grondslag lag. Du Perron eindigde zijn bespreking met een laatste vernietigende opmerking:

Eén opmerking blijft mij te maken over: zij betreft de 'gestalte' van de kritikus, die volgens Donker zelf het belangwekkendste van de kritische werkzaamheid vertegenwoordigt, omdat die hier wordt tot *openbaring eener persoonlijkheid*. In de 'ruime blik' dan lijkt mij deze gestalte verdronken, en, zó volgepropt met het 'veelzijdige', deze persoonlijkheid karakterloos.⁶⁶

De 'karakterloosheid' die Donker zelf als kwaliteit beschouwde en als voorwaarde voor een objectieve kritiek zag, is in de ogen van Du Perron geen deugd maar een onvergeeflijke zwakte. Immers, karakterloosheid treedt op wanneer een persoonlijkheid geen standpunt durft in te nemen.⁶⁷

Belangrijk is hier te constateren dat de term 'objectief' voor Du Perron een heel andere betekenis blijkt te hebben dan voor Donker. Voor Du Perron was een objectieve kritiek niet mogelijk en ook niet wenselijk, want de criticus moest een positie bepalen en zijn standpunt ten aanzien van de literatuur en andere schrijvers duidelijk maken. Juist door zich ergens tegen af te zetten, toont de criticus karakter. Donker stelt daarentegen dat de criticus zich bij lezing niet moet laten leiden door 'vooropstellingen'. Hij moet het literaire werk zo open mogelijk tegemoet treden. Alleen op die manier gaat de criticus dogmaloos te werk en kan hij 'markant zichzelf zijn', schrijft hij in *Fausten en faunen*. 'Objectief' krijgt bij Donker de connotatie van oorspronkelijk en zelfstandig. Op die manier valt te begrijpen

64 Du Perron 1932: 802.

65 Du Perron 1932: 803.

66 Du Perron 1932: 806.

67 Vergelijken we de opvattingen van Greshoff en Du Perron nu met die van Donkersloot dan lijkt het er op dat eerstgenoemden de kritiek primair als een literair genre willen beschouwen. Zodoende moet de kritiek voldoen aan een literair criterium: de sterke persoonlijkheid van de auteur. Voor Donkersloot heeft de kritiek, zoals we hierboven zagen, behalve een esthetisch doel ook een duidelijk toegepast, didactisch doel.

waarom ‘objectiviteit’ volgens Donker getuigt van karakter. Het verschil in definitie van wat objectiviteit voor de criticus inhield, leidt hier dus direct tot een andere waardering van wat als ‘karaktervol’ wordt gezien.

Het is echter de vraag in hoeverre Donkers kritische praktijk Du Perron daadwerkelijk tegen de borst stuitte, want zoals hij in zijn bespreking ook benadrukt: ‘een toon van onderwijs’ is voor een bepaald publiek helemaal niet zo slecht (en later in dit hoofdstuk zal nog blijken hoe Du Perron en Ter Braak onder verwijzing naar Donkersloots didactische kwaliteiten een rol spelen in de benoeming van Donker als hoogleraar). Het lijkt er veeleer op dat Donkers pleidooi voor een objectieve kritiek een uitgelezen kans bood voor Du Perron om zijn eigen standpunt te articuleren. Dit is althans een van de conclusies die Mathijs Sanders trekt na bestudering van de totstandkoming van de reeks *Standpunten en getuigenissen* uit 1931. In zijn artikel ‘Standpunten en getuigenissen: Stols’ poëtische parade’ (2006) belicht Sanders hoe uitgever A.M. Stols met de reeks wilde inspelen op het levendige literaire debat. De deeltjes zouden eerder verschenen stukken van critici bevatten en waren bedoeld voor een groot publiek. Stols hoopte zelfs dat de deeltjes het onderwijs zouden bereiken.⁶⁸ Hoewel het initiatief bij Stols lag, ging zijn fondsauteur Du Perron al snel een grote invloed uitoefenen op de keuze voor welke auteurs in de reeks opgenomen zouden worden. Stols’ intentie was om een afspiegeling te geven van de hedendaagse kritiek, maar Du Perron zag in het publiceren van de reeks vooral een mogelijkheid om zoveel mogelijk ‘polemisch vuurwerk’ te genereren, aldus Sanders.⁶⁹ Een van de auteurs die Du Perron met dat doel voor ogen op zijn verlanglijst had staan was Donker.⁷⁰ Wanneer echter Greshoff zijn aanval op Donker opent, stelt Du Perron zijn plan radicaal bij. Donker, in eerste instantie beschouwd als een polemische partner, is in Du Perrons *Standpunten en getuigenissen*-deel *Vriend of vijand* (1931) ineens in het kamp van de vijanden ondergebracht. Vervolgens dringt Du Perron er bij Stols op aan toch een *Standpunten en getuigenissen*-deel van Donker uit te geven, vermoedelijk met de hoop dat Donker zich actief zou mengen in de polemieken.

Hoewel Donker in *Ter zake* schrijft dat ‘[d]e wereld ruimer [is] dan een boksschooltje voor theoretische en polemisches aangelegde jongelieden’ blijkt dat hij inderdaad heeft overwogen of het verstandig was om stelling te nemen in de polemieken die Greshoff startte en die Du Perron voortzette.⁷¹ In een brief aan Donker schrijft *De Stem*-redacteur Dirk Coster hierover:

68 Sanders 2006: 42.

69 Sanders 2006: 53.

70 Andere auteurs waren Van Vriesland, Ter Braak en Helman.

71 Donker 1932: 13.

Verweer of passiviteit? (...) De indolentie fluistert je in, alles maar laten lopen, het werk –mooier gezegd– “voor zichzelf te laten spreken”, de ervaring en een zekere verachting voor het “wereldse verloop” waarschuwt me dat men er zo niet komt.⁷²

Coster zelf heeft gekozen voor de passiviteit, hij heeft de (toekomstige) *Forum*-auteurs letterlijk aan de kant gelegd, schrijft hij, want ‘is het van Du Perron dan is het toch klets en driftig spuw, heeft Ter Braak geholpen dan zal het wel iets virulenter giftig zijn, maar dan nog is het vermakelijk er niets van te lezen.’⁷³ Dit moet Donker er echter niet van weerhouden op de polemieken in te gaan, drukt Coster Donker op het hart. Allicht dat Donker als de ‘jongere’ van hen twee meer vertrouwen heeft en nog wel gelooft in de ‘edelaardigheid der lotsbeschikkingen’.⁷⁴ Donker blijkt noch passief, noch in het verweer te schieten. Hij laat zich weliswaar niet verleiden tot expliciete polemieken, maar er verschijnt in 1932 wel een bundeling van zijn kritieken in de *Standpunten en getuigenissen*-reeks onder de titel *De Schichtige Pegasus*. Uit Donkers handelen valt op te maken hoezeer hij ook hier de weg van de bemiddeling bewandelt en een uitgesproken tussenpositie bekleedt, hij manoeuvreert om het polemisch geweld heen zonder echt buitenspel te worden gezet.

Lijkt de kritiek van Du Perron op Donker voor een groot deel ingegeven door strategische overwegingen, in de reacties van Ter Braak op Donker lijkt wel degelijk sprake van een principieel dispuut dat nota bene de grenzen van de literaire kritiek overschrijdt. Bij Ter Braak vinden we enerzijds, net als bij Du Perron, een kritiek op Donkers ‘karakterloosheid’ en zijn gebrek aan durf om een duidelijk standpunt in te willen nemen. In een bespreking uit 1931 presenteert Ter Braak Donker bijvoorbeeld als ‘administrateur der letterkunde’, waarmee hij op een zekere volgzzaamheid doelt. De administrateur is in de visie van Ter Braak een type schrijver die het opgegeven heeft ‘over de afgronden van leven en dood’ te filosoferen.⁷⁵ Hij beperkt zich daarentegen ‘tot het vak’, het schrijven voor deze schrijver is niet belangrijker dan iedere andere, dagelijkse activiteit.⁷⁶ Donker behoorde volgens Ter Braak tot deze groep schrijvers die ‘als nijvere seismographen alle grote schokken’ optekenden, maar zelf nooit schokken zouden veroorzaken.⁷⁷ Donker was volgens Ter Braak te ‘vriendelijk’, ‘tevreden’, ‘hartelijk’, en te ‘beschaafd’. Zijn grote intelligentie en zijn beweeglijkheid werden nooit ‘gevaarlijk’ of ‘tragisch’

72 Brief geschreven in juni 1932. Coster 1961: 39.

73 Coster 1961: 40.

74 Coster 1961: 39.

75 Ter Braak 1931: 420.

76 In zijn studie *Kritiek en criteria. Menno ter Braak en het literaire waardeoordeel* (1979) wijst Schmitz erop dat de ‘objectieve’ criticus voor Ter Braak ‘de man [is] die alles maar goed vindt’. De objectiviteit van Ter Braak behelst volgens Schmitz: ‘aandachtige beschouwing van het object maar in het volle bewustzijn dat hij kijkt en niet iemand anders’. Schmitz 1979: 35.

77 Ter Braak 1931: 420.

en daardoor nooit 'waardevol'.⁷⁸ Daarnaast, en dit is belangrijker in het licht van onderhavig onderzoek, werd het gebrek aan durf door Ter Braak ook betrokken op de 'waarheidsdrift' die aan literaire kritiek ten grondslag ligt en waarover Donker reeds schreef in *Ter zake*. In de ogen van Ter Braak is Donkers intelligentie verworden tot 'een vlot spel (...), waaraan geen honger naar waarheid, naar helderheid meer ernst verleent'.⁷⁹

In *Critisch Bulletin* reageerde Donker uiterst kort op het stuk van 'Dr. Ter Braak'. Donker noemt het schaamteloos op de man spelen 'onschuldig tijdverdrijf' en roept op tot het echte werk:

Ga toch aan het werk, meier niet over elkaar, sputter niet tegen elkander. Schrijf jezelf als dichter, als romancier, als essayist, maar zanik en peuter niet. De Nederlandsche jongeren doen soms denken aan de bewoners van een klein gat, die op iedere straathoek tegen elkaar oplopen en de botsing daaruit urenlang bespreken.⁸⁰

Het is opvallend dat Donker Ter Braak aanspreekt als 'dr.' Het lijkt in eerste instantie weinig betekenisvol, maar wijst wel degelijk subtiel op een pijnpunt, namelijk de academische achtergrond van Ter Braak. De academische context blijkt niet ver weg in deze discussie over de mogelijkheid van een objectieve kritiek. In de vorige paragraaf is reeds gewezen op de connotatie van kritiek als objectieve wetenschap waarbij de typering 'onpartijdig' een centrale rol speelde. In de woordenwisseling tussen Ter Braak en Donker blijkt die wetenschappelijke context ook mee te spelen in de waarheidspretenties die Donker aan de objectieve kritiek lijkt toe te schrijven. Het gaat hier dan ook absoluut niet om een 'gratis lulpraatje', schrijft Ter Braak aan Donker, maar om 'een principiële quaestie in een persoonlijke kleeft'. Zijn probleem ligt, zo legt hij Donker in zijn brief nog eens uit, in het 'gebrek aan keuze, aan durf, dat je zelf tot een soort schijn-objectiviteit idealiseert'.⁸¹ Het ergert Ter Braak dat Donker, intelligent als hij is, niet inziet dat de objectieve houding waar hij zo prat op gaat niet bestaat.

Dat het Ter Braak om een kwestie gaat die ook de pretenties van de wetenschap aangaan, blijkt onder andere uit zijn latere essayistische geschrift *Politicus zonder partij* (1933). In het openingssessay 'Een schrijver in zijn dertigste jaar' neemt Ter Braak expliciet afstand van een stijl die poogt 'objectief' te zijn. Zo beschrijft hij het moment waarop hij afstand neemt van de wetenschap als een moment van inzicht,

78 Ter Braak 1931: 423.

79 Ter Braak 1931: 424.

80 'Critisch Curiosum' in *Critisch Bulletin* 1931: 175. Deze passage doet denken aan Nijhoffs verzuchting: 'Er wordt in ons land genoeg gekibbeld, gevit, geharreward en gekleineerd'. Nijhoff (1932) geciteerd door Van Boven 2009: 45.

81 Brief van Menno ter Braak aan Nico Donkersloot, 08/06/1938. Digitaal beschikbaar via hetgeheugenvannederland.nl, geraadpleegd op 08/07/2016.

een ontmaskering. Hij wenst zich niet langer te verschuilen achter de valse pretenties van een ‘onpartijdige “men”’, want:

‘men’ is een woord voor afstammelingen der wetenschap, die uit hun wetenschappelijke tijd de neiging tot objectief verstoppertjespelen hebben overgehouden. Ik heb van de effecten van dit ‘men’ genoten, zózeer, dat het bijna een stopwoord voor mij werd, als ik een persoonlijk oordeel de laatste zwakke schijn van objectiviteit wilde meegeven.⁸²

Ter Braak neemt hier nadrukkelijk afstand van een wetenschappelijke stijl, een stijl die hij zelf maar al te goed kende. Hij was in 1928 gepromoveerd op een proefschrift over Keizer Otto III, maar het wetenschappelijke onderzoek had hem uiteindelijk diep teleurgesteld.⁸³ Niet alleen de wetenschappelijke stijl, maar ook de wetenschap zelf was voor hem een ‘objectief verstoppertjespelen’ geworden.⁸⁴ In *Politicus zonder partij* dringt iets van die teleurstelling door in passages als bovenstaande en wordt duidelijk dat Ter Braak een andere richting kiest: ‘Er komt een tijd, die niet meer van ontsnappen en afzijdigheid wil weten, de ware tijd voor het “ik”’.⁸⁵

Een objectiverende stijl wordt door Ter Braak als een symptoom gezien van een nog niet tot volle wasdom gekomen persoonlijkheid.⁸⁶ De schrijver die waarlijk op zichzelf vertrouwt, heeft de ‘aristocratische afzijdigheid en onpersoonlijkheid’ van ‘men’ niet nodig. In zijn beschouwing ‘Anthonie Donker, administrateur’ en in de daaropvolgende brief aan Donker spreekt Ter Braak tussen de regels de hoop uit, dat ook Donker dit snel zal inzien. De oorspronkelijke titel van ‘Anthonie Donker, administrateur’ is wat dat betreft veelbetekenend, die luidde namelijk ‘Zoolang er hoop was...’. Ook in een later stuk van Ter Braak uit *Het Vaderland* getiteld ‘Op reis in Europa’ (1937) spreekt vooral teleurstelling over Donkers ontwikkeling als schrijver (‘men wachtte op zijn daden, maar zij kwamen niet’).⁸⁷ Anders dan

82 Ter Braak 1933: 26.

83 Zie ook Hanssen 2000: 388.

84 Ter Braak beschrijft terugblikkend hoe de ‘krankzinnige middeleeuwsche koning’ Otto III hem ertoe had verleid nog eenmaal het ‘objectiviteitsmasker’ op te zetten. Ter Braak 1933: 63.

85 Ter Braak 1933: 26.

86 Dit was ook precies de reden waarom hij in conflict raakte met zijn oom, de Leidse hoogleraar geschiedkunde Johan Huizinga. Ter Braak meende, anders dan Huizinga zelf, dat die met *Herfstij der Middeleeuwen* allang de stap naar de literatuur had gezet. Zie de ‘Toelichting’ bij de digitale editie van *Kaiser Otto III* (1928) beschikbaar via mennoterbraak.nl, geraadpleegd op 24/06/2016.

87 Een ander voorbeeld van het samenkomen van de begrippenparen ‘objectief/subjectief’ en ‘onpartijdig/partijdig’ waarin het criterium van de persoonlijkheid de doorslag geeft, vinden we in de ‘Spiegelingen’ van Henri Bruning, opgenomen in *Subjectieve Normen* (1936). Hierin reflecteert Bruning op de arbeid van de historicus, een arbeid die overwegend ‘objectief’ is (het verzamelen van historische feiten), maar op een beslissend moment ‘subjectief’ moet zijn (de feiten op waarde schatten). Daarom is, aldus Bruning, de vraag niet of de historicus objectief of subjectief is maar: ‘is hij een persoonlijkheid, een scheppende (herschepende) geest’. Een persoonlijkheid is volgens Bruning, de ‘objectief-subjectieve’, degene die zich bewust is dat hij gevangen zit ‘in zijn eigen eerlijke overtuiging, partijdigheid, persoonlijkheid’. Dit leidt tot de overtuiging dat een schrijver – dichter dan wel historicus – die naar een boven-partijdig oordeel streeft, zijn persoonlijkheid vernielt. Bruning 1936: 155-156.

Du Perron vermoedde Ter Braak allicht wel degelijk ‘karakter’ achter het masker Anthonie Donker.

Ter Braaks afwijzing van de objectieve kritiek is hier in verband gebracht met een principiële afscheid van een wetenschappelijke stijl. Door te stellen dat het objectiverende ‘men’ eigenlijk alleen maar verhult en de beschouwer verder van zijn object en uiteindelijk van de waarheid leidt, wordt bovendien heel duidelijk een term – namelijk ‘men’ – en bijbehorende afstandelijke houding buiten het literair-kritische discours geplaatst. Mogen we hierin misschien de eerste aanzetten vermoeden van een duidelijke scheiding van discoursen? Wordt een dergelijke afbakeningen ook door academici ondernomen? Het feit dat Donker nauwelijks op de kwestie van ‘schijn-objectiviteit’ ingaat, roept ook vragen op in hoeverre hij een spanning ervaart tussen zijn literair-kritische en academische activiteiten. Juist het bagatelliseren en afdoen van de kwestie als een ‘provinciaal ruzietje’ versterkt het vermoeden dat Ter Braak hier tevens een pijnpunt te pakken heeft. Alvorens op de vraag in te gaan of Donkersloot in zijn hoedanigheid als hoogleraar een spanning ervaart tussen de publieke en academische literatuurbeschouwing wordt er in de volgende paragraaf stilgestaan bij de bredere academische ontwikkelingen in de periode tussen de oorlogen. Binnen de academie blijken namelijk parallelle discussies te worden gevoerd over de morele en culturele ‘leiding’ die de universitaire gemeenschap al dan niet kan te bieden. Deze discussie kwam voort uit zorgen omtrent het ‘geestelijk peil’ van de student dat in het gedrang zou zijn gekomen doordat nieuwe groepen toegang tot de universiteit kregen. Niet alleen zijn de parallelen met de literaire discussie frappant, waarin het ging om voorlichting geven aan een breder lezerspubliek, ook kan het inzicht in de academische context het inzicht vergroten in wat op een bepaald moment als ‘wetenschap’ wordt beschouwd (en wat eventueel de rol van de ‘kritiek’ in de wetenschap zou kunnen zijn). Tevens beginnen in het interbellum kritische geluiden te klinken ten aanzien van academische specialisering en een te ver doorgevoerde ‘vakgeleerdheid’. In het licht van die geluiden wint de rol van de culturele en wetenschappelijke bemiddelaar aan betekenis.

4.2 De universiteit in crisistijd – institutionele ontwikkelingen

4.2.1 ‘Wij moeten naast geleerd, leren menselijk te zijn’ – academische specialisering en kritiek op vakgeleerdheid

Het begin van de twintigste eeuw wordt gezien als een uitzonderlijke bloeitijd voor de Nederlandse wetenschappen, zelfs zozeer dat er ook wel gesproken wordt van een ‘Tweede Gouden Eeuw’.⁸⁸ Met deze term wordt doorgaans verwezen naar verschillende expansieve ontwikkelingen. In het vorige hoofdstuk werd reeds stilgestaan bij de opkomst van de moderne talenstudies en de grote toename van het aantal afstudeerrichtingen en leerstoelen binnen de letteren. Ook de exacte wetenschappen konden zich naast nieuwe afstudeerrichtingen verheugen op tal van nieuwe laboratoria en op brede internationale erkenning, die werd onderstreept door het relatief grote aantal Nobelprijzen dat werd toegekend aan Nederlandse natuurwetenschappers in de jaren voor de Eerste Wereldoorlog.⁸⁹

Niet alleen het aantal afstudeerrichtingen, ook het aantal faculteiten werd in de eerste helft van de twintigste eeuw uitgebreid. Zo werd in 1921 in Amsterdam de Faculteit der Handelswetenschappen opgericht (in 1935 omgedoopt tot Faculteit der Economische wetenschappen) en ontstonden in Leiden en later in Utrecht twee verenigde faculteiten, de Faculteit der Wiskunde en Letteren en de Faculteit Recht en Letteren.⁹⁰ Daarnaast werden in deze periode twee bijzondere universiteiten erkend: in 1905 de Vrije Universiteit Amsterdam en in 1923 de nieuwe Katholieke Universiteit Nijmegen.⁹¹

Deze institutionele expansie ging gepaard met een toename van het aantal studenten. Baggen spreekt in *Vorming door wetenschap* (1998) dan ook van een ‘dubbele expansie’ van de universiteiten in het eerste kwart van de twintigste eeuw. Op basis van gegevens verzameld door het CBS geeft Baggen een indruk van de toename van het aantal studenten in deze periode. Hij vergelijkt daarbij de cijfers van 1890 en 1930. Was het totaal aantal studenten in het eerste peiljaar 2579 (4,3‰ van de groep tussen 18 en 25 jaar), in 1930 is dat aantal gestegen tot 9465 (8,4‰ van de groep tussen 18 en 25 jaar).⁹² Daarbij is ook een verschuiving zichtbaar in de verdeling van de studenten over de verschillende faculteiten. In 1890 bevond

88 De term is afkomstig van Willink (1998). De term wordt door hem gebruikt om de bloei van schilderkunst, bouwkunst en wetenschap vanaf 1860 aan te duiden. De Liagre Böhl (2006) gebruikt de term voor de periode vanaf 1876, Van Berkel (2005) voor de periode vanaf 1900.

89 In 1901 aan de scheikundige Van 't Hoff, in 1902 aan Lorentz en Zeeman, in 1910 aan Van der Waals en in 1913 nog aan Kamerlingh Onnes. Zie Van Berkel (2005).

90 Baggen 1998: 146-147.

91 Baggen 1998: 145. De Vrije Universiteit werd in 1880 door Abraham Kuyper opgericht als particuliere universiteit. In 1905 kregen VU-afgestudeerden (met uitzondering van degenen die hun graad behaalden aan de Faculteit Godgeleerdheid) dezelfde rechten als afgestudeerden van de openbare universiteiten. Zie hetgeheugenvandevu.nl, geraadpleegd op 10/09/2016.

92 CBS (1966) aangehaald door Baggen 1998: 149.

het overgrote deel (namelijk 83,6%) van de totale studentenpopulatie zich in de zogenaamde hogere faculteiten (theologie, recht, medicijnen). In 1930 was dat gezamenlijke aandeel gedaald tot 55,8%. Sterke groeiers zijn de wis- en natuurkunde-faculteiten (in 1930 herbergen zij 18,8% van de totale studentenpopulatie) en de letterenfaculteiten (in 1930 14,5% van het totaal).⁹³ In *Veranderingen in het hoger onderwijs in Nederland tussen 1815 en 1940* (1997) laten G. Jensma en H. de Vries nog wat gedetailleerder dan Baggen zien hoe de stijging van studentenaantallen en de verdeling over de verschillende faculteiten verloopt. De periode tussen 1880 en 1917 laat een lichte stijging in studentenaantallen zien, die gelijk oploopt met een bevolkingstoename. Vanaf 1917 tot 1935 is er sprake van een zeer sterke groei. Dit is voor een belangrijk deel het gevolg van de nieuwe instroommogelijkheden die sinds 1917 zijn ontstaan. In dat jaar werd de wet Limburg aangenomen die het mogelijk maakte voor HBS'ers om in te stromen in het universitair onderwijs.⁹⁴

Het optimisme dat de 'Tweede Gouden Eeuw' omringde, leek in het interbellum danig te zijn afgenomen. De toename van het aantal studenten en studierichtingen werd in de tussenoorlogse periode lang niet door iedereen als een positieve tendens ervaren, zo belicht Herman de Liagre Böhl in zijn artikel 'Vormingsidealen van professoren tijdens het Interbellum' (2005). Vooral het gegeven dat studenten door de nieuwe instroommogelijkheden niet allemaal propedeutisch onderwijs hadden genoten, vormde aanleiding tot zorgen over het 'geestelijk peil' van de huidige student. Zoals belicht in Hoofdstuk 2 was het propedeutisch onderwijs sinds 1876 met de Wet op het Hooger Onderwijs ondergebracht bij de gymnasia. Rond 1930 was het echter niet langer vanzelfsprekend dat studenten een gymnasium hadden doorlopen.⁹⁵

De uiteenlopende achtergrond van de studenten kwam bovendien extra aan het licht in de inmiddels sterk gespecialiseerde studies waarbinnen de nadruk steeds meer was komen te liggen op *wetenschappelijke* vorming en minder op *algemene* vorming. Het gemis aan algemene vorming werd gevoeld bij zowel hoogleraren als studenten, stelt Peter Knegtmans in *Universitaire vormingsidealen* (2005), en werd alleen maar sterker 'naarmate de economische crisis van de jaren dertig dieper insneed in de samenleving en samenviel met de al even ingrijpende crisis van de democratie'.⁹⁶

In zijn artikel belicht De Liagre Böhl verschillende standpunten van professoren tijdens het interbellum ten aanzien van wat Baggen de 'dubbele expansie' van de universiteit noemde. Enerzijds klinken stemmen op die de *exclusiviteit* van het

93 Baggen 1998: 149. Baggen voegt daar nog aan toe dat 10,9% van de studenten onderdak vindt in de nieuwe faculteiten (de twee verenigde faculteiten, de handelswetenschappen en de veeartsenijkunde).

94 Baggen 1998: 140, 149. De Liagre Böhl (2006) wijst daarnaast nog op de invloed van maatschappelijke factoren op de toename van het aantal studenten. De zeer hoge werkloosheid maakte studeren aantrekkelijker.

95 Knegtmans 2006: 13.

96 Knegtmans 2006: 13.

universitair onderwijs willen waarborgen en die pleiten voor het zwaarder bewaken van de poorten van de academie. Een zekere afkeer van de massa of het ‘intellectueel proletariaat’ klinkt in deze geluiden door.⁹⁷ Zo spreekt privatdocent Ph. J. Idenburg bijvoorbeeld de vrees uit dat veel eerstejaars gedreven worden door de verkeerde motieven.⁹⁸ Niet de zucht naar kennis maar het vooruitzicht op een baan zou volgens hem de studenten naar de universiteit drijven:

Zoodanig drijfveren voeren aan onze hooger-onderwijs instellingen echter niet het menschen-materiaal toe, waaruit wetenschappelijk geschoolde mannen en vrouwen worden gevormd.⁹⁹

Het beeld dat hieruit naar voren komt is dat van de universiteit als een elitair instituut. Het dient dat te blijven zodat de kwaliteit van het onderwijs, en belangrijker, het wetenschappelijk onderzoek kan worden gewaarborgd.

Dit standpunt dient tevens te worden begrepen in het licht van een ontwikkeling die misschien minder de letteren aangaat als wel de andere faculteiten. Daar werden namelijk langzaam veel nieuwe vakken ingevoerd van niet-academische origine – zoals de handelswetenschappen, veeartsenijkunde en indologie.¹⁰⁰ De oriëntatie op de ‘nijvere maatschappij’ die hieruit spreekt, betekende een groot verschil met de situatie aan het einde van de negentiende eeuw, wanneer ‘academici nauwelijks werk vinden buiten de traditionele academische beroepen; van enige academische aanwezigheid in het bedrijfsleven is in elk geval geen sprake’, schrijft Baggen in *Vorming door wetenschap* (1998).¹⁰¹ Deze verandering betreft zoals gezegd vooral de natuurkundige faculteiten, want voor de medische, theologische en letterenstudies bleef gelden dat vrijwel alle afgestudeerden de traditionele academische beroepen van arts, predikant of docent gaan vervullen. Desalniettemin zorgt de oriëntatie op de arbeidsmarkt ervoor dat de discussie over de exclusiviteit van het universitair onderwijs wordt aangewakkerd, want volgens sommigen was de focus op het maatschappelijk *nut* een bedreiging voor de veel fundamenteelere *waarde* van het zuiver wetenschappelijk onderzoek. Met betrekking tot dit punt haalt De Liagre Böhl een pleidooi aan van Johan Huizinga, rector van de Universiteit Leiden, waarin hij stelt dat opleiding en onderwijs, hoe essentieel en gewichtig ook, tenslotte toch secundair blijven, want:

97 De term ‘intellectueel proletariaat’ werd in 1927 gebruikt door de Utrechtse rector B.J.H. Ovink (1862-1944), geciteerd in De Liagre Böhl 2006: 27.

98 Idenburg was daarnaast als hoofd onderwijsstatistiek verbonden aan het CBS, zie Van Wieringen (1997).

99 Baggen 1998: 153.

100 Baggen 1998: 149.

101 Baggen 1998: 149-150.

laat men bedenken, dat wetenschap de voedingsbodem is van onderwijs, vakopleiding en opvoeding, doch niet omgekeerd. Laat men oppassen, dat in ons brave vaderland het onderwijs niet de wetenschap verstikt.¹⁰²

In zijn pleidooi benadrukt Huizinga het belang van een algemene ‘wetenschappelijke cultuur’ voor de samenleving. Een dergelijk ideaal van een algemene academische gemeenschap vinden we niet alleen bij Huizinga, maar werd breder gedragen. Volgens Knegtmans kwam zij voort uit de behoefte aan ‘morele leiding’ in het interbellum.¹⁰³ Die behoefte zagen we reeds in het vorige hoofdstuk ook door Verwey worden uitgedrukt en werd door De Keizer uitgelicht in haar artikel ‘Godallemachtig, daar moet toch een norm zijn!’ (2009). Vanuit de roep om een brede academische gemeenschap is ook de kritiek op de verregaande specialisatie en de eenzijdige nadruk op wetenschappelijk onderzoek binnen de universiteiten te begrijpen.

Bekend is het vlugschrift *Hooge school en maatschappij* (1931) van de chemicus H.R. Kruyt, waarin de universiteiten worden afgeschilderd als reactionaire bolwerken die uitsluitend oog hebben voor de eigen theoretische problemen, maar die verder geen voeling hebben met de maatschappij.¹⁰⁴ De universiteit komt volgens Kruyt niet tegemoet aan de ‘nieuwe vraag naar intellectuele krachten’. Het gaat volgens hem om een heel ander type intellectueel dan in vorige eeuwen door de maatschappij werd gevraagd en hij spreekt van een ‘fossilisering’ van de universiteiten.¹⁰⁵ Kruyts naam stond in het interbellum voor een bepaald program, stelt Geert Somsen in zijn artikel ‘Hooge school en maatschappij. H.R. Kruyt en het ideaal van wetenschap voor de samenleving’ (1994). Dat program behelsde onder meer ‘de verwezenlijking van de maatschappelijke rol van de wetenschap’.¹⁰⁶ Zuiver wetenschappelijk onderzoek was voor Kruyt ‘een zaak van ‘algemeen belang’ het vormde de motor van de moderne maatschappij en bepaalde het peil waarop de beschaafde natie stond.’¹⁰⁷ Een eenzijdig op zichzelf gerichte wetenschap staat met dit ideaal op gespannen voet, zo blijkt bijvoorbeeld ook uit het volgende, fraai geformuleerde statement van L.S. Ornstein uit diens *Universiteit en hogeschool* gepubliceerd in hetzelfde jaar als Kruyts vlugschrift:

102 Huizinga (1935) geciteerd door De Laigre Böhl 2006: 21.

103 Knegtmans 2006: 13.

104 Knegtmans noemt naast het vlugschrift van Kruyt ook Gerard Broms *De ommekeer in het studentenleven* (1923) als bekende uiting van het in het interbellum gevoelde ongenoegen. Luykx suggereert juist dat *De ommekeer* maar weinig en al helemaal niet positief bekend was. Luykx 2015: 213-220.

105 Kruyt (1931) aangehaald in Baggen 1998: 148.

106 Somsen 1994: 164.

107 Somsen 1994: 164. Zuiver wetenschappelijk onderzoek leidde tot ‘algemene verheffing van den geest’, Kruyt (1931) geciteerd in Somsen 1994: 167.

Vakgeleerdheid, die zonder contact is met het geheel der wetenschappelijke cultuur mist de diepste waarde, die wetenschap hebben kan (...) Wij mogen het contact met het vele andere niet verliezen. Het artistieke, het maatschappelijke, het ethische en religieuze heeft voor ons niet minder betekenis. Wij moeten naast geleerd, leeren menschelijk te zijn.

Het lijkt er op dat ‘vakgeleerdheid’ hier verwijst naar een vorm van academische specialisering die synoniem wordt gesteld aan een beperkte vorm van kennis. De nadruk die Ornstein legt op de term ‘contact’ is veelzeggend: vakkennis is onmisbaar maar blijft betekenisloos als zij geen aansluiting weet te vinden met de maatschappij.

De vraag rijst of de discussie in het interbellum wel echt gaat om het geestelijk peil van de student, danwel het ‘mensen-materiaal (...) waaruit wetenschappelijk geschoolde mannen en vrouwen worden gevormd’. Veeleer lijkt de vraag te zijn wat de beste of juiste houding van de beoefenaar van wetenschappelijk onderzoek dient te zijn. Hoe verhoudt het zuiver wetenschappelijk onderzoek zich tot de educatieve taak, want is het niet juist in deze rol, de rol van docent, dat de wetenschapper een bijdrage kan leveren aan het genoemde ‘algemeen belang’? Het is in het licht van deze belangrijke vraag dat er binnen de universiteit wordt gesproken over het herinvoeren van een propedeutisch programma. ‘Men wenste de invoering van een selectieve propedeuse, zodat alle studenten – dus ook die met een vooropleiding aan de HBS – op eenzelfde niveau konden worden gebracht’.¹⁰⁸ Hoe een dergelijk propedeutisch programma er precies uit moest zien, daar verschilden de meningen over.¹⁰⁹ Wel hadden alle voorstellen gemeen dat zij een belangrijke plaats inruimden voor de filosofie. De wijsbegeerte werd opgevoerd als de discipline die de studenten zou uitdagen tot reflectie op het vak, maar die ook de samenhang tussen de gespecialiseerde opleidingen zou kunnen benadrukken en studenten zou kunnen uitdagen over de grenzen van het eigen vak te kijken.¹¹⁰ Het is in het licht van deze discussie dat de rol van de wetenschappelijke bemiddelaar aan gewicht wint.

¹⁰⁸ De Liagre Böhl 2006: 27.

¹⁰⁹ ‘[S]ommigen willen een afzonderlijke propedeuse van één à twee jaar, anderen denken aan een propedeutisch programma dat gedurende enkele jaren naast het vakonderwijs loopt en weer anderen pleiten voor algemeen vormend onderwijs in de avonduren.’ Baggen 1998: 153.

¹¹⁰ In die zin is er in deze periode niet alleen sprake van academische specialisatie in het universitaire onderwijs, stelt Baggen, maar is er ook sprake van generalisatie: ‘Voortaan moeten studenten niet alleen specialist zijn, maar ze moeten eveneens op de hoogte zijn van het functioneren van de wetenschap in het algemeen.’ Baggen 1998: 156.

4.2.2 Pluralisme in het interbellum – de academische literatuurstudie in transitie

In het vorig hoofdstuk is reeds stilgestaan bij de invoering van het Academisch Statuut in 1921, dat een belangrijke impuls gaf aan de academische specialisering. De benoeming van Verwey werd ten dele in het licht van die specialisering begrepen. Daarnaast werd duidelijk dat de benoeming van Verwey mede mogelijk was dankzij het dominante historisch-hermeneutische paradigma waarin de dichter als de *ideal reader* van literatuur werd gezien. Dat paradigma bleef, zo stelt Marijke Spies, dominant tot aan de Tweede Wereldoorlog. De dominantie van het hermeneutisch paradigma blijkt uit het feit dat elders ook dichters werden benoemd tot hoogleraar letterkunde. Naast Donkersloot in Amsterdam, was in 1935 Van Eyck benoemd in Leiden en in 1953 volgde nog de benoeming van Heeroma in Groningen. Toch lijken in de jaren tussen de twee wereldoorlogen ook de eerste scheuren te ontstaan in het historisch-hermeneutische paradigma en zijn er verschillende letterkundigen die afstand gaan nemen van een benadering waarin de ervaring van 'esthetische kwaliteit' uitgangspunt is.

In *Het belang van smaak* typeert Laan het interbellum als een periode van pluralisme waarin de eerste klachten over een gebrek aan consensus in de academische literatuurstudie beginnen door te klinken.¹¹¹ De literatuurstudie is weliswaar sinds haar ontstaan verdeeld geweest, benadrukt hij, maar onvrede over de onderlinge verdeeldheid lijkt pas in de tussenoorlogse periode zichtbaar te worden. Ter illustratie verwijst Laan naar een Duitse publicatie uit 1930 (E. Ermatingers *Philosophie der Literaturwissenschaft*) en een Engelse publicatie uit 1949 (E. Olson, 'An Outline of Poetic Theory') waarin de situatie in de literatuurwetenschap vergeleken wordt met die rond de toren van Babel. Door te verwijzen naar een Duitse en Engelse publicatie blijft echter in het midden of deze klachten ook expliciet gehoord konden worden in Nederland.

Waarschijnlijk beperkte het feit dat in deze periode het neerlandistisch onderwijs vaak door één persoon werd gegeven het gevoel van onvrede omtrent de diversiteit, merkt Laan hierover op. Het feit dat één hoogleraar al het onderwijs verzorgde op het gebied van de neerlandistiek maakte volgens hem het probleem van conflicterende meningen en scholen op specifiek universitair niveau ongedaan.¹¹² Ook in *Lijnen en breuken* (1998) wijst Joosten erop dat het in deze periode allerm minst verbazingwekkend was dat één hoogleraar het onderwijs verzorgde voor 'het hele vakgebied van de Nederlandse Taal- en Letterkunde'.¹¹³ Anderzijds kan worden gesteld dat juist het feit dat al het onderwijs door een enkele hoogleraar werd verzorgd pluralisme in de hand werkt, zoals Vis opmerkte met betrekking tot de beginperiode van de academische literatuurstudie wanneer

¹¹¹ Laan 1997: 75.

¹¹² Laan 1997: 77.

¹¹³ Joosten 1998: 15.

iedere hoogleraar zijn eigen curriculum kon vaststellen en kon opereren naar eigen inzichten (zie §2.1.1).

Een expliciete aanwijzing dat ook in het Nederlandse taalgebied onvrede heerste en getracht werd tot meer synthetisering te komen, vinden we in de 'Inleiding' van Frank Baur bij het eerste deel van *Geschiedenis van de letterkunde der Nederlanden* (1939). In zijn (maar liefst honderd pagina's tellende) inleiding trachtte Baur, hoogleraar Nederlandse Letterkunde aan de Universiteit Gent, te komen tot 'een soort *systeem van literatuurwetenschap*'.¹¹⁴ Om 'de vele uitzichten van het huidige methodenconflict eenigszins tot verzoening te brengen' richtte Baur zich op de beschrijving van wat als 'letterkundig feit' kon worden gezien: 'Met een voldoende scherpe afbakening immers van het onderzoeksobject staat of valt het wetenschappelijk karakter van een studievak'.¹¹⁵ Die afbakening betrof ook die tussen 'historiographie' en 'letterkundige critiek', tussen de "'gestabiliseerde", historisch geworden letterkunde' en de 'levende' letterkunde of 'scheppende literatuur'.¹¹⁶ Daarbij ging het wat hem betreft veeleer om een gradueel verschil dan om een principieel verschil, zo karakteriseert hij de letterkundige critiek als 'een gewenschte hulp' bij het wetenschappelijk onderzoek.¹¹⁷ De criticus wordt, net als de dichter, stelt Baur, in het wetenschappelijk onderzoek gewaardeerd om zijn 'verhoogde gevoeligheid voor schoonheidsindrukken'. Ieder 'bevoegdheidsconflict tussen critiek en historiographie' is wat hem betreft dan ook zinloos en wordt in zijn ogen bovendien direct weersproken door 'de glansrijke vereniging der beide functies, en wel van der jeugd af, bij mannen als Verwey, Van Eyck of A. Donker'.¹¹⁸ Onderdeel van Baur's beschrijving van het beoogde 'systeem der literatuurwetenschap' blijkt zodoende ook de reflectie op de verhouding tussen de verschillende vormen van literatuurbeschouwing.

Dat de Nederlandse academische literatuurstudie nog tot na de Tweede Wereldoorlog werd ervaren als pluriform en zelfs chaotisch blijkt duidelijk uit het handboek *Problemen der literatuurwetenschap* (1953) van C.F.P. Stutterheim (1903-1991). Stutterheim, een breed geïnteresseerde taalkundige en HBS-docent, opent zijn handboek met de volgende constatering:

Aan het bestaan van 'literatuur' twijfelt niemand. Maar niet zo gering is het aantal van hen die menen, dat dit verschijnsel ongrijpbaar is voor elke wetenschappelijke reflectie. En zij die een literatuurwetenschap niet onmogelijk achten, verkondigen de meest uiteenlopende opvattingen over haar aard, over haar methode en begripsvorming.¹¹⁹

114 Baur 1939: VIII (cursivering FB). Baur was overigens niet alleen wetenschapper, onder het pseudoniem Aran Brufs publiceerde hij als dichter en journalist, zie Musschoot (2003).

115 Baur 1939: VIII.

116 Baur 1939: XI.

117 Baur 1939: XI.

118 Baur 1939: X.

119 Stutterheim 1953: 6.

Blijkbaar heerst begin jaren '50 nog een grote verdeeldheid binnen de literatuurstudie, zelfs zo zeer dat Stutterheim suggereert dat er zoveel literatuurbenaderingen bestaan als opvattingen over literatuur. Het is eigenlijk tragisch, schrijft hij, 'dat de onderzoekers, ieder bezielde van liefde voor de waarheid, ieder met zijn intellect gericht op 'hetzelfde' verschijnsel, gezamenlijk – en dit is hier iets anders dan: door samenwerking – tot een chaos komen.¹²⁰ De vergelijking met Babel wordt niet expliciet gemaakt, maar zou in deze verzuchting niet misstaan. De parallel met de situatie in het literaire veld zoals geschetst door Donker in het interview met 's-Gravesande dringt zich op, ook op het gebied van de literaire kritiek stelde hij 'chaos' vast.

Het is precies de 'chaos' binnen de literatuurstudie die de aanleiding vormt voor Stutterheim om zijn handboek te schrijven. Bezinning 'op hetgeen de wetenschap zo chaotisch doet zijn' is volgens hem noodzakelijk om tot een gefundeerd antwoord te komen op het 'principiële probleem' van de literatuurwetenschap.¹²¹ Dat probleem is volgens hem het probleem van de 'critiek' in de literatuurstudie. De genoemde scepsis omtrent de wetenschappelijkheid van de academische literatuurstudie wordt volgens Stutterheim namelijk veroorzaakt door de onvermijdelijke aanwezigheid van de 'critiek' (het 'subjectieve smaak-element') en de persoonlijke 'beleving' (ook wel 'ervaring') in het literatuurwetenschappelijke onderzoek. Het is een probleem dat volgens hem in iedere wetenschap speelt, maar in de literatuurwetenschap (of iedere andere kunstwetenschap) het dichtst aan de oppervlakte komt.

Met de combinatie 'critiek' en 'beleving' is een termenpaar genoemd dat steeds vaker zal opduiken in de literatuurwetenschappelijke discussie na de oorlog. In het interbellum lijkt het probleem van de aanwezigheid van 'critiek' in de wetenschappelijke literatuurstudie nog geen onderwerp van expliciet wetenschappelijke reflectie te zijn. In de loop van de tussenoorlogse periode worden wel bezwaren geuit ten aanzien van de overlappende terminologie van wetenschappers en critici, maar dit wordt nog niet gezien in het licht van wat Stutterheim het principiële probleem van de literatuurwetenschap noemt. Daarbij dient wel te worden opgemerkt dat de ontwikkeling van de academische literatuurstudie in de jaren tussen de twee wereldoorlogen relatief weinig is bestudeerd. Het is wat dit betreft tekenend dat in de vakgeschiedenis van Liauw & Van de Zande een lemma over de oprichting van *De Nieuwe Taalgids* (1907) gevolgd wordt door een lemma over *De Woordenlijst van de Nederlandse Taal* (1954).

Met het nodige voorbehoud zou het interbellum op basis van de weinige bronnen die hier werden geraadpleegd, kunnen worden beschouwd als een transitieperiode, waarin het traditionele hermeneutische paradigma van kracht

120 Stutterheim 1953: 24.

121 Stutterheim 1953: 29.

blijft, maar waarin ook wordt gezocht naar nieuwe manieren om literaire werken op een wetenschappelijke wijze te bestuderen, een wijze die meer tegemoet komt aan het ideaal van onpartijdigheid en objectiviteit. Zo merkt ook Spies op in 'Van vaderlandsch gevoel tot Europees perspectief' (1998) dat wanneer de historisch-hermeneutische benadering wordt verlaten men terugvalt op een meer neutrale en 'objectieve' filologische benadering.¹²² Tekenend voor deze tendens is bijvoorbeeld de opkomst van de stilistiek, in het bijzonder de 'stilistiek op linguïstische grondslag' die na de oorlog aan de Universiteit van Amsterdam werd ontwikkeld – volgens Laan overigens een specifiek Nederlands fenomeen.¹²³ Een parallelle tendens blijkt ook in het moedertaalonderwijs te kunnen worden gesignaleerd waarin de aandacht minder op literaire taal en meer op praktisch taalgebruik kwam te liggen. Deze tendens wordt door de samenstellers van *Talenexpo* (een website over de geschiedenis van het talenonderwijs in Nederland onder auspiciën van *Levende Talen* opgesteld) als een 'verzakelijking' van het schoolvak Nederlands getypeerd.¹²⁴ Nico Donkersloot lijkt in deze periode oudere en nieuwere standpunten te willen verenigen. We zagen in de voorgaande paragraaf reeds hoe Donker zich als criticus dubbelzijdig profileert, en hoe hij met *Critisch Bulletin* zowel leiding als voorlichting wenste te geven. Ook als kersverse hoogleraar, zo wordt in de volgende paragraaf belicht, presenteert hij zich nadrukkelijk als bemiddelaar. Het belang van deze positie in het interbellum kan nu beter worden begrepen in het licht van zowel de bredere roep om morele leiding als in de opkomende onvrede met de verdeeldheid van de academische literatuurstudie.

4.3 De benoeming van Nico Donkersloot in 1936

4.3.1 De voorkeur voor een dichter – Gerard Brom & Nico Donkersloot

Op 13 juli 1935 overleed Jacob Prinsen en kwam in Amsterdam de leerstoel Nederlandse Letterkunde beschikbaar. Prinsen was in 1919 Jan te Winkel opgevolgd, wiens leerstoel op dat moment gesplitst werd.¹²⁵ Prinsen kreeg het letterkundig deel toegewezen en A. Verdenius nam het taalkundig deel voor zijn

¹²² Spies 1998: 64.

¹²³ Laan 2015: 210. Specifiek gaat het om de 'stilistiek op linguïstische grondslag' ontwikkeld door Hellinga. Dat de stilistische benadering na de oorlog flinke voet aan de grond had gekregen blijkt bijvoorbeeld uit *Problemen der literatuurwetenschap* (1953). Hierin onderscheidt Stutterheim vier verschillende literatuuronderzoekers: de dichterlijke mysticus, de essayist, de stilist en de scientist. Stutterheims eigen voorkeur ligt bij de stilistici die hun begrippen 'logisch' funderen en een grote mate van 'objectivatie' hebben bereikt, maar ook altijd nog oog houden voor de bijzondere 'beleving' van het kunstwerk. Stutterheim 1953: 46-47.

¹²⁴ Zie *Talenexpo.nl*, in het bijzonder 'Expozaal 2': '2.1 De positie van het Nederlands' en '2.3 Didactiek' en de verwijzingen naar de brochure *Het voortgezet onderwijs in de moedertaal* (1932) van J. van Leest, geraadpleegd op 10/02/2016.

¹²⁵ Joosten 1998: 15.

rekening.¹²⁶ Anders dan Te Winkel het ongetwijfeld graag gezien had, betrof Prinsens leeropdracht niet alleen de letterkundige geschiedenis maar ook 'de aesthetiek der letterkunde'.¹²⁷ Tevens beperkten Prinsens activiteiten zich allerminst tot het wetenschappelijke domein. Behalve auteur van het breed gewaardeerde *Handboek tot de Nederlandsche letterkundige geschiedenis* (1914), was hij de auteur van vele boekbeoordelingen, onderhield hij nauwe contacten met literatoren en had hij veelvuldig bijdragen geleverd aan Verweys tijdschrift *De Beweging*. De benoeming van Prinsen liet zien hoezeer de Amsterdamse universiteit na Te Winkel een andere richting op wilde met de Nederlandse literatuurstudie. Deze koerswijziging wordt door Van der Laan in 1936 in zijn memoriam van Jacob Prinsen als volgt omschreven:

De nauwgezette inventarisering en beschrijving der nationale litteratuur hadden onder Te Winkel hun tijd gehad, thans was het woord aan den artist, die niet als zijn voorganger, schroomde bij de behandeling der letterkunde zijn persoonlijke mening te doen gelden.¹²⁸

Ook in Amsterdam had de literatuurgeschiedschrijver plaats gemaakt voor 'den artist', volgens Van der Laan. In die terminologie klinkt zeer sterk het beeld van de dichter-hoogleraar door dat inmiddels door Verwey succesvol was vormgegeven. Enige vertekening met betrekking tot het verleden lijkt hier dus wel op te treden. Desalniettemin blijkt het 'Leidse model' na het overlijden van Prinsen in 1935 ook in Amsterdam een aantrekkelijk voorbeeld, zo stelt Peter Jan Knegtmans in *Professoren van de stad* (2007). Uit de voordracht van de kandidaten voor de vacature Prinsen blijkt in ieder geval een voorkeur voor een veelzijdige literatuurbeschouwer. Zowel de eerste kandidaat, de Nijmeegse hoogleraar Gerard Brom (1882-1959), als de tweede kandidaat Donkersloot profileerden zich, zij het op zeer uiteenlopende wijze, nadrukkelijk in het publieke debat.

Op welke wijze Donkersloot dat deed is inmiddels bekend. Gerard Brom was mede door de oprichting van het tijdschrift *De Beiaard*, dat zich sinds 1916 tot doel had gesteld een katholieke voorhoede van intellectuelen te vormen, en door vele voordrachten en publicaties, bekend geworden als cultureel voortrekker van de katholieken.¹²⁹ In die rol had hij voor een belangrijk deel bijgedragen aan de oprichting van de Katholieke Universiteit Nijmegen. In 1923 werd hij bovendien aan die universiteit benoemd tot hoogleraar Schoonheidsleer en Kunstgeschiedenis.¹³⁰ Zoals Paul Luykx beschrijft in zijn biografie over Brom, *Heraut van de katholieke herleving* (2015), had Gerard Brom veel liever een leerstoel vervuld op het gebied

126 Van der Laan 1936: 146.

127 Van der Laan 1936: 146.

128 Van der Laan 1936: 146.

129 Luykx 2015: 150, 157.

130 Zie Luykx 2015 voor een uitvoerige beschrijving van Broms rol in de oprichting van de Nijmeegse universiteit. Voor de verdeling van de leerstoelen Brom/Van Ginneken zie ook Joosten 1998: 15-16.

van de Nederlandse letterkunde. Die positie was echter al opgeëist door de markante jezuïet Jacques van Ginneken (1877-1945). Reden voor Brom om op de uitkijk te blijven staan voor een professoraat in de letterkunde elders.¹³¹ De Vrije Universiteit was voor de katholieke Brom geen optie en in Groningen en Utrecht, waar Broms generatiegenoten Overdiep en De Vooys de letterkundige leerstoelen bekleedden, zou het nog even duren voor een plek vrij zou komen. Broms hoop was daarom gericht op Leiden, waar Verwey in 1935 met emeritaat zou gaan, en op de gemeentelijke universiteit te Amsterdam waar Prinsen bijna de pensioengerechtigde leeftijd van zeventig had bereikt.¹³²

Aanvankelijk stond Brom in Leiden op de eerste plaats als opvolger van Verwey. Maar Verwey bleek grote invloed uit te oefenen op het benoemingsproces en wilde niet alleen liever P.N. van Eyck benoemd zien worden, maar plaatste bovendien kanttekeningen bij Broms geloofsovertuiging en publieke optreden als katholiek. Het zorgde ervoor dat Brom in Leiden uiteindelijk toch eindigde op de tweede plaats. Na het overlijden van Prinsen leek niets een benoeming van Brom in de weg te staan. De Amsterdamse faculteit had welhaast unaniem haar voorkeur voor Brom uitgesproken boven Donkersloot.¹³³ Zeer onverwacht, en onaangenaam voor Brom, was dan ook de uitkomst van de stemming in de gemeenteraad, in wier handen de uiteindelijke beslissing lag. In deze stemming ontving de tweede kandidaat Donkersloot namelijk de meerderheid van de stemmen. Zevenentwintig van de tweeënveertig stemmen waren voor de jonge dichter en criticus en op 24 januari 1936 werd bekendgemaakt dat hij de nieuwe hoogleraar zou worden.¹³⁴

Het lijkt erop dat de gemeenteraadsleden zich in hun keuze hebben laten leiden door een schrijven aan hen gericht en ondertekend door 43 docenten Nederlands en literaire auteurs (onder wie Dirk Coster, E. du Perron, Menno ter Braak, Roel Houwink, Willem Kloos, Martinus Nijhoff en Ina Boudier-Bakker) waarin de voorkeur voor de literator Donkersloot werd uitgesproken.¹³⁵ In het comité-generaal werd de voorkeur voor Donkersloot althans onderbouwd met het argument dat Donkersloot met beide benen in het literaire veld stond. Zo vermeldde *De Telegraaf* dat 'namens de soc-democratische raadsfractie de heer Thijsen de benoeming van dr. Donkersloot warm [had] aanbevolen, daar z.i. prof. Brom geen dichter is.'¹³⁶

131 Luykx 2015: 375.

132 Luykx 2015: 375.

133 Drieëntwintig van de vierentwintig faculteitsleden kozen voor Brom als eerste kandidaat en Donkersloot als tweede. Luykx 2015: 378.

134 Deze verdeling van de stemming wordt genoemd in 'Hoogleraar Nederlandse Letterkunde te Amsterdam N.A. Donkersloots benoemd' in *De Banier*, 24/01/1936.

135 Luykx 2015: 376-378. Het schrijven wordt ook vermeld in de volgende krantenartikelen: 'De vacature Prof.Prinsen' in *Leeuwarder Nieuwsblad*, 23/01/1936; 'De vacature prof. Prinsen' in *Het Vaderland*, 23/01/1936 en Ter Braak, 'Dr. Donkersloot contra prof. Brom' in *Het Vaderland*, 27/01/1936.

136 'Benoeeming Hoogleraar in de Ned. Letteren' in *De Telegraaf*, 23/01/1936.

Het feit dat Donker ‘dichter’ is, wordt hier dus gezien als een argument vóór een benoeming als hoogleraar. Het dichterschap gaf Donkersloot in de ogen van sommigen een kwaliteit die de eerste kandidaat, Gerard Brom, miste. Terecht wijst Luykx erop dat dit niet hoefde te betekenen dat de faculteitsleden deze overweging *niet* hadden meegenomen, zij gaven er echter geen doorslaggevend gewicht aan in het bepalen van hun keuze, zoals de gemeenteraadsleden dat wel deden.¹³⁷

Het gemeenteraadsbesluit kwam niet alleen voor Brom als een verrassing. In haar terugblik *Omzien in verwondering* (1971) schrijft Annie Romein-Verschoor over de benoeming van Donkersloot: ‘Het stond in ’36 nog allerminst als een paal boven water dat Donkersloot, meer bekend als dichter en criticus, ook de aangewezen man was voor een wetenschappelijke functie.’ Romein-Verschoor vraagt zich af of er geen zaken door elkaar worden gehaald:

De wetenschappelijkheid van bezetters van literaire leerstoelen was al wel eerder een moeilijk weegbaar begrip gebleken, en tot in onze tijd toe zijn ‘bevoegde’ lieden van oordeel dat de terreinen van literatuurwetenschap en literaire kritiek en journalistiek niet alleen in elkaar overlopen, maar zelfs samenvallen.¹³⁸

Aan Broms wetenschappelijke verdiensten hoefde niemand te twijfelen.¹³⁹ Hij was in 1907 cum laude gepromoveerd op een proefschrift over Vondel en had halverwege de jaren dertig reeds een indrukwekkende publicatielijst met studies op het gebied van de letterkunde, de beeldende kunst en theologie waaronder *Barok en Romantiek* (1923), *Romantiek en Katholicisme* (1926), *Hollandsche schilders en schrijvers in de vorige eeuw* (1927) en *Java in de kunst* (1933). Net als in Leiden leek Broms katholieke achtergrond hem ook hier parten te spelen. Dit is althans het beeld dat de katholieke pers naar voren bracht. Zo bracht de *Limburger Koerier* het nieuws van Donkersloots benoeming als ‘De katholieke, prof.dr. G. Brom, gepasseerd’.¹⁴⁰ Dagblad *De Tijd* wijdde zelfs een hoofdartikel aan de kwestie onder de titel ‘Gerard Brom gepasseerd. Wat was de reden?’. De redactie noemt het belachelijk dat het comité zich liet leiden door een schrijven van literatoren en komt op geen andere verklaring uit dan

137 Luykx 2015: 379. Luykx staat zichzelf de vraag toe of in dezen ‘niet de wens van de bijna unanieme faculteit had behoren te worden gerespecteerd en gehonoreerd’.

138 Romein-Verschoor 1970: 298. In een voetnoot merkt Romein-Verschoor overigens op dat het schrijven aan geen enkele katholieke literator was voorgelegd.

139 In zijn reactie ‘Dr. Donkersloot contra prof. Brom’ benadrukt ook Ter Braak dat het overduidelijk is dat Broms wetenschappelijke verdiensten door niemand (ook niet door de ‘aanhangers’ van Donkersloot) in twijfel worden getrokken. Ter Braak in *Het Vaderland*, 27/01/1936.

140 ‘Hoogleeraarsbenoeming Amsterdam. De katholieke, prof.dr. G. Brom, gepasseerd’ in *Limburger Koerier*, 24/01/1936.

dat Brom vanwege zijn 'Roomschen' achtergrond niet is verkozen door de linkse meerderheid.¹⁴¹

De uitingen in de katholieke pers vormen aanleiding voor Menno ter Braak, een van de initiatiefnemers van het schrijven aan het gemeentecomité, tot het schrijven van een reactie. Het artikel 'Dr. Donkersloot contra prof. Brom' wordt op 27 januari 1936 gepubliceerd in *Het Vaderland*. Het loont de moeite even stil te staan bij deze reactie omdat hierin gereflecteerd wordt op de beweegredenen van een publieke literatuurbeschouwer zich te mengen in een benoemingskwestie. Waarom is de benoemingskwestie voor Ter Braak zo belangrijk dat hij, naast al het initiatief te hebben genomen tot het schrijven aan het gemeentecomité, ook nog eens de moeite neemt te reageren op de katholieke pers nadat de kandidaat van zijn voorkeur is benoemd?

De reden hiervoor lijkt te liggen in het feit dat Ter Braak de functie van hoogleraar Letterkunde veel breder opvat dan enkel een wetenschappelijke functie. In zijn artikel stelt Ter Braak dat het 'hoogleraarschap in kwestie niet slechts een aangelegenheid is, die het onderwijs betreft, maar van algemeene betekenis is voor het culturele leven hier te lande'.¹⁴² Het gaat in de benoemingsprocedure volgens Ter Braak dan ook maar 'ten dele' om de wetenschap. '[D]e wetenschap is in dit geval, hoe zonderling het ook moge klinken, *niet* de factor, die den doorslag geeft'.¹⁴³ Allereerst blijkt dat 'wetenschap' door Ter Braak nogal nauw gedefinieerd wordt. Bij wetenschap zou het volgens hem gaan om een 'naargeestige opsomming van levensbijzonderheden en werken', waarmee de term wetenschap synoniem lijkt te worden gesteld aan de gespecialiseerde vakkennis waarop in het interbellum zo veel kritiek kwam (zie §4.2.1). Die vakkennis is weliswaar van groot belang, stelt Ter Braak, maar speelt geen doorslaggevende rol in het wetenschappelijk onderwijs. Wetenschappelijk onderwijs en wetenschappelijk onderzoek blijken in de reactie van Ter Braak te worden beschouwd als twee verschillende activiteiten.

In het onderwijs gaat het volgens Ter Braak veeleer om het 'herschepjen' van de letterkunde: 'het doceeren van de geschiedenis der letterkunde behoort een her-beleving van de stof te zijn, wil het werkelijk invloed hebben.' In deze onderwijsopvatting herkennen we het hermeneutisch paradigma dat in het vorige hoofdstuk over Albert Verwey uitvoerig aan bod kwam. Voor het 'herschepjen' van de letterkunde is volgende Ter Braak niet de vakkennis maar '[d]e persoonlijkheid van den hoogleeraar' van doorslaggevend belang. Die persoonlijkheid – en daar komt de aap uit de mouw – is bij Brom té prominent aanwezig, stelt Ter Braak. Zijn literatuurbehandeling wordt al te zeer bepaald door zijn katholieke gezindheid. Ook uit Ter Braaks artikel blijkt dus duidelijk dat Broms geloofsovertuiging een grote rol speelt in de benoemingsprocedure. Sterker, het is die geloofsovertuiging

141 Voor een uitgebreide behandelingen van de reacties uit de katholieke pers zie Luykx 2015: 374-386.

142 Ter Braak in *Het Vaderland*, 27/01/1936.

143 Ter Braak in *Het Vaderland*, 27/01/1936.

die Ter Braak er toe brengt zich in te zetten voor de benoeming van Donkersloot, zo schrijft Romein-Verschoor in haar terugblik dat men zeer verbaasd was 'toen in de openbare schermutselingen de *Forum*-mensen zich min of meer achter Donkersloot schaalden, maar dat werd duidelijk toen de Nijmeegse hoogleraar Brom als tegenkandidaat naar voren kwam'.¹⁴⁴ Brom zou volgens Ter Braak alleen maar literatuuronderwijs kunnen geven 'in den positief-katholiek gekleurden vorm van den dogmatisch geloovige'. Ter Braak is hier zeer duidelijk in: er is een aparte universiteit voor katholieken, dus Brom zit helemaal goed waar hij zit en er is geen reden hem vanuit 'zijn eigen cultuurmilieu' over te plaatsen naar 'een "openbare" universiteit.' In vergelijking met Brom blijkt Donkers karakterloosheid toch een stuk minder kwalijk dan het dogmatisme van de katholieke literatuurbeschuwer.

Door het belang van het hoogleraarschap breder te trekken dan wetenschap (in Ter Braaks visie gelijk aan bloedeloze vakkennis) en te betrekken op de gehele maatschappij, wordt het voor Ter Braak legitiem om zich als schrijver te bemoeien met de benoemingsprocedure. Het unieke gegeven dat de benoemingen aan de gemeente-universiteit Amsterdam in handen lag van het gemeentebestuur bood bovendien een mogelijkheid daadwerkelijk invloed uit te oefenen. Met het initiatief een aanbevelingsbrief te schrijven aan de gemeenteraadsleden probeerde Ter Braak uiteindelijk actief een vertegenwoordiger van de eigen schrijversgeneratie in de academie geplaatst te krijgen. Dit benadrukt hij ook in zijn artikel door te stellen dat het hem puur ging om Donkersloots verdiensten als docent, wetenschapper én 'vertegenwoordiger van zijn generatie' toe te lichten. Het is allerm minst verwonderlijk dat de katholieke pers kritiek uit op het passeren van Brom. Die kritiek betreft namelijk niet alleen het 'passeren van de katholiek', maar ook de gang van zaken waarin het überhaupt mogelijk is dat een benoemingscomité zijn keuze laat beïnvloeden door de mening van een groep mensen die *buiten* de universiteit staat, een groep die Romein-Verschoor veelbetekenend de 'bevoegde' lieden noemde. Die aanhalingstekens benadrukken mooi dat het hier gaat om lieden die *zichzelf* bevoegd achtten te bepalen wie een goede literatuurprofessor is (en wie niet).

De benoeming van Donkersloot belichaamt een moment waarop de publieke en wetenschappelijke literatuurbeschuwing zeer duidelijk interfereren. Het vermoeden rijst zelfs dat de publieke literatuurbeschuwing in deze periode een grote invloed – of op zijn minst een bijzonder grote druk – uitoefende op de academische literatuurbeschuwing. Een mogelijksvoorwaarde hiervoor blijkt de bredere, maatschappelijke roep om intellectuele leiding waarin de rol van de hoogleraar letterkunde breder kon worden opgevat. De wetenschapper wordt opgenomen in een algemene intellectuele gemeenschap waar ook schrijvers, dichters en denkers onderdeel van uitmaken en waarvan wordt verwacht dat zij tezamen morele

¹⁴⁴ Romein-Verschoor 1970: 299.

leiding geven en het algemene culturele peil van de maatschappij kunnen verhogen. Dat er van de nieuwe hoogleraar inderdaad iets bijzonders verwacht werd, blijkt volgens Anton van Duinkerken uit het grote en diverse gezelschap dat op de officiële ambtsaanvaarding van Donkersloot (overigens door Van Duinkerken consequent als ‘dichter’ aangeduid) afkomt. In een verslag van de officiële bijeenkomst laat Van Duinkerken niet na te noemen wie er allemaal in het publiek zaten:

Dirk Coster, Prof. P.N van Eyck, Mr. Jacques Bloem, A. Roland Holst, zag men Mr. H. Marsman, Jan Engelman, Jo Otten, Clara Eggink, Truus Gerhardt, Halbo C. Kool, Han G. Hoekstra, D.A.M. Binnendijk, Jan R. Th. Campert, C. Vos, Cola Debrot, R. Blijstra en nog anderen, die de anders vaak zoo schaars bezette perstribune achter de professorenzetels vulden, en in de zaal hadden tusschen overtalrijk belangstellenden, verscheidene schrijvers der reeds wat oudere generatie en wetenschappelijke beoefenaren der letterkunde (...) plaats genomen.¹⁴⁵

Uit deze rij namen blijkt dat Donkersloot niet alleen aansluiting vond met de na-oorlogse generatie waar hij deel van uitmaakte, maar meer nog hoe hij de oudere en nieuwere generatie bij elkaar weet te brengen. In bovenstaande opsomming wordt Donkersloots brede netwerk duidelijk en wordt nog maar eens zichtbaar hoe hij een tussenpositie inneemt.¹⁴⁶ Hoe presenteerde Donkersloot zich in zijn nieuwe hoedanigheid als hoogleraar ten overstaan van dit brede publiek? Inderdaad als een hoogleraar-dichter zoals die in Leiden werd benoemd en naar welk voorbeeld de universiteit Amsterdam Donkersloot aanstelde? Of gaat Donkersloot juist een onderscheid aanbrengen in zijn academische en niet-academische werk?

4.3.2 De wetenschappelijke bemiddelaar – zelfpresentatie

Op 6 april 1936 aanvaardt Nico Donkersloot officieel zijn ambt door het uitspreken van zijn inaugurele rede *Dichter en gemeenschap*. Zoals de titel doet vermoeden, is Donkersloots betoog uitgesproken geëngageerd, of in de woorden van Van Duinkerken, het gekozen onderwerp was ‘teekenend voor het tijdsgewricht’.¹⁴⁷ Uitgangspunt is de opvatting dat dichter en maatschappij via de taal onlosmakelijk

¹⁴⁵ Van Duinkerken in *De Tijd*, 07/04/1936.

¹⁴⁶ Van Duinkerken benadrukt vooral Donkersloots jeugdigheid: ‘De benoeming van den dichter N.A. Donkersloot tot hoogleeraar aan de Gemeentelijke Universiteit te Amsterdam, werd in verscheidene organen der jongere letterkunde toegejuicht, omdat hierdoor een trouw vertegenwoordiger van de na-oorlogse generatie in ons land de gelegenheid kreeg, het nieuwer inzicht in het wezen en de ontwikkeling van de poëzie op een wetenschappelijke wijze te verantwoorden voor een gehoor, waaronder de dichter, zoo niet zijn beste dan toch zijn meest ontvankelijkste publiek vindt, nl. de jeugd.’

¹⁴⁷ Van Duinkerken in *De Tijd*, 07/04/1936.

met elkaar zijn verbonden.¹⁴⁸ Zelfs de romantische dichter die zich afzijdig van de maatschappij opstelt en de meest individuele lyriek schrijft, veronderstelt uiteindelijk een lezer, stelt Donkersloot. De dichter vraagt met zijn publicatie om 'gehoor', om 'publiek', om 'aandacht', alle kunst is uiteindelijk 'uit-ting'.¹⁴⁹ Aan het dichten ligt dus een sociaal beginsel ten grondslag, stelt Donkersloot, het uitgeven van een literair werk is een 'sociale daad'.¹⁵⁰

Onder 'dichten' verstaat Donkersloot overigens alle vormen van 'bijzonder en geïntensiveerd taalgebruik' waarin de 'verbeelding' een rol speelt en waarvan het doel 'scheppend' is.¹⁵¹ De term 'letterkundige' benadrukt volgens hem, net als het begrip 'schrijver', dit verbeeldingselement te weinig.¹⁵² En dat terwijl het verbeeldingselement van essentieel belang is, aldus Donkersloot, want juist in het verbeeldingselement ligt de belangrijke maatschappelijke taak van de dichter besloten. In de eerste plaats omdat de dichter dankzij zijn persoonlijke verbeelding in staat is het individuele en het gemeenschappelijke (de staat, het volk of de cultuurgemeenschap) met elkaar te verbinden. In de woorden van Donkersloot: 'De verbeelding geeft aan de lotgevallen van mensch en volk gestalte en zin.'¹⁵³ Daarnaast geeft de persoonlijke verbeelding de dichter een bijzondere vrijheid, want dankzij zijn bijzonder gave hij kan op volstrekt eigen wijze te werk gaan. Hierdoor is de dichter 'door zijn wezen als het ware voorbestemd tot bestrijding van het gangbare en gevestigde'.¹⁵⁴ De ware dichter is niet alleen een instrument van 'verhoogde receptiviteit'¹⁵⁵, hij opereert ook onafhankelijk van machthebbers en staatsideologieën. De dichter representeert aldus 'het onafhankelijkst en onberekenbaarst geestelijk element in de te ordenen gemeenschap'.¹⁵⁶

Op verschillende momenten in zijn betoog spreekt Donkersloot zich uit tegen ontwikkelingen die de dichterlijke vrijheid indammen.¹⁵⁷ Donkersloot refereert bijvoorbeeld expliciet aan de huidige situatie in Rusland en Duitsland waar 'nieuwe staatshorige kunstvormen' in opkomst zijn. Door de dichtkunst een 'onpersoonlijk a priori'¹⁵⁸ (of ook wel 'collectief a priori'¹⁵⁹) te stellen wordt 'de geestelijke ontdek-

148 Donkersloot 1936: 10. Kort en bondig stelt Donkersloot: 'Alle dichtkunst veronderstelt gemeenschap.'

149 Donkersloot 1936: 9.

150 Donkersloot 1936: 9.

151 Donkersloot 1936: 3-4.

152 Donkersloot 1936: 3. De term 'dichter' komt volgens Donkersloot het dichtst in de buurt van 'de ideale betekenis van den taalkunstenaar'. Hier speelt ongetwijfeld ook mee dat de autoriteit van de dichter nog altijd hoger was dan die van de romanschrijver of essayist.

153 Donkersloot 1936: 14. De uitweiding over de maatschappelijke rol van de dichter geeft ook direct de richting aan voor het literatuuronderzoek, die (met Shelley, voegt Donkersloot toe) in de dichtkunst 'de essentiële historie van een volk en een tijd' tracht te ontwaren. Donkersloot 1936: 15.

154 Donkersloot 1936: 20.

155 Donkersloot 1936: 11.

156 Donkersloot 1936: 11.

157 Zie ook zijn publicatie *De vrijheid van den dichter en de dichterlijke vrijheid* (1946).

158 Donkersloot 1936: 4.

159 Donkersloot 1936: 24.

kingsreis van de kunstenaar' gehinderd. Dit is uiterst kwalijk omdat het kunstwerk uiteindelijk naar waarheid streeft (zo zagen we ook al in §4.1.1. 'Elk kunstwerk is een poging naar waarheid'). Het verhinderen van de geestelijke ontdekkingsreis van de kunstenaar – door 'de doeleinden van het dichterschap met die van den staat' te vereenzelvigen – is in de ogen van Donkersloot dus tevens een beknotting van de zoektocht naar de waarheid. Opvallend is dat 'zuivere kunst' op dit punt door Donkersloot gelijkgeschakeld wordt aan 'zuivere wetenschap'. Beide activiteiten hebben een 'grootte zedelijke waarde' door de 'volstreckte waarheidszin die er aan eigen is', waarbij de kunst een vorm van persoonlijke waarheid belichaamt, gekenmerkt door een 'uiterste fijnheid en exactheid'.¹⁶⁰

Dat Donkersloot zich juist in zijn oratie opwerpt als verdediger van de dichtkunst en de ruimte van de vrije verbeelding hangt direct samen met de wijze waarop hij zijn rol als hoogleraar begrijpt. Al in de eerste zin van zijn rede blijkt Donkersloot de functie van de hoogleraar Letterkunde te zien als een bij uitstek bemiddelende functie, die in dienst staat van de dichtkunst: 'Dichten – laat dit het eerste woord zijn bij de aanvaarding eener taak, die, bemiddeld als zij is, slechts bij de gratie van het dichterschap gedacht kan worden.'¹⁶¹ De hoogleraar letterkunde is een bemiddelaar tussen het volk en haar cultuur, tussen publiek en literatuur, 'tusschen dichtkunst en gemeenschap'.¹⁶² De hoogleraar vervult dus niet alleen een wetenschappelijke maar ook een uitgesproken sociale taak: 'De onderzoekingen van den wetenschappelijken bemiddelaar, die anderen tot de studie der litteratuur heeft in te leiden, beoogen een band te bewerkstelligen en te versterken'.¹⁶³

Wanneer die band op een bepaald moment wordt bedreigd, hoeft het niet te verbazen dat de wetenschappelijke bemiddelaar in actie komt. Naast de genoemde politieke ontwikkelingen die de artistieke vrijheid aan banden dreigen te leggen, zijn er namelijk ook sociaal-culturele ontwikkelingen die er voor zorgen dat er een grotere kloof wordt gevoeld tussen het volk en zijn dichters. Deze kloof zou een gevolg zijn van een cultuurvermindering (door Donkersloot ook wel een 'getalsvermeerdering der stijl- en traditielooze' genoemd) die wordt veroorzaakt door de opkomst van 'het negentiende eeuwse industrieproletariaat' en 'de vreugdeloze massa'.¹⁶⁴

160 Donkersloot 1936: 15. Het 'beginsel der waarheid' dat aan de dichtkunst ten grondslag ligt, relateert Donkersloot aan de dichters A. Roland Holst, Albert Verwey en Stefan George. Laatstgenoemde wordt door Donkersloot instemmend geciteerd: 'In der Dichtung eines Volkes enthüllen sich seine letzten Schickstale'.

161 Donkersloot 1936: 3.

162 Donkersloot 1936: 27.

163 Donkersloot 1936: 4.

164 Donkersloot 1936: 12. In de wijze waarop Donkersloot hier de vermeende cultuurvermindering uitlegt valt een echo van Spengler te horen, die hij even later ook aanhaalt. Ook valt de overeenkomst op met het betoog *De opstand der horden/ De opkomst van de massamens* (1930) van Ortega i Gasset.

Hiermee sluit Donkersloot aan bij een algemeen gevoel in het interbellum, namelijk het gevoel van achteruitgang en verval zoals ook in §4.2 werd aangekaart in relatie tot de academische discussie over het pijl van de huidige studenten. In dit licht bezien zou Donkersloots pleidooi voor de vrije ruimte van de kunsten ook begrepen kunnen worden als een bijdrage aan de roep om een sterke intellectuele gemeenschap. In hun streven naar onafhankelijkheid en rebellie tegen iedere a priori zijn kunstenaars en wetenschappers volgens Donkersloot verenigd. Er is dus geen sprake van een onderscheid, eerder van een samenwerking. Door te wijzen op de verschillende actuele ontwikkelingen die de dichtkunst in het nauw drijven, onderstreept Donkersloot bovendien subtiel het belang van de wetenschapper als cultuurbemiddelaar.

Het is duidelijk hoe de (dicht)kunst via de verbeelding een persoonlijke waarheid zichtbaar kan maken, maar hoe komt de wetenschappelijke onderzoeker van literatuur tot 'waarheid'? Uit de oratie blijkt hoe Donkersloot nog zoekt naar een benadering die aan de ene kant 'wetenschappelijk verantwoord' is en aan de andere kant recht doet aan de 'grilligheid' van het literaire kunstwerk. Verschillende literatuurbenaderingen passeren de revue. Zo gaat hij in op benaderingen geïnspireerd op Taine die het literaire werk willen begrijpen aan de hand van empirisch waarneembare 'invloedsfactoren' zoals 'bloed en bodem' (literatuur begrepen vanuit nationalistisch kader) of 'klasse en economie' (literatuur begrepen vanuit historisch-materialistisch kader). Ook verwijst Donkersloot naar Sainte Beuve die de letterkunde begrijpt vanuit de auteursbiografie. Hoewel deze benaderingen volgens Donkersloot allemaal vruchtbare kennis opleveren over de dichterspraktijk, moet hij uiteindelijk toch concluderen dat zij geen zaligmakende methode bieden om de complexiteit van het werk te begrijpen. Benaderingen die zich richten op één aspect zijn volgens Donkersloot 'aprioristisch en simplistisch' en 'determineren het genie'. Zij versterken alleen maar het besef dat wij, als onderzoekers

de inspiratie toch niet van haar geheimzinnigheid vermogen te ontdoen, het genie niet in factoren ontbinden kunnen. Een onbekende bindstof blijft het geheim ook deze alchemie. Wij herinneren ons in dit verband dien Nederlandsche versregel, curieuse combinatie van een wijsgeerige en een poetische formule: Alles is niet de som van alle dingen afzonderlijk.¹⁶⁵

Om tot een bevredigend resultaat te komen moet de wetenschapper uiteraard kennis nemen van de mogelijke verklaringsmodellen, maar hij mag niet één 'vooropgestelde verklaringsmethode' tot richtsnoer van het onderzoek maken. Door subtiel te wijzen op de dubbelzijdige status van het aangehaalde citaat (een 'wijsgeerige en poetische formule') wordt onderstreept hoe de blik van de onderzoeker

¹⁶⁵ Donkersloot 1936: 7.

altijd open moet blijven staan voor meerdere benaderingen. Donkersloot onderstreept dit ideaal overigens ook door in zijn oratie af te wisselen tussen een romantische, aan de literatuur ontleende terminologie (denk aan termen als ‘verbeelding’, ‘scheppend vermogen’, ‘genie’, ‘inspiratie’, ‘individualisme’, ‘geheimzinnigheid’, ‘oorspronkelijkheid’, ‘zuiverheid’) en een meer wetenschappelijke terminologie (termen als ‘objectief’, ‘invloedsfactoren’, ‘bindstof/alchemie’, ‘causaal verband’, ‘oorzaak en gevolg’, ‘economische noodzakelijkheid’, ‘empirisch’, ‘verklaring’). Zo wordt in vorm en inhoud een ideale literatuurwetenschapper beschreven die wel erg dicht in de buurt komt van Donkersloot zelf, een literatuuronderzoeker die zich continu aanpast aan zijn bijzondere onderzoeksobject en die dientengevolge steeds een ander samengesteld palet van methoden en benaderingswijzen hanteert, want:

De voornaamste voorwaarde voor alle wetenschap – de nauwgezetste vorm van kendraal en waarheidszin – is het besef dat elk verschijnsel, elk probleem verscheidene aspecten heeft en dat alle mogelijkheden en kenmerken zonder eenige vooropstelling nagegaan en in aanmerking genomen moeten worden.¹⁶⁶

Deze beschrijving van de wetenschapper die niet vooringenomen mag zijn en die zich niet mag laten leiden door apriori-gedachten komt niet alleen in de buurt van Donkersloots beschrijving van de dichter of kunstenaar, zij roept ook direct de onpersoonlijke, onbevooroordeelde criticus in gedachten waarover Donker in *Fausten en faunen* schreef. Er lijkt hier met andere woorden een grote continuïteit te zijn tussen de opvattingen van de criticus Donker en de hoogleraar Donkersloot. In dit opzicht is het opvallend dat Donkersloot de werkzaamheden van de criticus ongenoemd laat. Net als in de oratie van Verwey worden kunstenaar en wetenschapper met elkaar in verband gebracht, maar blijft de criticus onbehandeld.

In de oratie springt deze onderbelichting des te meer in het oog omdat er volgens Donkersloot wel een plaats is voor het ‘oordeel’ binnen het wetenschappelijk onderzoek. Zo valt in een bijzin te lezen dat ‘het oordeel’ pas vrij kan komen wanneer de wetenschappelijk onderzoeker daadwerkelijk zonder vooropstellingen te werk gaat.¹⁶⁷ Dit lijkt paradoxaal: enerzijds is een onbevooroordeelde houding nodig om tot wetenschappelijk verantwoord onderzoek te komen, anderzijds is die houding ook een voorwaarde om tot een oordeel over literatuur te komen. Ook blijkt in een verwijzing naar de oratie van Van Eyck, een jaar eerder gehouden aan de Leidse universiteit, dat ‘de middelen en vermogens’ van de kritiek een rol spelen in het uitvoeren van de bemiddelende taak. Na het vaststellen van zijn professorale taak als het ‘bewerkstelligen van de band’ tussen gemeenschap en dichtkunst, stelt Donkersloot namelijk:

¹⁶⁶ Donkersloot 1936: 8.

¹⁶⁷ Donkersloot 1936: 8.

Mijn ambtgenoot Van Eyck heeft bij zijn intreerede in Leiden uiteengezet op welke wijze en in welke samenhang de middelen en vermogens van de objectieve en subjectieve kritiek daarbij ingespannen dienen te worden.¹⁶⁸

Uit deze passage wordt duidelijk dat de 'kritiek' een belangrijke rol speelt in het uitvoeren van de wetenschappelijke taak, maar wat die kritiek (objectief dan wel subjectief) inhoudt blijft onbehandeld, er wordt slechts verwezen naar Van Eycks oratie *Kritisch onderzoek en verbeelding* (1935). We zouden hier uit kunnen afleiden dat het onderscheid bekend werd verondersteld bij de toehoorders, maar het kan er ook op wijzen dat Donkersloot het onderwerp liever niet te veel aandacht wilde geven.

Een blik op de oratie van Van Eyck maakt in ieder geval meteen duidelijk dat 'de middelen en vermogens van de objectieve en subjectieve kritiek' helemaal niet zo helder zijn als wel in deze verwijzing wordt gesuggereerd. Van Eyck gaat in zijn rede uitgebreid in op het aandeel van de letterkundige kritiek in zijn leeropdracht, dat hij allereerst een zeer grote waarde toekent door te stellen dat met de benoeming van zijn voorganger Verwey 'stilzwijgend de letterkundige kritiek voor de literatuurgeschiedenis' was geplaatst.¹⁶⁹ Met letterkundige kritiek verwijst Van Eyck naar de esthetische kritiek die tracht 'het kunstwerk zo volledig en zo zuiver mogelijk te kennen'.¹⁷⁰ Deze 'bredere, diepere, betekenisrijkere kritiek' stelt Van Eyck boven de historische benadering, maar ook boven de al te 'subjectieve' kritiek. Met dat laatste lijkt hij het al te snel gevelde oordeel te bedoelen, een oppervlakkig oordeel waarbij de 'subjectieve bevangenheid van de lezer' nog te zeer meespeelt en waar geen 'kritisch onderzoek' aan ten grondslag ligt.¹⁷¹ De diepere, betekenisvollere kritiek wordt door Van Eyck – met een beroep op onder andere Spinoza – als onderdeel van de wetenschap gepresenteerd. Zij vormt namelijk het middel tot voltooiing of vervolmaking van het wetenschappelijk onderzoek. Vervolgens lijken de begrippen kritiek en verbeelding door elkaar te gaan lopen wanneer het kritisch onderzoek door Van Eyck wordt gepresenteerd als de noodzakelijk handeling om de verbeelding in het onderzoek te laten werken.

Het is hier niet de plek om Van Eycks betoog te ontrafelen. Waar het om gaat is te laten zien dat zich achter de korte verwijzing in Donkersloots oratie naar de 'middelen en vermogens van de objectieve en subjectieve kritiek' een heel kluwen aan begrippen schuilt. Van Eyck heeft het over esthetische kritiek, letterkundige kritiek, een bredere, diepere, betekenisrijkere kritiek, subjectieve kritiek (maar niet over een objectieve kritiek!) en over kritisch onderzoek. Met betrekking tot dat

168 Donkersloot 1936: 4. Donkersloot was in de jaren '50 en '60 bezorger van het verzameld werk van Van Eyck.

169 Van Eyck: 288. Precies dezelfde formulering vinden we in Liauw & Van de Zande (1996).

170 Van Eyck 1935: 288.

171 Van Eyck 1935: 299, 301.

laatste lijkt hij soms te verwijzen naar de traditionele tekstkritiek, ondermeer wanneer hij stelt dat het kritisch onderzoek 'het vaststellen van de betekenis van woorden' behelst. Op een ander moment lijkt het te gaan om een meer hermeneutische kritiek, bijvoorbeeld wanneer het gaat om het doorvoelen van het kunstwerk. Gezien deze begrippenrijkdom is het ironisch dat Van Eyck zijn oratie afsluit met de constatering dat op het gebied van de literatuurstudie 'een verbijsterende onklarheid en onvastheid van terminologie' heerst. Deze onklarheid is volgens hem 'op zich zelf al voldoende (...) om veel van de letterkundige kritiek en van de literatuurgeschiedenis tot een onwetenschappelijk bedrijf te maken'.¹⁷² Deze constatering valt te plaatsen in het licht van het heersende pluralisme binnen de literatuurstudie en lijkt een pregnant probleem van die situatie aan te wijzen, namelijk het ontbreken van een heldere terminologie. Hier wordt in de volgende paragraaf verder bij stilgestaan.

4.4 Voorbij de esthetische kritiek – 'kritiek' en 'wetenschap' bij Donkersloot tot en met 1945

4.4.1 Het proefschrift van een literator –

De episode van de vernieuwing onze poëzie (1890-1894) (1929)

Zoals in de vorige paragraaf duidelijk werd, was Donkersloot op het gebied van de wetenschap niet meer dan beloftevol op het moment van zijn benoeming. Welbeschouwd was Donkersloots enige echte academische wapenfeit zijn proefschrift uit 1929, dat met een cum laude was beloond, maar verder niet werd gevolgd door academische artikelen. Zijn publieke activiteiten en liberale houding bleken in de benoemingsprocedure zwaar te wegen. Daarnaast bleek ook zijn ervaring met letterkundig onderwijs te hebben meegewogen. Op het moment van zijn benoeming was Donkersloot niet alleen criticus en dichter, de aspecten waarnaar de meeste aandacht uitging, maar ook docent. Zoals al in Hoofdstuk 2 vermeld, bleek sinds het ontstaan van de letterkundige discipline de stap van lyceum of gymnasium naar universiteit zeer gebruikelijk. Het kenmerkt de academische carrière van vele hoogleraren nog tot vlak na de Tweede Wereldoorlog.¹⁷³

Met de benoeming van Donkersloot volgde de Universiteit van Amsterdam het 'Leidse model'. Zo suggereert niet alleen Knegtmans (2007) maar ook Laan in *Van hof tot overheid* (2015) wanneer hij meldt dat hoogleraren als Donkersloot en August

¹⁷² Van Eyck 1935: 303-304. Alsof deze kritische noot op hemzelf niet van toepassing is, sluit hij zijn oratie af met een opstapeling van metaforen.

¹⁷³ Het roept de vraag op hoe de laag van privatdocenten functioneert tussen middelbaar onderwijs en universiteit. Met betrekking tot de Nederlandse letterkunde is hier nog weinig onderzoek naar verricht.

Vermeylen (Gent, Brussel) veel gemeen hadden met hun Leidse collega's: 'Beiden waren behalve hoogleraar ook schrijver en speelden een belangrijke rol in de literatuur, in het bijzonder als oprichter en redacteur van tijdschriften, onder andere *Critisch Bulletin* en *Van nu en straks*.'¹⁷⁴ Laan wijst echter ook op een belangrijk verschil. Donkersloot en Vermeylen waren namelijk als neerlandicus opgeleid. Desondanks lieten zij zich, volgens Laan, in hun proefschriften ook als literator gelden. Dit maakt het proefschrift van Donkersloot met het oog op de vraag naar de verhouding tussen de academische en publieke literatuurbeschouwing een interessante publicatie. In het proefschrift interfereren de academische en literair-kritische rollen van Donkersloot op zowel formeel als inhoudelijk niveau. De vraag rijst of het proefschrift, dat ten slotte met een cum laude werd gewaardeerd, een wetenschappelijke standaard belichaamt (was het een logische uitkomst van het dominante historisch-hermeneutische paradigma?) of dat het hier om een uitzondering gaat. Wat kunnen we met andere woorden te weten komen over de verhouding tussen de academische en publieke literatuurbeschouwing als we Donkersloots proefschrift nader bekijken?

Allereerst wordt direct duidelijk dat Donkersloot met zijn werk niet alleen de academische gemeenschap wilde aanspreken. Behalve als proefschrift onder de naam N.A. Donkersloot, verscheen de studie namelijk ook als een boek voor het bredere publiek onder de naam Antonie Donker bij uitgeverij De Gemeenschap, de op katholieke leest geschoeide uitgeverij van Albert Kuyle.¹⁷⁵ In de publiksuitgave zijn alle paratekstuele verwijzingen verwijderd die er op wijzen dat het om een proefschrift gaat. Alleen het binnenwerk levert een indicatie dat het hier een studie betreft met wetenschappelijke pretenties. Het binnenwerk is identiek aan de academische proeve en bevat dus ook de daarin opgenomen voetnoten en verklarende aantekeningen. Het lijkt er op dat de uitgever slechts de omslag en titelpagina heeft aangepast en het dankwoord heeft verwijderd.¹⁷⁶ Uit dat korte dankwoord blijkt overigens ook dat Donkersloot zijn werk als meer dan een academische verhandeling zag, zo schrijft hij dat het hier gaat om een 'beschouwend werk', een 'verhandeling' die 'niet slechts in academische zin een proefschrift' is.¹⁷⁷ Bedoelde hij dat het misschien ook een persoonlijke proeve was? Of misschien een literair-kritische proeve?

Het korte dankwoord maakt nog een ander opmerkelijk feit zichtbaar dat van belang is. Het proefschrift was namelijk de eerste academische studie over de Beweging van Tachtig en in het dankwoord richt Donkersloot expliciet het woord tot 'Prof. Albert Verwey en Willem Kloos', die hij dankt voor hun 'welwillend

174 Laan 2015: 208.

175 Zie Van de Haterd (2008) en Sanders (2002) voor meer info over De Gemeenschap.

176 In zijn 'In memoriam prof. dr. N.A. Donkersloot' vermeldt Fens dat Donkersloot het boek geheel had willen herzien voor een publiksuitgave. Fens in *De Tijd/Maasbode*, 29/12/1966.

177 Donkersloot 1929: 6.

gegeven inlichtingen.¹⁷⁸ Met de keuze voor de behandeling van het werk van Tachtig had Donkersloot voor een uiterst controversieel onderwerp gekozen. Immers, sommige schrijvers van wie het werk werd geanalyseerd, leefden nog en konden terugspreken.¹⁷⁹ Blijkbaar zijn zij door Donkersloot ook nadrukkelijk geraadpleegd voor zijn onderzoek. Het proefschrift representeert aldus een belangwekkend moment in de geschiedenis van de letterkundige neerlandistiek, te weten, het moment waarop het werk van nog levende auteurs tot object van wetenschappelijk onderzoek wordt. De vraag die in deze paragraaf dus ook aan bod dient te komen is hoe Donkersloots vakgenoten oordeelden over deze verregaande vermenging van het literaire en wetenschappelijke domein?

In *De episode van de vernieuwing onzer poëzie* zoekt Donkersloot een antwoord op de vraag wat precies de vernieuwing was die de Beweging van Tachtig de Nederlandse literatuur had gebracht. Een antwoord wordt gezocht in de vergelijking van Tachtig met romantische stromingen die zich in Europa hadden gemanifesteerd tussen 1800 en 1830. Hoewel Donkersloot onderkent dat een etiket als 'Romantiek' een constructie achteraf is (een 'werkhypothese', want er heeft feitelijk 'nooit een romantiek als zodanig bestaan'¹⁸⁰), vermoedt hij een duidelijke gemeenschappelijke 'romantische mentaliteit' bij de Engelse, Franse en Duitse romantici en de Nederlandse *De Nieuwe Gids*'ers (zoals hij de Tachtigers bij voorkeur aanduidt). De vernieuwing die *De Nieuwe Gids* bracht, ligt volgens hem in de introductie van de romantische mentaliteit in de Nederlandse literatuur. Deze hypothese wil Donkersloot in zijn studie toetsen aan de hand van de opkomst, bloei en ondergang van het tijdschrift en het werk van vijf van zijn belangrijkste medewerkers, achtereenvolgens Jacques Perk, Willem Kloos, Albert Verwey, Frederik van Eeden en Herman Gorter. Het werk van deze schrijvers wordt in afzonderlijke hoofdstukken behandeld. De studie heeft geen laatste, synthetiserend hoofdstuk; het hoofdstuk over Gorter sluit de studie af.

In het eerste, inleidende hoofdstuk 'Romantiek', stelt Donkersloot een zevental kenmerken vast van de 'romantische mentaliteit' zoals deze zijn af te leiden uit de geschriften van schrijvers die als romantisch staan geboekstaafd.¹⁸¹ Het gaat om de

178 Donkersloot 1929: 6. Volgens Custers was dit niet 'de eerste studie over de Beweging van Tachtig, maar wel het eerste boek over deze periode dat tevens als proefschrift werd geschreven'. Custers 1995: 453. Ook Van Duinkerken stelt dat Donkersloots proefschrift 'de eerste academische terreinverkenning naar de geschiedenis van de Tachtiger Beweging' was. Van Duinkerken in *De Tijd/De Maasbode*, 08/09/1962.

179 In het artikel 'De promotie van N.A. Donkersloot en de huldiging van Anthonie Donker' in *Het Vaderland*, wordt kort genoemd hoe 'moeilijk' deze onderneming was: 'Zoo zou dus ook over levende personen geschreven moeten worden, iets wat moeilijk is en dan ook door Jonckbloet en Kalff werd nagelaten.' Bericht in *Het Vaderland*, 13/07/1929.

180 Donkersloot 1929: 9.

181 Het wordt niet geheel duidelijk waar Donkersloot deze lijst 'romantische' auteurs vandaan haalt. In zijn aantekeningen bij dit hoofdstuk verwijst hij naar de primaire teksten van deze auteurs. De

gebroeders Schlegel (Friedrich Schlegel was volgens Donkersloot de eerste die de term romantiek definieerde), Goethe, De Staël, Heine, Hugo, Byron en Shelley.¹⁸² De romantische mentaliteit had volgens Donkersloot als 'grondtrek' een onvoldaanheid met de werkelijkheid die enerzijds leidde tot een vlucht in droom en verbeelding en anderzijds tot een 'geprononceerd individualistisch standpunt'.¹⁸³ Met dit laatste doelt Donkersloot op de grote drang naar vrijheid, een 'geluksverlangen dat zich een andere wereld verbeeldt buiten het nuchtere, huidige direct gegevene'.¹⁸⁴ Met instemming haalt Donkersloot in dit eerste hoofdstuk Oswald Spengler aan die in *Der Untergang des Abendlandes* (1918) had betoogd dat de romantiek 'een wezenlijk kenmerk is van de westerse cultuur' (de door Spengler genoemde 'Avondlandsche cultuur').¹⁸⁵ Ondanks een kritische noot waarin de algemene geldigheid van Spenglers tegenstelling tussen een dynamische (avondlandse, dionysische) cultuur en een statische (antieke, apollinische) cultuur wordt betwist, acht Donkersloot Spenglers zienswijze toch uiterst bruikbaar voor zijn onderzoek.¹⁸⁶ Door de romantiek als wezenlijk kenmerk van de westerse cultuur te zien, wordt het voor Donkersloot niet alleen mogelijk om de 'nieuwe' Nederlandse literatuur als 'een eenheid' te beschouwen, maar ook om de Nederlandse literatuur als onderdeel van een grotere internationale eenheid, namelijk de romantische mentaliteit, te zien.

Deze nadruk op 'eenheid' is typerend, want het gehele proefschrift getuigt van de wens niet alleen de beweging van *De Nieuwe Gids* als een organisch fenomeen te zien, maar de gehele ontwikkeling van de literatuur (de Nederlandse én de Westerse), als een doorgaande beweging te begrijpen. Spenglers opvatting dat elke cultuur de fasen van groei, bloei en verval doormaakt, klinkt door in Donkersloots behandeling van de 'wording', 'werking' en 'ontbinding' van *De Nieuwe Gids*. De idee van de doorgaande beweging wordt in de auteurs-hoofdstukken verder

studies die hij daarnaast raadpleegt zijn, in volgorde van verwijzen: Courthope *History of English poetry* (1895-1909), Lasserre *Le romantisme française* (1907), Lanson *Histoire de littérature française* (1895), Coenen *Studiën van de Tachtiger beweging* (1924), Verwey *Het leven van Potgieter* (1903), Brandes *Hauptströmungen der Literatur des neunzehnten Jahrhunderts* (1872-1874), Musset *Poésies nouvelles* (1850). Oosterholt wijst er op dat Verwey pas in *Het leven van Potgieter* een definitie geeft van romantiek. Oosterholt 2005: 89. Donkersloots studie lijkt binnen een bredere tendens te passen die Van den Berg signaleert in de jaren '20 en '30 waarin verschillende comparatistische studies de betekenisontwikkeling van de term 'romantiek' nagaan om tot een heldere omschrijving van de term te komen. Van den Berg 1973: 4.

182 Donkersloot 1929: 10.

183 Donkersloot 1929: 11-12.

184 Donkersloot 1929: 11-12.

185 Donkersloot 1929: 19. In tegenstelling tot de antieke cultuur is de Avondlandsche cultuur dynamisch – 'faustisch' in plaats van 'apollinisch' – gericht op 'karakter, oneindige ruimte en tijd' (in plaats van de apollinische gerichtheid op 'het lichaam, de nabijheid, het ogenblik'. Thys (1973) merkt op dat Gerard Brom in *Hollandse schilders en schrijvers in de vorige eeuw* (1927) de begrippen 'apollinisch' en 'dionysisch' eveneens gebruikt met betrekking tot de Beweging van Tachtig.

186 Donkersloot vraagt zich af of deze tegenstelling niet, net als de term romantiek, als 'werkhypothese' beschouwd dient te worden.

doorgevoerd wanneer iedere schrijver een duidelijke rol in het ontwikkelingsproces krijgt toegekend. Zo is Perk de onvolprezen voorloper, een ‘faun’ die de nieuwe literatuur inleidt, een overgangsfiguur tussen de oude en de nieuwe literatuur.¹⁸⁷ Kloos is ‘middelpunt’ en ‘ziel’ van de beweging, de onbetwiste leider, en Verwey – van alle tachtigers ‘het meest historisch geschoold’¹⁸⁸ – is de ‘baanbrekende criticus’. Van Eeden wordt beschreven als de ‘uitverkorene’, die door het publiek wordt omarmd en die de nieuwe literatuur echt naar buiten brengt. Gorter, tenslotte, belichaamt het hoogtepunt van Tachtig, zijn *Verzen* (1890) zijn de kroon op de vernieuwing. Daarmee ‘was in Holland een nieuwe poëzie gewekt’.¹⁸⁹ Na Gorters *Verzen* treedt het verval in en zorgen onderlinge conflicten voor een snelle neergang van *De Nieuwe Gids*. Het beeld van een organische eenheid wordt in de auteurshoofdstukken onderstreept door de aandacht die in ieder hoofdstuk uitgaat naar ‘invloedsfactoren’, waarmee de invloed van voorgangers op het werk van de behandelde auteur wordt bedoeld. In deze toevoeging valt niet alleen Donkersloots voorkeur voor het schetsen van een totaalbeeld te herkennen, maar ook zijn respect voor de traditie (zie §4.1.1).

Hoewel Donkersloots studie onmiskenbaar de tekenen vertoont van een academische studie – formeel met name zichtbaar in de aanwezigheid van voetnoten en inhoudelijk in de ambitie een grote synthese te geven – blijkt de tekst stilistisch uiteen te vallen in een meer academisch en een meer essayistisch, literair-kritisch deel. Waar Donkersloot in het eerste hoofdstuk over de Romantiek nog blijkt geeft van wetenschappelijke distantie (bijvoorbeeld in de benadering van de romantiek als ‘werkhypothese’ en de kritische noot bij de algemene geldigheid van Spenglers tegenstelling tussen een antieke en moderne, romantische cultuur), daar treedt in de hoofdstukken die volgen de stem van de criticus Donker naar de voorgrond. Met name in de behandeling van de literaire tijdschriften en oeuvres valt een uitgesproken normatieve houding op.

Voor het literaire klimaat in de periode 1870-1880 heeft Donkersloot bijvoorbeeld geen goed woord over. Dit zijn jaren van ‘saaigheid’ en ‘verslapping’. Alsof hij er zelf bij aanwezig is, stelt hij: ‘Het is tot stikkens benauwd en bedompt’.¹⁹⁰ In deze verlammeende periode is het tijdschrift *De Gids* langzaam verworpen tot een ‘allemandsvriend’, een ‘zachte heemeester’, die zich enkel richt op het waarderen bespreken van literatuur.¹⁹¹ Over de besprekingen die in *De Gids* verschenen, schrijft Donkersloot: ‘Het gedicht en de eigen sfeer komen er weinig op aan, maar de verdienste wordt gezocht en nota bene gevonden in het dichtelijke onderwerp

187 Die oudere literatuur betreft de ‘letteroefeningen’ van *De Gids*. Aan deze beeldvorming zal ook Gomperts in zijn oratie refereren, zie §5.3.1.

188 Donkersloot 1929: 129.

189 Donkersloot 1929: 163.

190 Donkersloot 1929: 27.

191 Donkersloot 1929: 28.

zelf, in zijn algemeenheid. Men ziet de stof voor de poëzie aan.¹⁹² Na deze uiterst negatieve presentatie van *De Gids* is Donkersloots beschrijving van *De Nieuwe Gids* ronduit jubelend:

De Nieuwe Gids was dus werkelijk een phenomeen van durf en jong talent. Geestdrift, een ongemeene artisticeit, en vurig schoonheidsverlangen en een mateloze afkeer van al het dorre, verbruikte en onechte verbonden deze jonge kunstenaars.¹⁹³

Donkersloot dicht het tijdschrift enorme revitaliserende krachten toe wanneer hij stelt dat het 'de redding van de kunst in ons land' betekende.¹⁹⁴ De vernieuwing die de *De Nieuwe Gids* bracht, kwam volgens hem voort uit een omarming van het 'pure, straffe kunstenaarschap', door het vooropstellen van 'schoonheid en waarheid' in plaats van 'stichting en verheffing'.¹⁹⁵

Toch is Donkersloot niet alleen lyrisch en waarderend over de nieuwe mentaliteit van *De Nieuwe Gids*'ers. Hij is met name zeer kritisch op de 'zelfverheffing' van de, op het individu gerichte, romantische dichter:

In de poëzie der tachtigers dreigde op den duur echter deze dichtersverheerlijking de zuivere schoonheidsdienst (...) te verdringen. De schoonheidsschepper is soms in hun oogen belangrijker dan de schoonheid zelf, en telkens zien wij hen met zichzelf bezig, zij slaan zich gade in hun verzen, ijdel en om hun eigen kunstenaarschap verrukt, zij roemen hun heerlijkheid en buigen zich als Adonis verliefd over hun eigen dichterfiguur, zij verheerlijken hun dichterziel als een kostbaar paleis.¹⁹⁶

Van de 'trotse verheffing' en 'zelfvergoding' van de kunstenaar moet Donkersloot niets hebben, tenminste niet tot voorbij het punt waarop de dichtersfiguur (of de 'Ikheid' van de dichter) belangrijker wordt dan de 'schoonheidsdienst'.¹⁹⁷ Door het individualisme verliest de kunstenaar niet alleen de gemeenschap maar óók de schoonheid uit het oog, zo redeneert hij, en het is precies dit 'cultiveeren en cursiveeren van de eigen belangrijkheid' die de kunst op een dood spoor brengt.¹⁹⁸

192 Donkersloot 1929: 28. In deze typering vallen de opvattingen van Verwey te herkennen, die het literaire werk vooropstelde en in zijn colleges het dieper doordringen en de bijzonderheid van het werk boven het 'reeds overgeleverde' wenste te plaatsen, zie §3.3.2.

193 Donkersloot 1929: 33.

194 Donkersloot 1929: 36.

195 Donkersloot 1929: 35.

196 Donkersloot 1929: 37. Deze kritiek is overigens allerminst nieuw, vergelijk bijvoorbeeld de volgende reactie van Byvanck: 'De heeren toonen zelf zooveel bewondering voor hun streven, zwaaien zoo onvermoeid voor elkander het wierookvat, en maken voor hun papieren kinderen zoo gestadig reclame, dat het de spiegaten uitloopt. Waarlijk, op die wijze dwingt men het publiek de bewondering niet af'. In: 'De ontvangst van de *De Nieuwe Gids*'. Byvanck in *Het Vaderland*, 16/12/1885. Ook geciteerd door Maas 1984: 19.

197 Donkersloot 1929: 37.

198 Donkersloot 1929: 37.

Deze kritiek op de uitwerking van de romantische mentaliteit bij *De Nieuwe Gids*'ers wordt met name opgepakt en uitgebreid in het hoofdstuk over Albert Verwey. Hoewel Donkersloot is te spreken over Verweys verdiensten als criticus, volgt een uiterst negatieve bespreking van diens dichterspersoonlijkheid. Volgens Donkersloot is de romantische zelfverheffing in Verweys dichterschap verworpen tot een gekunstelde pose. Verwey is geen oprechte dichter maar een 'welbewust acteur', die zichzelf altijd in 'ere' houdt.¹⁹⁹ Donker duidt deze positionering aan met de Engelse term 'self-representation', dat hij als volgt beschrijft:

Hijzelf is van dat spel het middelpunt, speler en speelbal tegelijk. Dit is de poëzie van '80 in haar onvruchtbaarste vorm, het individualisme in den slechtsten zin van het woord (...) Dit dichten over het dichten (...) is (...) een l'art pour l'art-exces, een ijdel, kansloos spel, een kunst van bloedarme eigenliefde.²⁰⁰

Het 'voortdurend zichzelf bezig zien, het poseren met het eigen dichterschap' van Verwey maakt volgens Donkersloot een fataal onderscheid zichtbaar tussen 'den mensch' en 'den artist'. Dit onderscheid is terug te vinden in Donkersloots kritisch werk en publieke optreden. In het eerder genoemde interview met 's-Gravesande bijvoorbeeld, afgenomen in hetzelfde jaar als Donkersloots promotie, stelt Donkersloot de zelfverheffing van de kunstenaar expliciet aan de orde. Hij zegt geen boodschap te hebben aan de idee dat de 'dichter' een bijzonder 'mensch' (of 'ras') zou zijn.²⁰¹ De dichter is misschien gevoeliger dan veel andere mensen, maar dat is volgens Donkersloot geen reden de dichter op een troon te zetten. 'Een schrijver is een mensch (...) hij is niet van een andere soort, zijn geding is niet van een andere orde dan dat van talloze niet schrijvers'.²⁰² Daarom bestaat er volgens Donkersloot ook geen enkele reden waarom de dichter zich boven 'andere stervelingen' zou mogen plaatsen. In §4.1.2 zagen we dat Donkersloot dit aspect ook benadrukte in het dispuut met Greshoff, wanneer hij hem een verachting van het publiek verweet. Voor zowel de criticus als de dichter geldt dat hij zich niet boven zijn publiek moet willen plaatsen. Doet hij dat wel dan presenteert hij in wezen een betere versie van zichzelf en is hij niet langer oprecht. 'Self-representation', aldus Donkersloot, draagt zo het gevaar in zich de oorspronkelijkheid en eerlijkheid van de kunstenaar (dan wel criticus) aan te tasten.

199 Donkersloot 1929: 133.

200 Donkersloot 1929: 134.

201 's-Gravesande 1929: 198, zie ook voetnoot 36.

202 's-Gravesande 1929: 198. Zie ook de stellingname in *Ter zake* waarin Donker het schrijven van een kritiek 'het tweegevecht van twee mensen' noemt: 'De criticus zoekt rusteloos door de krioelende menigte van drukletters, door de doelhoven der volzinnen het leven, den mensch. Om dien levenden mensch is het hem te doen. De criticus brengt u dien mensch, maar buitendien zijn ontmoeting met dien mensch.' Donker 1932: 16.

Het zijn deze criteria die er toe leiden dat Kloos door Donkersloot uiteindelijk meer wordt gewaardeerd dan Verwey, niet alleen als dichter maar óók als criticus. Waar Verwey zichzelf altijd in ere houdt, toont Kloos zijn vernederingen.²⁰³ Dit maakt Kloos een 'mensch' en geen 'artist'. Daarmee lijkt Donkersloot in de bespreking van het werk van Kloos iedere historische distantie te hebben laten vallen. De termen die worden aangewend om Kloos' kritische praktijk aan het einde van de negentiende eeuw te beschrijven blijken dezelfde termen die Donkersloot gebruikt om zijn eigen kritische praktijk te beschrijven. Zo is Kloos' kritiek 'onbevangen' en 'onpartijdig', en getuigt het van een volledige subjectiviteit die er voor zorgt dat zijn kritiek 'bijna als objectief zou kunnen gelden'.²⁰⁴ We herkennen hier Donkersloots opvatting dat onbevangenheid een voorwaarde is voor een betrouwbare kritiek. In navolging van Kloos stelt Donkersloot bovendien dat de enige, bijna betrouwbare maatstaf voor de beoordeling van 'eener zo onzekere materie als kunst' de intuïtie van de kunstenaar is.²⁰⁵ Het zuivere kunstenaarschap wordt hier tevens een voorwaarde voor het beoordelen van literatuur.

In *De episode van de vernieuwing onzer poëzie* neemt Donkersloot Kloos' opvattingen over literaire kritiek over, of beschrijft deze althans op een wijze die overeenkomt met zijn eigen kritische opvattingen. Hij neemt daarin ook Kloos' kritiek op Verwey over. Daarentegen komt het beeld dat Donkersloot schetst van de ontwikkeling van Tachtig opvallend genoeg overeen met het beeld dat Verwey van de beweging heeft gegeven (zie Hoofdstuk 3). Deze frappante overeenkomst wordt ook opgemerkt door Custers in zijn studie *Dáár was de bron*. Custers stelt zelfs dat Donkersloots weergave van de ontwikkelingen 'identiek' is aan die van Verwey.²⁰⁶ Het enige verschil is volgens Custers dat Donkersloot liever over *De Nieuwe Gids*'ers spreekt, in plaats van over de Tachtigers of de Beweging van Tachtig. Door het beeld van Verwey over te nemen, heeft Donkersloot er mede voor gezorgd dat het beeld van Tachtig, zoals dat werd geschetst door een belangrijke vertegenwoordiger van die beweging, werd opgenomen in de academische literatuur. Gezien dit gegeven zou het misschien voor de hand liggen dat Donkersloot Verwey minder fel zou bekritisieren in zijn proefschrift, maar uitgerekend hem valt een venijnige ad hominem kritiek ten deel.

4.4.2 Partijdigheid en betrouwbaarheid – receptie van het proefschrift

Gezien de geuite kritiek lag het voor de hand dat Verwey, op dat moment prominent aanwezig in het publieke maatschappelijke en culturele debat, zou reageren op het proefschrift. Hij deed dat vanuit zijn hoedanigheid als hoogleraar door een recensie te schrijven die hij voor publicatie aanbood aan *De Nieuwe Taalgids*. Dit tijdschrift,

203 Donkersloot 1929: 37.

204 Donkersloot 1929: 102.

205 Donkersloot 1929: 102.

206 Custers 1996: 106.

opgericht in 1907 door C.G.N. De Vooy en J. Koopmans, had oorspronkelijk tot doel de band aan te halen tussen de wetenschap en het moedertaal- en letterkunde-onderwijs buiten de universiteit. Na de benoeming van De Vooy in 1915 in Utrecht verschoof het didactische aspect echter steeds meer naar de achtergrond en ging de aandacht meer uit naar de wetenschap.²⁰⁷ *De Nieuwe Taalgids* zou rond 1930 dus met goed recht een wetenschappelijk vaktijdschrift kunnen worden genoemd. Door zijn recensie aan *De Nieuwe Taalgids* aan te bieden wordt duidelijk dat Verwey een wetenschappelijke bespreking van het proefschrift beoogde. Dit spreekt ook uit de criteria die Verwey aanwendt in zijn bespreking.

Allereerst stelt Verwey vast wat ook hierboven al vastgesteld is, namelijk dat *De episode van de vernieuwing onzer poëzie* een tweeslachtig geschrift is. Het is niet alleen een proefschrift van N.A. Donkersloot, aldus Verwey, maar ook een 'strijdschrift' van de jonge dichter Antonie Donker. Uiteraard is Verwey enthousiast dat een representant van de jonge schrijversgeneratie aandacht besteedt aan de vernieuwing die Tachtig de Nederlandse literatuur bracht. De aandacht voor de continuïteit in de literatuur is, volgens Verwey, een grote verdienste van *De episode van de vernieuwing onzer poëzie*.²⁰⁸ Maar de visie die Donkersloot in zijn proefschrift presenteert op 'de ouderen' kan Verweys waardering veel minder wegdragen. Op dit punt gaat Verwey zich beroepen op wetenschappelijke criteria. Zo stelt hij dat de observaties 'onveranderlijk stellig' worden gebracht, maar zeer veel 'historische onjuistheden' bevatten.²⁰⁹ Ook meent hij dat het proefschrift weinig oorspronkelijk onderzoek bevat en wijst hij Donkersloot terecht dat deze niet zelf het materiaal is ingedoken om de feiten, die hij zo stellig reproduceert, te controleren. Het is 'een zeer grote fout', schrijft Verwey, dat van 'geen van de Tachtigers de ontwikkeling in werk en denkwijze wordt nagegaan', behalve van Jacques Perk, over wie al veel geschreven is.²¹⁰

Deze kritiek op het proefschrift koppelt Verwey vervolgens aan een kritiek op het 'strijdschrift'. Verwey stelt namelijk dat Donkersloots karakterisering en groeperingen van oude en nieuwe dichters niet is 'gegrond op werkelijkheid, maar op fictie'.²¹¹ In het proefschrift spreekt Donkersloot volgens Verwey niet namens zichzelf maar namens de groep jonge schrijvers rond *De Stem*, *De Vrije Bladen*, *De Gids* en de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde. Dit verklaart voor Verwey de berispelende toon en de morele bezwaren met betrekking tot het werk van de Tachtigers, die volgens hem met name zichtbaar wordt in de stellige bestrijding van de kunstenaars 'self-representation'. Deze kritische toon en houding passen

207 Bovendien was er ook steeds minder noodzaak voor. Nieuwe tijdschriften zoals *Levende talen* zagen het licht waarin de aandacht speciaal op didactiek en onderwijs werd gericht. Zie Van Haeringen & Smit (1956), ook voor de rol van De Vooy in *De Nieuwe Taalgids*.

208 Verwey in Custers 1996: 455.

209 Verwey in Custers 1996: 455-456.

210 Verwey in Custers 1996: 456.

211 Verwey in Custers 1996: 458.

misschien de jonge dichter Donker, stelt Verwey, maar zij zijn absoluut ongepast voor de *geschiedschrijver* Donkersloot:

Hoe begrijpelijk een dergelijke houding ook zijn mag, in een geschiedschrijver is ze aftekeuren. Als men werkelijk de tijd gekomen acht om de ontwikkelingslijn in de nederlandse dichtkunst sedert 1880 vasttestellen, dan moet men dat niet doen door een *partijdige* terugblik, maar door een *onpartijdig* overzicht.²¹²

Volgens Verwey getuigt het proefschrift dus van een té partijdige blik op de geschiedenis. Naast de eis van verificatie wordt hier de eis van onpartijdigheid aangewend om niet alleen het proefschrift te diskwalificeren, maar ook om de positionering van de literator Donker ten opzichte van zijn voorgangers te bekritisieren. Het mag ironisch worden genoemd dat de naar onpartijdigheid en betrouwbaarheid strevende criticus Donker in deze recensie wordt gediskwalificeerd als literatuurgeschiedschrijver vanwege zijn 'partijdige terugblik'. Wat binnen de literaire kritiek als een onpartijdige houding wordt gekarakteriseerd, lijkt een heel andere waardering te krijgen binnen de academische context. Althans, zo zou men kunnen denken op basis van deze recensie. We moeten hier echter ook in ogenschouw nemen dat Verwey zich weliswaar doelbewust opstelt als academicus, maar dat dit niet betekent dat zijn rol als criticus van de Beweging van Tachtig daarin niet meespeelt. De keuze voor een wetenschappelijke recensie lijkt zeer strategisch, hiermee trachtte Verwey allicht iedere bedenking ten aanzien van zijn eigen 'partijdige blik' weg te nemen. Het kon echter niet verbloemen dat Verwey het object van onderzoek is dat hier terugspreekt. Hierdoor slaat de kritiek aan Donkersloots adres automatisch terug op Verwey zelf. De 'partijdige blik' blijkt ook op zijn recensie van toepassing.

Dit lijkt ook de redactie van *De Nieuwe Taalgids* zich te realiseren. De recensie valt allerm minst in goede aarde en *De Nieuwe Taalgids*-redacteur De Voofs laat Verwey weten teleurgesteld te zijn in diens bespreking. De Voofs meent dat de term 'strijdschrift' geen recht doet aan wat het proefschrift beoogt en te bieden heeft. Hij noemt de bespreking een 'afstraffing' in plaats van een 'opbouwend tegenbetoog' en zo'n afstraffing past volgens hem minder 'in het kader van de Taalgids'.²¹³ Zelfs na herschrijving waarin Verwey de meest krasse formuleringen heeft aangepast, acht De Voofs de recensie ongeschikt voor publicatie. Veeleer dan de geuite wetenschappelijke kritiek serieus te nemen, lijkt het er op dat De Voofs tracht de belangenverstrengeling van literatoren en academici een halt toe te roepen. In dit licht zou de reactie van De Voofs op Verwey, nog op een andere manier kunnen worden begrepen. Met de afwijzing van Verweys recensie ontnemt

212 Verwey in Custers 1996: 459 (cursivering MFW).

213 De Voofs in Custers 1996: 453.

De Vooy's Verwey in zekere zin diens academisch spreekrecht. Daarnaast is het duidelijk dat De Vooy's zijn promovendus Donkersloot in bescherming neemt. Zo wijst hij in zijn brief aan Verwey op de moeilijke omstandigheden waaronder Donkersloot zijn proefschrift moest vervaardigen, diens slechte gezondheid en noodzakelijk verblijf in het sanatorium te Davos.²¹⁴

De onwetenschappelijkheid van het proefschrift die Verwey tegen de borst stuitte, viel ook anderen op. Zo blijkt onder andere uit een recensie van *De episode van de vernieuwing onzer poëzie* in *Boekenschouw* waarin J. van Heugten onomwonden stelt dat de studie, naast het hoofdstuk over de romantiek, 'niets academisch' in zich heeft.²¹⁵ De dissertatie lost 'eigenlijk geen enkele, noch hoofd- noch detail-quaestie op', zoals het een academische studie volgens Van Heugten betaamt.²¹⁶ Dit is echter geen reden voor hem om het werk negatief te bespreken. Integendeel, juist het feit dat de dissertatie geen oplossing van een 'detail-quaestie' is, maakt het verschijnen van dit proefschrift tot iets 'verblijdends of belangrijks buiten den kring der onmiddellijk geïnteresseerden'.²¹⁷ Van Heugten noemt het boek vernieuwend en diepgravend en prijst het overzicht (de 'volblik') van Donker, 'een jong dichter en vakkundig schrijver':

Zijn boek over de vernieuwing onzer poëzie is een constateering, een waardebepaling, die meer dan voorbijgaande beteekenis heeft, die wellicht blijvende inzichten en schattingen vastlegt en een richtsnoer spant voor komende tijden.²¹⁸

Ook Van Duinkerken benadrukt later, in een artikel naar aanleiding van Donkersloots 60^e verjaardag, dat het proefschrift 'niet zozeer een vorsend geschiedenisboek als [wel] een reeks waardeschattende essays' was.²¹⁹ In de uitspraak van Van Heugten zojuist geciteerd valt de positieve waardering van de 'partijdige blik' op. Donkers oordeel wordt hoog aangeslagen en als 'betrouwbaar' gezien, omdat hij, in de woorden van Van Heugten, 'een verzenluisteraar van gelijke begaafdheid' is, een gelijkgestemde'.²²⁰ Donkersloots studie is volgens Van Heugten 'een prachtige inleiding tot de tachtiger poëzie, verrassend objectief en evenwichtig voor een jonge man met zoo eigen stem als Donker'.²²¹ Wat hier gewaardeerd wordt is de visie van de jonge schrijver Donker op de voorgaande schrijversgeneratie. Als 'richtsnoer' zal het volgens Van Heugten misschien niet zozeer richting geven aan de wetenschappelijke studie of aan de letterkundige kritiek, maar als 'waardebepaling' zal

214 Brief van De Vooy's aan Verwey, gedateerd 24/09/1924. Opgenomen in Custers 1996: 453.

215 Van Heugten 1929: 241.

216 Van Heugten 1929: 241.

217 Van Heugten 1929: 241.

218 Van Heugten 1929: 242.

219 Van Duinkerken in *De Tijd/De Maasbode*, 09/03/1962.

220 Van Heugten 1929: 244.

221 Van Heugten 1929: 247.

het haar invloed gaan uitoefenen op onderwijsgebied, voorspelt hij. '[M]enige schoolbloemlezing zal er na dit boek anders uit gaan zien'.²²² Het is 'geen geringe verdienste', sluit hij af, 'den smaak en het inzicht der massa zuiver georiënteerd te hebben'.²²³ Uit deze conclusie blijkt hoe het proefschrift wordt beoordeeld vanuit onderwijsperspectief; ook spreekt er grote waardering uit voor Donkersloots kwaliteiten als bemiddelaar. Dat Donkersloots werk overigens inderdaad zou worden ingezet in het middelbaar onderwijs blijkt onder andere uit de bundel *Analyse en kritiek. Boekbesprekingen voor het gymnasiaal en middelbaar onderwijs, voor kweekscholen en voortgezette studie* (1958) samengesteld door C.C. de Bruin. Hierin is het hoofdstuk over Van Eeden uit Donkersloots proefschrift opgenomen.

Later, na het overlijden van Donkersloot in 1965, memoreert Karel Meeuwesse, hoogleraar Nederlandse Letterkunde en Theoretische Literatuurwetenschap in Nijmegen, hoe het proefschrift niet alleen op lof maar ook op kritiek uit publieke hoek kon rekenen. In zijn memoriam uit het herdenkingsnummer van *De Nieuwe Stem* (1966) schrijft Meeuwesse:

Zijn proefschrift over de episode van de vernieuwing onzer poëzie (1880-1890) deed zijn reputatie als letterkundige in de ogen van menig literator weinig goed, daaraan kon het uitkomen van zijn boek bij De Gemeenschap en daaraan vermocht ook het verschijnen van de handelseditie onder zijn schrijversnaam niet veel te verhelpen. De spanning tussen literator en literatuurhistoricus was toen nog wel zo groot, dat men elkaars activiteit op het terrein van de literatuurgeschiedenis met de grootst mogelijk achterdocht gadesloeg.²²⁴

Met het oog op het in §4.1.3 behandelde dispuut met Ter Braak valt te begrijpen waar Meeuwesse op doelt, wanneer hij stelt dat het verschijnen van het proefschrift Donkers 'reputatie als letterkundige' weinig goed deed.²²⁵ Waar Ter Braak zich tegen het wetenschappelijke jargon gaat verzetten, daar plaatst Donkersloot met de handelseditie van zijn dissertatie de wetenschap binnen zijn literaire activiteiten.²²⁶ Interessant in het citaat is de spanning tussen literator en literatuurhistoricus die Meeuwesse benoemt met betrekking tot de vooroorlogse periode. Het gaat hier

222 Van Heugten 1929: 247.

223 Van Heugten 1929: 247.

224 Meeuwesse 1966: 133.

225 Vooralsnog heb ik geen recensies kunnen vinden van literatoren. Wel een opmerking in retrospectief van C. Rijnsdorp in *De Nieuwe Leidsche Courant*, 29/12/1965. In een stuk naar aanleiding van Donkersloots overlijden schrijft hij dat Donkers optreden als 'min of meer officieel letterkundige' door 'minder sociaal aangepaste dichters soms [werd] gevoeld, zo niet als een half verraad aan de dichtersroeping, dan toch als een ontoereikend en zeker niet profetisch dichterschap'. In zijn artikel benadrukt Rijnsdorp overigens dat dit beeld niet klopt, Donkersloot was niet 'aangepast', aldus de auteur.

226 Van Duinkerken stelt zelfs dat het proefschrift een 'verlenging van zijn dichterschap' was. Van Duinkerken in *De Tijd/De Maasbode*, 09/03/1962.

niet om de spanning zoals die nu gevoeld wordt tussen literaire criticus en literatuurwetenschapper, maar om een traditionelere spanning tussen kunstenaar (literator) en wetenschapper (literatuurhistoricus). Getuige het 'toen nog' is dat blijkbaar een spanning die halverwege de jaren '60 wanneer Meeuwesse zijn in memoriam schrijft, is overwonnen. Dat de genoemde spanning een probleem zou kunnen vormen voor Donkersloot was volgens Meeuwesse niet aan de hand. Er was geen reden tot ongerustheid dat diens literaire werkzaamheden in het gedrang zouden komen door zijn wetenschappelijke activiteiten, schrijft hij, want 'Donker – en u zult wel begrijpen wat ik hier bedoel – wás geen literatuurhistoricus'.²²⁷ Donkersloots houding ten aanzien van de literatuurgeschiedschrijving blijkt inderdaad nogal problematisch, zo zal in de volgende paragraaf verder blijken. Deze problematische houding ten aanzien van de literatuurgeschiedschrijving is met name interessant omdat zij direct samenhangt met Donkersloots kijk op de verhouding tussen de literatuurwetenschap en literatuurkritiek.

In deze paragraaf werd aan de hand van Donkersloots proefschrift en de reacties daarop duidelijk hoe complex de verwevenheid tussen de publieke en de academische literatuurbeschuwing rond 1930 was. De rollen van criticus en academicus in het geval van Donkersloot lijken inwisselbaar. Sterker, Donkersloot lijkt in zijn proefschrift zelfs normatiever dan in zijn literair-kritische werk.

Zowel literatoren, critici, leraren als academici houden zich bezig met de letterkundige geschiedenis. Een onderscheidende terminologie lijkt daarbij niet te bestaan. Zo viel het op dat Donkersloot zich in zijn proefschrift bedient van een terminologie die ook valt te herkennen in zijn literair-kritische werk. Illustreert het proefschrift allicht dat voor de academische literatuurstudie eenzelfde situatie gold als Oversteegen in *Vorm of vent* (1969) kenmerkend achtte voor de literaire praktijk in het interbellum, die volgens hem werd gekenmerkt door 'een wazig, niet conceptueel, impressionistisch taalgebruik met een erg metaforisch karakter'.²²⁸ Een aanwijzing hiervan vinden we in de eerder aangehaalde verzuchting van Van Eyck, waarin hij wijst op een 'verbijsterende onklarheid en onvastheid in terminologie' binnen de literatuurstudie. Een dergelijke verzuchting treffen we eind jaren '30 nog aan in een openbare les van Garnt Stuiveling, getiteld *Het boek als vraagstuk* (1939), waarin hij stelt:

Zeer lang is men tevreden geweest, en zeer velen zijn helaas nog steeds tevreden, met een terminologie welke thuis hoort in de kringen van critici en essayisten, voor zo ver althans zij het dienstig achten om over een stijl van een roman of over het ritme van gedichten te spreken op verheven vage en ingewijd geheimzinnige wijze²²⁹

227 Meeuwesse 1966: 133.

228 Oversteegen (1969) geparafraseert door Verstraeten 2011: 25. Zie ook de inleiding bij dit hoofdstuk.

229 Stuiveling 1939: 13.

Van deze ‘vage en ingewijd geheimzinnige wijze’ dient de wetenschappelijke onderzoeker van literatuur afstand te nemen, stelt Stuiveling.²³⁰ Waar we eerder in §4.1.3 een literator als Menno ter Braak afstand zagen nemen van een wetenschappelijke stijl, daar zien we hier hoe academici zich op hun beurt distantiëren van een stijl die wordt gezien als behorend tot het literaire domein. Ook Donkersloot zal na de jaren ‘30 afstand proberen te nemen van wat hij ziet als een ‘literaire’ benadering van literatuur; een exercitie die allerm minst eenvoudig blijkt, zo zal in de volgende paragraaf duidelijk worden.

4.4.3 Afstand van een ‘aesthetische aanpak’ – *Karaktertrekken der vaderlandsche letterkunde* (1945)

Net als in zijn proefschrift richt Donkersloot zich in *Karaktertrekken der vaderlandsche letterkunde* op het doorgronden van een geheel. Waar in het proefschrift de moderne Nederlandse letterkunde werd gepresenteerd als onderdeel van een Europese letterkunde (en breder een Westerse mentaliteit), daar wordt in *Karaktertrekken* de Nederlandse literatuur van middeleeuwen tot moderne tijd als één geheel beschouwd. In zijn studie poogt Donkersloot in eigen woorden te achterhalen

in hoeverre de vaderlandsche letterkunde ook op zichzelf als een geheel kan worden beschouwd, niet slechts omdat zij in haar geheel tot onze cultuur behoort maar op grond van een inwendig verband tusschen haar voortbrengselen krachtens eigen wezen en karaktertrekken die zij openbaart. Welke overeenkomsten treden in deze meer dan zeven eeuwen omvattenden letterkunde zoo sterk aan den dag, dat zij a.h.w. als familietrekken, als vaste kenmerken zijn te beschouwen?²³¹

Een blik op de samenvattende inhoudsopgave maakt duidelijk op wat voor ‘familietrekken’ of ‘karaktertrekken’ Donkersloot doelt. Achtereenvolgens komen in afzonderlijke hoofdstukken de gematigde stijl van de Nederlandse letterkunde aan bod, de vroomheid en nuchterheid, het realisme en burgerlijke idealen, de zee en het landschap, en tot slot humor en soberheid.

In de studie valt het engagement te herkennen dat Donkersloot liet zien in zijn oratie *Dichter en gemeenschap*, want ook hier wordt een verband verondersteld tussen literatuur en samenleving. In vergelijking met de oratie heeft zich echter wel een terminologische verandering voorgedaan. De term ‘dichtkunst’ uit de

230 Stuiveling 1939: 12. Overigens illustreert de lezing ook direct hoe eenvoudig een dergelijke eis is verkondigd, maar hoe moeilijk het is zich daar ook aan te houden. Stuiveling verwijst uitsluitend naar het werk van literator (o.a. Marsman en Ter Braak) als voorbeelden van goede literatuurbeschouwing en ook de identiteit van de academische literatuurbeschouwer blijkt nog zeer ‘literair’ wanneer Stuiveling spreekt over het probleem van de ‘wetenschappelijke literator’, die tevens ‘een ontvankelijk lezer is’.

231 Donkersloot 1945: 2.

oratie is in *Karaktertrekken* vervangen door de term 'letterkunde'; het algemene 'gemeenschap' dat, zo stelde Donkersloot in zijn oratie, voor vele invullingen openstaat, is in *Karaktertrekken* toegespitst op 'volk', 'natie' en 'staat'. Deze verschuiving lijkt direct samen te hangen met de afstand die Donkersloot betracht ten aanzien van wat hij in *Karaktertrekken* een literaire behandeling van literatuur noemt, dat wil zeggen, een benadering die is gericht op de esthetische waarde van het werk. Meer gericht aan zijn eigen adres dan aan het adres van zijn vakgenoten lijkt de volgende reflectie:

Men dient zich ervan bewust te zijn, dat men daarbij de letterkunde op een heel andere wijze beschouwt dan haar oorspronkelijke bestemming is, van een zienswijze uit die niet in de eerste plaats litterair en met een bedoeling die niet van aesthetische aard is.²³²

In de uitvoerige en behoedzaam geformuleerde inleiding waaruit dit citaat afkomstig is, distantieert Donkersloot zich nadrukkelijk van de 'aesthetische' aanpak.²³³ Zo benadrukt hij dat de 'zuiver letterkundige waarde en het persoonlijk karakter van het werk' buiten beschouwing zijn gelaten in het onderzoek.²³⁴ Het moge duidelijk zijn dat dit een opmerkelijke positionering is in vergelijking met de wijze waarop hij in zijn proefschrift te werk ging.

Wat het gevolg is van een niet-esthetische aanpak voor de keuze van behandelde werken wordt door Donkersloot uitvoerig (maar ook wat omslachtig) behandeld. Zo waarschuwt hij dat de focus op het karakteristieke van de Nederlandse letterkunde zal leiden tot een selectie waarin 'soms (niet altijd) het beste onze letterkunde min of meer buiten beschouwing' blijft, ook benadrukt hij dat juist het niet-karakteristieke, het uitzonderlijke 'lang niet altijd het minste, en soms het beste' van onze letterkunde bevat. Bij dit alles blijft Donkersloot niettemin spreken over 'meesterwerken' en over 'de hoogtepunten' van onze literatuur als '[d]atgene waarin een buitengewone emotionele of visionaire kracht leeft, een groote hartstocht of vervoering is uitgebeeld'.²³⁵ Uitspraken als deze onthullen wel degelijk een specifieke literaturopvatting, één die bovendien makkelijk te herkennen is uit Donkersloots eerdere werk, maar, zo benadrukt hij nog maar eens, deze hoogtepunten nemen in de huidige studie een kleinere plaats in: 'Hier hebben wij minder met de eenzame toppen, meer met de eerzame middelmaat te maken'.²³⁶ In *Karaktertrekken* gaat het om het goede gemiddelde en blijkbaar voelt Donkersloot zich verplicht om zich te verantwoorden voor het feit dat hij zich niet primair

232 Donkersloot 1945: 4.

233 De esthetische benadering, zo wordt Donkersloot langzaam duidelijk, draagt het gevaar in zich zelf bepaald te worden door 'vooropstellingen' en zodoende dogmatisch te worden. Hij zal dit standpunt herhalen in *Wij noemen het literatuur* (1965).

234 Donkersloot 1945: 4.

235 Donkersloot 1945: 5.

236 Donkersloot 1945: 5 en ook: 22-23.

bezighoudt met de 'hoogtepunten eener cultuur', met de 'door weinig bereikbare toppen'.²³⁷

Donkersloots studie vertegenwoordigt volgens Remieg Aerts in zijn artikel 'De burgerlijkheid van de Gouden Eeuw. Geschiedenis van een constructie' (2001) de najaren van een historiografische traditie, die teruggaat tot de achttiende eeuw, waarin letterkunde en nationalisme nauw verbonden waren. Dit blijkt volgens Aerts uit Donkersloots

gerichtheid op het 'volkskarakter', voor de gedachte dat die zich bij uitstek in de literatuur manifesteert, voor de bijzondere status die hij op dit punt toekende aan de cultuur van de zeventiende eeuw, voor de typering van de nationale letterkunde als realistisch en burgerlijk, en voor zijn nog tamelijk positieve waardering van dat burgerlijke karakter.²³⁸

Karakertrekken roept inderdaad direct de academische literatuurgeschiedschrijving van bijvoorbeeld Jonckbloet en diens Duitse voorbeelden in herinnering (zie Hoofdstuk 2). Van deze op Duitse leest geschoeide historiografische traditie – in het Duits ook wel *Nationalphilologie* genoemd – nemen (literatuur)historici na de Tweede Wereldoorlog snel afstand.²³⁹ 'Wetenschap en samenleving verloren hun belangstelling in het nationale en gingen zich in plaats daarvan richten op het internationale, het structurele of subnationale.'²⁴⁰ Door de inmiddels suspect geworden ideologieën van de jaren '30 en '40 waren termen als 'volksaard' en 'volkskarakter' beschadigd geraakt. Zij maakten volgens Aerts plaats voor meer zoekende aanduidingen als 'identiteit'. Dat Donkersloot juist die besmet geraakte termen gebruikt, verklaart volgens Aerts waarom zijn studie op de lezer van nu een 'volstrekt ouderwetse indruk' maakt.²⁴¹ In ietwat andere bewoordingen wijst ook Frans Ruiter op de gedateerdheid van Donkersloots studie in zijn artikel 'Regenbak of fontein: Nederlandse literatuurhistorici over volk en buitenland' (1993). Het is opmerkelijk, stelt Ruiter, dat zelfs nog in 1945 een studie verschijnt waaruit een vanzelfsprekend geloof in 'het reëel bestaan van een nationale literatuur' spreekt.²⁴² Een dergelijk essentialistische opvatting is volgens Ruiter na de oorlog in diskrediet geraakt waardoor het vraagstuk van nationale identiteit haar actualiteit verloor. Voor Donkersloot was dit vraagstuk *juist* door de oorlog

237 Donkersloot 1946: 21-22.

238 Aerts 2001: 5.

239 Zie voor de benaming *Nationalphilologie* Leersen 1999: 107.

240 Aerts 2011: 6.

241 Aerts 2011: 6.

242 Ruiter 1993: 30-31. Zie bijvoorbeeld Donkersloots opmerking: 'Wij twijfelen er niet aan dat de Nederlandsche letterkunde kenmerken vertoont van de Nederlandsche nationaliteit'. Donkersloot 1946: 19.

uiterst relevant geworden. *Karaktertrekken* schreef hij in oorlogsjaren vanuit de behoefte de eigen cultuur te verdedigen.²⁴³ Dat Donkersloots intenties alles behalve suspect werden geacht valt te verklaren vanuit de rol die hij speelde in het verzet tegen de machthebbers en de invoering van de Kultuurkamer in het bijzonder. *Karaktertrekken* zal in de smaak gevallen zijn, want nog in 1947 beleeft de studie een tweede druk.

Het is duidelijk dat Donkersloots studie te positioneren valt binnen de genoemde traditie van de *Nationalphilologie*. Het is hier echter niet aan de orde te bepalen of de studie voor de huidige literatuuronderzoeker nog relevant is, een trek waar veel letterkundigen last van hebben wanneer zij letterkundige studies uit het verleden behandelen, zo stelde Maas in *Pro Patria* reeds vast (zie §1.5.3). Als we de vraag naar de houdbaarheidsdatum van de studie *Karaktertrekken* achterwege laten dan valt op dat de studie ook een niet onbelangrijk verschil vertoont met de historiografische traditie. In de inleiding valt namelijk te lezen dat Donkersloot met zijn studie helemaal geen literatuurgeschiedenis voor ogen stond.²⁴⁴ Sterker, Donkersloot keert zich nadrukkelijk tegen een traditionele historiografische benadering. Zo schrijft hij dat het doel van *Karaktertrekken* helemaal niet is 'een verkorte geschiedenis onzer letterkunde' te leveren. Het gaat hem om het schetsen van 'een beeld', een 'karakterbeschrijving' van de letterkunde als *op zichzelf staand* geheel.²⁴⁵ Hij wenst de letterkunde dus juist los van de algemene geschiedenis en als entiteit (of 'persoonlijkheid') op zichzelf te beschouwen. Deze a-historische aanpak en de gerichtheid op de literatuur zelf, en haar algemene eigenschappen en kenmerken, doet vanuit literatuurtheoretisch oogpunt denken aan een meer ergocentrische benadering zoals deze na de oorlog onder invloed van het structuralisme snel opgang maakte (hier wordt in de volgende paragraaf op teruggekomen). In dat licht doet Donkersloots beoogde opzet een stuk moderner aan dan het gebruikte idioom.

Toch gaat het zeker te ver om Donkersloots studie in deze modernere traditie onder te brengen, want wat de invulling moet worden van dit moderne aspect – dat wil zeggen, de gerichtheid op de literatuur zelf – blijft zeer wazig. Het probleem waar Donkersloot in *Karaktertrekken* dan ook mee lijkt te worstelen, is dat er nog geen uitgekristalliseerde literatuurwetenschappelijke methode of een afgebakende wetenschappelijke terminologie is waarmee hij zijn wens kan vervullen om de letterkunde op meer wetenschappelijke wijze en voorbij de esthetische kritiek te benaderen. Een halfslachtige toevlucht wordt gezocht bij andere wetenschappen: de psychologie, de filosofie, zelfs de biologie worden alle opgevoerd als 'hulp-wetenschappen' in de zoektocht naar een wetenschappelijke benadering van

243 Zie ook Noordenbos (1996).

244 In dit opzicht is het verwarrend dat Laan spreekt over 'de literatuurgeschiedenis van Donkersloot'. Laan 1997: 223.

245 Donkersloot 1945: 3.

literatuur. Maar meer dan hulpwetenschappen kunnen zij niet zijn, lijkt de suggestie, omdat zij geen specifieke methode bieden voor de bestudering van literatuur. De oplossing van Donkersloot is daarom teruggrijpen op een benadering uit het verleden. Dat lijkt al met al een doodlopende weg. Keer op keer benadrukt hij de moeilijkheden ('van subjectiven aard') van zijn project, moeilijkheden die misschien helemaal niet overkomen *kunnen* worden, stelt hij.²⁴⁶ Niet alleen vanwege de stof (wat hij wil onderzoeken zijn immers 'intuïties', 'intuïtief aangevoelde kenmerken', 'indrukken') ook vanwege het gevaar van 'generaliseren'.²⁴⁷ Dit gevaar wordt omschreven op een wijze die het methodologisch concept van de hermeneutische cirkel in herinnering roept.²⁴⁸ Zo stelt Donkersloot dat de onderzoeker te maken heeft met een grote 'variabiliteit van gegevens', en met ontelbare nuanceringen die zich steeds onttrekken aan de generalisatie, omdat iedere generalisatie met het toevoegen van nieuwe gegevens weer op losse schroeven komt te staan.²⁴⁹

In vergelijking met het proefschrift, waarin alles zeer stellig werd verkondigd, valt hier de uiterst behoedzame en voorzichtige toon op. In *Karaktertrekken* dekt Donkersloot zich aan alle kanten in. Hij noemt zijn studie een aanzet, een schets, een poging om dat wat intuïtief wordt aangevoeld concreet te maken. Hij onderstreept de behoefte aan toetsing en feiten, maar vraagt zich tegelijkertijd af wat als feit kan gelden in de studie van literatuur.²⁵⁰ De conclusie van *Karaktertrekken* blijft zodoende dat het 'nader bepalen en verklaren' van 'indrukken' niet eenvoudig is.²⁵¹ Zolang er nog geen manier is om deze problemen te overwinnen, rest de wetenschappelijke literatuuronderzoeker niet anders dan uiterst behoedzaamheid en met de grootst mogelijke voorzichtigheid te werk te gaan. Het lijkt er dan ook op dat Donkersloot na zijn benoeming als hoogleraar wel degelijk een andere toon aanslaat.

Wat wordt tot dusverre duidelijk over Donkersloots articulatie van de termen kritiek en wetenschap in de periode tot en met 1945? Allereerst is het opmerkelijk dat de nadruk die Donkersloot als criticus legt op de termen objectiviteit en on-

246 Donkersloot 1945: 18.

247 Donkersloot 1945: 19.

248 Zoals begrepen door Friedrich Schleiermacher (1768-1834) voor wie het concept verwees naar het proces waarbij de interpretatie van een geheel (bijvoorbeeld het gehele letterkundige werk) slechts op basis van de interpretatie van zijn afzonderlijke elementen kan worden gegrepen, en omgekeerd de duiding van het element een opvatting of idee van het geheel (waaronder bijvoorbeeld de maatschappelijke omstandigheden waarin het werk tot stand kwam) vereist. Leezenberg & De Vries vatten het begrip samen als 'de voortdurende wisselwerking tussen het interpreteren van het geheel op basis van de interpretatie van de delen en omgekeerd'. Leezenberg & De Vries 2005: 245-246.

249 Donkersloot 1945: 20.

250 Ook Stuiveling (1939) benadrukt het belang van 'feiten' voor het wetenschappelijke onderzoek en stelt deze tegenover de 'vage impressies' van literatoren.

251 Donkersloot 1945: 23. In een bespreking van *Karaktertrekken* wijst Cola Debrot op de methodisch onverantwoorde wijze waarop getracht wordt de karaktertrekken aan te tonen. Debrot 1947: 377.

partijdigheid, afwezig is in de academische profilering. Wel benadrukt Donkersloot expliciet het belang van onderzoeken ‘zonder vooropstellingen’. We zien dus dat niet zozeer ‘objectiviteit’ maar wel de *voorwaarden* voor objectiviteit gearticuleerd worden door de academicus Donkersloot. Naast het werken zonder vooropstellingen, is de onbevooroordeelde blik op het object van belang. Tevens dient iedere a priori te worden gewantrouwd. In dit licht is het niet verwonderlijk dat Donkersloot afstand gaat nemen van het vertrekpunt van de esthetische kritiek uit zijn proefschrift, ook dat vertrekpunt bleek onvermijdelijk samen te gaan met een vorm van vooringenomenheid (dat door anderen zelfs als ‘weinig academisch’ of ‘partijdig’ werd beoordeeld). De focus op de esthetische kwaliteit van het werk houdt uiteindelijk ook een blikvernuwning in.

Ten tweede viel op dat Donkersloot, hoewel hij verschillende accenten legt, wel dezelfde termen hanteert in zowel zijn kritische als in zijn academische werk. Zo gebruikt hij in zijn proefschrift bijvoorbeeld dezelfde termen om zijn eigen kritische praktijk en die van Willem Kloos aan het einde van de negentiende eeuw te karakteriseren. Dit gebrek aan markering tussen het literaire en het academische discours lijkt gedurende de tussenoorlogse periode een geprononceerd probleem te worden waarop Donkersloot zelf niet direct reflecteert, maar waar zijn collega's Van Eyck en Stuiveling bijvoorbeeld wel bij stilstaan.

Dat de invloed van een ‘literaire’ benadering (de esthetische benadering van niet-academische literatuurbeschouwers) op de literatuurwetenschap ook voor Donkersloot uiteindelijk problematisch wordt, werd tenslotte zichtbaar in de studie *Karaktertrekken*. Hierin trachtte Donkersloot aan de ene kant afstand te nemen van de literaire kritiek die zich richt op esthetische kwaliteit. Aan de andere kant bleek uit het gebruik van termen als ‘meesterwerken’, ‘genieën’ en ‘uitzonderlijke hoogtepunten’ hoezeer de academische literatuurbeschouwing vertrekt vanuit de idee van literaire waarde en esthetische kwaliteit. Zelfs als expliciet getracht wordt de esthetische kritiek overboord te gooien, blijkt het moeilijk afstand te doen van dit soort normatieve aanduidingen.

De poging van Donkersloot om voorbij de ‘aesthetische kritiek’ te raken, lijkt niet op zichzelf te staan. Zo signaleert ook Jan Oosterholt in *De bril van Tachtig* (2005) een distantiëring van de esthetische benadering in de Nederlandse literatuurgeschiedschrijving van na 1950. Oosterholt vraagt zich af of er misschien zelfs gesproken kan worden van een ‘breuk’.²⁵² Die ‘breuk met de esthetische benadering’ verwijst in zijn studie specifiek naar een breuk met het idioom van Tachtig, in het bijzonder het idioom van Verwey en Kloos (en voorloper Huet). Ook de afstand die latere literatuurgeschiedschrijvers betrachtten ten aanzien van waardeoordelen

²⁵² Oosterholt 2005: 217. Oosterholt is overigens allerm minst stellig in de constatering van een ‘breuk’. De tweede helft van de twintigste eeuw verschijnen er aanzienlijk minder literair-historische handboeken waardoor het moeilijk wordt de doorwerking van Tachtig goed te kunnen vaststellen. Knuvelers *Handboek tot de geschiedenis der Nederlandse letterkunde* (1950) blijft lange tijd de autoriteit.

begrijpt Oosterholt als een distantiëring van de wijze waarop Verwey en Kloos de literatuurgeschiedenis beoefenden. Ook als literatuuronderzoekers na de oorlog nadrukkelijk afstand gaan nemen van het 'idioom van Tachtig' en op zoek gaan naar een andere manier om literatuur 'wetenschappelijk' te benaderen – en daarbij expliciet gaan reflecteren op de rol die de literatuuropvattingen van de onderzoeker spelen in het literatuurwetenschappelijk onderzoek, zie bijvoorbeeld het handboek *Problemen der literatuurwetenschap* (1953) van Stutterheim, aangehaald in §4.2.2 – blijkt de aanwezigheid van evaluatieve termen hardnekkig. In *De bril van Tachtig* verwijst Oosterholt niet naar Donkersloots *Karaktertrekken*. In het licht van zijn bevindingen zou deze studie uit 1945 gezien kunnen worden als een duidelijk scharnierpunt.

De uitdaging waar Donkersloot zich na zijn benoeming voor gesteld zag, zou kunnen worden samengevat als het vinden van een middenweg tussen een bij de literatuur betrokken maar toch onbevooroordeelde ('onpartijdige') vorm van literatuurbeschouwing. Het vraagstuk van de middenweg, het probleem van de literatuurwetenschapper die tegelijk betrokken lezer is, wordt door Donkersloot geadresseerd in zijn oratie als hoogleraar Algemene en Vergelijkende Literatuurwetenschap en tenslotte opgepakt in *Wij noemen het literatuur* (1965). Het lijkt een vraagstuk dat niet alleen Donkersloot na de oorlog bezighoudt, maar dat ook breder leeft onder vakgenoten. Zo zal in het volgende hoofdstuk over Hans Gomperts blijken dat de discussie over de betrokkenheid van de literatuuronderzoeker volop meespeelt in de methodologische discussies rond de controleerbaarheid en wetenschappelijkheid van de literatuurstudie. Gomperts' pleidooi voor het onderzoeken met verstand én 'hart en ingewanden' wordt daarin afgedaan als ouderwets en – in het licht van dit hoofdstuk weinig verrassend – teruggevoerd naar zijn affiniteit met het werk van literatoren uit het interbellum, in het bijzonder Menno ter Braak. Voordat echter overgegaan wordt op de volgende en laatste casus in Hoofdstuk 5, wordt in het laatste deel van onderhavig hoofdstuk stilgestaan bij de jaren na de Tweede Wereldoorlog. Hoe werd de literatuurstudie vlak na de oorlog weer opgepakt? Gingen academische literatuurbeschouwers op dezelfde voet verder of probeerden zij het vak anders in te richten? Volgens Goedegebuure & Heynders is dit de periode waarin 'een ontwikkeling begon die leidde tot de vestiging van leerstoelen in de Algemene Literatuurwetenschap'.²⁵³ Hoe werd in deze periode de installatie van aparte leerstoelen Algemene en Vergelijkende Literatuurwetenschap voorbereid? En hoe helpt inzicht in deze context om de verhouding tussen literaire kritiek en literatuurwetenschap in deze periode beter te begrijpen?

253 Goedegebuure & Heynders 1996: 9.

4.5 Herstel en vernieuwing – institutionele ontwikkelingen vlak na WOII

4.5.1 Vernieuwing der universiteit – maar hoe?

De in het interbellum veel bediscussieerde vraag naar de functie van de universiteit blijkt vlak na de bevrijding, wanneer de roep om vernieuwing op alle mogelijke vlakken klinkt, nog steeds uiterst actueel. In de algehele “vernieuwing” van Nederland’ wordt aan de wetenschap een grote rol toebedacht, stelt Knegtmans in *Een kwetsbaar centrum van de geest* (1998).²⁵⁴ De universiteiten zouden richting moeten geven aan ‘de toekomst van de samenleving’ en ‘de verbetering van het beschavings- en welvaartspeil’. In het licht van de recente oorlog krijgen de al langer heersende zorgen omtrent de ver doorgevoerde vakspecialisatie en het gevoelde gemis aan algemene vorming bovendien een extra lading.²⁵⁵ Zo stelt de historicus Jan Romein in 1950 expliciet de vraag in hoeverre de universiteit had bijgedragen aan de ‘verregaande politieke naïviteit en sociale onkunde van de Nederlandse intelligentsia’, die zich volgens hem ‘tijdens de oorlog bij herhaling op zo funeste, want de bezetter onbewust steunende wijze’ had getoond.²⁵⁶ Een antwoord op de vraag hoe het universitaire onderwijs kan opleiden tot kritische én maatschappelijk betrokken intellectuelen lijkt urgenter dan ooit, maar *hoe* de gewenste hervorming van het hoger onderwijs eruit moet zien blijft zeer onduidelijk.

Enerzijds klinken voorstellen die teruggrijpen op het oude ideaal van een eenheid der wetenschappen zoals die bestond in de middeleeuwse academia. In het pamflet *De vernieuwing der universiteit* (1945), opgesteld door zes Groningse hoogleraren van verschillende faculteiten, werd bijvoorbeeld een voorstel gedaan voor het invoeren van een Studium Generale, een breed pakket van ‘Algemeene vakken’, dat iedere student zou kunnen volgen.²⁵⁷ In de aangeboden, voornamelijk filosofische, colleges zou de eenheid van de verschillende wetenschappelijke disciplines worden benadrukt en het gemis aan ‘karaktervormend’ onderwijs kunnen worden opgevuld. Dit voorstel kon echter ook op de nodige kritiek rekenen. Zo ontmantelden de samenstellers van de brochure *Vernieuwing der universiteit – maar hoe?* (1945), een initiatief van het (voorheen) ondergrondse tijdschrift *De Vrije Katheder*, het idee van een Studium Generale als een romantisering van het verleden.²⁵⁸ De samenstellers vragen zich af of een herstel van de oude toestand

254 Knegtmans 1998: 263.

255 Dorsman 2006: 61.

256 Romein (1950) geciteerd door Rupp 1997: 124, ook aangehaald door Dorsman 2006: 61. Romein pleitte, samen met historicus N.W. Posthumus al langer voor een ‘zevende faculteit’, de Faculteit Sociale en Politieke Wetenschappen, waarin meer aandacht kwam voor de studie van de wereldmachten.

257 Brouwer e.a. (1945) aangehaald door Dorsman 2006: 57.

258 *Vernieuwing der universiteit – maar hoe?* 1945: 20. Het facultatieve karakter ervan maakt het voorstel bovendien niet meer dan ‘een compromis waarmee het doel niet wordt bereikt’. Toch hoeft het voorstel voor een Studium Generale niet alleen in resentmentstermen te worden begrepen. Zo

wenselijk dan wel mogelijk is nu 'het universitaire leven uit zijn vanouds gevolgde banen [is] geworpen'.²⁵⁹ Daarmee is een tweede lijn genoemd in het nadenken over een onderwijsvernieuwing waarin vooral het gevoel doorklinkt dat de wereld voorgoed is veranderd.²⁶⁰ Hieruit volgde de overtuiging dat herstel alleen niet voldoende was, vernieuwing diende het devies te zijn.

Om binnen het onderwijs tot die vernieuwing te komen werd in 1946 een staatscommissie voor reorganisatie van het hoger onderwijs ingesteld. De commissie, onder leiding van H.J. Reinink, diende tot een voorstel komen dat uiteindelijk tot een herziening van de *Wet op het Hooger Onderwijs* uit 1876 zou moeten leiden. Dat de commissie Reinink, zoals ze al snel werd genoemd, er twee keer zo lang over deed, geeft eens te meer aan hoe moeilijk men na de oorlog kwam tot een invulling van de vraag 'vernieuwing der universiteit – maar hoe?'.²⁶¹ Dit blijkt ook uit de inhoud van het adviesrapport, dat uiteindelijk in 1949 verscheen. De 'nieuwe' formulering van de taakopvatting van de universiteit blijkt bij nader inzien vooral een uitbreiding van de taakopvatting zoals geformuleerd in de *Wet op het Hooger Onderwijs* uit 1876. In het voorstel Reinink klinkt de taakopvatting als volgt:

A. De ontwikkeling der wetenschap. B. De vorming en voorbereiding tot zelfstandige beoefening der wetenschappen en tot het bekleden van maatschappelijke betrekkingen, waarvoor een wetenschappelijke opleiding vereist is of dienstig kan zijn. C. Het bevorderen van de geestelijke en zedelijke vorming en het maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef der studenten.²⁶²

De taakopvatting uit 1876 (B) is door de commissie Reinink uitgebreid met twee flankerende punten. In het eerste punt (A) lijkt te worden erkend wat al langer praktijk was, namelijk 'dat de beoefening der wetenschap een belangrijke taak van

wijst Dorsman op de mogelijkheid dat de term *Studium Generale* allicht ingegeven werd door 'de zich al in het Interbellum ontwikkelde belangstelling voor het Angelsaksische onderwijs- en universiteitssysteem.' Dorsman 2006: 57. In §4.2.1 werd duidelijk dat die oriëntatie bijvoorbeeld aanwezig was in het vlugschrift van Kruyt (1931). Kruyt had zich tot het schrijven ervan laten inspireren na een verblijf aan Amerikaanse universiteiten. Vanuit dit perspectief bezien, is het niet ondenkbaar dat de term *Studium Generale*, behalve misschien naar de middeleeuwse *academia*, naar het Engelse 'general education' verwijst, aldus Dorsman.

259 *Vernieuwing der universiteit – maar hoe?* 1945: 9-10.

260 Illustratief is bijvoorbeeld dat Jan Romein spreekt van een 'oud' en een 'nieuw' Nederland. Romein (1950) geciteerd door Rupp 1997: 124. In zijn studie onderscheidt Rupp tussen een religieus en een seculier vertoog. In het eerste 'lag de nadruk op de noodzaak van een geestelijke grondslag van de universiteit en daarin werd een belangrijke plaats toegekend aan de zogenaamde moderne geesteswetenschappen, de filosofie, pedagogiek en psychologie'. In het seculiere vertoog werd gepleit 'voor algemene burgerlijke academische vorming, naar analogie van de Anglo-Amerikaanse colleges, en daarin werd aan de politieke en sociale wetenschappen (inclusief de economie, de sociologie en de rechtswetenschap) een zeer belangrijke plaats toegekend'. Rupp 1997: 128.

261 Rupp 1997: 104.

262 Reinink (1949) geciteerd door Baggen 1998: 164.

de universiteit was', aldus Knegtmans.²⁶³ De commissie trachtte dus tegemoet te komen aan de kritiek op de toenemende arbeidsmarktoriëntatie door te benadrukken dat de primaire taak van de universiteit is een bijdrage te leveren aan de wetenschap. Het derde punt (C) komt overduidelijk tegemoet aan de roep om meer karaktervormend onderwijs.²⁶⁴ De taak om specifiek 'het maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef der studenten' te kweken was nieuw, volgens Knegtmans, en gaf bijvoorbeeld de sociale wetenschappen meer legitimiteit.²⁶⁵ Toch concludeert ook Knegtmans dat het rapport van de commissie Reinink al met al een grote continuïteit laat zien in het universitaire debat van voor en na de oorlog. Dit is tevens een van de conclusies die J.C.C. Rupp presenteert in zijn omvangrijke studie *Van oude en nieuwe universiteiten* (1997). In deze studie onderzocht Rupp de algemene opvatting volgens welke zich na WOII een 'cultuuromslag' heeft voltrokken in de Nederlandse universitaire wereld. Deze opvatting is volgens Rupp gestoeld op de bredere constatering dat de Nederlandse samenleving zich na de oorlog heroriënteerde op de cultuur van de bevrijders (een tendens die ook wel wordt aangeduid met de term 'amerikanisering'). Het standaardbeeld wordt door Rupp als volgt samengevat:

De gerichtheid op de Duitse universiteiten met hun aan Wilhelm Humboldt ontleende *Bildungsideaal* van eruditie, geleerdheid en culturele autonomie, zou plaats maken voor oriëntatie op de Amerikaanse universitaire cultuur, die meer betrokken is op maatschappelijke en economische vraagstukken.²⁶⁶

Wat in de studie *Van oude en nieuwe universiteiten* zeer duidelijk naar voren komt, is dat de pogingen tot herinrichting van het onderwijs na de oorlog weliswaar vanuit de politiek werden aangepakt – door de installatie van de commissie Reinink – maar dat de geschiedenis van die pogingen veel verder teruggaat dan de naoorlogse periode. De zojuist geciteerde standaardopvatting moet volgens Rupp dan ook worden genuanceerd. De veranderingen voltrekken zich langzaam en bovendien blijkt het Amerikaans model nu niet direct als een ideaal te worden gezien dat in plaats komt van het oude *Bildungsideaal*.²⁶⁷ 'In Nederland lijkt het Amerikaanse

263 Knegtmans 1998: 263.

264 Hierin ligt volgens Baggen het vernieuwende van het voorstel van de commissie Reinink, namelijk de gerichtheid op de maatschappij. De concrete voorstellen die de commissie vervolgens doet, blijken herhalingen van voorstellen uit de tussenoorlogse periode, aldus Baggen. Het gaat om: 'Uitbreiding van wetenschappelijke staf, toename van het aantal assistentenplaatsen, bevordering van het onderzoek via gerichte subsidies, differentiatie van de bestaande studierichtingen, toelating van niet-academische studierichtingen tot de universiteit en de bevordering van het onderwijs in de filosofie'. Baggen 1998: 165.

265 De door Romein en Posthumus zevende Faculteit voor Politieke en Sociale Wetenschappen werd in 1948 opgericht aan de Universiteit van Amsterdam. Rupp 1997: 124.

266 Rupp 1997: 1.

267 Rupp verwijst hierbij naar Wesseling (1986).

hoger onderwijs met zeer gemengde gevoelens benaderd te worden', aldus Rupp.²⁶⁸ Hij is van mening dat de motor van de veranderingen in het Nederlands hoger onderwijs na WOII niet zozeer lag in een verschuivende internationale oriëntering, maar in 'de opkomst van nieuwe wetenschapsgebieden, de technische, economische en sociale, die de academische cultuur van natuurwetenschappen en van de letterkunde en de geschiedwetenschappen' langzaam gaan overvleugelen.²⁶⁹ Interessant is de vraag in hoeverre voor de letterenstudie tevens geldt dat niet de internationale oriëntering maar de opkomst van nieuwe wetenschapsgebieden, in het bijzonder de sociale wetenschappen, nieuwe idealen van academische vorming presenteren die het oude Bildungsideaal vervangen. Het gaat hier te ver om bij deze vraag stil te staan. Wel van belang is de realisatie dat het te eenvoudig is de oorlog als een breukmoment te zien, waarna de academische blik definitief verschuift van Duitsland naar de Angelsaksische wereld.

In de voorhanden zijnde publicaties over de vakgeschiedenis wordt het standaardbeeld dat Rupp schetst maar ten dele onderschreven. In *Literatuurwetenschap in Nederland* stellen Goedegebuure & Heynders bijvoorbeeld dat in de jaren '50 en begin jaren '60 sprake was van 'een stimulans uit Angelsaksische en Duitse interpretatieve richtingen, van het *New Criticism* (Leavis, Brooks, Blackmur) en de *Werkimmanente Interpretation* (Staiger, Spitzer).²⁷⁰ De auteurs constateren dat daarmee de ideeën van de Russische Formalisten, zoals aan het begin van de twintigste eeuw ontwikkeld door onder anderen Sjklovski en Jakobson, pas na de oorlog doordringen in Nederland. Dit beeld vinden we ook in *Het belang van smaak*.²⁷¹ Over een Angelsaksische invloed heeft Laan het met betrekking tot de jaren '40 en '50 niet. Wel noemt hij het ontstaan van aparte leerstoelen literatuurwetenschap in de jaren '50 en wijst hij op het feit dat sommige hoogleraren, zoals Teun van Dijk, in deze tijd spreken over een 'moderne literatuurwetenschap' die wordt afgezet tegen een 'traditionele' literatuurwetenschap.²⁷² Wat die 'traditionele' literatuurwetenschap precies inhoudt, blijft voor zover Laan kon nagaan echter ongedefinieerd.

Ook in het artikel 'Theoretische en vergelijkende literatuurwetenschap' (1989) waarin Fokkema kort stilstaat bij het ontstaan van de literatuurwetenschappelijke discipline in Nederland wordt het beeld geschetst dat pas met de introductie van het formalistisch gedachtegoed een moderne literatuurwetenschap ontstaat, zo

268 Ook hierin valt de continuïteit tussen de vooroorlogse en naoorlogse periode op, zo waarschuwde Sijmons (zie §3.2) reeds voor het gevaar van het 'amerikanisme', 'den kanker onze welvaart'. Zie Laan 1990: 190.

269 Rupp 1997: 7. Ook stelt Rupp de vraag in hoeverre typisch Nederlandse kenmerken van het hoger onderwijs (bijvoorbeeld de in 1876 gemaakte keuze voor de gelijkwaardigheid tussen de instellingen voor hoger onderwijs) zich daadwerkelijk laten beïnvloeden door Anglo-Amerikaans voorbeeld.

270 Goedegebuure & Heynders 1996: 25.

271 Laan 1997: 197.

272 Laan 1997: 160.

spreekt hij van ‘de geboorte van de moderne literatuurwetenschap (...) in de jaren 1915-1930 door toedoen van Ejchenbaum, Tynjanov, Jakobson en de andere Formalisten.’²⁷³ In zijn beschrijving van die moderne literatuurwetenschap wordt enigszins duidelijk wat onder de niet-moderne (traditionele) literatuurwetenschap zou kunnen worden verstaan, namelijk de literatuurwetenschap die nog geen gebruikmaakt van theorieën om het onderzoeksobject te beschrijven. ‘Het is een misvatting,’ schrijft Fokkema, ‘dat wetenschap begint met beschrijving – met “in kaart brengen van de witte plekken” en “opvullen van lacunes”. Wetenschappelijk onderzoek is daarentegen sterk afhankelijk van bewust gestuurde waarneming, waarbij de sturing door de theorie geschiedt’.²⁷⁴ Op basis van deze enkele bronnen kan dus niet echt gesproken worden van een breuk die zich kenmerkt door een blikverschuiving richting Angelsaksisch taalgebied. Wat wel duidelijk wordt is de toenemende aandacht voor theorievorming rond het fenomeen literatuur, waarvoor onderzoekers te rade gaan bij literatuuronderzoekers uit het buitenland. Goedegebuure & Heynders zien dit zelfs als een kenmerk van de Nederlandse literatuurwetenschap in het algemeen, namelijk dat het zich ‘ondergeschikt heeft gemaakt aan belangrijke buitenlandse literatuurtheorieën’.²⁷⁵ In het vervolg van dit hoofdstuk wordt aan de hand van de casus Donkersloot nader ingegaan op de opkomst van de theoretisch georiënteerde literatuurwetenschap en uiteraard in het bijzonder haar verhouding tot de literaire kritiek. Eerst wordt in de volgende paragraaf kort stilgestaan bij de wijze waarop de letterkundige studie zich na de oorlog herpakt aan de Nederlandse universiteiten.

4.5.2 Specialisering én verbreding binnen de literatuurstudie

In 1943 hadden de bezetters de Nederlandse universiteiten gesloten en werd het geven van onderwijs praktisch onmogelijk. Sommige hoogleraren, zoals de Utrechtse hoogleraar De Vooy, probeerden hun lessen thuis voort te zetten.²⁷⁶ Na de oorlog keert De Vooy, net als Van Eyck in Leiden, terug op zijn post. Ook Nico Donkersloot, die in 1942 door de bezetters was ontslagen vanwege zijn activiteiten tegen de Kultuurkamer en sindsdien ondergedoken had gezeten, werd in 1945 in zijn ambt hersteld. In Groningen en Nijmegen bleef de leerstoel onbemand. Zowel de Groningse hoogleraar Overdiep als de Nijmeegse hoogleraar Van Ginneken waren overleden.²⁷⁷ Overdiep kampte al zeer lang met een zwakke gezondheid en overleed in 1944. Van Ginneken overleed onverwacht in 1945 na een hersenbloeding.²⁷⁸

273 Fokkema 1989: 19.

274 Fokkema 1989: 19.

275 Goedegebuure & Heynders 1996: 24. Alleen *Merlyn* is er volgens de auteurs in geslaagd om ‘vanuit buitenlandse inspiratie iets “eigens” neer te zetten.

276 Gerritsen 1995: 7. Gerritsen heeft deze informatie van Sötemann.

277 Zie Van der Heijden (2006).

278 Joosten 1998: 41.

Het duurde even voor een opvolger werd benoemd in Groningen. Uiteindelijk nam in 1946 Overdieps leerling Gustaaf van Es de leerstoel Nederlandse Taal en Letterkunde over. De Groningse leerstoel zou daarmee de laatste leerstoel in Nederland zijn waarin het taalkundig en letterkundig onderwijs voor rekening kwam van dezelfde hoogleraar.²⁷⁹

In Nijmegen, Utrecht en aan de Vrije Universiteit werden kort na de oorlog de leerstoelen Nederlandse Taal- en Letterkunde gesplitst. Gerard Brom werd in 1946 in Nijmegen benoemd tot hoogleraar Nederlandse Letterkunde en Algemene Letterkunde waarmee hij eindelijk de leeropdracht kon gaan vervullen die hij zo lang had geambieerd.²⁸⁰ Voor het taalkundige deel werd in Nijmegen L.C. Michels benoemd. In datzelfde jaar nam De Vooys afscheid in Utrecht en werd ook daar de leerstoel Nederlands gesplitst.²⁸¹ Tenslotte volgde in 1947 de Vrije Universiteit dit voorbeeld.²⁸²

De splitsing van de leerstoelen in Nijmegen, Utrecht en aan de VU betekende op zichzelf geen vernieuwing, immers de leerstoel aan de Universiteit van Amsterdam was al in 1919 bij het afscheid van Te Winkel gesplitst. Na de oorlog leek een dergelijke verdeling van taken wel onvermijdelijk geworden. Zo stelt De Vooys bijvoorbeeld in zijn afscheidscollege dat het vakgebied zich inmiddels zo ver had uitgebreid en gespecialiseerd dat een splitsing van zijn leeropdracht noodzakelijk voelde 'de taak om zowel taal- als letterkunde grondig en alzijdig te doceren [werd] steeds zwaarder en wellicht te zwaar'.²⁸³ Onder de vele nieuwe onderwerpen die aan de universiteit gedoceerd werden, noemt hij met betrekking tot de taalkunde onder andere de taalpsychologie, de semasiologie (kindertaal), de fonologie en structurele taalkunde. Op het gebied van de letterkunde hadden eerder verwaarloosde onderwerpen (zoals het Middelnederlands proza), tijdperken (zoals dat van de rederijders) en taalgebieden (zoals het Afrikaans en Vlaams) hun intrede gedaan. Ook bestond volgens hem inmiddels 'minder schroom dan vroeger om ook eigentijdse letterkunde van wetenschappelijk standpunt te beoordelen, en in het onderwijs te betrekken'.²⁸⁴

Dit laatste is interessant omdat het in gaat tegen een vaker verkondigde maar desalniettemin onjuiste stelling dat de recente literatuur pas in de jaren '60 en '70 een plaats krijgt in het studieprogramma. Zeer recent treffen we de stelling bijvoorbeeld nog aan in het overzicht *Van hof tot overheid. Geschiedenis van literaire instituties in Nederland en Vlaanderen* (2015) van Jansen & Laan. Afgaand op publicatielijsten van hoogleraren schrijft Laan in het hoofdstuk over 'Literatuurwetenschap,

279 Van Caspel 1984: 41.

280 Joosten 1998: 41.

281 De Vooys werd opgevolgd door W.A.P. Smit voor het letterkundig deel en door C.B. van Haeringen voor het taalkundig deel. Gerritsen 1995: 7.

282 Gerrit Kuiper (1905-1973) werd benoemd tot hoogleraar Nederlandse Letterkunde.

283 De Vooys 1946: 8.

284 De Vooys 1946: 8-9.

in het bijzonder de neerlandistiek' dat 'de eigentijdse literatuur pas in de jaren zestig en zeventig een plaats verwierf in het studieprogramma'.²⁸⁵ Het gegeven dat een hoogleraar niet publiceert over de nieuwste literatuur, hoeft uiteraard niet te betekenen dat die nieuwste literatuur in de colleges onbehandeld bleef. Wordt er namelijk gekeken naar collegeverslagen of collegeoverzichten dan tekent zich een heel ander beeld af. Op basis van dit soort bronnen konden Liauw & Van de Zande bijvoorbeeld achterhalen dat zelfs een vroege hoogleraar als Jan ten Brink een college over de negentiende eeuw aanbood, nota bene getiteld 'moderne Nederlandse letterkunde'.²⁸⁶ Enigszins verbaasd zijn Liauw & Van de Zande wel als blijkt dat voor dit college van Ten Brink geen belangstelling bestond onder studenten.²⁸⁷

Heel anders was dit voor de openbare collegereeksen 'Geschiedenis der letterkunde van de 20^e eeuw' en 'Hedendaagsche geschiedenis der Nederlandsche letterkunde', die de eerste hoogleraar Nederlands te Nijmegen, Jacques van Ginneken, verzorgde. Eveneens op basis van collegeoverzichten stelt Joosten in *Lijnen en breuken* (1998) vast dat Van Ginneken in deze colleges uit de jaren dertig nog levende schrijvers aan bod laat komen.²⁸⁸ Ook uit de collegeaantekeningen van Donkersloot blijkt dat hij in de jaren '30 colleges gaf over recente literatuur. Zo gaf hij onder andere college over het werk van Marsman en Slauerhoff, en behandelde hij de Nieuwe Zakelijkheid en het 'proza van Vestdijk'.²⁸⁹ Dit laatste is temeer interessant, omdat de aandacht die aan recente literatuur werd besteed doorgaans uitging naar het traditioneel hoger geschatte genre van de poëzie. Volgens Gerritsen trachtte overigens ook De Vooys deze standaard te doorbreken: 'De Vooys, gepromoveerd bij Verdam, was een van de eersten die aandacht vroeg voor de toen sterk verwaarloosde, maar zeker niet minder belangrijke prozaliteratuur'.²⁹⁰ Aardig in dit licht is ook de herinnering van Sem Dresden opgetekend in *Literatuurwetenschap in Nederland*. Terugblikkend op zijn studententijd memoreert Dresden:

Ik behoorde tot de kleine groep studenten die geen proza lazten, want dat deed de kruidenier op de hoek bij wijze van spreken ook. Dus wij lazten alleen poëzie en dan ook nog bijna uitsluitend symbolistische poëzie.²⁹¹

285 Laan 2015: 208. Laan verwijst met betrekking tot dit punt ook naar Dorleijn (2006), Verschaffel (2004) en Van Toorn (1992).

286 Liauw & Van de Zande 1996: 52-54. Liauw & Van de Zande voegen toe dat dit college wellicht viel onder de exameneis 'aesthetische critiek'.

287 Liauw & Van de Zande 1996: 54.

288 Joosten 1998: 24.

289 Collectie Donkersloot: D 06441 H1 / MM1989L-005557: De eerste colleges (1935-1936).

290 Gerritsen 1996: 9.

291 Zie het interview met Dresden in Goedegebouwe & Heynders 1996: 60. Vandaag de dag valt op dat hoogleraren Moderne Nederlandse Letterkunde doorgaans zijn gepromoveerd op poëzie (Buelens op Van Ostaijen, Vaessens op Van Ostaijen & Nijhoff, Van Dijk op het typografisch wit in moderne poëzie, Peperkamp op Vroman, Dorleijn op Leopold).

We mogen dus wel vaststellen dat de neerlandistische studie zich na de oorlog uitstreckte over een zeer breed gebied, zo breed dat het niet meer vanzelfsprekend was dat één hoogleraar het kon overzien. In 1946 voelde De Vooy's bij zijn afscheid althans sterk de behoefte zich te verantwoorden, de titel van zijn rede 'Herdenking en verantwoording' (1946) geeft die behoefte reeds ten dele weer. De volgende retorische vraag, gelegd in de mond van mogelijke criticasters of het eigen geweten laat er geen twijfel over bestaan:

"Was het dan wel verantwoord – zal men allicht vragen – een zo uitgebreid studiegebied te willen beheerschen om dat alles te kunnen doceren? Waarom bepleit u eerst nu een splitsing, die ook tevoren wenselijk geacht diende te worden?"²⁹²

De reden waarom De Vooy's, bijna tegen beter weten in, trachtte alle deelgebieden te overzien, kwam voort uit de wens zijn studenten kennis te laten maken met de veelzijdigheid van de taalstudie. Niet specialisering maar 'veelzijdige kennis' kwam het onderwijs ten goede volgens De Vooy's.²⁹³ Bovendien bereidde veelzijdige kennis de student het beste voor op de taak die hem na de studie stond te wachten, namelijk het leraarschap. Zo blijkt dat de aansluiting met de samenleving De Vooy's aan het hart gaat. Hij meent dat het niet alleen de 'bevoegdheid' is van de Faculteit Letteren maar haar 'taak' om studenten voor te bereiden op hun 'toekomstig docentschap'.²⁹⁴ Ook bij de oude De Vooy's – hij was 73 toen hij zijn afscheidsrede hield – herkennen we dus bezorgdheid over de uitwerking van de wetenschappelijke specialisering en de wijze waarop de universitaire studie de student voorbereidt op de periode na zijn studie.

Het gevaar van de specialisering, zo wordt duidelijk, ligt volgens De Vooy's niet zozeer in het gespecialiseerde wetenschappelijke *onderzoek* zelf als wel in de schadelijke invloed van 'streng eenzijdige beperking' op het wetenschappelijk *onderwijs*.²⁹⁵ Met zijn afscheidsrede lijkt hij zijn publiek en opvolgers dan ook vooral zijn didactische overtuigingen mee te willen geven, veeleer dan zijn wetenschappelijke opvattingen. Dit sluit aan bij de wijze waarop De Vooy's zichzelf presenteert in zijn afscheidscollege:

Ook als hoogleraar aan onze Universiteit heb ik mij steeds meer leraar gevoeld dan 'hooggeleerde'. Ik beschouw dat als een bewijs van zelfkennis. (...) Juist ter wille van mijn leerlingen heb ik gestreefd naar veelzijdige kennis, die mijn onderwijs ten goede zou komen.²⁹⁶

292 De Vooy's 1946: 6 (aanhalingstekens overgenomen, MFW).

293 De Vooy's 1946: 6,7.

294 De Vooy's 1946: 11.

295 De Vooy's 1946: 7.

296 De Vooy's 1946: 6.

Hooggeleerden dat zijn volgens De Vooy's 'mannen als Huizinga en Verwey, Van Ginneken en Van Wijk', ambtgenoten die door 'geniale aanleg, door buitengewone begaafdheid hun wetenschappelijke naam tot ver in het buitenland gevestigd hebben'.²⁹⁷ De Vooy's is bescheidener dan deze geleerden, schrijft Gerritsen in *C.G.N. de Vooy's en de explosie van de neerlandistiek* (1995). Dat is allicht waar, maar toch laat de professor niet na te benadrukken op welke uiteenlopende terreinen hij allemaal gedoceerd heeft en hoeveel proefschriften hij heeft begeleid (maar liefst vijftig).²⁹⁸ Ook is hij niet zo bescheiden dat hij het nalaat kritiek te uiten op de 'heersende Leidse professorale deftigheid', waarmee hij te kennen geeft dat het er in Utrecht in zijn colleges heel anders aan toe gaat. De professor dient niet achter zijn kathedraal te staan, licht De Vooy's zijn mening toe: 'vertrouwelijke omgang' en 'persoonlijk contact' tussen hoogleraar en student zijn volgens hem onontbeerlijk om de belangstelling van de student te wekken en diens scholing en vorming te doen slagen.²⁹⁹ Een dergelijke profilering als leraar lijkt na de oorlog steeds minder vanzelfsprekend. Wetenschappers gaan zich daarentegen profileren als wetenschappelijk onderzoeker, 'wetenschap' wordt synoniem aan specialistisch 'wetenschappelijk onderzoek' en lijkt steeds minder te staan voor de oorspronkelijke band tussen onderzoek en onderwijs.

In zijn terugblik typeert Gerritsen De Vooy's fraai als 'een schakel tussen de negentiende-eeuwse grondleggers van het vak en de neerlandici van onze tijd'.³⁰⁰ Met dat laatste zal Gerritsen de neerlandici bedoelen die na de oorlog volwassen werden (Gerritsen zelf is geboren in 1935). De Vooy's belichaamt dus enerzijds de hierboven genoemde continuïteit tussen de vooroorlogse en naoorlogse periode, anderzijds is zijn afscheid in 1946 ook een markering volgens Gerritsen:

De geschiedenis van de Utrechtse neerlandistiek na de Tweede Wereldoorlog laat zich niet langer schetsen in de termen van leerstoelen en professoren. Daarvoor zijn, vooral sinds de alteratie aan het einde van de jaren '60, de ontwikkelingen in en buiten het vak, landelijk en hier in Utrecht, veel te ingrijpend en ook – althans in de ogen van iemand die ze, zoals ik van dichtbij heeft meegemaakt – veel te chaotisch.³⁰¹

²⁹⁷ De Vooy's 1946: 6.

²⁹⁸ De Vooy's geeft zelf een opsomming van zijn collegeonderwerpen: 'Afwisselend kwamen in de loop der jaren b.v. aan de orde als onderwerpen van onderzoek: de korrespondentie van Potgieter en de Gidskritiek; invloeden van buitenlandse letterkunde op de onze in de negentiende eeuw; beeldspraak bij zeventiende eeuwse dichters, taaltechniek bij de Tachtigers, onuitgegeven rederijkersteksten, Middelnederlandse woordgeografie, de woordvoorraad van Kiliaen's woordenboek; Zuidnederlands woordgebruik, "slang" en germanismen.' De Vooy's 1946: 7.

²⁹⁹ De Vooy's 1946: 12.

³⁰⁰ Gerritsen 1995: 7.

³⁰¹ Gerritsen 1995: 18.

In dit citaat zien we hoe het accent vooral op (het einde van) de jaren '60 wordt gelegd. Toch mag niet worden vergeten dat veel van de 'ingrijpende' en 'chaotische' ontwikkelingen al in de jaren daarvoor worden voorbereid en vormgegeven. Op basis van de eerder aangehaalde opsomming die De Vooys gaf van de nieuwe onderwerpen en benaderingen binnen de neerlandistiek, kan bijvoorbeeld alvast worden vastgesteld dat het niet enkel om academische *specialisering* gaat. Dit is weliswaar de term die in het interbellum en vlak na de oorlog wordt gehanteerd, maar gezien we de lijst onderwerpen dan valt vooral ook een *verbreding* van het vak op, een verbreding die uiteindelijk in de jaren '50 wordt geïnstitutionaliseerd met de instelling van nieuwe leerstoelen literatuurwetenschap en taalbeheersing.³⁰²

Het is niet ondenkbaar dat de universiteitsbrede discussie in Nederland over het gemis aan algemene vorming, en de oplossing die meer fundamenteel theoretisch onderwijs volgens sommigen zou moeten bieden, meer ruimte creëerde voor filosofische reflectie binnen de afzonderlijke disciplines. In de academische literatuurstudie zou dit zijn uitwerking vinden in een gerichtheid op meer algemene, filosofische problemen en vraagstukken rond literaire fenomenen: wat is literatuur? Wat is literatuurgeschiedenis? Welke kenmerken bepalen dat iets als 'literatuur' wordt ervaren? Het zijn vragen die een plaats krijgen in de nieuwe discipline van de Algemene en Vergelijkende Literatuurwetenschap. Het zijn tevens vragen die Nico Donkersloot na de oorlog bezighouden en die terug te vinden zijn in publicaties als 'Rationalisme en literatuurwetenschap' (1959), 'The challenge of literary history' (1964) en *Wij noemen het literatuur* (1965). Het is opmerkelijk genoeg ook in deze publicaties dat Donkersloot reflecteert op de verhouding tussen literaire kritiek en literatuurwetenschap.

4.5.3 Van letterkunde naar literatuurwetenschap – een nieuwe leerstoel

Rond de tijd dat De Vooys met emeritaat ging, kwam in Amsterdam het gesprek op gang over een nieuw op te richten leerstoel Literatuurwetenschap, zo schrijft Donkersloot in zijn (ongepubliceerde) oratie uit 1956. 'In 1945/1946 is in onze Faculteit reeds sprake geweest van de wenselijkheid zulk een leerstoel in te stellen, in 1949 heeft een commissie van voorbereiding zich er langdurig mee bezig gehouden.'³⁰³ Blijkbaar is het daar even bij gebleven, want, zo vervolgt Donkersloot, in de periode dat hij voorzitter van de Faculteit was (1953-1956), heeft hij het initiatief hernieuwd en de zaak aan het rollen gebracht zonder, naar eigen zeggen, te vermoeden dat de leeropdracht uiteindelijk aan hem toegewezen zou worden.³⁰⁴

302 Wat betreft de letterkundige poot van de neerlandistiek noemde De Vooys al de vergelijkende literatuurstudie.

303 Archief Donkersloot: D06441 H5 / mm1989L – 005577. De leerstoel mag dan zeer jong zijn, stelt Donkersloot in zijn oratie, maar 'in minder systematische vorm is zij zo oud als de *aesthetica* of *poëtica* van Aristoteles'. Goedegebouren & Heynders openen hun inleiding bij *Literatuurwetenschap in Nederland* (1996) met eenzelfde constatering.

304 Zie de Mededelingen van het Documentatiedienst van het Letterkundig Museum (te raadplegen

Donkersloots motivatie om het initiatief te vernieuwen was gelegen in het feit dat Nederland achterbleef 't.o.v. Frankrijk, Duitsland, Zwitserland en Amerika in de vergelijkende literatuurwetenschap'.³⁰⁵ In het licht van de eerder genoemde heroriëntering valt op dat Frankrijk en Duitsland hier traditioneel het lijstje aanvoeren. Amerika wordt genoemd, zij het als laatste.³⁰⁶ Zwitserland lijkt een wat vreemde eend in de bijt, maar blijkbaar bleef Donkersloot de ontwikkelingen volgen in het land waar hij een tijd had gewoond.

Waarom een leerstoel Algemene en Vergelijkende Literatuurwetenschap in Nederland op zich liet wachten, is volgens Donkersloot te wijten aan de sporadische aandacht van Nederlandse literatuurbeschouwers voor 'systematische reflectie' op de 'grondslagen' en 'theoretische problemen' van de literatuurstudie. Als grote uitzondering noemt Donkersloot Jan te Winkel. In diens '100 pagina's theoretische beschouwing van de literatuurstudie' die vooraf gingen aan de *Ontwikkelingsgang der Nederlandsche letterkunde*, en in diens rectorale rede 'De wetenschap der schoonheidsgewaarwordingen' (1911) bespeurt Donkersloot een bijzondere aandacht voor algemene kunsttheoretische vraagstukken.³⁰⁷ Net zo sporadisch als voorbeelden van theoretische reflectie zijn in Nederland voorbeelden aan te wijzen van vergelijkende literatuurstudie. Alleen bij Prinsen en Kalff, meent Donkersloot, treffen we interesse voor 'algemene cultuurstromingen' en werd de internationale vergelijking niet geschuwd.³⁰⁸ Het academische publiek in de zaal zal ongetwijfeld ook gedacht hebben aan Donkersloots eigen studie over Tachtig in het licht van de Europese romantiek, of recenter zijn bloemlezing *Het beeld van Tachtig* (1952) waarvan de inleiding min of meer een samenvatting is van zijn proefschrift.³⁰⁹

Naast beïnvloeding door ontwikkelingen in het buitenland wijst Donkersloot op een specifieke inspiratiebron uit eigen land die volgens hem de theoretische reflectie binnen de literatuurstudie heeft aangemoedigd. In zijn oratie staat hij stil bij nieuwe inzichten uit de geschiedwetenschap die hem persoonlijk anders naar de literatuurgeschiedschrijving hebben doen laten kijken. Onder verwijzing naar het werk van Jan Romein – die Donkersloot leerde kennen in St. Michelsgestel en

via dbnl.org) voor Donkersloots rollen als secretaris, voorzitter en uiteindelijk rector van de universiteit in de jaren '50.

305 Collectie Donkersloot: D06441 H5 / mm1989L – 005577. Volgens Goedegebuure & Henyders viel het wel mee met dit achterlopen: 'Hoewel het cliché wil dat alles wat zich in het buitenland voordoet in Nederland pas een halve eeuw later gebeurt, liepen we in dit geval niet zo heel veel achter bij de internationale ontwikkelingen.' Goedegebuure & Heynders 1996: 9.

306 De reden dat Frankrijk hier de lijst aanvoert, is allicht omdat Donkersloot in de *littérature comparée* een grote inspiratie zag. Donkersloot noemt deze term in zijn oratie uit 1956. Collectie Donkersloot: D06441 H5 / mm1989L – 005577.

307 Zie Te Winkel (1911), ook behandeld in §3.2.

308 De Vooy noemt ook Prinsen 'en zijn leerlingen' als beoefenaars van de vergelijkende literatuurstudie. De Vooy 1949: 9.

309 Donkersloot had altijd nog de wens zijn proefschrift te herzien, maar het is daar nooit van gekomen, zie o.a. Van Duinkerken (1962) en Fens (1966).

met wie hij in de redactie zat van *De Nieuwe Stem* – beschrijft Donkersloot hoe bij historici het besef opkwam dat ‘het historisch oordeel voortdurend aan verandering onderhevig is’. De waarheid over het verleden blijkt met andere woorden niet te achterhalen. Dit leidt ertoe dat de enige zekerheid waarover de historicus beschikt ‘de zekerheid van het onzekere’ is, aldus Donkersloot. Hetzelfde geldt voor de studie van de literaire geschiedenis, meent Donkersloot en hij vraagt zich af:

- I. Bestaat er andere dan hedendaagse (nu beleefde) literatuur?
- II. Bestaat literatuur eigenlijk in het werk zelf of naar aanleiding van het werk?³¹⁰

Deze vragen, die zich richten op het achterhalen van algemene uitspraken over het fenomeen literatuur en wat als literatuur wordt ervaren, behoren volgens Donkersloot thuis op het gebied van de algemene literatuurwetenschap. Het zijn vragen die zich niet in de eerste plaats richten op het begrijpen van de literaire geschiedenis, maar op ‘de aard van het beleven van het kunstwerk’.³¹¹

Enigszins paradoxaal is de suggestie dat deze ‘nieuwe’ vragen voortbouwen op inzichten uit de geschiedwetenschap, een discipline waarmee de literatuurstudie altijd nauw verbonden is geweest, maar waar pleitbezorgers van de kersverse discipline van de algemene en vergelijkende literatuurwetenschap (zoals Donkersloot) nu juist een zekere afstand tot willen creëren. Een voorbeeld hiervan vormt de openbare les *Literatuurgeschiedenis en literatuurwetenschap* (1952) van Hans Teesing, op dat moment lector ‘nieuwere Duitse letterkunde’ aan de Universiteit Utrecht en vanaf 1956 hoogleraar Literatuurwetenschap aan diezelfde universiteit.³¹² Hierin stelt hij dat zich recentelijk een belangrijke verschuiving heeft voorgedaan. De dominantie van de literatuurgeschiedenis zou tot een einde zijn gekomen, aldus Teesing, en ruimte hebben gemaakt voor het onderzoek naar ‘poëtica’ (literaire esthetica, genreleer, stilistiek, versleer).

De les van Teesing wordt aangehaald in de inleiding van Goedegebuure & Heynders bij *Literatuurwetenschap in Nederland. Een vakgeschiedenis* (1996) om hun punt te onderbouwen dat ondermeer in het historische aspect het onderscheid ligt tussen de literatuurwetenschappelijke en letterkundige discipline. Zo menen zij dat er pas sprake is van ‘een echte *Algemene* literatuurwetenschap (...) wanneer de studie van de theoretische aspecten van de literatuurbeschouwing zich losmaakt van en verzelfstandigt ten opzicht van de filologie en literatuurgeschiedschrijving van de afzonderlijke nationale letterkundes.’³¹³ Het is een demarcatie die we ook in

310 Donkersloot (1956). Collectie Donkersloot: D06441 H5 / mm1989L – 005577.

311 Donkersloot (1956). Collectie Donkersloot: D06441 H5 / mm1989L – 005577.

312 Heel verwonderlijk is dit niet, want juist in Duitsland heerste de discussie over de historische methode, zie o.a. Vervliet (1982).

313 Goedegebuure & Heynders 1996: 9.

recente handboeken aantreffen. In het handboek *Het leven van teksten* (2006) wordt bijvoorbeeld een onderscheid gemaakt tussen

de “algemene literatuurwetenschap”, die vragen stelt die niet aan één taalgebied gebonden zijn en die vooral op de theorievorming is gericht, en de “nationale letterkundes” die zich richten op de historische ontwikkeling van de literatuur binnen één taalgebied.³¹⁴

In het handboek moderne letterkunde *Literatuur in de wereld* (2013), aangehaald in Hoofdstuk 1, zien we hoe de auteurs appelleren aan bovenstaande definitie van ‘algemene literatuurwetenschap’ wanneer zij hun visie op het vak samenvatten als ‘een wetenschappelijke, internationale en theoretisch georiënteerde, en analytisch sterke tak van letterkunde’.³¹⁵ Niet verwonderlijk dat in *Literatuur in de wereld* bij voorkeur over de ‘literatuurwetenschapper’ wordt gesproken en niet over de ‘letterkundige’.

De dominantie van de literatuurgeschiedenis mag dan ‘tot een einde’ zijn gekomen, dit sloot niet uit dat Nederlandse historici – Jan Romein in het bijzonder – een belangrijke rol lijken te hebben gespeeld in deze koerswijziging, althans als we afgaan op Donkersloots beschrijving. Het lijkt hier echter om meer dan een persoonlijke beïnvloeding te gaan. Een aanwijzing daarvoor is te vinden in Fokkema’s artikel ‘Theoretische en Vergelijkende literatuurwetenschap’ (1989). Hierin beschrijft hij terloops hoe de term ‘theoretische literatuurwetenschap’ een vondst was van Teesing, die de term muntte naar analogie van Romeins idee over ‘theoretische geschiedenis’.³¹⁶ Via deze opmerking van Fokkema is het moment van interactie tussen Jan Romein en Nederlandse letterkundigen zeer precies te detecteren. Het blijkt namelijk dat Romein in 1946 onder dezelfde titel een lezing had gegeven op het 19^e Nederlandsch Philologen-congres.³¹⁷ Volgens Tollebeek had Romein het plan voor een theoretische geschiedenis ontworpen als ‘een wapen tegen de specialistische en van de realiteit vervreemde geschiedwetenschap’.³¹⁸ Binnen de geschiedwetenschap kon Romeins voorstel aanvankelijk op weinig steun rekenen, maar het vermoeden rijst dat zijn ideeën wel meteen aansluiting vonden bij de letterkundigen van het Philologen-congres. Het is wel goed mogelijk dat na Romeins optreden op het congres het gesprek goed op gang kwam over een nieuwe leerstoel – waarvan volgens Goedegebuure & Heynders het beoogde doel

314 Brillenburg Wurth & Rigney 2006: 36.

315 Rock, Franssen & Essink 2013: 7. Zie ook §1.3.

316 Fokkema 1989: 16. In het interview dat Goedegebuure & Heynders met Oversteegen houden, noemt hij, wanneer gevraagd naar de mensen die hem hebben beïnvloed onder andere de naam van Romein bij wie hij assistent was op het moment dat deze *Op het breukvlak van twee eeuwen* (1967) schreef.

317 Tollebeek 1995: 53.

318 Tollebeek 1995: 53.

tevens was de verschillende deelgebieden van de letterkunde methodisch nader tot elkaar te brengen.³¹⁹ Twee jaar later was het in ieder geval diezelfde Teesing die tijdens de ledenvergadering van het 21^e Philologen-congres in 1950 een pleidooi hield voor een aparte sectie 'Algemene literatuurwetenschap'.³²⁰ In dit pleidooi, waarvan melding gemaakt in de *Handelingen* van het congres, menen Goedegebuure & Heynders het 'eerste signaal van een institutionalisering van de Algemene en Vergelijkende Literatuurwetenschap in Nederland' te herkennen.³²¹ Het moge duidelijk zijn geworden dat via Donkersloots oratie nog eerdere signalen zijn te detecteren.

Nog op een ander punt moet het beeld worden bijgesteld dat Goedegebuure & Heynders in *Literatuurwetenschap in Nederland. Een vakgeschiedenis* (1996) geven van het ontstaan van de nieuwe leerstoel in Nederland. Volgens Goedegebuure & Heynders is Hans Teesing 'de eerste hoogleraar in de Algemene Literatuurwetenschap in Nederland'.³²² De auteurs vermelden daar echter niet bij dat Teesings leeropdracht 'De nieuwere Duitse Letterkunde en de Theoretische Literatuurwetenschap' betrof, waaruit blijkt dat de literatuurwetenschap in Utrecht nog steeds nauw verbonden was met de nationale letterkunde.³²³ Helemaal terecht lijkt het dus niet om te spreken van een eerste aparte leerstoel Algemene Literatuurwetenschap. Het is opmerkelijk dat in dit licht iedere verwijzing naar de benoeming van Donkersloot, nota bene enkele maanden na Teesing, ontbreekt. Anders dan bij Teesing ging het bij Donkersloots benoeming wel om een aparte leerstoel. Donkersloots leeropdracht betrof specifiek de 'Algemene en Vergelijkende Literatuurwetenschap'.³²⁴ Daarmee werd het verschil tussen de nationale letterkunde en de literatuurwetenschap aan de Universiteit van Amsterdam dus meteen in 1956 institutioneel onderstreept. Het letterkundig deel werd in Amsterdam overgenomen door Donkersloots collega Garmt Stuiveling, sinds 1951 hoogleraar Taalbeheersing.³²⁵ Overigens refereren Goedegebuure & Heynders wél aan het werk van de Amsterdamse hoogleraar taalkunde W.G. Hellinga (1908-1965). Volgens de auteurs waren diens ideeën rond een 'stilistiek op linguïstische grondslag' van groot belang voor de opbloei van de Algemene Literatuurwetenschap in Nederland en dan 'vooral waar die opbloei resulteerde in een wending van de traditionele filologie met haar gerichtheid op literair-historische feitelijkheid naar een intensieve en soms zelfs exclusieve bestudering van de literaire tekst'.³²⁶ Zal Donkersloots

319 Goedegebuure & Heynders 1996: 10, met een verwijzing naar Teesing (1952).

320 Zie de *Handelingen van het eenentwintigste Nederlandsch Philologen-congres* (1950).

321 Zie voor het Nederlandsch Philologen-congres ook §2.3.

322 Goedegebuure & Heynders 1996: 11.

323 Zie de *Catalogus Professorum* van de Universiteit Utrecht, geraadpleegd op 21/02/2016.

324 Teesing werd officieel in mei benoemd, Donkersloot in september 1956, volgens het *Album Academicum* van de Universiteit van Amsterdam, geraadpleegd op 21/02/2016.

325 Zie ook voetnoot 40 van dit hoofdstuk.

326 Goedegebuure & Heynders 1996: 13. De auteurs doen deze constatering op basis van de interviews die zij afnamen onder acht invloedrijke literatuurwetenschappers van dat moment. Beide geïnterviewden Oversteegen en Sötemann wijzen op de grote invloed van Hellinga op hun werk.

‘kameleontische’ persoonlijkheid ook met betrekking tot de vakgeschiedschrijving ervoor gezorgd hebben dat hij buiten beeld is gevallen?

In relatie tot de hierboven genoemde ‘wending’ binnen het literatuuronderzoek valt in ieder geval op hoe Donkersloot ook hierin weer een tussenpositie inneemt en verschillende standpunten tracht te verenigen. Na zijn benoeming houdt Donkersloot zich uitvoerig bezig met de vraag wat de verhouding is tussen de feitenzoekende, historische benadering, de literatuurtheoretische benadering en een benadering die zich richt op het literaire werk zelf. Het is in dit licht aardig om te zien hoe Donkersloot in zijn oratie uit 1956 het belang van beweeglijkheid en veelzijdigheid onderstreept. Na in zijn inaugurele rede een beknopt overzicht van de totstandkoming van de nieuwe leerstoel Algemene en Vergelijkende Literatuurwetenschap aan de UvA te hebben gegeven (en stil te hebben gestaan bij wat volgens hem de belangrijkste vragen zijn van de theoretische literatuurwetenschap), sluit hij af met een reflectie op wat hij als de grootste uitdaging (of eigenlijk, ‘probleem’) van de beroepsmatige literatuurlezer beschouwt:

Het blijvende eerste probleem van den vakman, den philoloog, den literator: hoe te ontkomen aan de verstarring, de vervlakking van den man der wetenschap, een ziekte erger nog dan de vervlakking van het dilettantisme.³²⁷

De ‘vakman’ valt in dit citaat veelzeggend uiteen in de wetenschapper (‘filoloog’) en de kunstenaar (‘literator’), alsof Donkersloot de vakmatige verstarring al direct tegen wil gaan door het opdelen van de term ‘vakman’ zelf. Met de vervlakking van de wetenschapsman doelt Donkersloot op een wetenschappelijke behandeling van literatuur waarbij het ‘belevingselement’ buiten beschouwing wordt gelaten. Dit is volgens Donkersloot zelfs nog kwalijker dan ‘de vervlakking van het dilettantisme’.

Het is niet direct duidelijk wat Donkersloot met dit laatste precies bedoelt. De term ‘dilettantisme’ roept onmiskenbaar de beginjaren van de letterkundige discipline in herinnering en de strijd die academici als Jonckbloet en Te Winkel voerden tegen de dilettanten in het vakgebied, de liefhebbers, de amateurs; volgens Jonckbloet die vakbroeders die niet beschikten over voldoende kritische zin, volgens Te Winkel juist de literatoren en critici die literaire waardeoordelen verwarren met universele waarden. Door hier het begrip ‘dilettantisme’ te gebruiken, is het duidelijk dat Donkersloot zich schaart aan de kant van de academici, het is immers vanuit het oogpunt van de wetenschap dat de belevende lezer, de liefhebber, als een dilettant wordt beschouwd.

Het is vanuit dit standpunt echter dat Donkersloot waarschuwt tegen het compleet uitbannen van dat waar de liefhebber voor staat, namelijk de ‘beleving’ van het kunstwerk. In analogie met de tweedeling filoloog/literator lijkt het hier

327 Donkersloot (1956). Collectie Donkersloot: D06441 H5 / mm1989L – 005577.

om de tweedeling tussen een wetenschappelijke en literaire ‘verstarring’ te gaan. Waarbij de eerste vorm uiteindelijk veel kwalijker is dan de eerste, alsof met andere woorden het dogmatisme van de literator nog altijd minder schadelijk is voor het literaire werk dan de verstarring van de wetenschapsman. Hoe de academische literatuurbeschuwer op wetenschappelijke wijze de literatuurbeleving een plaats kan geven in het onderzoek is een vraag die steeds weer terugkeert in Donkersloots publicaties als hoogleraar Literatuurwetenschap. Hieronder wordt aan de hand van twee publicaties nader ingegaan op deze vraag waarbij tevens duidelijk wordt dat zij een expliciete reflectie losmaakt op de verhouding tussen de academische literatuurstudie en de literaire kritiek.

4.6 ‘kritisch en onbevangen’ – ‘wetenschap’ en ‘kritiek’ bij Donkersloot in de jaren ‘50 en ‘60

4.6.1 De mogelijkheid van ‘wetenschappelijke literaire kritiek’ – ‘Rationalisme en literatuurwetenschap’ (1959)

In het cursusjaar 1958-1959 verzorgt Nico Donkersloot een lezing in de reeks ‘rationalisme’ voor ‘leerlingen van de School voor Taal- en Letterkunde’ te Den Haag.³²⁸ Deze School voor Taal- en Letterkunde was een van de Nederlandse instellingen waar leerkrachten zogenaamde MO-B-aktes, bevoegdheden voor het middelbaar onderwijs, konden halen.³²⁹ In *Van hof tot overheid* (2015) schrijft Gerard de Vriend over dit type instelling dat zij weliswaar onderwijs aanbood voor aanstaande leraren, maar dat de invulling van dat onderwijs allerm minst op didactiek was gericht. De opleiding werd vakinhoudelijk ingericht en het onderwijs werd veelal verzorgd door academici. De Vriend vermoedt dan ook dat ‘de behandelde leerstof [vaak] een copie [zal] zijn geweest van wat er aan de universiteit aan de orde kwam’.³³⁰ Dit verklaart waarom Donkersloot zijn publiek van aanstaande leraren trakteert op een overzicht van de ontwikkelingen binnen de ‘algemene literatuurwetenschap’ waaronder hij ‘het geheel van het wetenschappelijke literatuuronderzoek, dus in al zijn veelheid, zijn diversiteit van middelen en methoden’ verstaat.³³¹ De lezing ‘Rationalisme en literatuurwetenschap’ werd in 1960 gebundeld met vijf andere lezingen uit de cursus onder de titel *Het rationalisme*.³³² De lezing

328 Zie voor de vermelding van de lezing *De Nieuwe Taalgids* 53 (1956): 282.

329 Voor een uitleg van het MO zie Talenexpo.nl, geraadpleegd op 15/02/2016. Zie Ouwerkerk (2004) voor een impressie van het MO-onderwijs Nederlands in de jaren ‘50.

330 De Vriend 2015: 250-251. De Vriend is niet heel duidelijk over de periode waarvoor deze situatie gold. Vermoedelijk bleef zij bestaan tot de invoering van de Mammoetwet uit 1968 waardoor de organisatie van het wetenschappelijk, hoger en middelbaar onderwijs drastisch veranderde en o.a. de MO-aktes kwamen te vervallen. Hierdoor zou ook de traditioneel nauwe band tussen wetenschappelijk en middelbaar onderwijs veranderen.

331 Donkersloot 1960: 84.

332 Het boek verscheen bij de Haagse uitgeverij Servire.

is interessant omdat Donkersloot hierin expliciet stilstaat bij de relatie tussen de literatuurwetenschap en de literaire kritiek. Welk beeld van de verhouding tussen beide presenteert Donkersloot aan zijn niet-academische publiek?

Voor zijn overzicht van de ontwikkeling van de literatuurwetenschap gebruikt Donkersloot het rationalisme als ingang. Het rationalisme wordt door Donkersloot – net als de Romantiek in zijn proefschrift – opgevat als een ‘geesteshouding’ die, vertaald naar de wetenschap, leidt tot een houding waarbij de onderzoeker uitgaat van ‘waarnemingen’ en ‘feiten’ waarin vervolgens een ‘wetmatigheid’ of ‘oorzakelijk verband’ wordt gezocht. Een typische uitdrukking van deze geesteshouding kan volgens Donkersloot worden aangetroffen in het positivisme van de negentiende-eeuwse literatuurhistorici, waarbinnen ook de aandacht voor biografisme (geïnspireerd op Sainte Beuve) en voor invloedsfactoren (geïnspireerd op Taine) valt te plaatsen. Het historisch onderzoek op rationalistische leest geschoeid was lang dominant, stelt Donkersloot. Daardoor was er binnen de wetenschappelijke literatuurstudie weinig tot geen aandacht voor interpretatie van het kunstwerk:

Het literatuuronderzoek is lange tijd niet anders voor mogelijk gehouden dan als historisch onderzoek, dus vooral als feitenonderzoek. De daarbij gebruikelijke mening was, dat de interpretatie van literatuur, wanneer die al noemenswaardig voorbij kwam in elk geval, niet in aanmerking kon komen om als wetenschappelijk te gelden, de interpretatie van de afzonderlijke werken nog minder.

De interpretatie van literaire werken werd door literatuurhistorici afgedaan als ‘louter subjectief’ en behoorde volgens literatuurhistorici tot het domein van de literaire kritiek dat op basis van die gerichtheid ook als een ‘subjectief bedrijf’ werd weggezet.³³³

Volgens Donkersloot bereikte de aandacht voor de rol van interpretatie de academische literatuurbeschouwing dan ook via de ‘literaire kritiek’.³³⁴ Het gegeven dat de literaire interpretatie als subjectief werd afgeschilderd door literatuurhistorici, betekende volgens Donkersloot immers niet dat een ‘wetenschappelijke interpretatie’ ook daadwerkelijk onmogelijk is:

Men moet erkennen dat literaire kritiek inderdaad meestal werkelijk een subjectief bedrijf is, maar het is dat daarom niet per se. Men ziet nog te veel over het hoofd, dat interpretatie van literatuur ook op wetenschappelijke wijze mogelijk is en dat op grond van wetenschappelijke interpretatie ook wetenschappelijke kritiek van literatuur mogelijk is.³³⁵

³³³ Donkersloot 1960: 86.

³³⁴ Donkersloot 1960: 86.

³³⁵ Donkersloot 1960: 86.

In deze weergave valt het beeld te herkennen dat we in Hoofdstuk 3 ook door Albert Verwey in zijn oratie en colleges werd gepresenteerd, namelijk dat literatuuronderzoekers hun werkwijze gingen aanpassen onder invloed van inzichten van *buiten* de universiteit. Een verwijzing naar Verwey (of enige andere literator) laat Donkersloot evenwel achterwegen.

Wat hij wel doet is deze ontwikkeling, de toenemende aandacht voor de interpretatie binnen de academische literatuurstudie, plaatsen binnen een bredere, wetenschapshistorische ontwikkeling. Net als in zijn oratie uit 1956 doelt hij op de twijfel die opkwam onder historici – en hij benadrukt, met name onder degenen die zich hadden georiënteerd op natuurwetenschappelijke methoden – ten aanzien van de mogelijkheid om de geschiedenis te kunnen waarnemen. Hij verwijst hier onder anderen naar de Franse historicus Albert Thibaudet die trachtte om historische veranderingen te begrijpen door middel van het generatiebegrip. Dit leek aanvankelijk een passend en logisch ordeningsprincipe, maar wanneer daadwerkelijk toegepast op de historische werkelijkheid bleek het onmogelijk te bepalen waar de ene generatie eindigde en een nieuwe begon. Volgens Donkersloot kwam Thibaudet tot het inzicht: ‘Zodra men de zaak meer naar haar wezen, naar haar verschijning fenomenologisch gaat beschouwen, merkt men dat men er zo niet komt.’³³⁶ Wanneer de onderzoeker zich met andere woorden niet beperkt tot het ordenen van de feiten, maar probeert het fenomeen zelf te begrijpen, raakt hij verstrikt in een eindeloos toenemende differentiatie.

Het gaat hier volgens Donkersloot om een fundamenteel besef dat bepaalde onderzoeksobjecten, namelijk die van de mens- of geesteswetenschappen, zich niet goed lenen om enkel rationeel te worden benaderd. De radicaliteit van dit inzicht wordt onderstreept door de termen die hij gebruikt om de ontwikkeling te beschrijven. Zo benadrukt hij dat het hier niet slechts gaat om een ‘accentverschuiving’, maar om een ‘bewustwording’, om een ‘bevrijding’, een ‘vrijwording’ of ‘emancipatie’ van de rationalistische geesteshouding. Ja, het gaat zelfs een ‘ontwaking’:

De ontwaking en het toenemend besef dat er voor de geesteswetenschappen andere methoden vereist zijn, dat er steeds meer rekening dient te worden gehouden met imponderabilia [onweegbare zaken, MFW] en dat juist die imponderabilia zo zwaar wegen – als men het al zo paradoxaal mag uitdrukken –, dat bewijsvoering meestal niet mogelijk is en op zijn hoogst een evidentie kan worden verkregen (...).³³⁷

336 Donkersloot 1960: 91. Generaties ‘komen en gaan en vallen als bladeren van de bomen’, vat Donkersloot het prozaïsch samen.

337 Donkersloot 1960: 92-93.

De stijlfiguur van de paradox – hier letterlijk genoemd door Donkersloot – blijkt karakteristiek voor de wijze waarop Donkersloot de ontwaakte literatuurwetenschap beschrijft. Zo stelt hij dat ‘de beoefenaar van de literatuurwetenschap’ zich met de onderzoeker vertrouwd moet maken want ‘dat is de zekerste weg voor de beoefening van de literatuurwetenschap’.³³⁸ Of: de literatuurwetenschappelijke onderzoeker omarmt ‘een bewust gehanteerde onzekerheid, die beter tot zekerheid kan voeren dan een abstracte of geprojecteerde stelligheid’.³³⁹ De onzekerheid die tot zekerheid leidt, blijkt de voorwaarde voor de literatuurwetenschap:

Het zijn juist deze inzichten in de literatuurwetenschap, die literatuurwetenschappelijk onderzoek mogelijk maken, dat in de wijze van verantwoording meer is dan wat men meestal noemde subjectieve literaire kritiek of subjectieve interpretatie, en dat in zijn relativiserende methodiek zeker wel niet het exacte, bepaalbare karakter van de methodiek van de natuurwetenschappen, maar toch daarom nog niet onnauwkeurig is en een exactheid van *eigen* karakter heeft, of verwerft – ik zeg verwerft, omdat dit met zoveel moeite gepaard gaat en zich langzaam voltrekt.³⁴⁰

In de lezing ‘Rationalisme en literatuurwetenschap’ wordt duidelijk dat het probleem van de interpretatie van literaire werken door Donkersloot in het middelpunt van de wetenschappelijke belangstelling wordt geplaatst. Daarmee wordt een interessant verschil zichtbaar ten opzicht van de voorgangers, want noch bij Jonckbloet, noch bij Te Winkel of Verwey wordt ‘interpretatie’ zo op de voorgrond geplaatst. Het ging om doordringen, doorvoelen, beleven, om begrijpen en verklaren en soms zelfs om kritiseren, maar interpreteren bleek geen centrale term. Ook opmerkelijk is dat Donkersloot bij het gebruik van de term expliciet verwijst naar het werk van Wilhelm Dilthey. Dilthey was volgens Donkersloot een van de eersten die zich realiseerde ‘dat geen feit valt mee te delen zonder interpretatie’.³⁴¹ Het roept de vraag op wanneer Dilthey voor het eerst in Nederland werd gepresenteerd als de *founding father* van de geesteswetenschappen. In deze lezing lijkt het in ieder geval of Donkersloot de behoefte voelt de literatuurwetenschappelijke studie nadrukkelijk als geesteswetenschappelijke discipline te ijkten. Niet Sainte Beuve en Taine, maar Dilthey wordt door Donkersloot gepresenteerd als navolgenswaardig voorbeeld.³⁴² Diltheys *Das Erlebnis und die Dichtung* (1877) laat zien hoe ‘de geesteswetenschappelijke omgang met dichtkunst en literatuur’ er uit kan zien. Met deze studie leverde Dilthey het model ‘van een beschrijving gericht

338 Donkersloot 1960: 93.

339 Donkersloot 1960: 97.

340 Donkersloot 1960: 95.

341 Donkersloot 1960: 93.

342 De vraag naar de bekendheid van Diltheys gedachtegoed binnen de letterkundige neerlandistiek kwam ook aan bod in §3.1.3.

naar het innerlijke wezen van de werken zelf', aldus Donkersloot.³⁴³ De 'bevrijding' van de literatuurwetenschap wordt zo gekoppeld aan de zoektocht naar een eigen literatuurwetenschappelijke benadering, één die niet de natuurwetenschappen tot voorbeeld neemt maar tot stand komt vanuit het eigen, bijzondere onderzoeksobject.

De interpretatie van het literaire werk behoort niet langer enkel tot de activiteiten van de criticus maar behoort nu ook tot de kerntaken van de literatuurwetenschapper. Hoe wordt deze academische interpretatie nu onderscheiden van de als 'subjectief' geldende literaire kritiek? Een antwoord op die vraag blijkt tevens uit het hierboven weergegeven citaat van Donkersloot waarin de omarming van de fundamentele onderzekerheid die de interpretatie van literaire werken en literaire fenomenen met zich meebrengt, wordt gepresenteerd als een voorwaarde voor een wetenschappelijke literatuurstudie. Juist die bewustwording zorgt ervoor dat het wetenschappelijk literatuuronderzoek voorbij de 'subjectieve literaire kritiek' of 'subjectieve interpretatie' geraakt. Zonder zich te verantwoorden, zonder zich bewust te zijn van de moeilijkheden van de literaire interpretatie, is geen literatuurwetenschap mogelijk, aldus Donkersloot. De suggestie wordt gewekt dat de interpretatie wetenschappelijk wordt op het moment dat de onderzoeker *reflecteert* op het vraagstuk van de interpretatie. Het springt op dit punt in het oog dat Donkersloot nergens de term 'objectief' hanteert om de wetenschappelijke interpretatie te onderscheiden van de niet-wetenschappelijke interpretatie. Daarmee lijkt de karakterisering 'objectief' definitief voorbehouden aan Donkersloots profilering als criticus.

De interpretatie op wetenschappelijke wijze houdt volgens Donkersloot in dat de onderzoeker 'exact', 'nauwkeurig' en 'bewust' te werk gaat, maar 'objectief' lijkt hij nog niet eens bij benadering. Er wordt hier dus geen tegenstelling gecreëerd tussen een vermeende subjectieve en objectieve kritiek. Eerder wordt een gradueel verschil benoemd tussen een 'subjectief' en 'wetenschappelijk' kritisch onderzoek, of in Donkersloots eigen termen tussen een 'subjectieve literaire kritiek' en een 'wetenschappelijke literaire kritiek'. De wetenschappelijke literatuurkritiek onderscheidt zich van de subjectieve vorm van kritiek, zo werd duidelijk, doordat het een grotere mate van reflectie bevat.

In de lezing 'Rationalisme en literatuurwetenschap' blijkt Donkersloot drie verschillende vormen van literatuurbeschuwing te presenteren: de uit de geest van het rationalisme voortgekomen literatuurgeschiedenis; de subjectieve letterkundige kritiek en de wetenschappelijke literaire kritiek oftewel literatuurwetenschap. Dit onderscheid wordt niet gepresenteerd als een absolute driedeling, veeleer gaat het om drie elkaar aanvullende en inspirerende vormen van literatuurbeschuwing. Donkersloot benadrukt dit ook in het slot van zijn lezing, wanneer hij stelt dat het hem niet gaat

343 Donkersloot 1960: 94.

om een afschaffing van de historische benadering, maar om een incorporatie ofwel 'een samenwerking van de historische gegevens met wat de hoofdzaak blijft en niet anders dan de hoofdzaak zijn kan: de interpretatie'. Er zijn verschillende internationale voorbeelden aan te wijzen waarin op dat moment een soortgelijke driedeling wordt gepresenteerd. Zo vertoont Donkersloots driedeling een opvallende gelijkenis met de verdeling die René Wellek en Austin Warren presenteren in hun invloedrijke *Theory of Literature* (1948). Hierin stellen zij dat 'the distinctions between literary history, literary theory and literary criticism are clearly the most important', maar wordt ook duidelijk dat zij moeilijk van elkaar zijn te onderscheiden en op elkaar leunen.³⁴⁴ Een verwijzing naar dit handboek ontbreekt echter (net zoals trouwens iedere andere verwijzing naar een Angelsaksische literatuurbeschuwer of denker) in de lezing van Donkersloot.³⁴⁵ Andere internationale voorbeelden waarin nadrukkelijk gepleit wordt voor een samenwerking tussen verschillende vormen van literatuurbeschuwing vinden we bijvoorbeeld in Erik Lunding's *Strömungen und Strebungen der modernen Literaturwissenschaft* (1952) en R.S. Cranes *Critics and Criticism: Ancient and Modern* (1952).³⁴⁶ Donkersloots visie is dus niet echt nieuw te noemen, maar lijkt meer een heersende visie te onderschrijven.

Waarom vond Donkersloot het nu zo belangrijk om in zijn lezing te pleiten voor een samenwerking tussen historische gegevens en interpretatie? Binnen de academische studie leek de aandacht immers al wat langer uit te gaan naar bestudering van afzonderlijke literaire werken, het is bijvoorbeeld in dit licht dat Goedegebuure & Heynders het werk van Hellinga uit de jaren '50 noemen.³⁴⁷ Een mogelijke verklaring voor het feit dat Donkersloot de lezing aangrijpt om te pleiten voor een samenwerking komt allicht doordat deze ideeën nog niet volledig waren doorgedrongen tot het middelbare onderwijs waar traditiegetrouw de literatuurgeschiedenis het stramien bepaalde. Bezien in die context klinkt het voorstel van een samenwerking uitdagend.

Daarnaast wordt door Donkersloot zelf ook een reden gegeven waarom een samenwerking van belang is. Alleen door een samenwerking ontstaat volgens hem 'een kans (...) voor een literatuurwetenschap welke de literatuur zelf, het kunstwerk van de taal, weet te behouden en weet te resepecteren als de binnenste cirkel van het onderzoeksveld van deze wetenschap'.³⁴⁸ Het doel van die samenwerking blijkt

344 Wellek & Warren 1948: 39.

345 Uit *Literatuurwetenschap in Nederland* blijkt dat het handboek al wel bekend was in Nederland, zo vertelt Mooij dat hij halverwege de jaren '50 kennismaat met *Theory of Literature*. Mooij in Goedegebuure & Heynders 1996: 78. In 1974 verscheen een Nederlandse vertaling van het handboek (van de hand van Tom Etty, Ton Anbeek en Jan Fontijn), *Theorie der literatuur*. Het onderscheid tussen de drie vormen van literatuurbeschuwing werd later overgenomen door Van Luxemburg, Bal en Weststeijn in hun handboek *Inleiding in de literatuurwetenschap* (1981).

346 Lunding en Crane worden genoemd in Vervliet 1982: 11-12.

347 Goedegebuure & Heynders 1996: 12.

348 Donkersloot 1960: 97.

dus uiterst ambitieus, het gaat om niets minder dan om het ‘behouden’ van de literatuur. Een literatuurwetenschap die noch de interpretatie noch de kritiek in ogenschouw neemt, slaagt er volgens Donkersloot nooit in het ‘eigen leven van het werk’ waar te kunnen nemen.³⁴⁹

Wat Donkersloot in zijn lezing aanduidt als een ‘bevrijding van de rationalistische geestesgesteldheid’ wordt in de vakgeschiedenis beschouwd als een koerswijziging in de academische literatuurbeschouwing, doorgaans aangeduid als autonomistisch of ergocentrisch (hierop wordt verder ingegaan in Hoofdstuk 5). Met het centraal stellen van de analyse van afzonderlijke werken in de wetenschappelijke literatuurstudie zou verwacht kunnen worden dat de eerder gehoorde klacht van een te grote overlap tussen de literair-kritische en academische praktijk luider klinkt. Ook de literatuurbeschouwing van critici en essayisten wordt immers gekenmerkt door een bestudering van individuele werken. Een dergelijke klacht blijkt na de oorlog echter veel minder te worden gehoord dan voor de oorlog. Wetenschappelijke en literaire praktijk lijken zich daarentegen juist verder van elkaar te gaan verwijderen, zelfs zodanig dat de oprichters van het tijdschrift *Merlyn* begin jaren ‘60 spreken over een ‘kloof’ tussen wat er aan de universiteit gebeurt en wat doorbuiten (zie de inleiding bij Hoofdstuk 5).

Het lijkt er op dat de meer theoretische benadering de academische literatuurbeschouwer een middel in handen heeft gegeven zich effectief te onderscheiden van de literatuurbeschouwer buiten de academie. Onder invloed van inzichten uit het formalisme en structuralisme ontwikkelt zich langzaam een gespecialiseerd en theoretisch taalgebruik. Aan deze ontwikkeling onttrekt Donkersloot zich nadrukkelijk. Zijn laatste publicatie *Wij noemen het literatuur* (1965) behandelt weliswaar een uitgesproken theoretische vraag (wat is dat verschijnsel dat ‘met de onduidelijke naam literatuur – qualificatie of verzamelwoord – wordt aangeduid?’), maar kenmerkt zich juist door een uiterst toegankelijke, spreektaalachtige toon. Alsof hij de dieper wordende kloof tussen het volk en haar literatuur tot het einde toe tracht te verkleinen. Het ‘wij’ uit de titel blijkt dan ook illustratief. De vraag wat ‘globaal onder literatuur’ wordt verstaan is geen vraag waarop de wetenschapper patent heeft, het is een vraag die ons allemaal aangaat. In de studie spreekt Donkersloot voortdurend over ‘wij’ en ‘ons’ waardoor de lezer zich steeds aangesproken voelt en direct betrokken wordt bij de zoektocht naar wat onder literatuur wordt verstaan. Het uitbrengen van het boek bij Meulenhoff onderstreept nog maar eens hoe Donkersloot ook voor deze studie een breder publiek voor ogen had dan de gespecialiseerde vakgemeenschap. In de volgende paragraaf wordt kort stilgestaan bij deze studie, vervolgens wordt gekeken hoe Donkersloots verdiensten voor de literatuurstudie worden beoordeeld en gekarakteriseerd door representanten uit zowel academische als publieke hoek.

³⁴⁹ Donkersloot 1960: 96.

4.6.2 De literatuuronderzoeker als lezer –

Wij noemen het literatuur (1965) & receptie

In *Wij noemen het literatuur* treffen we veel onderwerpen aan die al eerder door Donkersloot zijn behandeld. Zo wordt ook in dit werk het belang van de verbeelding onderstreept, onder andere wanneer literatuur door Donkersloot wordt gedefinieerd als ‘taalkunst’ ofwel ‘het spel der verbeelding in de taal’.³⁵⁰ Donkersloots voorkeur voor de traditie valt te herkennen in de laatste hoofdstukken waarin wordt nagegaan in hoeverre de taalkunst een uitdrukking is van het schone, dan wel een bijdrage kan leveren tot het ware en het goede. Ook wordt in *Wij noemen het literatuur* de sociale functie van literatuur onderkend wanneer Donkersloot bijvoorbeeld stelt dat het kunstwerk naast ‘een eigen waarheid van de verbeeldingsvorm’ altijd ook in verhouding staat tot ‘het ware buiten zichzelf, tot de gegeven werkelijkheid’.³⁵¹ Die sociale dimensie klinkt tevens door in zijn constatering dat literatuur ‘meer een *zienswijze* op de werken [is] dan een kenmerk ervan’.³⁵² Tevens herpakt Donkersloot in dit werk de premisse dat alle literatuur – ook die uit het verleden – een hedendaagse gewaarwording is. Dit probleem wordt in *Wij noemen het literatuur* nader onder de loep gelegd en ook hier blijkt het probleem van de literatuurgeschiedschrijving direct samen te hangen met de verhouding van de literatuurwetenschap tot de literaire kritiek.

Zoals bleek in voorgaande paragrafen was de bestudering van de letterkundige geschiedenis altijd problematisch voor Donkersloot. In zijn proefschrift reflecteert hij er weliswaar niet direct op, wel komt zij tot uitdrukking in de keuze voor de bestudering van nog levende schrijvers. Met *Karaktertrekken* ging Donkersloot op zoek naar een andere dan literair-historische benadering geënt op esthetische kwaliteit, hij wilde nadrukkelijk ‘geen literatuurgeschiedenis’ schrijven. In zijn oratie en in de lezing ‘Rationalisme en literatuurwetenschap’ bracht hij de principiële onzekerheid van de historicus ter sprake en betrok hij die op de literatuurstudie. In *Wij noemen het literatuur* tenslotte lijkt Donkersloot de kern van zijn problematische verhouding tot de historische benadering definitief te hebben vastgesteld, wanneer hij schrijft:

In zoverre alle literatuur hoofdzakelijk op eigentijdse wijze wordt beleefd, is het niet te paradoxaal wanneer men zegt: er bestaat alleen hedendaagse literatuur.³⁵³

³⁵⁰ Donkersloot 1965: 3, 6. Donkersloot verwijst hier naar Welck & Warren en hun uitleg van literatuur als *imaginative literature*, maar meer dan een annexatie lijkt dit niet.

³⁵¹ Donkersloot 1965: 119.

³⁵² Donkersloot 1965: 131.

³⁵³ Donkersloot 1965: 53.

Dat de historische methode ook op het moment dat hij zijn boek schrijft nog veel voorkomt, verklaart Donkersloot uit de moeilijkheden die optreden wanneer de consequenties van deze constatering worden geaccepteerd. Het is begrijpelijk, schrijft hij, dat literatuurhistorici zich richten op literaire werken die reeds 'door de tijd getoetst' zijn, want op welke maatstaven, op welke criteria of voorschriften kan de literatuurhistoricus zich beroepen wanneer hij de hedendaagse, de 'levende' letterkunde, wil beschrijven? Hij vervolgt:

[T]egenover het heden komt men vooreerst nagenoeg alleen te staan, temidden van een veelheid van elkaar tegensprekende reacties op niet veel meer dan de eigen individuele subjectiviteit aangewezen. (...) De beschrijver van de hedendaagse literatuur is genoodzaakt veel zelfstandiger op te treden, hij dient eigenlijk zelf als criticus te werk te gaan'.³⁵⁴

Het feit dat de literatuurhistoricus te werk gaat 'als criticus' vormt voor Donkersloot geen aanleiding om dan maar af te zien van de behandeling van de hedendaagse literatuur. Integendeel, dit zou slechts een ontkenning zijn van het feit dat alle literatuur – historisch én contemporair – een hedendaagse gewaarwording is.

Het is aardig om te zien dat Donkersloot hier iets van zijn vroegere stelligheid lijkt terug te nemen.³⁵⁵ Die polemische toon komt met name tot uitdrukking in de visie die Donkersloot in *Wij noemen het literatuur* naar voren brengt op wat volgens hem de juiste verhouding is tussen de professionele lezer en amateurlezer, tussen de wetenschapper en de liefhebber van literatuur, tussen wat hij de 'beroepslezer' en de 'hartstochtelijke lezer' noemt. Zo stelt hij aan het slot van het eerste hoofdstuk dat beroepslezers (in onderstaand voorbeeld de onderzoeker)

zelf na alle onderzoek, dat een ondermijnende invloed kan hebben op de ontvankelijkheid voor het geheel, in staat moeten blijven bij het beleven van die taalvormen ook weer opnieuw in trilling en in geestdrift te geraken. Geen gewenning zal daarbij tot afstomping mogen voeren.³⁵⁶

In deze uitspraak herkennen we enerzijds de criticus Donker die pleit voor een open, onbevangen houding ten aanzien van ieder kunstwerk dat de literatuur-beschouwer onder ogen komt. Anderzijds roept de laatste zin de uitspraak uit de

354 Donkersloot 1965: 55. Bij Knuvelder treffen we eenzelfde standpunt aan, ook hij meent dat de historicus tevens criticus is. 'Of Knuvelder, net als velen van zijn voorgangers, het beoordelen van literatuur ook als zijn belangrijkste taak beschouwde, is niet helemaal duidelijk', stelt Laan 1997: 213.

355 Dit lijkt ook recensent Mathieu Rutten op te vallen, zo noemt hij *Wij noemen het literatuur* in een uitvoerige bespreking in *De Nieuwe Taalgids* een 'niet zelden polemisch boekje'. Rutten 1965: 273.

356 Donkersloot 1965: 11-12. Deze beroepslezer kan verschillende hoedanigheden hebben, naast de onderzoeker noemt Donkersloot 'de kritikus, de historicus, de leraar, de handboekschrijver'.

oratie in herinnering waarin Donkersloot waarschuwt voor de ‘vervlakking van de wetenschapsman’. De wetenschapsman mag nooit de hartstochtelijke lezer in hem- of haarzelf veronachtzamen, blijkt de belangrijkste boodschap van *Wij noemen het literatuur*, want ook hier blijkt een samenwerking van essentieel belang voor het ‘voortleven’ van het taalkunstwerk. Die samenwerking is allerm minst eenvoudig – het blijkt een ‘tour de force’ om ‘zowel bewogen als onbewogen te kunnen lezen’ –, maar toch wel van levensbelang voor de literaire kunst.³⁵⁷

Wij noemen het literatuur vertoont dus een grote verwantschap met eerdere standpuntbepalingen van Donkersloot. Er is echter ook een veelbetekenend verschil te signaleren tussen dit werk en de in dit hoofdstuk behandelde teksten die werden geschreven tijdens Donkersloots hoogleraarschap. Waar Donkersloot sinds zijn benoeming ondubbelzinnig sprak vanuit de positie van de ‘wetenschapsman’ (misschien wel het duidelijkst gemanifesteerd in de behoedzame zoektocht van *Karaktertrekken*), daar lijkt hij in *Wij noemen het literatuur* een zekere distantie te betrachten tot deze positie. Dit werd al ten dele duidelijk in het feit dat hij vanuit een bredere groep van lezers spreekt, een ‘wij’ dat in ieder geval breder is dan de academische gemeenschap. Het wordt bijzonder duidelijk in het advies dat hij ter afsluiting van het eerste en het laatste hoofdstuk formuleert en dat expliciet is geadresseerd aan de ‘literatuurprofessor’. Beide passages worden hieronder ter vergelijking weergegeven. In het eerste hoofdstuk klinkt het advies als volgt:

Ook voor de literatuurprofessor bestaat er nog hoop, evenals elke andere lezer van professie is hij iemand van wie men de hoop niet per se hoeft te hebben opgegeven dat hij het lezen zelf, louter als leesgenot, om de belevenis nog niet heeft verleerd. Bij alle overdenkingen en onderzoek, van historie of tekst, van stijl of structuur, zal altijd nodig blijven de ontvankelijkheid voor het beleven, het vermogen tot, de gave der ontroerbaarheid waarvan de dichter Bloem spreekt, door geen beroepsverminking van gewenning of specialisering te verliezen, zonder welke immers alle taalkunst vruchteloos zal blijven.³⁵⁸

In het laatste hoofdstuk lezen we:

Meer bewust, beter toegerust heeft ook de onderzoeker, die de lezer niet in zich heeft omgebracht nog voor het einddoel hem daagde, weer tot lezer te worden. Hij volbrengt maar dan tenslotte laat ons voor hem hopen soepel en zonder moeite de ‘tour de force’ kritisch en onbevangen te lezen, en als een ander lezer te genieten, zich aan het beleven over te geven (...). Er is nog hoop voor de professor, als hij Boutens’ woorden heeft onthouden: ‘Wanneer ooit Gods geheim in zijn sublieme simpelheid zal worden geraden, dan is het een dichter die het verlossende woord zal mogen spreken’.³⁵⁹

357 Donkersloot 1965: 12.

358 Donkersloot 1965: 12.

359 Donkersloot 1965: 135-136.

De wetenschappelijke literatuuronderzoeker, zo blijkt uit bovenstaande citaten, dient in de eerste én laatste plaats een (onbevangen) lezer te zijn. Dit advies lijkt Donkersloot niet te formuleren vanuit zijn eigen positie als hoogleraar, veeleer lijkt het de dichter Donker die de literatuurprofessor toespreekt. Veelbetekenend is dat beide citaten afgesloten worden met een verwijzing naar een dichter, respectievelijk Bloem en Boutens. Het citaat van Boutens geeft niet alleen inhoudelijk maar ook letterlijk de dichter het laatste woord. Met dit citaat wordt *Wij noemen het literatuur* namelijk afgesloten. Daarmee onderstreept Donkersloot wat hij reeds in het korte voorwoord articuleert, namelijk dat '[h]et einddoel van de literatuurwetenschap (...) tenslotte weer buiten de literatuurwetenschap' ligt.³⁶⁰ Het lijkt een variant op de opening van Donkersloots oratie uit 1936 waarin hij stelde dat de functie van de literatuurprofessor bestaat bij gratie van de dichtkunst zelf. Deze positionering roept uiteindelijk de vraag op wat Donkersloots verdiensten voor de literatuurwetenschap waren, lagen die uiteindelijk ook vooral 'buiten de wetenschap'? Hoe werd Donkersloots werk gewaardeerd door zijn tijdgenoten? En valt uit die reacties iets op te maken over de verhouding tussen de literaire kritiek en literatuurwetenschap, al dan niet in relatie tot de derde categorie van de literatuurgeschiedenis?

Het overlijden van Donkersloot in 1965 kon rekeningen op de nodige media-aandacht, zo werd zijn overlijden (vaak met afbeelding van een portretfoto) vermeld in verschillende dagbladen, waaronder *Dagblad van het Noorden*, *Leeuwarder Courant*, *Het Vrije Volk* en *De Waarheid*. In *De Telegraaf* verscheen een uitvoeriger stuk van de hand van schrijver en criticus Ab Visser, getiteld 'Anthonie Donker was een vredelievend mens'. Hierin tracht Visser het door Du Perron en Ter Braak geuite verwijt van Donkersloots 'karakterloosheid' te ontkrachten, door onder meer te wijzen op zijn verzet in de oorlog. Donkersloot was een 'integer' en 'moedig mens en een herwaardering van zijn complete persoonlijkheid als kunstenaar en mens zou geen overbodige luxe zijn', concludeert Visser. Het heeft wat tragisch, maar het werk en optreden van Donkersloot blijken al bij zijn overlijden te moeten worden verdedigd. Ook in zijn 'In memoriam Prof. dr. Donkersloot' in *De Tijd/Maasbode* constateert Kees Fens dat Donkersloots kritische werk in de vergetelheid is geraakt. Dit is wat hem betreft absoluut ten onrechte en hij meent dat 'een bloemlezing van het beste uit zijn essaybundels en wetenschappelijk werk (...) zeker op haar plaats [zou] zijn'.³⁶¹

In plaats van een bloemlezing verschijnt in 1966 een speciaal herdenkingsnummer van het na de oorlog door Donkersloot opgerichte tijdschrift *De Nieuwe Stem*. Het nummer biedt ruimte aan uitvoerige stukken waarin uiteenlopende aspecten van Donkersloots carrière en activiteiten worden belicht. Zo gaat Victor E. Vriesland in

360 Donkersloot 1965: 135. Zie ook het korte voorwoord waarin Donkersloot verklaart dat dit boek werd geschreven 'in het besef dat het einddoel der literatuurwetenschap tenslotte weer buiten de wetenschap, in het beleven is gelegen'.

361 Fens in *De Tijd/Maasbode*, 26/12/1965.

op Donkersloots inzet voor het Nederlandse PEN-Centrum en belicht O. Noorderbos onder andere Donkersloots politieke activiteiten. De meeste aandacht in het nummer gaat echter uit naar de dichter Anthonie Donker. Het zijn uitgerekend de twee bijdragen van academici waarin de dichter centraal staat. In zijn bijdrage plaatst Oversteegen Anthonie Donker in het gezelschap van dichters als Bloem, Vestdijk en Achterberg, die hij als ‘klassieke dichters’ typeert en afzet tegen vernieuwers als de Vijftigers. Daarmee beschouwt Oversteegen Donkersloot als object van studie. Iets wat voor de hand licht aangezien Oversteegen op dat moment werkte aan zijn studie *Vorm of vent* waarin hij Donkersloot bespreekt in relatie tot het literaire debat uit de jaren ‘30, maar wat wel tot gevolg heeft dat Donkersloots werk hier direct wordt gehistoriseerd. We komen niets te weten over Donkersloots verdiensten voor de literatuurstudie.

In de bijdrage van de andere academicus, namelijk die van Karel Meeuwesse, wordt Donkersloot tevens voornamelijk als dichter gezien. Dit wordt onderstreept – overigens net als in de bijdrage van Oversteegen – door het consequente gebruik van het pseudoniem Anthonie Donker en door de opbouw van Meeuwesses stuk. Dat begint met het dichtelijk werk, dan kort stilstaat bij het kritisch werk en tenslotte, nogal plichtmatig (‘Ik mag tenslotte niet voorbij zien aan Donkers verdiensten op het gebied van de literatuurwetenschap’) bij het wetenschappelijk werk.³⁶²

Bij de behandelingen van die verdiensten valt een gelijke waardering op voor de dichter-hoogleraar zoals we die zagen in het hoofdstuk over Albert Verwey. Donkers wetenschappelijke verdienste lag volgens Meeuwesse in zijn vaardigheid zich in te leven, in zijn wetenschappelijke studies ging Donkersloot dan ook ‘liever als lezer dan als onderzoeker te werk’.³⁶³ Hierdoor was hij in staat om ‘over onze oude letterkunde soms prachtige dingen’ te zeggen. Dit bewijst de studie *Vondels grootheid* (1937) volgens Meeuwesse, waaruit blijkt ‘hoe zijn feeling als dichter hem in staat stelde zich volkomen in te leven in de overstelpende geloofsheerlijkheid van een zeventiende eeuw’.³⁶⁴ Dit commentaar, waarin de literatuurbeschouwer wordt gewaardeerd om zijn artistieke gevoeligheid (letterlijk spreekt Meeuwesse over ‘zijn – zesde – zintuig voor poëzie’), zegt welbeschouwd niet zoveel over Donkersloots verdienste voor de academische literatuurstudie. Bij Verwey werd in ieder geval nog gewezen op het belang van de dichtelijke inleving voor het onderwijs, immers volgens sommigen had Verwey de oudere letterkunde voor een later geslacht tot leven gebracht. Een dergelijke toevoeging ontbreekt in de beschouwing van Meeuwesse. De kwaliteiten van Donkersloot blijken vooral idiosyncratisch en betreffen zijn ‘altijd betrokken zijn bij de stof’ en zijn niet aflatende toewijding.³⁶⁵

362 Meeuwesse 1966: 133.

363 Meeuwesse 1966: 134.

364 Meeuwesse 1966: 133.

365 Meeuwesse 1966: 134.

Die niet aflatende toewijding werd eerder reeds benadrukt door Anton van Duinkerken – naar wie Meeuwesse overigens ook verwijst – in een beschouwing in *De Tijd/Maasbode*, geschreven naar aanleiding van Donkersloots 60^e verjaardag in 1962. Het beeld dat Van Duinkerken hierin schetst is die van de onvermoeide ‘verdediger’ van het poëtische. Donkersloot verdedigde de poëzie tegen ‘mercenaire onbeschofftheden en tegen intellectuele subtiliteiten’, tegen ‘het historisme van droge biografen’, tegen ‘het holle geschreeuw van opgewonden kultuurkamerlingen’; hij heeft haar verdedigd in ‘leesbare boeken’ en reisde naar ‘Argentinië en naar Zuid-Afrika, naar Curaçao en naar Suriname’ om haar te verdedigen.³⁶⁶ Van Duinkerken waardeert deze ‘onophoudelijke toegewijtheid’ aan de literatuur, en Donkersloots kenmerkende ‘openheid’ (of ‘open aandacht’). Anders dan Meeuwesse beschouwt Van Duinkerken Donkersloot wel degelijk als een veelzijdig literatuur-beschouwer, iets wat ook al spreekt uit de titel ‘De dichter als criticus’.³⁶⁷ Toch blijkt ook dit stuk uiteindelijk vooral een lofzang op de dichter en zegt het hoegenaamd niets over Donkersloots wetenschappelijke verdiensten.³⁶⁸

Een welkome afwijking op deze beeldvorming vormt de al eerder genoemde in memoriam van Fens. Hierin wordt Donkersloot niet alleen al direct geïntroduceerd als ‘hoogleraar in de algemene en vergelijkende literatuurwetenschap aan de Amsterdamse universiteit’, maar worden ook zijn diverse activiteiten in samenhang beschouwd. Zoals de wetenschappelijke en literair-kritische studies van Donkersloot niet los te zien zijn van het dichtelijke ‘zeer verfijnd aanvoelen van literaire teksten’, zo kan men, volgens Fens, Donkers ‘sterk en bewust in de traditie gevestigde poëzie’ niet los zien van de neerlandicus Donkersloot.³⁶⁹ Meer in overstemming met hoe Donkersloot zichzelf presenteerde noemt Fens hem ‘geleerde en dichter in een’.

De bloemlezing waar Fens op hoopte, is er nooit gekomen en de aandacht voor Donkersloots werk bleek eigenlijk al op het moment van zijn overlijden te zijn afgenomen. Voor de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde schrijft Noordenbos nog een levensbericht, maar dat verschijnt pas in 1972 en staat bovendien amper stil bij Donkersloots wetenschappelijke verdiensten. De periode van zijn hoogleraarschap in de Algemene en Vergelijkende Literatuurwetenschap wordt zelfs afgedaan in twee minimale paragrafen.

366 Van Duinkerken in *De Tijd/Maasbode*, 08/09/1962.

367 Van Duinkerken schreef twee artikelen naar aanleiding van Donkersloots 60e verjaardag. Het eerste, ‘De dichter van Acheron’ gepubliceerd op 07/09/1962, behandelt de dichter Donker. Het tweede artikel, ‘De dichter als criticus’ gepubliceerd op 08/09/1962, vertrekt meer vanuit de samenhang tussen Donkersloots verschillende werkzaamheden.

368 Sterker, Donkersloots wetenschappelijke activiteiten beschouwt Van Duinkerken bijna als een uitbreiding van zijn dichterschap, zo suggereert hij dat de keuze om zijn proefschrift onder schrijverspseudoniem te doen laten verschijnen voortkwam uit de wens ‘zijn studie aan zijn dichterschap [te] verbinden’. Noch in dit artikel nog in de herdenking van Meeuwesse blijkt het overigens een probleem dat Donkersloot ‘in de eerste plaats dichter’ was. Van Duinkerken in *De Tijd/Maasbode*, 08/09/1962.

369 Fens in *De Tijd/Maasbode*, 26/12/1965.

Mogen we op basis van bovenstaande aannemen dat Donkersloots invloed op de ontwikkeling van academische literatuurstudie minimaal was? Dit lijkt al een wat al te snelle conclusie waarbij geen rekening wordt gehouden met de bemiddelende rol die Donkersloot speelde in het publieke en academische literaire debat. Vanzelfsprekend zou het verder nagegaan dienen te worden, maar zeker mag de invloed van Donkersloot op het middelbaar onderwijs vermoed worden. Daarnaast kunnen we vaststellen dat Donkersloot goed op de hoogte was van literatuuronderzoek in aangrenzende landen. Hij introduceerde misschien zelf geen nieuwe ideeën of theorieën, maar wist wel de heersende denkbeelden voor een breed publiek toegankelijk te maken. Helemaal vergeten blijkt zijn optreden tenslotte ook weer niet getuige het recent verschenen handboek *Van hof tot overheid* (2015) waarin hij expliciet wordt genoemd. In zijn hoofdstukbijdrage over de literatuurwetenschap stelt Laan dat Donkersloot een ‘minderheidsstandpunt’ innam, omdat hij van mening was dat de contemporaine literatuur wel degelijk op verantwoorde wijze kon worden bestudeerd.³⁷⁰ Dit neemt niet weg dat Donkersloot wel een plaats krijgt in het overzicht dat Laan hier schetst.

Besluit

Overzien we Donkersloots literair-kritische en academische productie dan blijkt deze literatuurbeschouwer misschien veel minder ‘kameleontisch’ dan Oversteegen in *Vorm of vent* (1969) doet vermoeden. Donkersloots aannames blijken vrij constant. De literatuurbeschouwer dient onder alle omstandigheden onbevooroordeeld te werk gaan en een open blik te houden voor zowel het taalkunstwerk als voor nieuwe ontwikkelingen, zonder daarbij de traditie uit het oog te verliezen. Donkersloot blijkt dus vooral zoveel mogelijk te willen incorporeren in de literatuurstudie: traditie én vernieuwing, oudere én nieuwere literatuur, het typisch Nederlandse én het internationale, de mensch én het werk. De literatuurbeschouwer is zowel onderzoeker als lezer, zowel kritisch als bevlogen, reflectief en betrokken.³⁷¹

Een belangrijk kenmerk van Donkersloots kritische en academische profilering is dan ook de voortdurende drang tot verbinding. Die drang lijkt steeds voort te komen uit de wens het literaire werk in al zijn bijzonderheid recht te doen. De wetenschappelijke verstarring (‘een ziekte erger nog dan de vervlakking van het dilettaantisme’) bleek uiteindelijk de grootste bedreiging voor de levendigheid van

370 Net als August Vermeylen in Vlaanderen. Laan 2015: 208.

371 Dit wordt bijvoorbeeld ook benadrukt door Greshoff in een recensie van Donkersloots bloemlezing *Beeld van Tachtig* (1952). In de rubriek *Kritische aantekeningen* (nr. CCXLVIII) schrijft Greshoff dat hij Donkersloot als literatuurhistoricus waardeert in zoverre hij zich beweegt ‘tussen onbewogen wetenschap en vurige dichterlijke drift’. Greshoff in *Het Vaderland*, 1952.

de literatuur. Zoals de criticus Donker zich verzette tegen dogmatisme in de literaire kritiek, zo verzette de wetenschapsman zich tegen een al te grote distantie ('onbewogenheid') in het wetenschappelijk onderzoek. Het doel van Donkersloots verbindende literatuurwetenschap was dan ook het behouden van het kunstwerk, ofwel 'het leven van het kunstwerk' te waarborgen.

De nadruk op verbinding past de literatuurbeschuwer die zichzelf als bemiddelaar ziet. Het past ook bij de literatuurbeschuwer die het didactisch element van de literatuurstudie zeer belangrijk vindt. Donkersloot reflecteert hier niet expliciet op, zoals zijn oudere collega De Vooys doet, maar toont zich wel zeer bewust van het bredere publiek dat de literatuurwetenschapper bedient. Donkersloot heeft daarmee altijd het feit onderkend dat de literatuuronderzoeker niets is zonder de literatuur, en de literatuur niets is zonder de lezer. Het schrikbeeld dat Donkersloot in *Wij noemen het literatuur* (1965) ten slotte schetst, was dat van de literatuurwetenschapper die de bevlogen lezer in hemzelf om zeep heeft gebracht. Het ontkennen van die lezer was volgens Donkersloot niet alleen funest voor de literatuurwetenschap maar uiteindelijk ook voor de literatuur. Het betrekken van de 'hartstochtelijke lezer' in de literatuurwetenschap bleek echter allerm minst eenvoudig, een 'tour de force' noemde Donkersloot het. Eenzelfde tour de force lijkt in de jaren '60 te worden ondernomen door Hans Gomperts, zij het dat zijn poging om beide lezers in het literatuurwetenschappelijk onderzoek te erkennen op veel meer weerstand stuit.

Overzien we de bestudeerde periode dan vallen enkele interessante verschuivingen op in de verhouding tussen de academische en publieke literatuurbeschuwing van voor en na de oorlog. Zo lijkt voor de periode tot aan de Tweede Wereldoorlog sprake van een spanning tussen kunst en wetenschap. Dit kwam duidelijk naar voren in de praktijk van Verwey. In het interbellum blijkt de kritiek zich meer te verzelfstandigen, maar speelt de spanning tussen kunst en wetenschap nog wel degelijk mee in de polemiek rond een 'objectieve', voorlichtende kritiek *versus* een kunstzinnige, 'persoonlijke' kritiek. Op wetenschappelijk gebied komt deze spanning, zo zagen we tevens in het vorige hoofdstuk, tot uitdrukking in de benoeming van dichter-hoogleraren. Het 'Leids model' blijkt nastrevenswaardig, maar ondervindt gaandeweg ook de nodige weerstand.

Deze weerstand betrof met name de overlap van terminologie tussen literatoren en academici. Een andere ontwikkeling die in deze periode valt te signaleren is dan ook de steeds urgenter geachte zoektocht naar een onderscheidende terminologie. Die zoektocht bleek in het interbellum zowel vanuit de letterkundige hoek als vanuit de academische hoek te worden ondernomen. De wetenschappelijke literatuurbeschuwing zoekt de onderscheidende terminologie na de oorlog in een meer theoretische benadering van literatuur. Daarmee lijkt tevens de afstand tussen literator en wetenschapsman groter te worden. Hierop wordt overigens uitvoerig

gereflecteerd: wat is de verhouding tussen de genietende lezer van literatuur en de literatuuronderzoeker, tussen literatuurbeleving en literatuurwetenschap?

Ook op het gebied van de methodologie wordt gezocht naar een onderscheidende behandeling van literatuur. Samenhangend met bovenstaande punten valt op dat academische literatuurbeschouwers afstand van de esthetische kritiek trachten te nemen. Opmerkelijk genoeg hield dit niet in dat er ook afstand werd genomen van esthetische vragen. Sterker, in het grondslagenonderzoek blijkt juist de esthetica weer belangrijk: waarom noemen we bepaalde werken literatuur en andere niet? Wat bepaalt dat iets literatuur wordt genoemd? Door de veralgemenisering en abstrahering wordt de mogelijkheid van een 'wetenschappelijke literaire kritiek' mogelijk geacht. De verhouding kunst/wetenschap, blijkt na de oorlog aldus meer te worden toegespitst op de verhouding kunstkritiek/wetenschap.

Tot slot kan de verhouding tussen de wetenschappelijke en publieke literatuurbeschouwing in deze periode niet los gezien worden van de literatuurgeschiedschrijving. Tot aan de Tweede Wereldoorlog houden verschillende professionele lezers – dichters, auteurs, critici, essayisten, docenten, wetenschappers – zich bezig met de letterkundige geschiedenis. Het didactisch aspect bleek in de jaren '30 zowel in de literaire discussie als in de wetenschappelijke discussie een centrale rol te vervullen en samen te hangen met de opkomst van nieuwe groepen lezers én studenten. Een 'toon van onderwijs' werd in de literaire kritiek minder gewaardeerd, maar wel van belang geacht voor het 'onderwijzen van de massa'. De wetenschapper was niet alleen onderzoeker maar vooral ook leraar en voor die taak was dichterlijk talent en beoordelingsvermogen een pré. Vlak na de oorlog wordt in het universiteitsbrede debat het belang van karaktervormend onderwijs onderstreept, maar in de letterkundige discipline lijkt de nadruk op de onderwijskant van de wetenschappelijke praktijk meer naar de achtergrond te treden ten behoeve van het wetenschappelijk onderzoek. Deze ontwikkeling van onderwijs naar onderzoek wordt gesymboliseerd door het afscheid van de literatuurgeschiedenis, traditioneel het onderwerp waar verschillende 'beroepslezers' zich mee bezighielden en waarover gemeenschappelijk werd gediscussieerd door zowel literatoren, leraren en wetenschappers.

‘Literatuur: de wereld van de verbeelding – is verbeelding niet wat zich, per definitie, aan de wetenschap onttrekt?’ **Hans Gomperts**, *aantekening uit het archief*

5

De (on)controleerbaarheid van de
literatuurwetenschap: Het hoogleraarschap
van H.A. Gomperts (1915-1998)

Inleiding – een ‘objectieve, redelijke, zelden het decorum verliezende criticus’ in een rumoerige tijd

‘Een grootse en meeslepende tijd’¹ noemt Erik Spinoy de tweede helft van de jaren ‘60 in het jubileumnummer van *Internationale Neerlandistiek* (2012) over de vakgeschiedenis. J.J.H. van Luxemburg typeert de periode 1965-1975 als uiterst ‘belangwekkend’ in het verkenningssrapport *Gij letterdames en gij letterheren* (2004).² En volgens Liauw & Van de Zande doet zich in de jaren ‘60 een belangrijke ‘verandering voor in de literatuurbeschouwing van zowel critici als letterkundigen’.³ Het zijn enkele grepen uit de retrospectieven op de ontwikkeling van het vak, die goed weergeven hoe de periode over het algemeen wordt gezien: de jaren ‘60 en ‘70 representeren een turbulente periode in de Nederlandse literatuurbeschouwing. Dat sluit aan bij het algemene beeld – of zelfs cliché – van de jaren ‘60, zoals dat bijvoorbeeld is beschreven door Hans Righart in *De wereldwijde jaren zestig. Groot-Brittannië, Nederland, de Verenigde Staten* (2004): ‘De jaren zestig gelden als een revolutionair tijdperk, van Japan tot Mexico en van Praag tot Parijs, overal ter wereld broeide, gistte, kookte het.’⁴

Spinoy en Van Luxemburg hebben het in de eerste plaats over de inhoudelijke debatten die in deze periode speelden. Aangewakkerd door de implementatie van internationale literatuurtheorieën, waaronder het Amerikaanse *New Criticism*, het Franse (post)structuralistische denken van Barthes en Derrida, en de receptie-esthetica van Jauss en Iser, werden verschillende antwoorden geformuleerd op de vraag wat de juiste invalshoek was van waaruit men de literatuur diende te bestuderen. Van Luxemburg beschouwt de debatten als inherent aan de academische literatuurstudie, want ‘[l]iteratuurwetenschap is een vak in beweging, en die beweging biedt steeds nieuwe perspectieven’.⁵ Hiermee zegt hij echter weinig over de periode die centraal staat in dit hoofdstuk. Spinoy heeft een meer historische blik en constateert dat de adaptatie van buitenlandse theorieën werd ingezet door een nieuwe generatie literatuuronderzoekers die ‘zich daarmee af [zette] tegen de filologische en literair-historische traditie waarin ze was opgeleid’.⁶ Liauw & Van de Zande hebben het tenslotte specifiek over de traditie van Verwey en Van Eyck, eerder in dit onderzoek ook wel de esthetische traditie genoemd, en beschouwen de verandering in deze jaren als een verschuiving van het beschouwende *subject*

1 Spinoy 2012: 24.

2 Van Luxemburg 2003: 74.

3 Liauw & Van de Zande 1996: 104.

4 Righart 2004: 9. De jaren ‘60 als concept voor een revolutionair tijdperk verwijst hier naar een periode die halverwege de jaren ‘60 een aanvang neemt en doorloopt tot halverwege de jaren ‘70, de reden dat ook wel wordt gesproken over de ‘lange’ jaren ‘60. Zie voor de Nederlandse situatie met betrekking tot literatuur ook Ruiters & Smulders 1995: 291 en Brems 2006: 255-256.

5 Van Luxemburg 2003: 71.

6 Spinoy 2012: 24.

naar het te beschouwen *object*: ‘Evenals bij Verwey en Van Eyck stonden de teksten zelf centraal in het onderzoek, maar ze werden niet langer vanuit ‘eigen dichterlijke waarden’ besproken.’⁷ Daarmee zijn door Spinoy en Liauw & Van de Zande twee belangrijke elementen genoemd van het literatuurwetenschappelijke debat in deze jaren. Ten eerste de richtingenstrijd tussen zogenaamde traditionalisten en moderneren (in de woorden van Spinoy ‘filologen en nieuwe literatuurwetenschappers’).⁸ Ten tweede de exclusieve gerichtheid op het literaire object, in de vakgeschiedenis ook wel aangeduid als de opkomst van de ‘ergocentrische’, ‘tekstimmanente’ of ‘autonomistische’ benadering.⁹

Naast deze meer inhoudelijke punten speelt ook een belangrijke sociaal-culturele ontwikkeling mee die onmiskenbaar heeft bijgedragen aan de levendigheid van het debat en de beeldvorming van een turbulente, luidruchtige periode. Dit is het gegeven dat zowel de academische als de publieke literatuurbeschouwing in de jaren ’60 en ’70 een ongekende groei doormaakten. Niet alleen klinken vele nieuwe stemmen in het academische domein (zoals we zagen in Hoofdstuk 4 zet een algemene groei al vóór de oorlog in). Ook de publieke literatuurbeschouwing kon in deze periode rekenen op een uitdijende groep beoefenaars, die zich bovendien actief ging bemoeien met de wetenschappelijke literatuurstudie. Het voorbeeld bij uitstek van deze bemoeienis vormt het tijdschrift *Merlyn* (1962-1966) dat voortkwam uit ‘Ergernis over peil en gerichtheid van de literatuurbeschouwing in ons land’, aldus de programmatische inleiding. In die veelgeciteerde inleiding zegt de redactie – bestaande uit criticus Kees Fens, historicus J.J. Oversteegen en jurist Jessurun d’Oliviera – slechts trouw te willen zijn aan één principe, en wel

het principe dat het behandelde object het einddoel dient te zijn voor de beschouwer, niet het toevallige startpunt van weinig ter zake doende betogen. Wat ons interesseert is wat een schrijver zegt, niet wat hij zou kunnen zeggen, of had moeten zeggen, of eigenlijk bedoeld heeft maar niet zegt.¹⁰

Met die specifieke tekstgerichtheid wil *Merlyn* niet alleen een plaats bieden aan eigenzinnige ‘essayisten’, maar hoopt het ook ‘een noodzakelijke brug’ te vormen ‘tussen universitaire literatuurbeschouwing en dag- en weekbladkritiek, die op het ogenblik niet de minste notie van elkaar nemen.’

7 Liauw & Van de Zande 1996: 104.

8 Het begrippenpaar traditie/moderniteit duikt ook op in Brems 2006: 256 en in Laan 1997: 159.

9 Laan (2015) spreekt over een ‘ergocentrische’ benadering. Goedegebuure & Heynders (1996) over een ‘autonomistische richting’ en wijzen Hellinga aan als de eerste die in Nederland een dergelijke literatuurbeschouwing voorstond. Ook het lemma ‘ergocentrisch’ in het *Algemeen Letterkundig Lexicon* verwijst naar het werk van Hellinga. De autonomistische benadering wordt in *Literatuur in de wereld* (2013) ‘traditioneel’ genoemd (en als ouderwets bestempeld), zie ook §1.3.2.

10 Zie ‘Ter inleiding’ in *Merlyn* 1962: 1-2.

Welbeschouwd is de metafoor van de brug wat vreemd gekozen, want het is zeer duidelijk dat het de redactie niet gaat om het verbinden van twee, maar op zijn minst drie partijen: namelijk de journalistieke, essayistische en wetenschappelijke literatuurbeschouwing (waarbij overigens de literatuur zelf, die ook een plaats kreeg in *Merlyn* nog buiten beschouwing wordt gelaten). De metafoor van de brug duidt enerzijds op een gevoelde kloof tussen wat er binnen de universiteiten gebeurde en wat daarbuiten. Het tijdschrift wil nadrukkelijk een ontmoetingsruimte bieden waar de verschillende literair-kritische praktijken weer met elkaar in gesprek kunnen treden. Anderzijds maakt de brug-metafoor duidelijk hoezeer er in tegenovergestelde groepen wordt gedacht, iets wat al zichtbaar werd in de tegenstelling tussen 'traditionele' en 'moderne' literatuurbeschouwers, en die tussen een 'subject-' en een 'objectgerichte' literatuurbeschouwing.

Met de keuze voor de praktijk van de criticus en hoogleraar Hans Gomperts staat in dit hoofdstuk een literatuurbeschouwer centraal die zich vanuit verschillende perspectieven op een kruispunt bevindt. Institutioneel vormt Gomperts een uitgelezen voorbeeld van iemand die journalistieke kritiek en universiteit verbindt. Bovendien bedient hij zich van zowel de meer traditionele media (literaire tijdschriften en essaybundels) als de nieuwere media. Hij profiteert onder meer van de groeiende aandacht voor literatuur vanuit de landelijke pers en de opkomst van televisie. Inhoudelijk begeeft Gomperts zich tevens op het snijvlak van traditie en vernieuwing. Enerzijds toont hij zich trouw aan de literair-kritische discussie uit het interbellum (het gedachtegoed van *Forum* en Ter Braak in het bijzonder), anderzijds toont hij een open oog voor contemporaine internationale ontwikkelingen. Daarnaast blijkt hij tenslotte een tekstgerichte literatuurbeschouwer die tegelijkertijd de opvatting afwijst dat het mogelijk zou zijn het beschouwende subject buiten beschouwing te laten.

Ondanks zijn positie tussen verschillende polen maakt Gomperts' optreden vaak heftige reacties los. Het is opmerkelijk, schrijft Aad Nuis al begin jaren '60 in *Hollands Maandblad*, 'hoeveel woedende pennen Gomperts bij zijn geringste optreden altijd al in beweging bracht'.¹¹ En hij vervolgt:

Het feit dat Gomperts de laatste jaren steeds meer een voorlichter is geworden, steeds minder iemand die van zichzelf getuigt, heeft hem nauwelijks tot een minder omstreden figuur gemaakt. Er schuilt in deze objectieve, redelijke, zelden het decorum verbrekende criticus blijkbaar een eigenzinnige kern, die hem voor Holland moeilijker verteerbaar maakt dan al zijn luidruchtige confraters.

Wat dat betreft lijkt ook een 'objectieve, redelijke' criticus als Gomperts niet te ontkomen aan het broeiende en gistende karakter van de jaren '60. Ook zijn hoog-

¹¹ Nuis 1961-1962: 3.

leraarsperiode kenmerkt zich door polemiek. In zijn oratie *De twee wegen van de kritiek* (1965) polemiseert Gomperts zelf met de heersende ergocentrische literatuurbenadering van het tijdschrift *Merlyn* (1962-1965), waarvoor hij nota bene aanvankelijk in de redactie was genodigd. Na een periode van relatieve stilte verschijnt vervolgens *Grandeur en misère van de literatuurwetenschap* (1979), een reactie op de Huizingalezing *Literatuurwetenschap: het raadsel der onleesbaarheid* (1978) van collega-hoogleraar en criticus-essayist Karel van het Reve. Deze polemieken draaien niet alleen om de vraag hoe literatuur bestudeerd dient te worden, maar steeds ook expliciet om de vraag hoe de literaire kritiek verschilt van de literaire wetenschap. Welke termen worden door wie in deze debatten ingezet? Wat zegt dit gebruik over wie wel (en wie niet) met gezag mocht spreken over literatuur? Wat is de inzet van de strijd tussen de academische en publieke literatuurbeschouwing in deze periode? Waarom wordt in 1965 eigenlijk een criticus aangesteld als hoogleraar? En hoe is tenslotte op Gomperts' academische praktijk gereageerd? Voordat op deze vragen wordt ingegaan, wordt in de volgende paragraaf eerst nader stilgestaan bij genoemde groei van de neerlandistiek tegen welke achtergrond de grondslagen-discussie uit deze periode moet worden beschouwd.

5.1 De explosie van de neerlandistiek – institutionele ontwikkelingen

Een mooi aanknopingspunt om de institutionele veranderingen in de jaren '60 en '70 in kaart te brengen vormt de terugblik die Gerritsen geeft in *C.G.N. de Vooys en de explosie van de neerlandistiek* (1995). Gerritsen tracht de ingrijpende ontwikkelingen binnen de neerlandistiek in deze periode te doorgronden door die te vergelijken met de manier waarop de neerlandistiek georganiseerd was jaren daarvoor. Hij vertrekt daarbij vanuit zijn eigen ervaringen als student Nederlands aan de Universiteit Utrecht. In 1953 begon hij zijn eerste leerjaar met twee andere jongens en twee meisjes en 'het totale aantal Utrechtse studenten in de neerlandistiek [zal] naar ik vermoed niet meer dan een twintigtal hebben bedragen.' Hij vervolgt: 'Twintig jaar later waren het er honderden.'¹²

In een periode van twintig jaar krijgt de discipline, net als de meeste andere geesteswetenschappelijke disciplines, te maken met een ongekend grote toeloop van studenten. Gerritsen haalt landelijke cijfers aan uit het op dat moment net gepubliceerde *Verkenningsrapport Nederlandse taal en letterkunde* (1995) om te illustreren hoe groot die toeloop precies was. De metingen in dit rapport omvatten de periode 1974 tot 1995. Daarin mag het jaar 1979 gelden als een 'topjaar' in de neerlandistiek. Met landelijk 4677 studenten Nederlands heeft het studentenaantal

¹² Gerritsen 1995: 18.

een absolute piek bereikt.¹³ Ter vergelijking: het aantal studenten was vijf jaar eerder iets meer dan de helft, namelijk 2438. Na 1979 loopt het aantal gestaag terug.¹⁴

De grote toeloop van studenten aan de letterenfaculteiten in de jaren '60 en '70 hing samen met verschillende maatschappelijke ontwikkelingen. Niet alleen zorgde de snelle groei van de bevolking voor een potentieel grotere studentenpopulatie, ook maakte de toenemende welvaart in combinatie met de onderwijsvernieuwingen in het kielzog van de Wet op het Voortgezet Onderwijs (WVO) het voor meer mensen ook daadwerkelijk mogelijk om te gaan studeren.¹⁵ De WVO, beter bekend onder de naam Mammoetwet, werd in 1963 aanvaard door de Eerste Kamer en in 1968 in werking gezet.¹⁶ Zij had tot doel het onderwijs te democratiseren en het traditionele standenonderwijs te doorbreken. De traditionele onderwijsrichtingen mulo, mms en hbs werden vervangen door een systeem gebaseerd op niveaudifferentiatie, het zogenaamde getrapte onderwijssysteem dat nog steeds van kracht is.¹⁷ Met de Mammoetwet werden de richtingen mavo, havo en vwo in het leven geroepen die het voor leerlingen makkelijker moesten maken om door te stromen naar een volgend onderwijsniveau. De groeiende vraag naar wetenschappelijk onderwijs kwam overigens niet alleen vanuit de potentiële studenten, zo belicht Peter Baggen in 'De wereld veranderen: universiteit en overheidsbeleid in Nederland 1960-2000' (2006). Ook vanuit de arbeidsmarkt ontstond meer vraag naar academisch opgeleid personeel.¹⁸

De enorme toeloop van studenten had als noodzakelijk gevolg dat universiteiten hun organisatie moesten aanpassen. Dit hield onder meer in dat zij hun aanbod moesten uitbreiden. Dit gold ook voor de neerlandistiek, wat Gerritsen mooi laat zien aan de hand van het professoraat van De Vooy. Zoals in §4.5.2 behandeld, erkende De Vooy bij zijn afscheid de noodzaak van een splitsing van zijn leerstoel, maar hij kon waarschijnlijk niet bevroeden dat slechts twintig jaar later vijf hoogleraren nodig waren om zijn taken te vullen. Bovendien werden die hoogleraren bijgestaan door een dertigtal universitaire hoofddocenten en docenten.¹⁹ De schaalvergroting leidde niet alleen tot een andere organisatie (zo moesten de intieme practica plaatsmaken voor grote hoorcolleges), maar ook tot

13 Viskil 1998: 45. Zie ook Viskil (1995).

14 Viskil 1998: 45. De totale afname studenten in de neerlandistiek vanaf 1979 tot 1996, het jaar waarin het verkenningrapport verscheen, bedraagt 62%.

15 Zie Ruiter & Smulders 1996: 289.

16 Zie de Wet op het Voortgezet Onderwijs, digitaal beschikbaar via www.overheid.nl, geraadpleegd op 15/09/2016.

17 Zie de website Talenexpo.nl, geraadpleegd op 08/07/2016.

18 Baggen 2006: 95. Baggen geeft op basis van cijfers van het CBS een indicatie van die groeiende vraag: aan het begin van de twintigste eeuw was het aandeel mensen werkzaam op academisch niveau in de arbeidsmarkt 0,6%, halverwege de eeuw is dit aandeel gestegen tot 3,3% en in de jaren '80 tot 7,1%.

19 Gerritsen 1995: 18.

een zekere versplintering van het vak. Dit is de reden waarom Gerritsen spreekt van een ‘explosie’ van de neerlandistiek.

Liauw & Van de Zande nemen de term ‘explosie’ over in hun vakgeschiedenis *Aan doorluchtige voorgangers hapert het niet* (1996) en beschrijven hoe deze vanaf de jaren ‘60 leidde tot een verregaande fragmentatie van de discipline.²⁰ Een belangrijke ontwikkeling was bijvoorbeeld dat taalbeheersing officieel wordt erkend als nieuwe subdiscipline en in 1969 als aparte studierichting wordt opgenomen in het Academisch Statuut.²¹ Tezelfdertijd ontstaat binnen de letterkunde een duidelijke tweedeling tussen de historische en de moderne literatuurstudie die tevens institutioneel wordt bevestigd. Nijmegen heeft de primeur wanneer de leerstoel Nederlandse Letterkunde daar in 1960 wordt gesplitst in een historisch gericht deel (onder verantwoordelijkheid van W.J.M.A. Asselbergs) en een deel dat de twintigste-eeuwse letterkunde en literaire theorie behelst en onder de nieuwe hoogleraar Karel Meeuwesse komt te vallen.²² Met de aanstelling van Hans Gomperts volgt de Universiteit Leiden, want dan wordt ook daar de leerstoel letterkunde gesplitst in een aparte leerstoel voor de historische letterkunde (onder leiding van Zaalberg) en een voor de moderne letterkunde. In 1968 wordt W.P.A. Smit in Utrecht opgevolgd door Gerritsen en Sötemann. Daarmee is ‘de institutionalisering van de moderne letterkunde’ in de jaren ‘60 een feit, schrijft Nico Laan in *Van hof tot overheid* (2015).²³ En verandert er volgens hem ook ‘iets (...) in de verhouding tussen de verschillende vormen van literatuurbeschouwing’, omdat de moderne letterkundige zich nadrukkelijk gaat bemoeien met de actuele literatuur.²⁴ Het is die verandering die ook Fokkema & Ibsch op het oog hebben wanneer zij in *Literatuurwetenschap & cultuuroverdracht* (1992) schrijven dat de ‘conflicten’ tussen literaire critici en literatuurwetenschap sinds halverwege de jaren ‘60 zijn verhevigd.²⁵

We zouden ook kunnen stellen dat er simpelweg meer ruimte ontstaat binnen de universiteit voor literatuurbeschouwers die zowel academische als publieke taken combineren. Zoals dit proefschriftonderzoek immers laat zien, is het debat tussen critici en wetenschappers altijd intensief geweest en hebben we nog geen moment kunnen aanwijzen waarop de academische literatuurbeschouwing daadwerkelijk het monopolie verwerft op het met gezag spreken over literatuur. In de jaren ‘60 lijkt het bereik echter een stuk groter dan in voorgaande periodes. Dit heeft niet alleen te maken met de uitbreiding van het academische domein, ook het publieke domein ondervindt in deze periode een ingrijpende uitbreiding. De toenemende welvaart maakte het niet alleen eenvoudiger voor meer mensen om te

20 Liauw & Van de Zande 1996: xii. In dit licht moet ook de verdere uitbreiding van de literatuurwetenschap worden begrepen, zie §4.5.3.

21 Liauw & Van de Zande 1996: 113.

22 Joosten 1998: 79.

23 Laan 2015: 209.

24 Laan 2015: 210.

25 Fokkema & Ibsch 1992: 24.

gaan studeren, maar ook om meer geld te besteden aan cultuur. In zijn literatuurgeschiedenis *Altijd weer vogels die nesten beginnen* (2006) beschrijft Hugo Brems hoe de toenemende welvaart – in combinatie met een toleranter moraal – leidde tot meer vrije tijd en uiteindelijk zorgde voor een grotere cultuurparticipatie. Men kreeg de mogelijkheid om ‘van de nieuwe welvaart te genieten’.²⁶ Zodoende kwamen steeds grotere lagen van de bevolking in aanraking met cultuur.

Susanne Janssen voegt daar in haar artikel ‘De status van de kunsten in de Nederlandse pers 1965-1990’ (2008) nog de rol van overheidssubsidies aan toe en stelt vast dat vanaf de jaren ‘60 ‘de groep mensen die bereid en in staat is om zich te verdiepen in een breed scala van kunstvormen en hierover geïnformeerd wenst te worden, sterk is uitgebreid in vergelijking met vooroorlogse generaties’.²⁷ Een van de effecten was, volgens Janssen, dat het groter wordende aantal afgestudeerden van de Nederlandse letterenfaculteiten bij gebrek aan voldoende posities in het onderwijs een alternatief moest zoeken voor het traditionele beroep van leraar: ‘Dit leidde tot een opvallende toename in het aantal academici dat werk zocht en vond als (freelance)publicist over literatuur en andere kunstvormen in kranten en tijdschriften’.²⁸ Gezien deze ontwikkeling is het lastig te bepalen wat nog het verschil is tussen academische en publieke literatuurbeschouwers. Worden literaire critici meer academici, zoals Janssen stelt? Of begeven academici zich meer en meer op het werkterrein van de critici, zoals Laan meent in *Van hof tot overheid*?

Het voorbeeld van *Merlyn* illustreert de moeilijkheid van het probleem. Enerzijds wordt over het algemeen aangenomen dat via dit literaire tijdschrift de *close reading* zijn intrede deed in de academische literatuurstudie.²⁹ Wat de observatie onderschrijft dat academici meer gaan lijken op critici. Anderzijds moet dit direct worden genuanceerd, want zowel Oversteegen als Fens hebben de grote invloed van de academische literatuurbeschouwer Hellinga erkend.³⁰ Daarmee kan dus ook het omgekeerde beweerd worden, namelijk dat de critici van *Merlyn* wel erg veel lijken op academici. Iets wat nog eens onderschreven wordt door het feit dat beiden uiteindelijk ook echt hoogleraar worden. In hoeverre kan, anders dan op institutionele gronden, een onderscheid aangebracht worden tussen publieke en academische literatuurbeschouwing?³¹

26 Brems 2009: 226-227.

27 Janssen 2006: 209.

28 Janssen 2006: 211.

29 *Merlyn* zou de leesconventies van geschoolde lezers sinds de jaren ‘60 voor een belangrijk deel hebben gevormd, stelt Brems. Maar hij voegt ook toe dat dit niet los kan worden gezien van ‘de academische opleiding met haar steeds grotere nadruk op de theoretische literatuurwetenschap’. Brems 2006: 242. De beeldvorming van *Merlyn* is door verschillende onderzoekers onder de loep genomen en genuanceerd, o.a. door Grüttemeier (2011), Vaessens (2004) en Anbeek (1974). Het lijkt er echter niet op dat de demystificatie van *Merlyn* heeft geleid tot een groter oog voor uitingen die tegelijkertijd klonken tégen het ergocentrisch programma.

30 Goedegebuure & Heynders 1996: 11-13. Met een verwijzing naar Fens (1994).

31 Wat dat betreft vormt Gomperts inderdaad een uitzondering en representeert hij een andere stem in het debat omdat hij geen academische achtergrond heeft. Zijn aanspraak op de traditie van

Het moge duidelijk zijn dat de expansie van het academische en culturele domein de vraag naar de relatie tussen de academische en publieke literatuurbeschouwing in de bestudeerde periode compliceert. Het debat over hoe literatuur dient te worden bestudeerd en wie bevoegd is daarover uitspraken te doen, wordt veel breder gevoerd. Er zijn meerdere gezaghebbende protagonisten die zich van dezelfde termen bedienen, maar die daar – zo zal blijken in het vervolg van dit hoofdstuk – een hele verschillende connotatie én waardering aan verbinden. Met de keuze voor de protagonisten Gomperts, Oversteegen en Van het Reve wordt allerm minst gepretendeerd het gehele debat te beschrijven en analyseren. Veeleer wordt via twee markante gebeurtenissen (de benoeming van Gomperts in 1965 en de Huizingalezing van Van het Reve uit 1978 en Gomperts' reactie daarop) getracht een andere blik te werpen op deze roemruchte periode uit de vakgeschiedenis.

5.2 De benoeming van Hans Gomperts

5.2.1 Een bijzonder populaire hoogleraar

Toen Hans Gomperts in 1965 werd benoemd tot hoogleraar Moderne Letterkunde in Leiden had hij niet alleen een breed lezerspubliek opgebouwd, maar kenden veel van zijn aanstaande studenten hem ook van televisie.³² In het programma *Litteraire ontmoetingen*, dat Gomperts samen met regisseur Hans Keller maakte, interviewde hij schrijvers als Gerard Reve, Harry Mulisch, Simon Carmiggelt, Hugo Claus en J.C. Bloem. In totaal verschenen veertien afleveringen in de periode 1962-1964 die goed bekeken werden.³³ Het gerucht ging zelfs 'dat een schrijver of dichter die eenmaal een keer door Gomperts ten overstaan van de televisiecamera's is ontvangen veel beter "verkocht"', aldus de *Revue* op 25 mei 1965 in een artikel naar aanleiding van Gomperts' benoeming.³⁴ De intrede van Gomperts binnen de academie wordt door verschillende van zijn oud-studenten beschreven als de intrede van een soort *celebrity*. Zo memoreert Jaap Goedegebuure hoe hij aanvankelijk dacht dat Gomperts 'Han' heette 'net als andere TV-persoonlijkheden als Lammers en Bentz van Den Berg' en Kees Thomassen vertelt hoe hij de nieuwe hoogleraar stotterend om een handtekening gaat vragen.³⁵

Verwey lijkt een werkelijk gevoelde, zij het dat hij die traditie niet zozeer begrijpt als die van de kunstenaar-wetenschapper, maar als die van de autodidact.

32 Schmitz 2003: 121.

33 Daarbij moet worden op gemerkt dat Nederland slechts één televisienet kende, en buitenlandse zenders waren maar op enkele plaatsen aan de grens te ontvangen. *Litteraire ontmoetingen* werd om tien uur 's avonds uitgezonden. De aflevering met Simon Carmiggelt werd speciaal vervroegd vanwege het 'verwachte amusement', zie Masselink in *Trouw*, 04/01/2010.

34 *Revu*, 25/05/1965. Later zal een soortgelijk effect worden toegeschreven aan de programma's van Adriaan van Dis (het beroemde 'Van Dis-effect'). Heden ten dage wordt een dergelijk effect toegewezen aan het boekenpanel van *De Wereld Draait Door* (het 'DWDD-effect', aangezet met DWDD-stickers op de omslagen van boeken).

35 Goedegebuure 1981: 18; Thomassen 1981: 18. Reacties opgenomen in een speciale aflevering van het Leidse blad *Meta*, naar aanleiding van Gomperts' afscheid als hoogleraar.

Gomperts' literaire carrière begon vlak voor de Tweede Wereldoorlog in het Amsterdamse studentenblad *Propria Cures*. Aangemoedigd door Ter Braak, die hij eerder in dat blad had verdedigd, debuteerde hij in 1939 als dichter met de bundel *Dingtaal*.³⁶ Ter Braak zette zich in om het onder de aandacht te brengen en prees 'het scepticisme, de kritiek en gevoeligheid' van de dichter.³⁷ Vervolgens bespreken ook Du Perron, Marsman en Vestdijk de bundel positief.³⁸ Het levert Gomperts het etiket op tot de 'Forum-school' te behoren, om niet te zeggen een verdenking van epigonisme.³⁹ Iets wat hem trouwens zijn leven lang zou worden nagedragen, onder anderen door W.F. Hermans die hem een 'naprater', 'herkauwer' en 'nabouwer' van Ter Braak noemt.⁴⁰ Met het uitbreken van de oorlog vlucht Gomperts naar Engeland, waar hij zich opgeeft als soldaat. Kort daarna wordt hij echter als regeringsambtenaar gedetacheerd in Washington en New York. In de jaren 1936 en 1937 reist hij door Latijns Amerika als secretaris van Charles Welter, minister van Koloniën.⁴¹

Na de oorlog begint Gomperts als correspondent te Parijs voor *Het Parool*. Voor diezelfde krant wordt hij begin jaren '50 toneel- en literatuurcriticus, waarmee hij de plek innam die Simon Carmiggelt had achtergelaten. Gomperts blijft kritieken schrijven voor *Het Parool* tot aan zijn benoeming in 1965, maar ontplooit daarnaast ook verschillende andere literaire activiteiten. Zo richt hij samen met W.F. van Leeuwen het literaire tijdschrift *Libertinage* (1948-1953) op dat verschijnt bij uitgever Geert van Oorschoot.⁴² Van Oorschoot wordt Gomperts vaste uitgever vanaf de eerste bundeling essays *Jagen om te leven* (1949), en zal Gomperts nog bij verschillende andere initiatieven trachten te betrekken.⁴³ Een van de projecten waarvoor dat lukt,

36 Zie Gomperts (1937) voor de verdediging van Ter Braak, later opgenomen in *Jagen om te leven* (1949). Het artikel verleidt Ter Braak ertoe om contact op te nemen met Gomperts. Vanaf dat moment blijven zij corresponderen. Enkele jaren later zou Gomperts het nog eens opnemen voor Ter Braak in 'Catastrofe der scholastiek. Anton van Duinkerken contra Menno ter Braak' (1940). Zie ook Hanssen 2001: 411-419.

37 Ter Braak vond de gedichten 'excellent', zie brieven van Ter Braak aan Gomperts, gedateerd 26/09/1939 en 28/09/1939, geciteerd in Hanssen (2001).

38 Hanssen 2001: 440.

39 Zie ook Du Perron in *Bataviaasch Nieuwsblad*, 23/12/1939. Zie Sanders (2007) voor het belang van Gomperts voor het uitdragen van het gedachtegoed van *Forum* (en Du Perron in het bijzonder) na de Tweede Wereldoorlog.

40 Hermans in het augustus/september nummer van *Podium* (1950). Ook Hanssen bevestigt dit beeld en voegt daar bovendien een homo-erotische verklaring aan toe die tevens tot uitdrukking komt in de typering van Gomperts als 'schildknaap' van de 'meester' Ter Braak. Hanssen 2011: 416.

41 Schmitz 2003: 121. Zie ook het lemma over Welter in *Biografisch woordenboek* door Otten (2013).

42 Zie Calis (1999) en (2001) over *Libertinage* en de rol van Gomperts daarin.

43 Van Oorschoot vroeg Gomperts onder andere in 1957 in de redactie van het nieuwe literaire tijdschrift *Tirade* plaats te nemen. Gomperts voelde er echter niets voor zich aan het tijdschrift te binden, maar accepteerde wel een externe en uiterst vrijblijvende adviesfunctie, een rol die hij gedurende 25 jaar zou blijven vervullen. Wanneer Van Oorschoot en Gomperts hun samenwerking in 1981 beëindigen na een geschil, stuurt Van Oorschoot een 'Memorie van de taken waarin wij vanaf 1945 gemeenschappelijk hebben gewerkt' en neemt daarin op: 'Incidentele medewerking aan *Tirade* gedurende 25 jaar'. Zie Collectie Gomperts: LM: GAvO (Gomperts, H.A.).

is het STOA-project, een nieuwe paperbackreeks van Van Oorschot waarvan Gomperts' tweede essaybundel, *De schok der herkenning* (1959), de aftrap vormde. Dat de bundel in paperbackvorm verscheen heeft ongetwijfeld bijgedragen aan Gomperts' bekendheid en populariteit.⁴⁴

Het fenomeen van de paperback gold eind jaren '50 als zeer eigentijds, schrijft Lisa Kuitert in *Het uiterlijk behang. Reeksen in de Nederlandse literatuur* (1997). De toenemende welvaart had de behoefte aan 'literaire luxe' gevoed en de goedkope pockets – populair in de jaren '50 – moesten 'ruimte maken voor hun luxe broertjes, de paperbacks'.⁴⁵ De meeste paperbackreeksen werden tussen 1960 en 1965 gelanceerd en waren rond 1970 helemaal ingeburgerd. Lang niet alle reeksen hadden een specifieke doelstelling of afgebakende doelgroep, benadrukt Kuitert. De STOA-reeks had dit duidelijk wel; het droeg onmiskenbaar het stempel van *Forum* en bestond uitsluitend uit essayistische en autobiografische (her)uitgaven.⁴⁶ Maar liefst negen van de in totaal drieënveertig STOA-titels waren heruitgaven van boeken van Menno ter Braak, onder andere zijn *Politicus zonder partij* (1960), *Demasqué der schoonheid* (1962), *Carnaval der burgers* (1962) en *In gesprek met de vorigen* (1963). Gomperts was bij verschillende van de uitgaven betrokken. Ook heruitgaven van *Uren met Dirk Coster* en *De smalle mens* van Eddy du Perron vonden in 1965 een plek in STOA. Nieuw werk betrof onder andere Kees Fens' *De eigenzinnigheid van de literatuur* (1964) en de omstreden brievenboeken *Nader tot u* (1966) en *Op weg naar het einde* (1966) van Gerard van het Reve.⁴⁷

Het lijkt er op dat Gomperts' STOA-deel *De schok der herkenning*, gebaseerd op lezingen die Gomperts in 1958 had gehouden voor Studium Generale in Leiden, een belangrijke aanzet vormde voor zijn hoogleraarsbenoeming. Zoals de studie *Potgieters leven* (1903) aan Verwey de toegang verleende tot de universiteit, net zo zou *De schok der herkenning* kunnen worden beschouwd als Gomperts' entreepas tot de academische arena.⁴⁸ In een reactie op zijn hoogleraarsbenoeming wordt hierop gealludeerd door Ant ter Braak (de weduwe van Menno ter Braak met wie Gomperts contact had vanwege zijn bekommernis met het nagelaten werk van Ter Braak):

44 Dat *De schok der herkenning* gretig aftrok vond, bewijzen de verschillende herdrukken uit 1960, 1963 en 1967. Een vijfde druk verschijnt nog in 1981 als Meulenhoff-editie.

45 Kuitert 1997: 280-282. Kuitert vervolgt: 'Voor progressievelingen was het "het moderne boek", een kwalificatie die in serie-vorm des te duidelijker naar voren kon worden gebracht.'

46 Wanneer Nijgh&Van Ditmar vanaf 1962 de paperbackreeks 'Nieuwe Nijgh Boeken' gaat publiceren, werd deze aangeprezen als 'gerichte bewogenheid van een groep, zoals we die sinds *Forum* niet meer gekend hebben'. De eerste delen waren alle afkomstig van jonge auteurs die verbonden waren aan het nieuw-realistische tijdschrift *Gard Sivik*. De reeks zette uitgeverij Nijgh&Van Ditmar, die sinds de uitgave van *Forum* geen grote auteurs meer had binnengehaald, weer op de literaire kaart aldus Kuitert 1997: 298.

47 Een overzicht van alle titels van de STOA-reeks is te vinden op Wikipedia, geraadpleegd op 08/05/2013.

48 De studie wordt door verschillende literatuurwetenschappers later vergeleken met Harold Blooms bekende *The Anxiety of Influence* (1973). Zie voor een opsomming De Strycker 2005: 269.

Als ik mij in de afgelopen maanden over één hoogleraarsbenoeming in het bijzonder heb verheugd dan over de jouwe. (...) 't Studium Generale van enkele jaren geleden heeft vruchtdragend gewerkt.⁴⁹

In de papieren neerslag van zijn lezingen over 'de invloed van invloed in de literatuur' voegt Gomperts een inleidend hoofdstuk toe waarin hij een algemene 'informatietheorie' introduceert. Het verleent het boek een zekere wetenschappelijke pretentie, doordat het beoogt algemene uitspraken te doen over de leeservaring.⁵⁰ Door nogal sec te spreken over 'informatie' tracht Gomperts te achterhalen hoe een literaire tekst functioneert voor de lezer (zonder op voorhand op de inhoud en de eventuele waardering van die inhoud in te willen gaan). Het basismodel van zijn theorie – waarin auteur, tekst en lezer worden onderscheiden – lijkt te worden gevormd door een communicatiemodel dat aan Jakobson doet denken, maar verwijzingen naar secundaire bronnen ontbreken nagenoeg.

De literaire leeservaring wordt door Gomperts als volgt gekarakteriseerd: 'De lezer van literatuur wordt geboeid door iets nieuws, iets wat hij voor de eerste keer verneemt, en iets ouds, iets wat hij herkent.' Soms komt het voor dat het oude en nieuwe een en hetzelfde zijn, in dat geval 'kan het voorkomen dat de ontdekking van het nieuwe dat tegelijkertijd oud is, leidt tot een herkenning die gepaard gaat met een schok'.⁵¹ Deze 'schok der herkenning' wordt door Gomperts ook wel een 'ervaring van verwantschap' genoemd: de lezer herkent zichzelf via de tekst in een ander. Het is bovendien een heilzame ervaring die er voor zorgt dat de lezer zichzelf beter leert kennen:

Wat hij leest is niet nieuw voor hem, het zijn eigen gedachten in statu nacendi die hij gevormd en levenskrachtig voor zich ziet. Hij herkent wat nog niet in hem bestond, maar wat toch van hemzelf is.⁵²

De 'schok der herkenning' die een schrijver bij het lezen van een andere schrijver overvalt, is volgens Gomperts een vergrote projectie van wat normaal gebeurt als iemand een boek leest dat hem of haar boeit. In acht causerieën onderwerpt Gomperts enkele van die vergrote projecties aan nader onderzoek (waaronder Baudelaire's lezing van Poe, Ter Braaks lezing van Nietzsche, Du Perrons lezing van Multatuli) met als doel te achterhalen aan welke voorwaarden de 'informatie' moet voldoen om deze 'schokkende' werking te kunnen veroorzaken.

De studie heeft Gomperts geen eredoctoraat opgeleverd, zoals Verwey, wat enerzijds nog eens aangeeft hoezeer de formele grenzen tussen de academische en

49 Ant ter Braak aan Gomperts, 15/09/1965. Collectie Gomperts: Gomperts, H.A. 12.825, doos 1 (606).

50 Gomperts 1959: 18.

51 Gomperts 1959: 14.

52 Gomperts 1959: 22.

publieke literatuurbeschouwing in de jaren '60 door elkaar liepen (zie ook §5.1).⁵³ Anderzijds wordt er toch een zeker onderscheid gemaakt, want het gegeven dat Gomperts geen enkele academische onderscheiding heeft, leidt ertoe dat hij aanvankelijk wordt benoemd tot 'bijzonder' hoogleraar. Pas in 1970 zal zijn aanstelling stilzwijgend worden omgezet in een 'gewoon' hoogleraarschap.⁵⁴

5.2.2 Het gewicht van de 'Leidse' traditie – zelfpresentatie

Wanneer Gomperts op 25 februari 1966 zijn bijzonder hoogleraarschap publiekelijk aanvaardt, blijkt de belangstelling voor de bijeenkomst buitengewoon groot. De oratie kan vanwege de vele aanmeldingen niet traditioneel plaatsvinden in de aula van het Leidse Academiegebouw en wordt verplaatst naar de Pieterskerk. Onder de toehoorders bevinden zich behalve zijn nieuwe universitaire collega's en aankomende studenten, ook zijn collega's uit de journalistiek, zijn lezers en zijn literaire kennissen, onder wie Hella S. Haasse, Gerard van het Reve, Jacques den Haan, Harry Mulisch en Cees Nooteboom.⁵⁵ Een cameraploeg van het *NTS*-journaal is aanwezig om Gomperts' optreden te filmen.⁵⁶

Met de benoeming van Gomperts bewees Leiden zijn trouw aan de traditie die met Verwey was gestart, de traditie waarin mensen uit de 'levende letteren', de positie van hoogleraar bekleedden. Dit is althans het beeld dat door Gomperts in zijn oratie *De twee wegen van de kritiek* (1966) wordt benadrukt. Zo dankt hij in het slot van zijn rede de *Heren Curatoren* die tot hun 'stoutmoedige, om niet te zeggen roekeloze voordracht' kwamen, want:

Ik weet, dat uw keuze een experiment is, opnieuw een experiment, nadat Verwey, Van Eyck en Minderaa al van buiten het vak geroepen waren om in Leiden de Nederlandse letteren te onderwijzen.⁵⁷

In opvallend gelijke bewoordingen als Verwey verdedigt Gomperts zijn positie. Naar de studenten toe spreekt hij bijvoorbeeld uit dat hij een 'vreemde eend in Uw bijt' is, want hij, man zonder scholing, moet hen immers een vak leren waarin hij zelf niet is onderwezen. Tegenover zijn gebrek aan vakkennis stelt Gomperts vervolgens een grotere betrokkenheid met de literatuur, dat door hem, net als door Verwey, nadrukkelijk in verband wordt gebracht met (het) 'leven':

53 De studie heeft in ieder geval Gomperts' naam als 'een van de meest indrukwekkende literair-kritische stemmen' in deze periode bestendigd, schrijft Jan de Roder in 'De schok van het telaar' (2001). Hij vervolgt dat het er lang naar uitgezien heeft dat dit werk 'een van de klassieken van de Nederlandse essayistiek zou worden'. De Roder 2001: 101.

54 Zie brief van Minderaa aan Gomperts. Collectie Gomperts: Gomperts, H.A. 12.825, doos 14 (609).

55 "Realiteit die auteur omringt hoort bij literair kunstwerk" Prof. Gomperts bij ambtsaanvaarding, in *NRC*, 21/2/1966.

56 Francken & Verhaar 2009: 19.

57 Gomperts 1966: 21. Overigens is dit deel van de oratie, waarin Gomperts zich direct richt tot het publiek, weggelaten in de herdruk van 'De twee wegen van de kritiek' in *Intenties I* (1981).

De literatuur, de oude zowel als de moderne, heeft veel meer met het leven te maken dan met geleerdheid. Men kan ook zeggen, dat alleen die geleerdheid betekenis heeft, die de nauwe betrekking van de literatuur tot het leven in het oog houdt. Ik hoop, dat ook U daarvan doordrongen zult zijn.⁵⁸

De idee van de 'levende letteren' wordt hier in de laatste regels van de oratie in stelling gebracht tegenover een weinig levendige geleerdheid. Het beeld wordt nog sterker aangezet door een verwijzing naar enkele regels uit Yeats' gedicht 'The Scholars' waarin de geleerde behalve kaal (*'Bald heads forgetful of their sins'*) ook een oude geleerde is, die zijn jeugd is vergeten.⁵⁹ De verwijzing koppelt de representant van de levende letteren dus direct aan de vitale jeugd en de wetenschapper aan een weinig vitale ouderdom.

Gomperts lijkt in zijn oratie direct in te spelen op reacties die hij van vrienden en bekenden ontving op het nieuws van zijn benoeming. De positionering als fakkeldrager van een traditie die de levende letteren de dorre universiteit binnenbrengt, vinden we althans ook in een aantal felicitatiebrieven terug. De meest expliciete is van de hand van Ant ter Braak, uit haar hier eerder geciteerde brief. Zij schrijft Gomperts:

Intussen moet je Leiden nageven, dat het al decennia geleden door de benoeming van Verwey en daarna van Van Eyck de in mijn jonge jaren (als je de 60 voorbij bent komen telkens de herinneringen!) bestaande diepe kloof tussen de levende letterkunde enerzijds, de wetenschappelijke studie van de literatuur ten andere, principieel heeft overbrugd.⁶⁰

Zij noemt Gomperts vervolgens de "'pontifex", dus bruggenbouwer', die deze kloof verder kan dichten. Ook in een reactie van Gomperts' oud-docent H.M. Braaksma wordt de toegevoegde waarde van 'de literator die hoogleraar wordt' benadrukt. Deze zou een belangrijk verschil kunnen maken in de huidige literatuurstudie, zo schrijft Braaksma:

[I]k heb geen enkelen hoogleraar gekend, van de 11, die blijk wist te geven van benul waar het in de literatuur om te doen is – misschien hadden ze het wel, maar ik heb het nooit gemerkt.⁶¹

58 Gomperts 1966: 23.

59 De regels komen uit Yeats' gedicht 'The Scholars' uit *The Wild Swans of Coole* (1919): 'Bald heads forgetful of their sins, / Old, learned, respectable bald heads / Edit and annotate the lines / That young men, tossing on their beds, / Rhymed out in love's despair'.

60 Ant ter Braak aan Hans Gomperts, 15/09/1965. Collectie Gomperts: Gomperts, H.A. 12.825, doos 1 (606).

61 Brief van H.M. Braaksma aan Gomperts, 12/09/1965. Collectie Gomperts: Gomperts, H.A. 12.825, doos 1 (606).

De bruggenbouwer heeft volgens Braaksma meer kans om de belangstelling voor de literatuur te wekken bij de studenten, omdat hij nu eenmaal dicht bij de literatuur staat.

In een reactie van collega Karel van het Reve wordt voorts de tegenstelling tussen de jeugd en de ouderdom aangehaald. Van het Reve reageert enthousiast op het nieuws van Gomperts' benoeming en stuurt zijn 'Kameraad!' een prentbriefkaart met de afbeelding van een Hollandse molen. Het pleziert hem dat het aantal prominente letterkundigen dat het kan opnemen tegen 'Ouderdom' (hij noemt Stuiveling en Donkersloot), is toegenomen.⁶²

Uit een felicitatiebrief van Rob Nieuwenhuys tenslotte, die vanaf 1966 in Leiden werkzaam was bij het Koninklijk Instituut Taal-, Land- en Volkenkunde, blijkt bovendien dat er dringend behoefte was aan een nieuwe impuls bij de afdeling Nederlands in Leiden:

Eindelijk gerechtigheid – dat was mijn eerste reactie toen we aan tafel zaten en het nieuws van je benoeming hoorden! Geheel van ganser harte feliciteer ik je met deze benoeming die je armslag zal geven en de mogelijkheid invloed uit te oefenen op de studenten wat bij de goede aardige Zaalberg (een studiegenoot van mij) ontbreekt – naar men mij zegt. Er is in Leiden bepaald een stimulans nodig.⁶³

Zaalberg, die een jaar voor Gomperts was aangesteld om de Nederlandse literatuur tot 1850 te behandelen, stond inderdaad niet bekend als begeistert docent, zo blijkt ook uit het *In memoriam* geschreven door Karel Bostoën. Oud-student Kees Snoek karakteriseert Zaalberg hierbij aansluitend als een 'ouderwets man'.⁶⁴

Het noemen van de Leidse traditie rechtvaardigde voor Gomperts waarom hij studenten mocht opleiden voor 'een bevoegdheid' die hij zelf niet bezat.⁶⁵ Door zichzelf in een lijn te plaatsen met illustere voorgangers deelt hij in de autoriteit van de gewaardeerde traditie. Dat de toe-eigening van deze traditie als middel tot zelflegitimering niet alleen belangrijk was voor Gomperts maar ook voor zijn discussiepartner Oversteegen zal blijken in de volgende paragraaf. Overigens noemt Gomperts ook een belangrijk verschil met zijn voorgangers, immers zijn 'werkterrein is beknopter'.⁶⁶ Inderdaad konden Albert Verwey, P.N. van Eyck en Piet Minderaa naast de autoriteit van de criticus ook bogen op de autoriteit van de kunstenaar. Dit is een veelzeggende passage omdat het aangeeft dat Gomperts

62 Prentbriefkaart van Karel van het Reve aan Gomperts (ongedateerd). Collectie Gomperts: Gomperts, H.A. 12.825, doos 1 (606).

63 Rob Nieuwenhuys aan Gomperts (ongedateerd). Collectie Gomperts: Gomperts, H.A. 12.825, doos 1 (606). Zie Termorshuizen (2003) over Nieuwenhuys en het Instituut.

64 Snoek (2007).

65 Gomperts 1966: 23.

66 Gomperts 1966: 21.

zichzelf dus niet als kunstenaar zag. Ondanks dat hij twee dichtbundels had gepubliceerd en op verschillende plekken het essay verdedigde als *litterair* genre, ziet hij zichzelf duidelijk als criticus en niet ook als kunstenaar. Dit wordt tevens onderstreept door het onderwerp van zijn oratie, dat expliciet handelt over de literaire kritiek. Ik kom daar hieronder op terug.

Dat het gewicht van de Leidse traditie vooral voor Gomperts en allicht voor zijn nieuwe academische werkkring van groot belang was, en minder voor het publieke veld, blijkt uit het contrast met reacties uit de pers. Hierin wordt namelijk amper melding gemaakt van de traditie van literator-hoogleraren.⁶⁷ Vanuit publieke hoek benadrukt men vooral Gomperts' bijzondere verdiensten als literatuur- en toneelcriticus voor krant en televisie en ziet men daarin voldoende legitimatie voor zijn aanstelling. De reactie van H. van Galen Last in *NRC Handelsblad* is, hoewel niet erg neutraal want hij en Gomperts hadden samengewerkt voor *Libertinage*, wel typerend. Hij noemt de benoeming van Gomperts een 'officiële erkenning van de uitzonderlijke positie die hij, als essayist en criticus, al sinds jaren in onze literatuur inneemt'.⁶⁸ Ook de redactie van *Het Parool* is (uiteraard) trots dat zij zo lang een criticus van zo'n kaliber mocht huisvesten:

Wij betreuren zijn weggaan – en verheugen ons over zijn eervolle benoeming. (...) Dat wij ons, ondanks het verlies dat zijn vertrek betekent, toch verheugen over zijn benoeming in Leiden, vindt zijn oorzaak misschien in een zekere trots: het feit dat 'een van ons' geschikt en bekwaam werd geacht een zo zwaarwegende en verantwoordelijke post in de literair-wetenschappelijke sfeer te vervullen bevestigt de begaafdheid, die nu bijna twintig jaar zijn neerslag heeft gevonden in *Het Parool*.

Uit dit citaat blijkt duidelijk welk gewicht er vanuit journalistieke hoek werd toegekend aan de academische positie van hoogleraar. Sterker, het is een bewijs van de hoge kwaliteit van de kunstjournalistiek die blijkbaar – getuige de benoeming van 'een van ons' – niet onder doet voor die van de wetenschappelijke literatuurbeschouwing.

Overigens maakte de Universiteit Leiden met de benoeming van Gomperts niet alleen maar een door de traditie ingegeven 'afwijkende' keuze voor een man uit de praktijk. Redelijk onverwacht en in ieder geval tot diens eigen ongenoegen werd met de benoeming van Gomperts een andere gedoodverfde kandidaat gepasseerd.⁶⁹ Wouter Blok (1922-2010) was in 1960 in Leiden gepromoveerd met het

67 Ik heb één voorbeeld gevonden en dat is uit een interview met Gomperts, waarin hij de traditie zelf nog eens aanhaalt: 'Men heeft bewust gezocht naar iemand die met een amateurinstelling ten opzichte van de literatuur ter voorzetting van een soort Leidse traditie die men met de introductie van de schrijvers Albert Verwey en P.N. van Eyck begon.' Van de Pol in *Het Vaderland*, 27/11/1965.

68 Van Galen Last in *NRC*, 14/05/1966.

69 Mooij & Schultink 2012: 51. Bij Gomperts vertrek in 1981 had Blok de wens om Gomperts op te volgen maar werd hij wederom gepasseerd. Mooij & Schultink verwijzen naar een briefwisseling tussen Henk Schultink en Blok waarin Blok zijn ongenoegen uit over de gang van zaken.

proefschrift *Verhaal en lezer* bij de zittende hoogleraar, de dichter en literatuurhistoricus Pieter Minderaa (1893-1968).⁷⁰ In zijn studie had Blok een structuuranalytische methode ontwikkeld die hij nauwgezet toepaste op Couperus' roman *Van oude mensen, de dingen die voorbij gaan*. Het proefschrift lag daarmee sterk in lijn met de benadering die *Merlyn*, twee jaar na de publicatie van *Verhaal en lezer*, in haar inleiding aankondigde. Hoewel Blok de methodiek van zijn proefschrift niet beschouwde als een algemene methode, ging die wel als zodanig functioneren.⁷¹ *Verhaal en lezer* diende al snel als rolmodel in de analyse van literaire teksten: het werd veel gebruikt in cursussen romananalyse en relatief vaak herdrukt.⁷² Leiden toonde met de benoeming van Gomperts dus niet slechts een voorkeur voor een kandidaat uit de literaire praktijk, meer nog werd gekozen voor een hoogleraar die zich niet affilieerde met de structuralistische literatuurbeschouwing. Gomperts' *Twee wegen van de kritiek* wordt door Goedegebuure & Heynders dan ook als een soort anomalie ('tegenstem') beschouwd in het heersende literatuurwetenschappelijke debat.⁷³ Op basis van welke achterliggende normen en waarden kan Gomperts' oratie een anomalie worden genoemd? Voor een antwoord op die vraag wordt in de volgende paragraaf allereerst stilgestaan bij Gomperts' kritiek op de ergocentrische literatuurbeschouwing van *Merlyn* en op *Merlyn*-redacteur Oversteegen in het bijzonder. Ten tweede wordt gekeken naar de reactie van Oversteegen op de oratie. Hoe definiëren beide literatuurbeschouwers de praktijk van de criticus? En wordt daarbij een onderscheid aangebracht tussen de literair-kritische en literatuurwetenschappelijke praktijk? Tenslotte wordt bekeken wat door beiden als 'wetenschappelijk' wordt gekenmerkt (en wat als 'onwetenschappelijk')?

5.3 Feiten en subjectieve meningen – 'kritiek' en 'wetenschap' bij Gomperts en Oversteegen

5.3.1 Literair-kritische tradities en de omkering van 'oud' en 'nieuw' – *De twee wegen van de kritiek* (1966)

Zoals Verwey zijn positionering als dichter benadrukte binnen de academische context door de poëzie van Tachtig tot onderwerp van zijn oratie te nemen, zo onderstreept Gomperts zijn positionering als criticus in de academische arena door

70 Overigens had Minderaa wel een proefschrift geschreven, getiteld *Karel van de Woestijne: zijn leven en werken* (1942). Uit deze titel spreekt, net als in Donkersloots 'opstellen over boeken en mensen' een duidelijke interesse in auteur én werk. Minderaa's afscheidscollege eindigt dan ook met de oproep het gedicht als wondere wereld in zichzelf te zien, maar nooit los van de dichter. Zie ook Knuvelde 1964: 291.

71 Zie Mooij & Schultink (2012).

72 Zie Mooij & Schultink (2012).

73 Goedegebuure & Heynders 1996: 18.

de literaire kritiek tot onderwerp van zijn inaugurele rede te nemen.⁷⁴ Rode draad in Gomperts' betoog vormt het door hem gemaakte onderscheid tussen 'twee soorten van literatuurbeschouwing', de twee wegen van de kritiek uit de titel, respectievelijk die van de 'onpersoonlijke' en die van de 'persoonlijke kritiek'.⁷⁵

De onpersoonlijke kritiek vertegenwoordigt volgens Gomperts de oudste vorm van kritiek en gaat terug tot het tijdschrift *Vaderlandsche Letteroefeningen*. Het kenmerkt zich door de gerichtheid op de vorm, het 'uiterlijk' van het werk – reden voor Gomperts om ook wel van 'formalistische' kritiek te spreken – en beoordeelt het literaire werk volgens 'regels van smaak' en 'blijken van getoonde vaardigheid en geleerdheid'.⁷⁶ De formalistische kritiek wordt hier door Gomperts dus begrepen als een objectieve vorm van kritiek, in de zin dat het gaat om een literatuurbeschouwing die zich primair richt op het literaire *object*. In deze uitleg van de 'oudere' kritische traditie herkennen we gemakkelijk de in Hoofdstuk 3 behandelde 'objectieve' kritiek, die zijn wortels had in de wetenschap en appelleerde aan het juridische ideaal van onpartijdigheid.⁷⁷

Naast de onpersoonlijke kritiek van 'de stijloefeningen' onderscheidt Gomperts de personalistische kritiek, die zich niet enkel op de vorm of het uiterlijk richt maar op 'de belangwekkende menselijkheid van de auteur' en 'de maatschappelijke omstandigheden die hem voortgebracht zouden hebben'.⁷⁸ Deze 'nieuwere' kritiek die 'in elke auteur van enige beteekenis een belangwekkend menselijk wezen ziet', ontwikkelt zich in Nederland in navolging van Huet, die Gomperts hier dan ook citeert.⁷⁹ Het manifesteert zich via Tachtig (met name Verwey) en Van Eyck tenslotte in de literatuurbeschouwing van *Forum*. Het ligt voor de hand hier tevens een analogie te vermoeden met de in Hoofdstuk 3 behandelde opkomst van de meer persoonlijke 'subjectieve' kritiek, die zijn wortels had in de Verlichting en Romantiek. Toch gaat die analogie maar ten dele op. Weliswaar blijkt ook Gomperts' typering van een 'personalistische' kritiek te verwijzen naar een kritiek die sterk

74 Vooral sinds het einde van de jaren '80 verschijnen oraties die de literaire kritiek tot onderwerp nemen, zie de oraties van de verschillende bekleders van de bijzondere leerstoel Literaire kritiek aan de VU: Carel Peeters *Homo criticus* (1989), Rob Schouten *Een godin inspecteren. Bevoegdheden van de literatuurkritiek* (1993), Maarten Doorman *De vrede graast zonder genade* (2001) en Elsbeth Etty *Galloperend op jacht naar een idee. Literaire kritiek als journalistiek genre* (2005). Met uitzondering van de lezing van Hugo Bousset, *De roman is een ui* (1997) die niet zozeer over de kritiek gaat als wel een proeve van literaire kritiek geeft. Enkele andere oraties die de literaire kritiek behandelen zijn Rob Grootendorst *Crisis in de kritiek. Argumentatietheorie en literaire recensies* (1998) en Jos Joosten *Niet wat de criticus moet maar wat hij doet* (2007).

75 Gomperts 1966: 9.

76 Gomperts 1966: 5.

77 Aardig om te vermelden is dat Gomperts aanvankelijk rechten studeerde en voorbestemd was om het advocatenkantoor van zijn vader over te nemen. Zijn afkeer van de ergocentrische benadering duidt hij op andere plaatsen ook wel eens aan als 'jurisme', volgens hem een verstard, formalistisch denken. Zie Schmitz (2003).

78 Gomperts 1966: 54.

79 Huet geciteerd in Gomperts 1966: 5.

op het subject gefundeerd is. Dat subject is echter niet de subjectieve beschouwer, maar het subject van de auteur, zo stelt Gomperts:

Van Huet tot Van Eyck is de Nederlandse kritiek gericht op de ontdekking van de schrijver. Pas daarna, na de Tweede Wereldoorlog, komt aarzelend die andere methode van literatuurbeschouwing naar voren, die het werk los van auteur, geëmancipeerd van de auteur, bekijkt.⁸⁰

Forum wist de onpersoonlijke kritiek in het interbellum, zoals die werd gepropageerd door Nijhoff, Van den Bergh en Binnendijk te overstemmen, maar uiteindelijk manifesteert het formalisme zich dan toch structureel na de Tweede Wereldoorlog in het tijdschrift *Merlyn*.⁸¹ Daarmee komt Gomperts tot het eigenlijke onderwerp van zijn oratie: een kritiek op de ergocentrische literatuurbeschouwing.

De kern van die kritiek komt onder meer naar voren in Gomperts' afkeuring van de terminologie van *Merlyn*. Iets daarvan proeven we in de volgende uitspraak, waarin Gomperts allereerst aangeeft wat hij wél waardeert:

Nu geloof ik dat het goed is bij een kritische bespreking van dit standpunt voorop te stellen, dat een gedetailleerd onderzoek van de tekst, een analyse van de structuur, zoals men gaarne zegt, omdat 'structuur' zoveel inwendiger klinkt dan 'vorm', een nuttige en nodige arbeid is in de vele gevallen waarin die tekst zijn geheimen niet onmiddellijk prijsgeeft.⁸²

Met 'een gedetailleerd onderzoek van de tekst' refereert Gomperts aan de methode van *close reading*. Die methode had Oversteegen een jaar eerder gedefinieerd in zijn opstel 'Analyse en oordeel' (1965) als 'grondig lezen, woord-voor-woord'. Ter verduidelijking verbond hij daar een opvatting aan over de aard van het literaire werk die neerkwam op de idee 'dat ieder onderdeel van een tekst een plaats inneemt (dient in te nemen) in een zinvol samenhangende structuur'.⁸³ *Close reading* als techniek hoort, aldus Oversteegen in 'Analyse en oordeel', bij de structuuranalyse: 'Ik zou de term zelfs willen vertalen als "lezen op structurele samenhang"'.⁸⁴

Juist door de term *close reading* niet te noemen geeft Gomperts de overbodigheid van dit begrip aan. Net zo min blijkt Gomperts behoefte te hebben aan de term 'structuur'. Dit komt nog eens expliciet naar voren in zijn 'Antwoord aan Oversteegen' (1966), dat hij schrijft voor een debatavond met Oversteegen naar aanleiding van zijn oratie. Ook hier gebruikt hij overigens de term *close reading* niet maar spreekt hij simpelweg over 'goed lezen':

80 Gomperts 1966: 8.

81 Gomperts 1966: 9.

82 Gomperts 1966: 11.

83 Oversteegen 1965: 178.

84 Oversteegen 1965: 180.

Om de zaak duidelijk te stellen: het belang van een grondige analyse (aan het woord structureel heb ik geen behoefte) beaamt ik volkomen. Ik geloof niet dat men over een werk met enige allure kan oordelen dat men niet goed gelezen heeft en in de meeste gevallen betekent dat: geanalyseerd.⁸⁵

Het is duidelijk dat Gomperts niet gekant is tegen de techniek van *close reading*, die volgens hem een vanzelfsprekend onderdeel is van de literatuurbeschouwing. Wel maakt hij bezwaar tegen de literatuuropvatting die Oversteegen aan *close reading* verbindt. Dit verklaart waarom Gomperts zich, tweemaal in een ogenschijnlijk nonchalante bijzin (zie bovenstaande twee citaten), expliciet distantieert van de term 'structuur': hij is fel gekant tegen de autonomistische literatuuropvatting die Oversteegen aan de term koppelt. Door deze belangrijke stellingname in een bijzin te plaatsen, onderstreept Gomperts de geringe waarde die hij aan de term 'structuur' toekent.⁸⁶

De afwijzing van een singuliere gerichtheid op de structuur (Gomperts spreekt in plaats van 'structuur' liever over 'de inwendige wereld van de tekst') komt voort uit Gomperts' overtuiging dat de structuuranalyse wat hem betreft volledig voorbij gaat aan de wereld waarin de tekst functioneert. Hij stelt dat een methode die betekenissen wil loskoppelen 'van sensibele, van historisch verband, van maatschappelijke achtergrond, morele bedoelingen en psychologische samenhang' de kritische praktijk op kwalijke wijze reduceert. Zij kan door Gomperts daarom niet anders dan als een stap terug worden gezien.⁸⁷ Dit legitimeert de reden waarom *Merlyn* voor hem meer verwantschap vertoont met de oude kritiek van de *Letteroefeningen* dan met de 'nieuwere' kritiek in de traditie van Huet.

In dezelfde soort bewoordingen als Huet oordeelt Gomperts in zijn oratie tenslotte dat *Merlyns* 'wereldvreemde terugdeinzen van een complete menselijke reactie een verarming [moet] worden genoemd'.⁸⁸ In het bijzonder met betrekking tot de contemporaine literatuur onderstreept hij: 'Een criticus die er iets van wil begrijpen, moet wel op de werkelijkheid letten, op de oorlogen en de dreigingen die in de kranten te vinden zijn.'⁸⁹ En hij vraagt zijn publiek retorisch:

Welk doel is ermee gediend om te doen alsof een literair werk een zelfstandig bestaan leidt en niet de communicatie is van een auteur met lezers? Wat is het doel van het

85 Gomperts 1966: 73.

86 Gomperts betwijfelt de toegevoegde waarde van het gebruik van het woord structuur in de definitie die Oversteegen er in 'Analyse en oordeel' aan geeft: 'Structuur in deze omschrijving betekent dus inderdaad hetzelfde als autonomie, namelijk niets. Door te zeggen dat een literair werk autonoom is of een structuur heeft, zegt men niets anders dan dat het literaire werk bestaat.' Gomperts 1966: 71.

87 Gomperts 1966: 11.

88 Gomperts 1966: 13.

89 Gomperts 1966: 19.

niet-gebruiken van referentiepunten uit de werkelijkheid? Het opstellen van zulke regels is goed voor puzzelaars, die met hersengymnastiek bezig zijn en met het oplossen van cryptogrammen.⁹⁰

Het verwijt dat Gomperts hier de structuuranalyse maakt, is dat zij van de literaire kritiek een in zichzelf gekeerde, specialistische bezigheid maakt. Het is juist van vitaal belang, meent Gomperts, dat de literaire kritiek toegankelijk blijft voor een breed publiek. Deze visie vinden we al in het vroege essay 'De appel van de kritiek' (1945) opgenomen in Gomperts' eerste essaybundel *Jagen om te leven* (1945). Hierin stelt Gomperts dat literatuurkritiek niet alleen maar bestaat uit 'insiders-opmerkingen' voor de criticus, zij dient vooral ter informatie voor de lezer. Hij besluit: 'Ik zou willen, dat de kritiek zou zijn feitelijk, overzichtelijk, informatief.'⁹¹

Een dergelijke houding herkenden we in Hoofdstuk 4 niet zozeer bij de mannen van *Forum*, als wel bij Donkersloot. Het is dan ook frappant om te zien dat Gomperts, net als Donkersloot, een literatuurbeschouwing voorstaat die gebruik maakt van verschillende benaderingen. In *Jagen om te leven* (1949) schrijft hij dat de criticus moet proberen 'een compleet beeld te schetsen', daartoe kunnen zowel een 'psychologische' als een 'sociologische', een 'sympathetische' als een 'moralistische', een 'filosofische' als een 'biografische' benadering worden ingezet. En: 'De ideale kritiek is een combinatie van een aantal van deze gezichtspunten.'⁹² In de lezing 'Literaire kritiek' (1962) opgenomen in de bundeling *Intenties 1* (1981) vinden we tevens een pleidooi voor een gecombineerde methode en stelt Gomperts: 'Voor de dichter is specialisatie soms nodig, voor de criticus niet.'⁹³ In zijn onderzoek van het literaire werk dient de criticus juist alle 'randgebieden die zowel tot de psychologie als tot de literatuurwetenschap behoren, binnen zijn aandacht te trekken.'⁹⁴ Om zijn voorlichtende taak goed te kunnen volbrengen, en ten einde 'feitelijk' en 'overzichtelijk' te kunnen werken, dient de criticus rekenschap te nemen van inzichten uit verschillende disciplines. Hij is geen wetenschapper maar toont zich wel op de hoogte van wat er in het academische domein gebeurt. Juist dat hij geen specialist is, onderscheidt de criticus dus van de wetenschapper.

Met het gebruik van de termen 'onpersoonlijk' en 'persoonlijk' roept Gomperts onvermijdelijk het vorm of vent-debat uit de jaren '30 in herinnering en toont hij zich schatplichtig aan het gedachtegoed van Ter Braak en Du Perron (zie ook §4.1). Gomperts wekt in zijn oratie *De twee wegen van de kritiek* de indruk een historische schets te geven van de ontwikkeling van de kritiek, maar juist door het gebruik

90 Gomperts 1966: 14.

91 Gomperts 1949: 10.

92 Gomperts 1949: 10.

93 Gomperts 1962: 42.

94 Gomperts 1962: 42.

van deze termen blijkt zijn schets vooral een poging om de kritische traditie van *Forum* als een *moderne* vorm van kritiek te presenteren (en die van *Merlyn* als ouderwets).⁹⁵ In zijn reactie op Gomperts, getiteld 'Leiden ontzet (en Amsterdam niet minder). Bij de ontgroening van H.A. Gomperts' (1966), haakt Oversteegen meteen op dit punt in. Hij draait direct het verwijt van oude wijn in nieuwe zakken om door Gomperts 'de belangrijkste Nederlandse criticus van de oude school' te noemen. Hij benadrukt bovendien dat de redactie van *Merlyn* Gomperts allerminst vijandig gezind was, zij heeft hem zelfs uitgenodigd in de redactie plaats te nemen:

Natuurlijk was het duidelijk dat de drie redacteurs op beslissende punten anders dachten dan hun medewerker-in-spe, maar daarom juist: discussie op niveau – ons doel – leek het best gegarandeerd door de medewerking van de man die algemeen beschouwd werd als de belangrijkste Nederlandse criticus van de oude school.⁹⁶

Gomperts is hier degene die in een oude traditie staat, te weten de 'oude school' van *Forum*. Volgens Oversteegen verraadt Gomperts zich als 'vergrijsde voorvader' door een uitgangspunt van Huet te gebruiken om een hedendaags standpunt te bestrijden: 'Zijn de opvattingen omtrent de aard van het litteraire werk niet dusdanig veranderd dat de problematiek van de kritiek óók fundamenteel verschoven is? Wat in de tijd van Huet "nieuw" was, en wat "oud", zou dat nu niet allemaal oud zijn?'⁹⁷

Door de traditie die Gomperts de 'nieuwere kritiek' heeft genoemd te ontmaskeren als een in wezen 'oude' traditie, creëert Oversteegen de ruimte om zijn eigen positie in het tweestromenlandschap van de literaire kritiek te expliciteren. Hij neemt daartoe, opvallend genoeg, tevens P.N. van Eyck als centraal twistpunt. Hoewel hij meldt dat hij in plaats van Van Eyck ook andere voorbeelden van 'feitengeknoei' uit Gomperts' oratie had kunnen lichten, is de keuze voor deze literatuurbeschuwer (nota bene een criticushoogleraar!) allerminst willekeurig, want op deze manier tracht Oversteegen Gomperts' historische schets te overschrijven. Van Eyck vormt daarmee het scharnierpunt waarop beide critici zich een dominante kritische traditie wensen toe te eigenen. Waar Gomperts Van Eyck in het kamp van de persoonlijke kritiek plaatst op basis van diens uitslating dat de kritiek van zijn tijd 'bijna altijd te formalistisch, d.w.z. te uiterlijk' is, daar stelt Oversteegen dat Van Eyck 'de theoreticus in onze literatuur [is], die wij een geestverwant kunnen noemen. Meer dan bijvoorbeeld Nijhoff'.⁹⁸ Die verwantschap

95 *Merlyn* belichaamt de 'oude kritiek, die Huet achter zich had gelaten'. Gomperts 1966: 59.

96 Oversteegen 1965: 149.

97 Oversteegen 1965: 154-155. In minder retorische vragen onderstreept hij dit verderop nog eens wanneer hij stelt dat Gomperts 'in de zonderlinge situatie [komt] te verkeren, dat hij, om god weet wat voor reden er op uit om te bewijzen dat anderen een "oud" standpunt innemen, zichzelf moet beroepen op een auteur van 100 jaar geleden.'

98 Gomperts 1966: 8; Oversteegen 1966: 158. Beiden verwijzen naar Van Eyck 1913: 1.

ligt in de opvatting van Van Eyck dat een kritische bespreking van de literaire vorm niet op zichzelf kan staan, of in de parafrase van Oversteegen: 'In de ogen van Van Eyck is in ieder geval de vorm-kritiek niet los te maken van het kritisch bedrijf in zijn geheel.'⁹⁹ De suggestie wordt gewekt dat niet Gomperts maar Oversteegen zelf de rechtmatige erfgenaam van Van Eyck is.

Hier zien we twee critici vechten om de juiste interpretatie van de opvatting van een gewaardeerde voorganger. Bij nadere beschouwing blijken Gomperts en Oversteegen het echter ook op een fundamenteel punt eens en dat is namelijk dat iedere literatuurbeschouwing vertrekt vanuit de tekst. De tekstgerichtheid toont zich bij Gomperts in het belang dat hij hecht aan het 'analyseren' ('goed lezen') van de tekst. Maar ook veel onbewuster bijvoorbeeld in zijn typering van de formalistische kritiek van de *Vaderlandsche Letteroefeningen*. In Gomperts' typering valt de kritiek van Tachtig op de officiële literatuurgeschiedschrijving te herkennen, ook die zou zich enkel op 'uiterlijkheden' richten (zie §3.1.1). Belangrijk verschil is echter dat Gomperts de contemporaine gerichtheid op de literaire tekst projecteert op het verleden: de 'uiterlijkheden' die de negentiende-eeuwse geschiedschrijvers beschreven, betroffen nu juist *niet* het werk maar omliggende zaken zoals de biografie van de auteur en de historische omstandigheden waarin hij werkte. Dat Gomperts hecht aan de tekst blijkt ook uit de volgende kanttekening die hij in *De twee wegen van de kritiek* plaatst bij de auteursgerichte benadering: '[D]e kritiek die in het werk de auteur wil vinden, in veel gevallen heeft gefaald door aan het werk zelf niet toe te komen en daardoor de auteur te missen.'¹⁰⁰ Zoals al bleek uit *De schok der herkenning* gaat het Gomperts om een ontmoeting tussen lezer en auteur *in het werk*. Andersom blijkt Oversteegen helemaal niet zo afzijdig van een auteursgerichte benadering als hij wel doet voorkomen. Dit blijkt bijvoorbeeld uit de volgende passage uit 'Leiden ontzet (en Amsterdam niet minder)':

Wat mijzelf betreft, bij de ene auteur, zal ik meer geïnteresseerd zijn in 'de man achter het werk' dan bij de ander (...) Maar als criticus geef ik er de voorkeur aan mij alleen bezig te houden met de schrijver voorzover hij zich in zijn werk manifesteert. (...) Als object kan men een werk kiezen maar ook een oeuvre (en voor mij wil dat laatste zeggen: een persoonlijkheid).¹⁰¹

Ook voor Oversteegen is er geen betere ontmoetingsplek tussen lezer en auteur dan het werk zelf.¹⁰² Opvallend is hier Oversteegens gebruik van het woord

99 Oversteegen 1966: 160.

100 Gomperts 1966: 20.

101 Oversteegen 1966: 174.

102 Oversteegen citeert uit zijn eigen essay 'Analyse en oordeel'. Uit dit citaat blijkt dat ook bij hem een communicatiemodel ten grondslag ligt aan de literatuurbeschouwing: '[H]et litteraire werk is een middel van contact tussen schrijver en lezer. (...) Maar (...) het uitgangspunt van literatuur-als-kommunikatie verliest zijn waarde als men het bijzondere karakter van die kommunikatie niet voorop stelt.' Oversteegen 1965: 169-170.

‘persoonlijkheid’, waarmee hij zich veel meer een ‘ventist’ toont dan hij vaak wil doen voorkomen (zie ook de inleiding van Hoofdstuk 4).

Gomperts en Oversteegen blijken het op het punt van de tekstgerichtheid dus wonderbaarlijk eens te zijn. Dit doet vermoeden dat er meer in het geding is dan een toe-eigening van een kritische traditie om de eigen positie te versterken. Inderdaad proberen Gomperts en Oversteegen niet alleen de eigen positie te versterken, zij trachten tevens de ander het spreekrecht te ontnemen. Het feit dat Gomperts zojuist tot hoogleraar is benoemd lijkt hierin een belangrijke rol te spelen. De ondertitel van Oversteegens reactie – ‘Notities bij de ontgroening van H.A. Gomperts’ – is wat dat betreft veelzeggend, immers niet hoogleraren maar studenten worden ontgroend. Oversteegen beschouwt Gomperts in het publieke discours weliswaar als ‘de belangrijkste Nederlandse criticus van de oude school’, maar hij heeft een lage dunk van de man als academicus, de man die ‘vandaag nu eenmaal op de versierde stoel’¹⁰³ zit en die hij in zijn laatste paragraaf smalend ‘het orakel van Leiden’ noemt. Gomperts op zijn beurt plaatst in zijn ‘Antwoord aan Oversteegen’ grote kanttekeningen bij Oversteegens aanname dat de structuuranalytische literatuurkritiek op min of meer objectieve wijze tot een waardeoordeel kan komen, want:

Als men denkt dat een waardeoordeel uitsluitend op een objectieve analyse berust, doet men de wetenschap schade. Bovendien geloof ik dat het goed is om te bedenken, dat de literaire analyse wel zo nauwgezet mogelijk kan worden beoefend, maar zelfs dan grote onzekerheden blijft inhouden, die men niet voor wetenschappelijke objectiviteit moet uitgeven.¹⁰⁴

Hier gebeurt het debat tussen Gomperts en Oversteegen zich van de vraag naar de taak van de criticus naar de taak van de wetenschapper. Het lijkt er met andere woorden op dat de twee critici elkaar het spreekrecht proberen te ontnemen niet zozeer op het gebied van de *kritiek*, maar op het gebied van de *wetenschap*.

5.3.2 Distantie en inclusie – wetenschappelijke claims van Gomperts en Oversteegen

In *Twee wegen van de kritiek* verwijst Gomperts zijdelings naar een recente polemiek tussen de Franse literatuurbeschouwers Raymond Picard en Roland Barthes naar aanleiding van Barthes’ boek *Sur Racine* (1963). Het is een korte passage, bedoeld ter adstructie van zijn pleidooi voor een gecombineerde methode. Barthes dient als een voorbeeld van een criticus die (anders dan Picard, en *Merlyn*, voegt Gomperts toe) niet terugdeinst voor het combineren van inzichten uit verschillende

¹⁰³ Oversteegen 1966: 161.

¹⁰⁴ Gomperts 1966: 75.

disciplines. In de versie van de oratie die is opgenomen in de verzamelbundel *Intenties 1/2/3* (1981) bevat de alinea een interessante voetnoot waarin melding wordt gemaakt van Barthes' essay 'Les Deux Critiques' (1963, opgenomen in *Essais critiques* 1964). Het ligt voor de hand een verband te leggen tussen de titel van Gomperts' oratie en dit essay van Barthes, maar om enig misverstand te voorkomen stelt Gomperts in de voetnoot dat de twee soorten kritiek die Barthes onderscheidt zich niet laten 'dekken (...) met de twee wegen van de kritiek die in deze rede bedoeld zijn'.¹⁰⁵

Inderdaad onderscheidt Barthes in 'Les Deux Critiques' niet tussen een onpersoonlijke of personalistische kritiek, noch tussen een objectieve en subjectieve vorm van kritiek. Het onderscheid dat hij wel maakt is dat tussen een universitaire, positivistische kritiek en een interpretatieve kritiek (specifiek, zijn eigen *Nouvelle Critique*). Deze interpretatieve kritiek wordt door Barthes ook wel aangeduid als 'ideologische kritiek', dit omdat deze vorm van kritiek openlijk uitkomt voor de eigen ideologische positie (Barthes noemt specifiek de Marxistische, existentialistische en psychologische ideologie).¹⁰⁶ De interpretatieve kritiek is ideologisch omdat zij op zichzelf reflecteert, stelt Barthes, daarmee is zij ook altijd een vorm van zelfkritiek. Het is uitgerekend deze zelfkritiek die de academische kritiek ontbeert, volgens Barthes. Kwalijker nog, de academische kritiek gaat de zelfkritiek moedwillig uit de weg, meent hij, opdat het zich kan presenteren als niet-ideologisch, neutraal, of – zouden we kunnen toevoegen – 'objectief'.¹⁰⁷ De twee wegen die Gomperts onderscheidt komen misschien niet overeen met het onderscheid van Barthes, maar dit neemt niet weg dat de kritiek van Barthes op de academische literatuurbeschuwing wel degelijk doorklinkt in Gomperts' kritiek op de pretenties van *Merlyn* om op basis van 'controleerbare' uitspraken te komen tot een objectief gefundeerd oordeel over literatuur.

In de inleiding van het eerste nummer van *Merlyn* had de redactie reeds aangegeven dat de gerichtheid op het literaire object volgens hen 'de eis van controlebaarheid der uitspraken met zich mee [brengt]'. Het is Oversteegen die vervolgens in 'Analyse en oordeel' (1965) ingaat op deze eis en die bovendien verbindt aan een objectiviteitsclaim. Hoewel het oordeel volgens Oversteegen mede wordt bepaald door subjectieve voorkeuren, geschiedt het grootste gedeelte van de adstructie ('dat wil zeggen 99% van het oordelen') 'aan de hand van feiten van het bestudeerde object, en kan dus heel goed als objectief bestempeld worden'.¹⁰⁸ De feiten blijven 'aantoonbaar en controlebaar (als men dat liever hoort dan "objectief")', voegt hij toe, zolang men 'kan blijven wijzen naar aantoonbare

105 Gomperts 1966: 63.

106 Barthes 1963: 249.

107 Barthes 1963: 250.

108 Oversteegen 1965: 163.

eigenschappen van het object.¹⁰⁹ Het oordeel kan uiteindelijk best persoonlijk zijn, maar hoeft dankzij deze methode niet 'subjectief' te zijn.¹¹⁰ Het is dus juist dankzij het gebruik van de structuuranalytische methode dat er 'geen enkel verschil [is] tussen de analyst van wetenschappelijke huize en de literaire analyst'.¹¹¹

In *De twee wegen van de kritiek* stelt Gomperts deze objectiviteitsclaim ter discussie. Volgens hem is in de literatuurbeschouwing altijd een deel 'onzekerheid en subjectiviteit' aanwezig, omdat (het waardeoordeel nog daar gelaten) het beschouwen van literatuur een *interpreterende* bezigheid is.¹¹² Ook feiten dienen geïnterpreteerd te worden en spreken nooit voor zich. Daarom moet de literatuurbeschouwer altijd 'met de grootste exactheid en de grootste behoedzaamheid te werk (...) gaan'.¹¹³ Dit kan alleen wanneer hij zichzelf als waarnemer meeneemt in het onderzoek: '[H]ier moet de criticus zichzelf ondervragen in relatie tot de tekst, die een bepaald gezicht is van de ander'.¹¹⁴ Tegenover de objectiviteitsclaim van Oversteegen, die de literatuurbeschouwer zoveel mogelijk buiten de interpreterende activiteit wil houden, stelt Gomperts de inclusie van de subjectiviteit van de literatuurbeschouwer voor:

De taak van de criticus bestaat niet uit het doen van controleerbare uitspraken: dat is zijn taakje, zijn elementaire en preliminaire verrichting. Zijn taak en zijn verantwoordelijkheid is het oncontroleerbaar oordelen, met zijn hoofd, maar ook met zijn hart en zijn ingewanden. Alleen op die manier kan men recht doen aan de betekenis die literatuur in onze tijd heeft gekregen.¹¹⁵

Juist door te erkennen en door rekenschap te geven van het 'feit' dat de literatuurbeschouwer invloed uitoefent op de uitkomst van de analyse, kan volgens Gomperts de grootste 'exactheid' worden bereikt.

Het vraagstuk van de on/controleerbaarheid van uitspraken wordt door Gomperts in *De twee wegen van de kritiek*, via het onderscheid tussen de personalistische en onpersoonlijke kritiek, getransporteerd van het publieke discours naar het academische discours. Niet omdat hij het zoals Barthes heeft over de academische literatuurbeschouwing, want Gomperts spreekt steeds nadrukkelijk over de taak van de literaire criticus, maar omdat hij dit vraagstuk tot onderwerp maakt van zijn inaugurele rede. Oversteegen benadrukt dit wanneer hij stelt: 'Uit het feit dat Gomperts onze denkbeelden wel de moeite van het bestrijden waard heeft gevonden, maar dat niet in *Merlyn* heeft willen doen, maak ik op dat hij een

109 Oversteegen 1965: 163.

110 Oversteegen 1965: 176.

111 Oversteegen 1965: 177.

112 Gomperts 1966: 13.

113 Gomperts 1966: 13.

114 Gomperts 1966: 13.

115 Gomperts 1966: 14.

meer wetenschappelijk forum noodzakelijk achtte.¹¹⁶ Vanwege de gekozen academische setting houdt Oversteegen in zijn artikel – naar eigen zeggen – ook een wetenschappelijke houding aan. Deze komt neer op het controleren van Gomperts' uitspraken op feitelijke (on)juistheden:

Aangezien ik Gomperts verwijt dat hij de standpunten van anderen onjuist weergeeft, wil ik mij tegen een soortgelijke beschuldiging vantevoren dekken, door veel te citeren. Alle opmerkingen die ik aanvechtbaar acht op feitelijke gronden – en met andere zal ik mij niet bezig houden: er is al genoeg te doen – worden letterlijk aangehaald.¹¹⁷

In zijn artikel 'Leiden ontzet (en Amsterdam niet minder)' articuleert Oversteegen keer op keer de onjuiste weergave van 'feitelijkheden' door de hoogleraar H.A. Gomperts. Volgens Oversteegen geeft 'Professor Gomperts' de feiten 'verkeerd' weer, te 'simplistisch' en 'anachronistisch'; hij geeft een 'vervalsing' van de feiten, beweert 'nonsens'; hij beheerst 'de feiten niet' en knoeit ermee of hij geeft feiten weer die 'gedeeltelijk niet ter zake' doen.¹¹⁸ Ook noemt Gomperts zijn bronnen niet, waardoor zijn uitspraken niet te controleren zijn, iets wat Oversteegen wel mogelijk maakt – naar eigen zeggen – door 'veel te citeren'. Het gebrek aan verantwoording leidt zelfs tot een terloopse beschuldiging van plagiaat: 'Als hij geen enkele naam kan noemen houd ik het ervoor dat hij hier iets van mij geleend heeft, zonder plannen te koesteren om het terug te geven.'¹¹⁹

Oversteegen acht de wijze waarop Gomperts het literaire werk wenst te benaderen wetenschappelijk ontoelaatbaar en hij besluit zijn repliek op *De twee wegen van de kritiek* dan ook met de volgende vernietigende conclusie:

Gomperts kan dit soort eerstejaars studentenpraat verkondigen zoveel hij wil, maar als hij het als hoogleraar doet, sprekend over zijn opvattingen betreffende een wetenschappelijke problematiek, moet hij niet verbaasd opkijken wanneer anderen zijn pleidooi voor oncontroleerbare uitspraken zien als het bewijs van een anti-wetenschappelijke instelling.¹²⁰

Hier zegt Oversteegen letterlijk dat Gomperts als hoogleraar geen recht van spreken heeft, omdat diens instelling anti-wetenschappelijk is. Hij toont dit ironisch genoeg aan door de eis van *Merlyn*, 'de eis van controleerbaarheid der uitspraken' na te volgen, waardoor tegelijkertijd nog eens wordt onderstreept dat de methode die *Merlyn* handhaaft 'wetenschappelijk' is.

116 Gomperts 1966: 14.

117 Oversteegen 1965: 151-150.

118 Oversteegen 1965: 163, 150, 157, 163, 165, 173, 174.

119 Oversteegen 1965: 172.

120 Oversteegen 1965: 177.

De polemieken die Gomperts en Oversteegen voeren, betreft in eerste instantie een poëtische discussie die de zogenaamde vorm of vent-polemiek uit de jaren '30 herneemt. Zij blijkt echter ook, en misschien wel vooral, te cirkelen rond een wetenschappelijk vraagstuk: de vraag of er in de literatuurstudie uitgegaan kan worden van de tekst als een in wezen kenbare 'structuur' (Oversteegen) dan wel van de tekst als een ontmoeting met een nooit geheel kenbare 'ander' (Gomperts). Wat zich in deze polemieken met andere woorden toont is de onverenigbaarheid van een distantiërende en een inkluderende onderzoekshouding: de vraag of de onderzoeker zichzelf zoveel mogelijk buiten het onderzoek moet plaatsen, dan wel of hij zichzelf actief dient in te zetten als onderzoeksinstrument.

De incompatibiliteit blijkt voornamelijk uit het feit dat Gomperts en Oversteegen weliswaar dezelfde woorden gebruiken, maar die heel anders invullen. Centrale begrippen zoals 'tekst' en 'feit' of 'exactheid' worden door beide literatuurbeschouwers gehanteerd, maar heel anders gearticuleerd. In Oversteegens teksten is te zien hoe Gomperts op basis van zijn pleidooi voor 'oncontroleerbare uitspraken' en voor medeneming van 'hart en ingewanden' tot antiwetenschapper wordt benoemd, iemand die de positie van hoogleraar niet waardig is. In Gomperts' teksten zien we hoe Oversteegen als reductionist en naïeveling wordt neergezet, die koste wat kost een eis aan de literatuurwetenschap wil stellen die vanwege de interpretatieve aard van het onderzoek mogelijk noch waar te maken is. De eis van controleerbaarheid schaadt volgens Gomperts niet alleen het literaire werk maar óók de wetenschap, omdat het een subjectief oordeel tot 'feit' bombardeert: 'Als men denkt dat een waardeoordeel uitsluitend op een objectieve analyse berust, doet men de wetenschap schade.'¹²¹ Hij stelt in zijn 'Antwoord aan Oversteegen' dan ook:

[E]en eerste eis van wetenschappelijkheid is om te onderscheiden tussen feiten en subjectieve meningen. Iemand die wetenschap wil bedrijven moet in de eerste plaats de onderzoeker als instrument van onderzoek kritisch bekijken.¹²²

In deze kritiek valt de kritiek van Barthes' op de academische literatuurbeschouwing te herkennen: ook de ergocentrische benadering mist *zelfkritiek*.

Hoe legitiem Gomperts' kritiek op de ergocentrische benadering vandaag de dag ook klinkt, op dat moment betreft het een kritiek op een literatuurbeschouwing die binnen de universiteit aan een opmars bezig is juist omdat academische literatuurbeschouwers menen in de autonomistische benadering een onderzoeksmethode in handen te hebben die zowel literariteit kan aantonen als de eigen voorkeuren buiten beschouwing kan laten. In die zin vormt Gomperts' standpunt

¹²¹ Gomperts 1966B: 74.

¹²² Gomperts 1966B: 74.

inderdaad een anomalie. Oversteegen representeert daarentegen een visie die binnen de academische literatuurbeschouwing autoriteit geniet. Het specialistisch idioom van Oversteegen (en *Merlyn*) komt bovendien tegemoet aan de roep om een onderscheidend taalgebruik en een methodologische consensus die al sinds de jaren '30 klinkt. Dit zou tevens een verklaring kunnen zijn voor de wonderlijke discrepantie die de academische literatuurbeschouwing in de jaren '60 vertoont met ontwikkelingen op cultureel-maatschappelijk gebied, zo stellen Liauw & Van de Zande: 'Hoewel de jaren zestig een bij uitstek maatschappijbetrokken samenleving kende, keert de literatuurbeschouwing zich opvallend genoeg juist af van de buitenliteraire context.'¹²³ Ook Brems merkt de discrepantie op in *Altijd weer vogels die nesten beginnen* (2006):

Anno 1965, op een moment in de geschiedenis dat tenminste een deel van de levende literatuur inderdaad meer en meer werkelijkheid inlijfde, kon juist de literatuurbeschouwing van *Merlyn* overkomen als een anachronisme.¹²⁴

Wordt *Merlyn* echter beschouwd als een door de academische literatuurbeschouwing geïnspireerd platform, dan blijkt de discrepantie tussen wat *Merlyn* voorstond en wat zich in het literaire veld voordeed niet zo vreemd, want vooral een volgende stap in de tendens tot academische specialisering. De afkerigheid van de buitenliteraire context valt aldus te begrijpen als een belangrijke stap in de specialisering van de academische literatuurbeschouwing, meer precies in het ontstaan van de subdiscipline van de Moderne Letterkunde.¹²⁵ Dit hoeft echter niet uit te sluiten dat ook deze vormingsperiode zich kenmerkt door een sterke verbondenheid tussen academische en publieke literatuurbeschouwing.

Gomperts' standpunt in de hier behandelde polemiek met Oversteegen vertoont grote affiniteit met het hermeneutisch gedachtegoed van Wilhelm Dilthey zoals dat kort aan de orde kwam in §3.1.2.¹²⁶ Net als Dilthey staat Gomperts een interpretatieleer voor ogen waarin het niet alleen gaat om het te kennen object (de empirisch waarneembare feiten) maar óók om het kennend subject (dat die feiten waarneemt). Deze opvatting vooronderstelt dat de wetenschappelijke onderzoeker

¹²³ Liauw & Van de Zande 1996: 106.

¹²⁴ Brems 2006: 242.

¹²⁵ Laan 2015: 210.

¹²⁶ Aardig is ook de parallel tussen Gomperts' kritiek op Oversteegen en de kritiek van Dilthey op zijn leermeester Leopold Von Ranke (1795-1886). Het begrijpen van teksten was volgens Von Ranke een intuïtieve bezigheid, maar die intuïtie werkte volgens hem het beste wanneer de onderzoeker zijn vooroordelen en voorkeuren zoveel mogelijk buiten spel zette. Jansen citeert een beroemd geworden uitspraak van Von Ranke waarin diens houding goed naar voren komt: 'Ik zou mijzelf graag willen uitwissen en zo de feiten voor zich laten spreken, dan komen de machtige invloeden vanzelf tevoorschijn.' Een dergelijke distantie levert volgens Dilthey echter een beperkte hermeneutiek op. Von Ranke geciteerd in Jansen 2010: 106.

zichzelf niet zozeer moet *uitwissen*, maar zichzelf juist moet *inzetten*, in de parafrase van Harry Jansen in *Triptiek van de tijd* (2010): ‘Door zichzelf te begrijpen kan de onderzoeker de manifestaties van anderen begrijpen.’¹²⁷ Dit komt eveneens overeen met de nadruk die Gomperts (in analogie met Barthes) legt op het belang van zelfkritiek. In de oratie *Twee wegen van de kritiek* vormt Diltheys gedachtegoed geen expliciet referentiekader. Anders is dat in Gomperts’ pamflet *Grandeur en misère van de literatuurwetenschap* (1979). Hierin wordt Diltheys onderscheid tussen een *verstehende* en een verklarende wetenschap ingezet om de aanval te weerspreken die Van het Reve onderneemt in zijn lezing *Literatuurwetenschap: het raadsel der onleesbaarheid* (1978).

5.4 De literatuurwetenschap onder vuur – ‘wetenschap’ en ‘kritiek’ bij Gomperts en Van het Reve

5.4.1 Kameraden op de barricaden

Vanaf het moment dat Gomperts hoogleraar wordt, trekt hij zich geheel terug als criticus en lijkt in het algemeen zijn schrijven te stokken. In een terugblik op Gomperts’ carrière schrijft Hans Goedkoop dan ook dat er iets ‘vreemds’ is gebeurd met Gomperts:

Midden jaren zestig kreeg hij een professoraat in Leiden en sindsdien liet hij steeds minder van zich zien. Hij schreef steeds minder, publiceerde in elk geval minder, en toen hij in de vroege jaren tachtig met emeritaat ging trok hij zich nog verder terug. Tot in Zuid-Frankrijk helemaal, daar woonde hij sindsdien.¹²⁸

De sporadische publicaties die wel verschijnen tijdens zijn hoogleraarschap zijn veelal de neerslag van lezingen die Gomperts bij gelegenheid hield. De meeste daarvan kregen – meestal op aandringen van uitgever Van Oorschot – een plaats in het literaire tijdschrift *Tirade*.¹²⁹ Ook *Beleving van grenssituaties* (1978), verschenen bij uitgeverij Servire, is gebaseerd op een serie lezingen die Gomperts hield voor de Haagse School voor Taal- en Letterkunde (waar docenten een MO-akte konden halen). Tot een publicatie als *De schok der herkenning* waarin een poging wordt ondernomen een algemene theorie te ontwikkelen, of tot artikelen in vaktijdschriften komt het echter nooit.

¹²⁷ Jansen 2010: 109.

¹²⁸ Goedkoop in NRC, 31/03/2000.

¹²⁹ Het gaat om de stukken ‘Onder mijn mantel dood ik de koning (predikatie over satire)’ (1969); ‘Grensverkeer met kitsch en sublitteratuur’ (1970); ‘Forum vandaag’ (1970); ‘Een snuijfe wetenschap en een slok literaire kritiek’ (1980) en ‘Tumor van het bewustzijn’ (1982). Daarnaast werkte Gomperts samen met zijn student en promovendus Gerrit Borges aan de tentoonstelling en bijbehorende publicatie *Herman Gorter en Henriëtte Roland Holst in hun tijd* (1978).

In een interview met Lien Heyting voor *NRC* zegt hij daar zelf over dat hij de taken die bij het hoogleraarschap hoorden altijd op de eerste plaats heeft gesteld.¹³⁰ Het is duidelijk dat hij daarmee de onderwijstaken op het oog heeft. Die gingen hem niet bepaald makkelijk af. Gomperts verwachtte binnen de universiteit te kunnen doceren in 'een kring van vrienden' en 'gelijkgestemden', wat zich onder meer uitte in het feit dat hij graag werd aangesproken met 'Hans' en niet met 'professor Gomperts', aldus getuigenissen van oud-studenten in een speciaal nummer van het Leidse studentenblad *Meta*, verschenen ter ere van Gomperts' afscheid als hoogleraar. Het was even wennen, schrijft bijvoorbeeld oud-student Peter Schmitz dat 'de pas benoemde hoogleraar hoog noch leraar wilde zijn'.¹³¹ Een dergelijke houding past binnen de antiautoritaire sfeer van de jaren '60, maar minder, zo getuigt een andere oud-student, Anton Korteweg, binnen een snel uitdijende universiteit en bij 'grotendeels met anonymi gevulde collegezalen'.¹³²

Het enige moment waarop Gomperts gedurende zijn hoogleraarsperiode in de openbaarheid trad was zoals genoemd naar aanleiding van Karel van het Reve's *Literatuurwetenschap: het raadsel der onleesbaarheid* (1978). Gomperts greep Van het Reve's lezing aan om zijn eigen visie 'op richtingen en mogelijkheden van de literatuurkunde uiteen te zetten'.¹³³ Het resultaat, de boekpublicatie *Grandeur en misère van de literatuurwetenschap* (1979), vormt daarmee het enige moment waarop Gomperts zich na zijn oratie expliciet als wetenschapper presenteert.¹³⁴

In *Literatuurwetenschap in Nederland: een geschiedenis* (1996) schrijven Goedegebuure & Heynders dat Gomperts allerminst de aangewezen persoon was om op Van het Reve te reageren; hij had, zo zagen we ook ten dele in de vorige paragraaf, 'indertijd immers zwaar onder vuur gelegen van de merlinsten en hun aanhang die hem als een vreemdeling in het academisch Jeruzalem beschouwden'.¹³⁵ Bezien vanuit het uitgangspunt van onderhavig onderzoek is het echter niet verrassend dat juist Gomperts in de pen klimt. Gomperts en Van het Reve waren beiden namelijk een 'vreemdeling in het academisch Jeruzalem', in die zin, dat beiden de functie van wetenschapper en essayist combineerden. Karel van het Reve was in 1957 benoemd tot hoogleraar Slavische Letterkunde in Leiden en schreef daarnaast geregeld essayistische bijdragen voor verschillende journalistieke media, onder andere *Hollands Maandblad*, *NRC Handelsblad*, *Het Parool* en *Tirade*.¹³⁶ Zij waren 'kameraden',

130 Heyting in *NRC*, 23/10/1979.

131 Schmitz 1981: 14.

132 Korteweg 1981: 16.

133 Gomperts 1979: 119.

134 Dit articuleert hij ook in het interview met Heyting: 'De opmerkingen van Van het Reve zijn alleen een aanleiding om zelf nog eens iets over deze kwestie te zeggen. (...) In mijn essaybundels heb ik mij nooit met de wetenschap beziggehouden, maar mij altijd op het standpunt van de criticus gesteld. In dit boek probeer ik die twee benaderingen te onderscheiden.' Heyting in *NRC*, 23/10/1979.

135 Goedegebuure & Heynders 1996: 21.

136 Zie www.karelvanhetreve.nl, geraadpleegd op 20/09/2016.

zoals Van het Reve schreef aan Gomperts na het nieuws van diens benoeming (zie §5.2.2). Sterker nog, het is de vraag of Gomperts de pen had opgepakt als de kritiek op de literatuurwetenschap *niet* afkomstig was van een collega-essayist. Dit is het gebied waar Gomperts met gezag spreekt over literatuur en de bestudering daar van.

Van het Reve's Huizingalezing, net als Gomperts' *Grandeur en misère*, dienen te worden begrepen als uitvloeisel van de in de inleiding van dit hoofdstuk genoemde vakinhoudelijke debatten die de academische gemoederen danig bezighielden in de jaren '60 en '70.¹³⁷ Beide publicaties genereerden veel reacties in zowel de dagbladpers als de vaktijdschriften en brachten zodoende het grondslagendebat onder de aandacht van een breder publiek. Deze verbreding zorgde ervoor dat niet alleen de vraag naar *object* en *methode* van de literatuurwetenschap centraal kwam te staan, maar dat met name ook de vraag naar het *doel* van de wetenschappelijke studie van literatuur gesteld werd. Diende de academische bestudering van literaire teksten, zoals Van het Reve beweerde, om aan te tonen welke werken wel (en welke) niet het lezen waard waren? Of streeft de literatuurwetenschap juist een heel ander doel na, namelijk het bijdragen aan 'objectieve kennis van literatuur', aldus Gomperts?¹³⁸ Hoe bakenen Van het Reve en Gomperts de werkzaamheden van de wetenschapper, respectievelijk de criticus af? En hoe wordt er op beider publicaties gereageerd vanuit publieke en vanuit academische hoek? Kortom, wat vertelt de analyse van dit debat ons over de verhouding tussen de publieke en academische literatuurbeschouwing rond 1980?

5.4.2 *Literatuurwetenschap: het raadsel der onleesbaarheid* (1978) – de literatuurwetenschapper als rechter

In zijn Huizingalezing, het jaarlijkse eerbetoon aan de cultuurhistoricus Huizinga, stelt Van het Reve dat een van de interessantste vragen van de literatuurwetenschap eigenlijk nooit wordt beantwoord, namelijk de vraag wat goede boeken van slechte boeken onderscheidt. In de woorden van Van het Reve:

[W]aarom is het bekende grafschrift van de Schoolmeester "Hier ligt Poot / Hij is dood" een nogal indrukwekkend gedicht, terwijl "Hier ligt Van het Reve / Hij kon niet langer leven", wel aardig maar toch veel minder goed is?¹³⁹

Het grootste bezwaar dat Van het Reve heeft tegen de literatuurwetenschap, en daarmee is direct het belangrijkste argument van *Het raadsel der onleesbaarheid* gegeven, is dat zij

¹³⁷ Ook Donkersloots *Wij noemen het literatuur* (1965) waarin een poging wordt ondernomen het onderzoeksobject van de literatuurwetenschap te bepalen, valt binnen deze context te plaatsen.

¹³⁸ Gomperts 1979: 118.

¹³⁹ Van het Reve 1979: 24.

eigenlijk niets *beweert*, of, anders gezegd, dat zij eigenlijk niets verbiedt. (...) Een wetenschap immers kan gedefinieerd worden als een reeks verbodsbepalingen, net als het Wetboek van Strafrecht, met dit verschil dat bij het Wetboek van Strafrecht de overtreder gestraft wordt en bij een natuurwet de wet zelve.¹⁴⁰

Van het Reve verlangt van de literatuurwetenschap afbakening en wel door het stellen van ‘verbodsbepalingen’. Deze dienen aldus Van het Reve het resultaat te zijn van een methode waarbij men door middel van een toets (‘falsificatie’) kan vaststellen of een theorie of interpretatie klopt of niet. Klopt zij, dan komt men een stap dicht bij een bewering die de aard heeft van een wet, meent Van het Reve, en dus dicht tot een uitspraak die wetenschappelijk betrouwbaar is. Klopt zij niet, dan moet de theorie of interpretatie verworpen worden, want zij mist voorspellende kracht. Omdat het de literatuurwetenschap volgens Van het Reve ontbreekt aan ‘de goede wetenschappelijke gewoonte om iets, waarvan de onredelijkheid is aangetoond, te laten vallen’ komt zij echter nooit tot voorspellende uitspraken.¹⁴¹

De andere bezwaren die Van het Reve noemt in de Huizingalezing en die volgens hem de vermeende ‘onleesbaarheid’ van literatuurwetenschappelijke teksten veroorzaakt, blijken alle terug te voeren op dit gebrek aan verbodsbepalingen binnen de literatuurwetenschap. Het leidt onder meer tot schamele onderzoeksresultaten; zorgt ervoor dat er niets nieuws wordt opgemerkt over literaire werken; en dat er geen vooruitgang wordt geboekt (alleen een eindeloze uitdijing van kennis).¹⁴² Zonder verbodsbepalingen zal de literatuurwetenschap nooit ‘een *echte* wetenschap’ worden, stelt Van het Reve.¹⁴³ De diagnose is dus dat de literatuurwetenschap geen wetenschap is.

Volgens Van het Reve echter pretenderen contemporaine literatuurwetenschappers (hij noemt Frank C. Maatje, J. Lotman, A.L. Sötemann en W.J. van der Paardt) nu juist wél dat zij ‘echte wetenschap’ beoefenen. Dit doen zij voornamelijk door in hun teksten onnodig veel jargon te gebruiken en talloze verwijzingen naar andere literatuurwetenschappelijke werken op te nemen. Ook door keer op keer het belang van hun vak te benadrukken, wordt getracht de discipline aanzien te geven, stelt Van het Reve.¹⁴⁴ Deze aspecten en het ‘gebrek aan bescheidenheid’ zorgen voor de ‘merkwaardige afkeer’ die Van het Reve voelt bij het lezen van literatuurwetenschappelijke teksten.¹⁴⁵

140 Van het Reve 1979: 23. Een visie op *Merlyn* zoals verwoordt door Hugo Kaleis in *Schrijvers binnenste buiten* (1969) komt opvallend dicht in de buurt van wat Van het Reve verwacht van de literatuurwetenschapper. Kaleis schrijft: ‘De structuurenwicheleers van *Merlyn* hebben beslist iets van rechtsgeleerden. Ze zijn steeds bezig terreinen af te bakenen, waarbinnen volgens afspraak bepaalde wetten van kracht zijn die daarbuiten hun geldigheid verliezen.’ Kaleis 1969: 29.

141 Van het Reve 1979: 17.

142 Van het Reve 1979: 11, 16, 17.

143 Van het Reve 1979: 27.

144 Van het Reve 1979: 10.

145 Van het Reve 1979: 9, 7.

Op het eerste gezicht lijkt *Literatuurwetenschap: het raadsel der onleesbaarheid* een pleidooi voor een 'echte' wetenschap waarin Van het Reve een lans tracht te breken voor het toepassen van een Popperiaanse methode binnen de literatuurwetenschap. De naam van Popper wordt niet genoemd in de Huizingalezing maar wel in een ouder artikel van Van het Reve, getiteld 'Bestaat er een literatuurwetenschap?' (1972) dat oorspronkelijk verscheen in *Hollands Maandblad*.¹⁴⁶ Dit stuk, een gefingeerde dialoog tussen Van het Reve en een welwillende interviewer, vertoont inhoudelijk veel verwantschap met *Het raadsel der onleesbaarheid*. Er wordt door Van het Reve dan ook expliciet naar verwezen in de gepubliceerde Huizingalezing.

In 'Bestaat er een literatuurwetenschap?' beweert Van het Reve dat de literatuurwetenschap niet bestaat, omdat 'wat tot nu toe op dit gebied beweerd is niet voldoet aan de eisen waaraan een geheel van beweringen moet voldoen om onder een beetje ontwikkelde en nuchtere mensen met "wetenschap" te worden aangeduid'.¹⁴⁷ Een van de eisen is de methodische eis van falsificatie. Wetenschappers moeten aantonen of een bewering juist is of niet. Literatuurwetenschappers zijn volgens Van het Reve enkel bezig met verificatie, dat wil zeggen: het vinden van bewijspplaatsen voor hun interpretatieve stellingen, in plaats van aantonen dat bepaalde stellingen over een literair werk weerlegbaar zijn.¹⁴⁸ Dit leidt ertoe dat een handboek als *Theory of Literature* (1948) van Wellek en Warren er volgens Van het Reve uitziet als een leerboek 'waarin twintig verschillende, elkaar uitsluitende en geen van alle ooit in enig opzicht bewezen theorieën uiteengezet worden'.¹⁴⁹

De in de Huizingalezing genoemde verbodsbepalingen kunnen aan die situatie een einde maken. Pas als de wetenschap de analyse koppelt aan de kwaliteitsvraag levert zij volgens Van het Reve interessante inzichten op. Om te illustreren welke kansen de contemporaine literatuurwetenschap laat liggen, neemt Van het Reve de studie *De structuur van Max Havelaar* (1966) van A.L. Sötemann als voorbeeld:

Sötemann lijkt zonder meer aan te nemen dat als de Havelaar een prachtig boek is [...] dat dat dan komt door die merkwaardige, rommelige, verwarde, bizarre structuur. Maar *hoe* die structuur samenhangt met het effect dat de Havelaar op de lezer heeft, hoe die samenhangt met de onmiskenbare, zeer grote kwaliteit van het boek – dat vertelt hij ons niet.¹⁵⁰

Van het Reve blijkt hier zijn tegenstander zeer strategisch te kiezen. Door uitgerekend deze bekende studie van Sötemann aan te halen, gaat Van het Reve de

146 'Bestaat er een literatuurwetenschap' werd, evenals de Huizingalezing, opgenomen in de bundel *Een dag uit het leven van de reuzenkoekoeko* (1979).

147 Van het Reve 1979B: 108.

148 Van het Reve 1979B: 116.

149 Van het Reve 1979B: 110.

150 Van het Reve 1979: 26.

directe polemiekt aan. Niet alleen omdat Sötemann daadwerkelijk in de zaal zit ('Zojuist dames en heren, heb ik gedineerd met collega Sötemann en enige weken geleden heb ik zijn boek over de *Max Havelaar* gelezen'), maar ook omdat het voor de vakgenoten duidelijk is dat Sötemanns studie zich bij uitstek wél richt op de kwaliteitsvraag.¹⁵¹ Al in de inleiding van *De structuur van Max Havelaar* schrijft Sötemann 'dat het in beginsel mogelijk is [...] in een literair kunstwerk objectief de aanwezigheid aan te tonen van de grondslagen van een waarde-oordeel'.¹⁵²

Ook een andere door Van het Reve onder vuur genomen onderzoeker, W.J. van der Paardt, heeft zich expliciet beziggehouden met de kwaliteitsvraag. In het artikel 'Evolutie der evaluatie. *Max Havelaar* en het literaire oordeel' verschenen in *Over Multatuli 1* (1978) gaat Van der Paardt in op de claim van Sötemann om op objectieve wijze tot een waardeoordeel te kunnen komen. Na een uitvoerige bespreking van de studie laat hij zien dat 'het niet tot de zinvolle taken van de literatuurwetenschap gerekend kan worden waardeoordelen te geven over literaire werken. Die taak kan voorbehouden blijven aan de literaire kritiek'.¹⁵³ De taak is niet zinvol, volgens Van der Paardt, omdat de literatuurwetenschapper niet beschikt over criteria 'die een door hem gegeven waardeoordeel een andere status verlenen dan de waardeoordelen van niet-wetenschappelijke lezers'. Wanneer de literatuurwetenschapper tóch een waardeoordeel wil vellen, doet hij dat niet als 'wetenschapper' maar als 'particulier lezer' en Van der Paardt concludeert: 'Literaire waardeoordelen zijn niet wetenschappelijk te funderen'.¹⁵⁴ Uitgerekend dit artikel wordt door Van het Reve als ultiem voorbeeld van 'onleesbaarheid' bestempeld.

Bekijken we de standpunten van de door Van het Reve bekritiseerde literatuurwetenschappers dan blijkt *Het raadsel der onleesbaarheid* allerm minst een pleidooi voor het toepassen van een Popperiaanse onderzoeksmethode binnen de literatuurwetenschap, maar een pleitrede voor het innemen van een normatief standpunt van de literatuurwetenschapper ten aanzien van zijn onderzoeksobject. De genoemde literatuuronderzoekers worden niet bekritiseerd omdat zij onwetenschappelijk te werk gaan, maar integendeel omdat zij geen normatief standpunt innemen. Veelzeggend is dan ook dat Van het Reve de term 'wet' interpreteert in juridische zin: een wetenschappelijke bewering wordt door hem gelijkgesteld aan een verbodsbepaling, en niet – zoals we dat bijvoorbeeld bij Jonckbloet en Te Winkel zagen – aan de idee van een natuurlijke of altijd geldende wetmatigheid. Door van de literatuurwetenschap 'verbodsbepalingen' te verwachten pleit Van het Reve helemaal niet voor een 'echte' wetenschappelijke methode (ofwel de Popperiaanse methode van falsificatie), maar alludeert hij op de rol van de literatuurwetenschapper als 'kunstrechtter', een rol die traditioneel aan de criticus wordt

151 Van het Reve 1979: 15.

152 Sötemann 1966: 11.

153 Van der Paardt 1978: 88.

154 Van der Paardt 1978: 88.

toegekend – ongeacht of deze zich nu binnen een objectieve of subjectieve traditie profileert.¹⁵⁵

5.4.3 *Grandeur en misère van de literatuurwetenschap (1979) – de literatuurwetenschapper als geesteswetenschapper*

Hoewel Gomperts het eens is met enkele afgeleide bezwaren van Van het Reve, zoals het weinig verhelderende gebruik van veel jargon en ‘de holheid en pretenties van de literatuurwetenschap’, tekent hij fundamenteel bezwaar aan tegen diens betoog.¹⁵⁶ Zowel de als normatief geduide taakopvatting van de literatuurwetenschapper, als de wens om van de literatuurwetenschap een ‘echte’ wetenschap te maken, worden door Gomperts in *Grandeur en misère* kritisch tegen het licht gehouden en uiteindelijk te licht bevonden.

Gomperts noemt Van het Reve ‘literatuurliehebber van het eerste uur, met het misleidend brevet van een wetenschapper op zak’ juist vanwege het feit dat hij geen onderscheid wenst te maken tussen ‘literatuurwetenschap en literaire kritiek’.¹⁵⁷ Wat goed is (en wat niet) is een kwestie van smaak, stelt Gomperts en hij doet dit gegeven duidelijk af als *common sense*: ‘[I]edere Engelse schooljongen weet n.l. dat “beauty is in the eye of the beholder”’.¹⁵⁸ Van de literatuurwetenschap verwachten dat zij verklaart waarom het ene werk wel goed is en het andere werk niet, is daarom even ‘onzinnig’ als ‘onbezonnen’.¹⁵⁹ De waarden, waaraan een criticus een werk toetst, zijn subjectief en zij hebben nooit ‘de objectieve geldigheid die men moet proberen te geven aan wetenschappelijke uitspraken en zij zijn nooit “controleerbaar”’.¹⁶⁰ Het hoeft niet te verbazen dat Gomperts op dit punt zijn eerdere rivaal Oversteegen ook even adresseert: ‘[D]e mensen die gedurende enkele jaren in het tijdschrift *Merlyn* literaire kritiek bedreven met wetenschappelijke pretenties [hebben] zich aan dezelfde verwarring schuldig gemaakt.’ Van het Reve en Oversteegen ‘stoelen op één dezelfde wortel des geloofs: een amusante gedachte’.¹⁶¹

Het is in de literatuurwetenschap weliswaar van belang te erkennen dat een interpretatie subjectief is, maar niet alles is in *dezelfde* mate subjectief, vervolgt Gomperts.¹⁶² Een erkenning van het subjectieve karakter van de literatuurwetenschappelijke interpretatie houdt volgens hem niet automatisch in dat de kritiek daardoor de wetenschap binnenkomt; een objectief geldige interpretatie is wel

155 Zie ook de oorspronkelijke herkomst van het woord criticus van het Griekse *kriticos* (‘tot oordelen bevoegd’), van *kritēs* ‘rechter’. Zie Etymologiebank.nl, geraadpleegd op 14/07/2016.

156 Zie de replek ‘Het raadsel der onleesbaarheid’ (1979). Gomperts 1979: 117.

157 Gomperts 1979: 16.

158 Gomperts 1979: 16.

159 Gomperts 1979: 16.

160 Gomperts 1979: 16.

161 Gomperts 1979: 16-17.

162 Gomperts 1979: 83.

degelijk mogelijk. Met instemming verwijst Gomperts hier naar E.D. Hirsch' *Validity of interpretation* (1967) waarin door Hirsch hetzelfde wordt beweerd op basis van het onderscheid tussen een minimale interpretatie (*meaning*) en een vrije interpretatie (*significance*).¹⁶³ De literatuurwetenschapper moet streven naar een zo 'schoon' mogelijke interpretatie, een minimale interpretatie, dat is volgens Hirsch (en Gomperts) een interpretatie die zoveel mogelijk vrij is van waardering. Op dit punt neemt Gomperts dus duidelijk een tegengestelde en meer genuanceerde positie in ten aanzien van Van het Reve.

De nuancering die Gomperts noodzakelijk acht voor de academische literatuurbeschouwing komt voort uit de bijzondere (in de betekenis van 'unieke') aard van het onderzoeksobject. Voorspellen in de literatuurwetenschap is niet mogelijk zoals dat mogelijk is in de natuurwetenschap – 'de producten van het menselijk brein zijn onvoorspelbaar' – en de kracht die in literatuur werkzaam is, is geen natuurkracht maar 'menselijke verbeeldingskracht'.¹⁶⁴ Verbeeldingskracht is per definitie grillig en gecompliceerd. Om duidelijk te maken dat de literatuurwetenschap voor de bestudering van haar unieke object andere methoden moet gebruiken dan de natuurwetenschap haalt Gomperts het traditionele onderscheid aan van de achttiende-eeuwse kunsthistoricus Johann Winckelmann (zonder hem te noemen overigens) tussen een 'idiografische' en 'nomothetische' wetenschap. De Popperiaanse methode van falsificatie, behorend tot de nomothetische wetenschap, is niet houdbaar in de literatuurwetenschap omdat de aard van het onderzoeksobject dwingt tot uitspraken die zich onttrekken aan het falsificatiecriterium.¹⁶⁵ Een literatuurwetenschap die wel dit principe wenst te handhaven, is volgens Gomperts 'naïef' en 'beperkt'.¹⁶⁶ Werkelijk in het verweer komt Gomperts dan ook tegen Van het Reve's uitgesproken wens om de literatuurwetenschap 'flink' en 'echt' proberen te maken. In Gomperts' opvatting is de literatuurwetenschap dat al:

Als zij volgens eigen mogelijkheden te werk gaat, is de wetenschap van de literatuur niets minder 'echt' dan welke andere ook. Laten die mensen die in stompzinnige aanbidding voor de 'exacte' wetenschappen liggen neergeknield, dat nu eens in hun oren knopen.¹⁶⁷

Tegenover Popper plaatst Gomperts daarom Wilhelm Dilthey en wijst hij diens hermeneutische methode aan als de geschikte wetenschappelijke methode van de literatuurwetenschap. Hij citeert in *Grandeur en misère* Dilthey om de methode van het verstaan, het 'begrijpend waarnemen', te verduidelijken: '*Das Verstehen ist ein*

163 Gomperts 1979: 84.

164 Gomperts 1979: 29.

165 Gomperts 1979: 31.

166 Gomperts 1979: 31.

167 Gomperts 1979: 32.

Wiederfinden des Ich im Du.¹⁶⁸ Dit adagium van het terugvinden van 'een ik in een jij' wordt door Gomperts de grondslag van het interpreterend lezen genoemd. De ruimte tussen de ik en de jij kan verkleind worden, door middel van de minimale interpretatie zoals eerder genoemd, maar zij kan nooit helemaal worden overbrugd. Interessant op dit punt in Gomperts' betoog is dat aan de hermeneutische methode van *verstehen* een moreel beginsel wordt toegevoegd. De verhouding tussen het ik en een jij plaatst teksten volgens Gomperts namelijk direct in een maatschappelijk en politiek kader: 'Het verstaan van Dilthey speelt een rol op twee terreinen van waarneming: het lezen van teksten en het belevend waarnemen van menselijke gedragingen.'¹⁶⁹ Hier blijkt tegelijkertijd hoe het 'ik' van Gomperts meespeelt in zijn parafrase van Diltheys opvattingen. Ten eerste wordt zeer duidelijk hoe in Gomperts' definitie van de hermeneutische methode zijn eigen ideeën uit *De schok der herkenning* doorklinken, ook daarin ging het om een ontmoeting met een ander (zie §3.2). Ten tweede impliceert het aanwezig stellen van een moreel beginsel in de hermeneutische methode dat de positivistische methode de morele dimensie juist veronachtzaamt. Dit lijkt althans de achterliggende reden te zijn voor Gomperts om Van het Reve's Popperiaanse wetenschapsideaal naïef en beperkt te noemen. Het verwerpen van introspectie als methode, maar ook het verwerpen van 'conclusies uit waarneembaarheden over wat zich in de geest afspeelt' leidt tot een mentaliteit die volgens Gomperts wordt gekenmerkt door een 'emotionele voorkeur voor het on-emotionele', een mentaliteit die tevens een voorkeur vertoont met wat in de wetenschap als 'flink' en als 'mannelijk' wordt gezien.¹⁷⁰ Gomperts doet hier de suggestie dat de methode van introspectie minder gewaardeerd wordt dan de methode van 'beweren' en 'verbieden' omdat zij als 'vrouwelijk' wordt beschouwd en dus als 'halfzacht' en 'teergevoelig':

[D]e overtuiging bestaat dat 'verklaren' door middel van empirisch verantwoorde theorieën als 'virile', 'impitoyable' en 'tough' wordt gesteld tegenover methoden die men 'Verstehen' noemt of die daarbij worden ingedeeld.¹⁷¹

Het verschil in wetenschapsopvatting tussen Gomperts en Karel van het Reve (maar ook tussen Gomperts en Oversteegen) is aan de hand van deze uitlatingen te begrijpen als een door de protagonisten gemaakt onderscheid tussen een mannelijke en een vrouwelijke wetenschap. Met de roep om een 'echte' wetenschap en de claim van 'objectiviteit' distantiëren zowel Van het Reve als Oversteegen zich van de methode van introspectie, daarmee presenteren zij zich als mannelijk en masculien. Gomperts daarentegen positioneert zich nadrukkelijk tegenover een

168 Gomperts 1979: 50.

169 Gomperts 1979: 51-52.

170 Gomperts 1979: 64-65.

171 Gomperts 1979: 63.

mannelijke wetenschapsopvatting en verzet zich daarmee tegen het hiërarchisch indelen van de wetenschappen in ‘zacht’ en ‘hard’, ‘mannelijk’ en ‘vrouwelijk’, ‘flink’ en ‘teergevoelig’. Ook uit een artikel getiteld ‘Een snuifje wetenschap en een slok literaire kritiek’ (in veel opzichten een verkorte versie van *Grandeur en misère*) verschenen in *Tirade* (1980) en later opgenomen in *Intenties 3* blijkt deze positionering:

Dit is het gewoonlijk niet uitgesproken maar toch zeer levende vooroordeel: literatuur is iets voor pubers, adolescenten en dames. Houden nu mannen zich, niet als schrijver – dat is iets mannelijks – maar als lezers, als liefhebbers en kenners met literatuur bezig, dan zijn zij min of meer infantiel, of *verwijfd*. Om zich te bevrijden van deze stigma’s en toch met literatuur bezig te kunnen zijn hebben zij de wetenschap te hulp geroepen. De beoefening van de wetenschap is immers een bezigheid waarvoor geen man zich hoeft te schamen.¹⁷²

In *Grandeur en misère* maakt Gomperts duidelijk hoe schadelijk dergelijke vooroordelen kunnen zijn. De voorkeur voor een masculiene wetenschap leidt volgens hem tot een ‘geprogrammeerde, zelfopgelegde bijziendheid’ waarvan men de gevolgen niet moet onderschatten. De politieke geschiedenis geeft daarvan een voorbeeld, ook daarin valt een dergelijke mentaliteit te ontwaren en wel in het fascisme:

Hier kan een lezer zich afvragen of ik niet op hol sla en of deze kwestie niet buiten mijn onderwerp ligt. Dat is niet zo. De bijziendheid, waarover ik het heb, is ook bij de literatuurwetenschap aan de orde. Zij behoort tot de afdeling ‘misère’.¹⁷³

Dit is een van de plekken in de tekst waar naar de titel *Grandeur en misère van de literatuurwetenschap* verwezen wordt en we mogen dus aannemen dat zij voor Gomperts van belang is. De *grandeur* van de literatuurwetenschap is gelegen in de methode van introspectie; in haar beste vorm levert de literatuurstudie ons niet alleen kennis en inzicht in het literaire werk en de auteur (de ander, de ‘jij’) die het werk gemaakt heeft, maar leert het ons ook meer over onszelf, het ‘ik’.¹⁷⁴ De *misère*, de bijziendheid die door de adaptatie van natuurwetenschappelijke methoden binnen de literatuurwetenschap wordt vergroot, leidt er daarentegen toe dat de literatuurwetenschapper allerm minst meer inzicht krijgt in ‘menselijke processen van denken en voelen’.¹⁷⁵ Gomperts gebruikt de term ‘depersonalisatie’ om deze tendens in de literatuurwetenschap te karakteriseren en stelt:

172 Gomperts 1980: 481 (cursivering MFW).

173 Gomperts 1979: 66.

174 Vergelijk in dit opzicht ook de lezing ‘Letterkunst’, gehouden omstreeks 1957 en voor het eerst gepubliceerd in *Intenties I* (1981). Hierin stelt Gomperts dat literatuur te maken heeft met ‘bewustheid en bewustwording’ en bovenal met zelfkennis: ‘En hebben de oude Grieken niet al beweerd dat daarin het begin te vinden is van alle wijsheid?’. Gomperts 1957: 41.

175 Gomperts 1979: 67.

Door al deze gedachte mensen te abstraheren en te ontmenselijken wint men niets dan een schijn van wetenschappelijkheid.¹⁷⁶

In wezen komt Gomperts in *Grandeur en misère van de literatuurwetenschap* dus uit op eenzelfde observatie als Van het Reve, namelijk dat de literatuurwetenschap in een poging om wetenschappelijk te zijn juist schijnwetenschappelijk te werk gaat. En ook hij is tegen de literatuurwetenschappelijke 'dikdoenerij' (Gomperts vindt zelfs nog dat Van het Reve 'de daar heersende misère onderschat'). In het slothoofdstuk getiteld 'Grandeur en misère' wijst Gomperts er zelf ook op dat het voor de hand zou liggen dat hij het met Van het Reve eens zou zijn:

[L]igt het ook niet voor de hand dat een aan de universiteit verdwaalde essayist en criticus – wat ik ben – loyaal zou blijven aan de beginselen van de goede smaak en leesbaarheid, die door K., zo welsprekend worden verdedigd?¹⁷⁷

Zij zijn misschien 'kameraden' zoals Van het Reve schreef, maar bondgenoten kunnen zij wat Gomperts betreft niet zijn.¹⁷⁸ Daarvoor zijn hun visies op aard (kritisch-rationalistisch versus hermeneutisch) en functie (normatief versus introspectief) van de literatuurwetenschap te uiteenlopend. Waar Van het Reve als grote wetenschapper Karl Popper noemt, stelt Gomperts Wilhelm Dilthey op een voetstuk; waar Van het Reve van de literatuurwetenschap eist dat zij waardeoordelen geeft (terwijl hij tevens stelt dat zij dat als wetenschap niet zal kunnen), stelt Gomperts een literatuurwetenschap voor die zo waardevrij mogelijk is (maar met een humanistische agenda).

Daar voegt Gomperts nog aan toe dat de literatuurwetenschapper rekening dient te houden met het feit dat 'inlevend begrijpen' van de tekst niet volledig gescheiden kan worden van de theoretische preoccupaties van de onderzoeker: '[C]ritici en geleerden hebben overeenkomstige beperkingen'.¹⁷⁹ Bij beiden speelt persoonlijke voorkeur een rol in de selectie van werken en elementen uit het werk:

Critici en onderzoekers, dweppers en pluizers, spreken een verschillende taal, maar aan beide kanten van de taalgrens ligt een brede strook misère, een gemeenschappelijk gebied van zelfverheffing en geestverwarring.¹⁸⁰

176 Gomperts 1979: 107.

177 Gomperts 1979: 117.

178 Gomperts 1979: 118.

179 Gomperts 1979: 130.

180 Gomperts 1979: 132.

Beter dan dat critici en onderzoekers elkaar in de haren vliegen en de strijd aangaan, zouden zij elkaar moeten proberen te begrijpen. Net als bij Verwey en bij Donkersloot vinden we bij Gomperts uiteindelijk een oproep tot samenwerking:

[D]e echte, kritische lezer [heeft] de resultaten van onderzoek nodig: onderzoek naar literatuuropvatting van de schrijver en zijn tijd, onderzoek naar maatschappelijke context en andere feitelikheden. Op zijn beurt staat de onderzoeker machteloos zonder kritische interpretatie. Sommige onderzoekers zouden genoeg zelfkennis moeten hebben om te weten dat zij die zelf niet kunnen leveren.¹⁸¹

Ondanks dat er voor Gomperts – veel duidelijker dan voor zijn voorgangers – een onderscheid is tussen kritiek en wetenschap kunnen zij volgens hem niet zonder elkaar. De vraag die zich hier opdringt is of Gomperts' voorstelling van een samenwerking tussen beide praktijken eenzelfde weerklank vindt in de veranderende context van de jaren '60 en '70. Voor een antwoord op die vraag dienen we de receptie van het debat rond de Huizingalezing en Gomperts' pamflet nader te beschouwen. Hoe werd er vanuit academische en publieke hoek gereageerd op beide positiebepalingen?

5.4.4 Verontwaardigd gekakel & een hartenkreet – receptie

Gezien Van het Reve's actieve praktijk als essayist was het niet verwonderlijk dat er veel belangstelling was voor de door hem uitgesproken Huizingalezing.¹⁸² Al op 24 november meldt *NRC Handelsblad* dat er geen kaarten meer beschikbaar zijn voor de lezing die op 8 december plaats zou vinden in de Hooglandse Kerk te Leiden.¹⁸³ Maarten 't Hart laat in een bespreking doorschemeren dat er de nodige schrijvers en journalisten onder de toehoorders aanwezig waren.¹⁸⁴ Elrud Ibsch en Douwe Fokkema spreken van een 'geïnteresseerd lekenpubliek' en benadrukken dat het aantal wetenschappers dat in de zaal zat in verhouding klein was.¹⁸⁵ Niettemin waren het de wetenschappers die na de lezing direct in de pen kropen, iets waar Van het Reve ook op had ingezet volgens zijn biograaf Ger Verrips.¹⁸⁶

181 Gomperts 1979: 132.

182 In deze paragraaf is alleen de contemporaine receptie onderzocht: de gepubliceerde reacties die verschenen vlak nadat de Huizingalezing was uitgesproken en begin 1979 als brochure was verschenen; en vlak nadat *Grandeur en misère van de literatuurwetenschap* (1979) was gepubliceerd. Buiten beschouwing gelaten zijn de retrospectieve reacties die verschenen naar aanleiding van het overlijden van H.A. Gomperts in 1998 en Karel van het Reve in 1999 en naar aanleiding van eventuele herdrukken en postume uitgaven zoals *Intenties 3* (2001) en deel 4 van Van het Reve's *Verzameld werk* (2010). Een overzicht van de receptie is te vinden in **Bijlage I**.

183 Redactiebericht in *NRC*, 24/11/1978. Het *NRC* was een belangrijke sponsor van de Huizingalezing.

184 't Hart in *NRC*, 22/12/1978.

185 Fokkema; Ibsch, beiden in *NRC*, 15/12/1978.

186 Verrips citeert Van het Reve, die zich van tevoren 'heel goed realiseerde dat hij "de hele academische wereld" over zich heen zou krijgen – en zeker de literatuurwetenschappers onder hen. "Ook begreep ik", zei hij, "dat de mensen die mij openlijk bij zouden vallen aan de vingers van één verminkte hand te tellen zouden zijn." Zie Verrips (2004) en Drayer in *Trouw*, 13/12/2008.

De dag na de lezing plaatst *NRC* een verkorte versie van *Het raadsel der onleesbaarheid*. Douwe Fokkema, Elrud Ibsch en de slavist Jan M. Meijer stuurden naar aanleiding daarvan een ingezonden brief naar *NRC* waarin zij, ieder in zijn eigen woorden, benadrukken dat Van het Reve een versimpeld en onjuist beeld geeft van de literatuurwetenschappelijke arbeid en dat hij zelf amper wetenschapper kan worden genoemd.¹⁸⁷ Zo stelt Fokkema dat de spreker een register had gekozen dat 'een redelijke discussie vrijwel onmogelijk maakt' en expliciteert hij dat de wetenschappelijke lezer een andere is dan de niet-wetenschappelijke lezer.¹⁸⁸ Door zich te beroepen op (Hollandse) nuchterheid toont Van het Reve zich een niet-wetenschappelijke lezer. Ibsch brengt de lezing vervolgens onder in het genre van de persiflage. Zij beaamt dat de taak van de literatuurwetenschapper inderdaad zo eenvoudig en eenduidig is als Van het Reve voorstelt 'wanneer men zoals Van het Reve steeds maar "ik" zegt, en nog eens "ik", en uitsluitend "ik"'.¹⁸⁹ Om zich in de wetenschappelijke gemeente verstaanbaar te maken zou Van het Reve er beter aan doen zich in wetenschappelijke termen en volgens wetenschappelijke doelstellingen uit te laten, meent Ibsch. Meijer tenslotte stelt dat Van het Reve met zijn roep om een normatieve wetenschap een 'grap maakt van het wetenschapsbegrip', want er bestaat geen enkele andere wetenschap die een dergelijke taakopvatting heeft. Hij besluit: 'De beoefenaar van de literatuurwetenschap is geen criticus.'¹⁹⁰

Een zeer opmerkelijke bijdrage, die het vermelden waard is, betreft het parodiërende gedicht dat literatuurwetenschapper J.J.A. Mooij schreef en dat onder de titel 'Karel ende Huizinga' eveneens verscheen in *NRC*.¹⁹¹ In de tweede en derde strofe worden de belangrijkste bezwaren van Van het Reve als volgt geparafraseerd:

't Gilde, zei hij, kan niet schrijven,
kunst noch wetenschap bedrijven,
zodat lezers zelfs in lijve
na een kort contact verstijven.
't Zal geen vragen die beklijven
ook maar trachten te verdrijven.
Slechts door termen te beschrijven
weet het aan het woord te blijven.

187 Jan Marinus Meijer was in 1966 hoogleraar geworden aan de Universiteit Leiden. De titel van zijn inaugurele rede luidde *De Russische litteraire traditie* (1966). Zijn naam wordt verder niet vermeld in het *album professorum* van de universiteit Leiden.

188 Fokkema in *NRC*, 15/12/1978.

189 Ibsch in *NRC*, 15/12/1978.

190 Meijer in *NRC*, 15/12/1978.

191 Het volledig gedicht is opgenomen in **Bijlage II**.

Grappenmakend bleef hij smalen.
 Velen liet hij tol betalen
 door wat goed gekozen stalen
 heel taalvaardig te vermalen.
 Allen dwalen, allen falen,
 lijden aan fatale kwalen.
 Niemand hoeft naar hen te talen:
 wat elk weet, gaan zij herhalen.

De derde strofe geeft een rake typering van Van het Reve's betoogtrant: enkele goed gekozen voorbeelden worden retorisch 'vermalen'. Het is het lot dat Sötemann, Maatje en Van der Paardt ten deel viel. De hele literatuurwetenschap wordt af geserveerd ('niemand hoeft naar hen te talen') omdat zij slechts herhaalt wat iedere lezer zelf al uit een tekst kan halen en omdat zij dat bovendien op uiterst belabberde wijze brengt (de literatuurwetenschap is 'kunst noch wetenschap').¹⁹²

De persoonlijk aangevallen W.J. van der Paardt reageert voorts in een artikel in *Het Parool* en wijst daarin op de onlogische structuur van *Het raadsel der onleesbaarheid*. Iets waar hij nog uitvoeriger op ingaat in het artikel 'Het raadsel der onwetendheid'. De literatuurwetenschap van Karel van het Reve' verschenen in *De Revisor*, februari 1979. Hierin noemt Van der Paardt de lezing 'amusement' en 'komisch' en stelt hij dat het goed is om eens in de zoveel tijd 'de valse pretenties van een wetenschap' aan de kaak te stellen.¹⁹³ Voor de manier waarop Van het Reve dit doet heeft hij echter allerm minst waardering (de 'waarheid' die Van het Reve zegt te verkondigen is 'ridicueel', zijn argumentatie 'bizar' en zijn conclusies zijn 'onjuist').¹⁹⁴ Van het Reve heeft geen beeld van wat de literatuurwetenschap is, maar heeft toevallig een paar boeken op dat gebied opengeslagen, stelt Van der Paardt:

Van het Reve was dan ook niet de aangewezen persoon om, in zijn eentje, de gehele literatuurwetenschap onderuit te halen. [...] Van het Reve is inderdaad – zijn zelfportretten zijn verrassend raak – de overjarige zaalvoetballer die zich aanbiedt als midvoor voor Jong Oranje en dan nog denkt veelvuldig te scoren ook. Dat hij uitsluitend buitenspel staat, valt alleen hemzelf en zijn al te aanhankelijke supporters – die zoals gebruikelijk de spelregels niet kennen – in 't geheel niet op.¹⁹⁵

192 Andere academici die reageerden zijn Oversteegen in *HP/De Tijd*, 26/01/1979; en de classicus Jaap Das in *Vrij Nederland*, 31/03/1979.

193 Van der Paardt 1979: 112.

194 Van der Paardt 1979: 114-115.

195 Van der Paardt 1979: 119.

In eenzelfde ironiserende stijl als Van het Reve presenteert Van der Paardt zich hier als scheidsrechter en tracht hij Van het Reve als speler in het wetenschappelijke veld te diskwalificeren. Overigens lijkt dat een precaire onderneming omdat Van het Reve zichzelf ook diskwalificeert. Niet alleen in de lezing maar ook in andere interviews benadrukt hij dat hij weinig van de literatuurwetenschap af weet.

Van het Reve's kritiek op de vermeende onleesbaarheid van literatuurwetenschappelijke teksten was kaf op het koren van enkele publieke literatuurbeschouwers en werd zonder enig voorbehoud bijgevallen door onder anderen Maarten 't Hart, Renate Rubinstein en Aad Nuis. Opvallend daarbij is dat vanuit publieke hoek alleen 't Hart vlak na de lezing reageerde en nog wel in een bespreking van de bundeling *Uren met Henk Broekhuis*, waarin Van het Reve (onder zijn pseudoniem Henk Broekhuis) de literatuurwetenschap wegzet als 'hulpwetenschap' bij de 'bijbelvorsing'. Van het Reve was in de Huizingalezing nog een stap verder gegaan, stelt 't Hart, en hij prijst de spreker die als een 'godloochenaar op de kansel' had gestaan. Daar, vanaf het preekgestoelte, had Van het Reve:

een donderpreek gehouden over de literatuurwetenschap waarin van dat vak geen spat meer overbleef. Voor de preek waren de literatuurwetenschappers nog een schol vrolijk dartelende haringen, na de preek lagen zij dood, gekaakt, als maatjesharing in een ton.¹⁹⁶

't Harts oordeel dat er van de literatuurwetenschap 'geen spat' overbleef, lijkt vooral gebaseerd op de observatie dat de academische reacties op de lezing uiteindelijk niet konden concurreren met Van het Reve's sterke retorische talent noch met het amusementsgehalte van *Het raadsel der onleesbaarheid*. Begin 1979 reageert Van het Reve nog eens op de academische literatuurbeschouwers waarmee het debat aanvankelijk lijkt afgedaan.¹⁹⁷

Drie maanden na de Huizingalezing verschijnt echter de recensie 'Leesbare literatuurwetenschap' geschreven door literatuurwetenschapper Jan van Luxemburg en gepubliceerd in *Vrij Nederland*. Na deze recensie lijkt de publieke discussie rond *Het raadsel der onleesbaarheid* pas echt goed op gang te komen. Inmiddels is Van het Reve's lezing ook verschenen als pamflet bij uitgeverij Het Wereldvenster. In zijn recensie bespreekt Van Luxemburg het handboek *Een theorie van vertellen en verhalen* (1978) van Mieke Bal en de studie *Semiotiek* (1978) van Aart van Zoest, twee literatuurwetenschappelijke boeken die volgens Van Luxemburg 'goed tot zeer goed leesbaar' zijn.¹⁹⁸ Daarmee hanteert hij Van het Reve's criterium in de boordeling

196 't Hart in *NRC*, 22/12/1978.

197 Van het Reve over Van der Paardt in *Het Parool*, 10/01/1979; en Van het Reve over 'Oversteegen en de zijnen' in *HP De Tijd*, 09/02/1979.

198 Van Luxemburg in *Vrij Nederland*, 17/02/1979.

van literatuurwetenschappelijke werken. Zijn doel is uiteraard het verwijt van onleesbaarheid te weerspreken. Door echter het criterium serieus te nemen en het toe te passen, kent Van Luxemburg er juist extra belang aan toe. Beweerde Meijer in zijn ingezonden brief dat het criterium van leesbaarheid slechts een praktische eis is en geen principiële, met zijn recensie 'Leesbare literatuurwetenschap' doet Van Luxemburg vermoeden dat het misschien toch om een principiële kwestie gaat.

De recensie van Van Luxemburg vormt een welkome aanleiding voor Renate Rubinstein om Van het Reve – onder haar pseudoniem Tamar – alle lof toe te zwaaien in haar vaste column in *Vrij Nederland*. In 'Leve Reve' herhaalt zij met veel instemming nog eens alle bezwaren die Van het Reve tegen de literatuurwetenschap heeft. Tamar past het criterium van de leesbaarheid toe op de Huizingalezing zelf en concludeert dat het 'een genot is om te lezen'. *Het raadsel der onleesbaarheid* is 'duidelijk, kernachtig, beschaafd'. Die beschaafdheid zit voor Tamar in de 'gewoonheid' van de stijl van Van het Reve, een gewoonheid die ervoor zorgt dat er geen lezers worden buitengesloten.

De toepassing van 'Van het Reve's leesbaarheids criterium' baart Tom van Deel grote zorgen, die hij onder de titel 'Het nieuwe anti-academisme' kenbaar maakt in *Trouw*. 'Helderheid is niet per se een overtuigend bewijs van waarheid', schrijft hij, helderheid kan ook 'een vloers leggen over een pertinente leugen'. Deze zorgen worden allerm minst gedeeld door Nuis. In een bespreking voor *Het Parool* van Custine's vertaalde *Brieven uit Rusland*, noemt hij Van het Reve's lezing een 'model-polemiek'.¹⁹⁹ Net als 't Hart en Tamar benadrukt Nuis de belabberde (want niet leesbare) reacties die uit de academische hoek op de Huizingalezing kwamen. Nuis wenst Van het Reve, net als 't Hart, een tegenstander 'van het niveau dat hij verdient'. Ook Tamar onderschrijft dit:

De literatuurwetenschappers zijn tot nu toe de enigen die het, en meteen ook massaal, geprobeerd hebben, maar door de kwaliteit van hun reacties bevestigen zij alleen de stellingen van KvH.R. Een verontwaardigd gekakel is uit het hoenderhoek der literatuurwetenschap gestegen.²⁰⁰

Wanneer de reacties op de Huizingalezing worden overzien dan blijkt inderdaad dat de meeste besprekingen afkomstig zijn van literatuurwetenschappers.²⁰¹ Opvallend daarbij is dat alle genoemde literatuurwetenschappers hun replieken in niet-academische media publiceerden en dat zij – met Mooij als extreem voorbeeld – de ironiserende stijl van Van het Reve merendeels overnemen.

199 Nuis in *HP De Tijd*, 17/03/1979.

200 Tamar in *Vrij Nederland*, 03/11/1979.

201 Zie het overzicht in **Bijlage I**.

In de recensies die vervolgens verschenen naar aanleiding van *Grandeur en misère van de literatuurwetenschap* wordt dit aspect verschillende keren opgemerkt, onder anderen door Wim Bronzwaer in *De Tijd*. Volgens Bronzwaer werd *Het raadsel der onleesbaarheid* gebracht 'op de manier van een cabaretier (...) Van het Reve lokte daarmee reacties uit in dezelfde stijl en op dezelfde toon: de respondenten gingen allemaal óók op de leuke, polemische toer en legden daarbij natuurlijk een voor een het loodje.'²⁰² Bronzwaer noemt Gomperts' reactie alleen daarom al interessant: hij laat zich niet verleiden tot eenzelfde toon, maar gaat op Van het Reve's beweringen in 'met alle ernst, diepgang en uitvoerigheid die het onderwerp verdient'. Hetzelfde meent Maarten van Buuren in *Litterair Paspoort*: 'De manier waarop Gomperts ingaat op de Huizingalezing verdient alle lof, omdat hij die lezing serieus neemt.'²⁰³ Gomperts dient zich met *Grandeur en misère* aan als 'de tegenstander van niveau' die de medestanders van Van het Reve zo danig mistten. Zo stelt ook Nuis in de opening van zijn bespreking 'Universitaire pluizers en journalistieke dwepers':

Nu is er dan toch een nieuwe kampioen in het strijdperk getreden, een voortreffelijk schrijvende en uiterst degelijke criticus die net als Van het Reve polemiseren kon met het slingertje in plaats van met de dorsvlegel, maar die nu bijna veertien jaar geleden na een laatste geruchtmakend gevecht met de toen heersende academische mode achter de muren van het universitaire klooster verdween en sindsdien daarbuiten niet meer is gehoord.²⁰⁴

Zoals Nuis vermeldt kwam *Grandeur en misère* min of meer als een verrassing, omdat Gomperts sinds zijn aanstelling als hoogleraar bijzonder weinig had gepubliceerd. Het hoeft dan ook weinig te verbazen dat zijn boek door zowel publieke als academische literatuurbeschouwers werd besproken. Het zijn overigens vooral de recensenten uit de publieke hoek die in hun besprekingen geregeld refereren aan het stilvallen van Gomperts na zijn overstap van journalistiek naar universiteit. Op die manier wordt, zoals goed te zien is in Nuis' bespreking, een onderscheid tussen een positie 'binnen' en 'buiten' de academie sterk benadrukt. Behalve Nuis noemt ook Carel Peeters het een verdienste van Van het Reve dat hij Gomperts na tien jaar stilzwijgen eindelijk verleidde tot een boekpublicatie.²⁰⁵ De *Leeuwarder Courant* kopt zelfs triomfantelijk: 'Gomperts teruggekeerd als geschiedschrijver op het slagveld'. Men was benieuwd wat Gomperts na meer dan tien jaar stilzwijgen te melden had nu er weer een boek naar buiten was gebracht.

²⁰² Bronzwaer in *De Tijd*, 02/11/1979.

²⁰³ Van Buuren 1980: 507.

²⁰⁴ Nuis in *Haagse Post*, 20/10/1979.

²⁰⁵ Peeters in *Vrij Nederland*, 20/10/1979.

De verwachtingen werden wat Nuis betreft niet waargemaakt en wel omdat 'Gomperts zelf in de loop der jaren toch meer hoogleraar dan criticus is geworden'.²⁰⁶ En Tamar (Rubinstein) geeft aan het boek van Gomperts 'te ingewikkeld' te vinden.²⁰⁷ Andere critici als Peeters en Wim J. Simons, maar ook literatuurwetenschappers die het boek bespreken, prijzen *Grandeur en misère* juist vanwege de grote leesbaarheid. Het duidelijkste voorbeeld daarvan vinden we bij Van Buuren: 'Het verweer tegen de Huizingalezing is niet alleen goed gefundeerd, het is ook goed leesbaar.'²⁰⁸ Anders dan Van Luxemburg is het echter duidelijk dat Van Buuren het criterium van leesbaarheid hier van toepassing acht omdat Van Buuren het werk niet als een 'objectief overzicht' ziet, maar als een 'persoonlijke standpuntbepaling'.²⁰⁹ Bij die persoonlijke standpuntbepaling gelden andere maatstaven dan bij een wetenschappelijke tekst. Hiermee is een belangrijke tendens in de receptie van *Grandeur en misère* genoemd: het boek wordt bijna unaniem positief beoordeeld als persoonlijk essay (behalve door de Van het Reve-adepten Nuis en Rubinstein). Het oordeel valt echter negatief uit wanneer het langs de meetlat van een wetenschappelijke publicatie wordt gelegd.

Het criterium van de leesbaarheid, blijkt op dit punt een keerzijde te hebben. Exemplarisch is de waardering van de passage waarin de connectie wordt gemaakt tussen een 'masculiene wetenschap' en het fascisme. Het komt Gomperts op berispingen te staan van academische recensenten. Pim Lukkenaer, wetenschappelijke medewerker aan dezelfde afdeling als Gomperts in Leiden, noemt de parallel in een recensie voor *De Gids* 'ongoorloofd'.²¹⁰ Bronzwaer vindt dat het 'helemaal te gek wordt' wanneer Gomperts verbanden suggereert tussen de depersonaliserende tendensen in de literatuurwetenschap en het nationaal-socialisme, en stelt dat Gomperts zich net als Van het Reve hier schuldig maakt aan 'demagogie'.²¹¹ Van Luxemburg tenslotte typeert Gomperts met betrekking tot deze passage als een 'onheuse en doordravende scribe'.²¹² De stijl past een literatuurwetenschappelijk werk volgens hem allerminst: 'Ik ken geen enkel literatuurwetenschappelijk geschrift dat zelfs ook maar verklaarbaar maakt waar deze treurige woorden op slaan.' Als contrast stelt Van Luxemburg daar in zijn recensie

206 Nuis in *Haagse Post*, 20/10/1979.

207 Tamar in *Vrij Nederland*, 03/11/1979.

208 Van Buuren 1980: 507.

209 Van Buuren 1980: 507.

210 Lukkenaer 1980: 257.

211 Ironisch is dat het verwijt van 'demagogie' ook wordt gebruikt door Gerard Reve in een brief aan Gomperts, opgenomen in *Brieven aan geschoolde arbeiders* (1985). Naar aanleiding van *Grandeur en misère* laat Gerard van het Reve weten: 'De argumenten van mijn broer zijn nauwelijks te wederleggen, omdat geen sprake is van een eerlijk betoog: het is niets anders dan de vulgairste demagogie in de marxisties-leninistische traditie.' Reve 1985: 308. Van het Reve adviseert Gomperts zijn 'halfbroer' te negeren: '[G]a het debat voortaan uit de weg, en negeer hem. (...) De boel interesseert hem niet, maar *jou* wel: dat is zijn sterkte, en jou zwakte.' Van het Reve 1985: 310.

212 Van Luxemburg in *Haarlems Dagblad*, 29/03/1980.

enkele 'uitmuntende essays' tegenover uit de bundel *Tekst en lezer* (1979) van J.J.A. Mooij en waarschuwt de lezer: 'Het is geen literatuurkritiek of interpretatie van teksten.'

Hoewel Gomperts' typering van de literatuurwetenschap als een idiografische, hermeneutische wetenschap wordt gewaardeerd en ook als waardevol tegengeluid voor Van het Reve's roep om een 'echte' wetenschap wordt erkend (onder anderen door Carel Peters in *Vrij Nederland*, Harry Bekkering in *Forum der Letteren* en Herman Verhaar in *de Volkskrant*), wekt het ontbreken van referenties aan recente vakliteratuur bij de meeste academische recensenten de indruk dat Gomperts niet goed op de hoogte is van de huidige stand van zaken in de literatuurwetenschap.²¹³ Volgens Van Buuren geeft Gomperts 'een onjuist beeld van de moderne literatuurwetenschap, omdat hij daar niet meer dan een oppervlakkige kennis van heeft'.²¹⁴ Eenzelfde kritiekpunt vinden we in een uitvoerige bespreking van Bekkering: 'Gomperts [laat] m.i. sommige literatuurwetenschappelijke activiteiten niet in hun waarde, omdat hij een vertekening van de werkelijkheid geeft.'²¹⁵ Bekkering schrijft dat het 'wetenschappelijk juister' zou zijn 'wanneer in een discussie over een onderwerp als dit [de betekenis van *mimesis* in de literatuur MFW], een kerndiscussie binnen de literatuurwetenschap immers, van alle mogelijke bronnen gebruik wordt gemaakt.'²¹⁶

De bespreking van Bekkering is interessant omdat het de enige academische bespreking is die *Grandeur en misère* positief beoordeelt als een 'waardevolle bijdrage aan de discussie rondom een aantal kernpunten binnen de literatuurwetenschap' en wel omdat het gezien wordt als een poging 'een wetenschapsomschrijving te hanteren, die het mogelijk maakt als wetenschapper jezelf te blijven en niet verborgen te raken achter modellen, functies en schema's'.²¹⁷ Het gaat hier om een waardering voor een wetenschapsopvatting die erkent 'dat wetenschap, net als literatuur, mensenwerk is'.²¹⁸ De titel van Bekkerings bespreking 'De hartekreet van een wetenschapper' draagt die opvatting kernachtig uit, maar onthult anderzijds ook precies wat Gomperts' pleidooi in de ogen van de meerderheid van de wetenschappelijke gemeenschap juist minder gezaghebbend maakt; de hartekreet is tenslotte een hoogstpersoonlijke en emotionele uiting.

213 Zie ook een persoonlijke brief van Van der Paardt aan Gomperts, gedateerd 30/10/1979: 'Nu vind ik, dat in uw boekje terecht weer eens een lans gebroken wordt voor de Diltheyaanse "Verstehens-operatie", die door het Verdaasdonk team – en door De Haan en Maatje – zo laatdunkend over de Nageliaanse kling is gejaagd. Het is m.i. overigens een hardnekkig misverstand van de Verdaasdonkianen als ze denken, dat enige, echte, "flinke" wetenschap het ooit zonder "Verstehens-operation" zou kunnen stellen.' Op Verdaasdonk kom in §5.5.3 terug. Archief Gomperts, H.A. 12.825, doos 14 (609).

214 Van Buuren 1980: 508.

215 Bekkering 1980: 142.

216 Bekkering 1980: 144.

217 Bekkering 1980: 145.

218 Bekkering 1980: 139.

In zekere zin klinkt uit de reacties uit academische hoek eenzelfde kritiek als Van der Paardt of Ibsch formuleerden op Van het Reve. Naar Gomperts toe is het welwillender geformuleerd, maar uiteindelijk is Gomperts te weinig op de hoogte van de ontwikkelingen in het vak en spreekt hij te zeer vanuit een 'ik' om zich in de wetenschappelijke gemeente verstaanbaar te maken. Dit punt van kritiek is van doorslaggevend belang wanneer we in de conclusie van dit hoofdstuk terugkeren naar de vraag wiens stem als meer gezaghebbend werd beschouwd in het literatuurwetenschappelijke debat.

Ter afsluiting van deze paragraaf moeten we een correctie maken op het beeld dat er vanuit academische hoek amper werd gereageerd op de Huizingalezing, zoals dat door Goedegebuure & Heynders naar voren is gebracht in *Literatuurwetenschap in Nederland* (1996). Hierin schrijven zij:

Vooraf de buitenwacht, vertegenwoordigd door columnisten als Renate Rubinstein en Maarten 't Hart die optraden als de behoeders van het gezonde verstand, applaudiseerden krachtig voor wat men beschouwde als het aan de schandpaal nagelen van een onnutte discipline. Op enkele korte en geïrriteerde reacties na bewaarden de Nederlandse literatuurwetenschappers het stilzwijgen, met uitzondering van H.A. Gomperts.²¹⁹

Zoals duidelijk werd viel het stilzwijgen van de literatuurwetenschappers wel mee, zeker in vergelijking met de reacties vanuit 'de buitenwacht'. Integendeel, academische literatuurbeschouwers lieten zich wel degelijk horen, maar dat deden zij vooral via journalistieke kanalen, niet via academische. Daarmee stellen zij zich op één lijn met Van het Reve, die zich in zijn lezing immers ook bediende van het publieke discours (ondanks dat hij de lezing hield in zijn hoedanigheid als hoogleraar Slavische Letterkunde). De publieke discussie kwam bovendien pas echt op gang, zo hebben we gezien, toen een literatuurwetenschapper in een publiek medium Van het Reve's onwetenschappelijke criterium van 'leesbaarheid' ging toepassen op twee literatuurwetenschappelijke studies.

De publicatie van *Grandeur en misère* zette de discussie in zekere zin voort omdat zij voor verschillende recensenten, bijvoorbeeld Bronzwaer, een aanleiding was om Van het Reve's lezing nog eens te bespreken. Een ander aspect dat ongetwijfeld bijgedragen heeft tot een lange discussie en het 'beroemd' en 'berucht' worden van de Huizingalezing en dat hier nog niet is genoemd, is de toekenning van de P.C. Hooftprijs in 1981 aan Van het Reve voor diens beschouwend werk. Op dat moment was de bundel *Een dag uit het leven van de reuzenkoekoekes* (1979) Van het Reve's jongste publicatie. Hierin was niet alleen het gefingeerde interview 'Bestaat

²¹⁹ Goedegebuure & Heynders 1996: 21.

er een literatuurwetenschap?' en *Het raadsel der onleesbaarheid* opgenomen maar ook een nieuw stuk over de reacties op de lezing getiteld 'Wat waren ze kwaad'. De toekenning van de P.C. Hooftprijs kreeg de nodige persaandacht waarbij Van het Reve's recente bundel niet onbesproken bleef. Ook Van het Reve zelf vestigde in interviews naar aanleiding van de prijs nogmaals de aandacht op zijn bezwaren tegen de literatuurwetenschap.

De inventarisatie van de receptie van *Grandeur en misère* laat zien dat de publicatie kon rekenen op nagenoeg een gelijk aantal besprekingen als de Huizingalezing. Ook laat zij in vergelijking een meer evenredige verdeling zien tussen academische en niet-academische besprekingen. Dit kan worden verklaard vanuit de tweeledige gerichtheid van de publicatie zelf. Door zich aanvankelijk te positioneren als wetenschapper steunde Gomperts op de autoriteit van de hoogleraar, maar door zich in het laatste hoofdstuk als een 'aan de universiteit verdwaalde essayist' uit de doeken te doen, ondergraaft hij tegelijkertijd zijn autoriteit als wetenschapper. Gomperts stipt de tweeledigheid zelf ook aan in een interview naar aanleiding van zijn afscheid als hoogleraar in 1981:

De moeilijkheid van mijn boekje is natuurlijk dat het in twee begripsgemeenschappen speelt. Enerzijds die van de universiteit en van de academische wetenschapsbeoefening, anderzijds die van de lezers, de critici en de erudiete geïnteresseerde. Die laatste groep heeft als protest laten horen dat ze het niet begrepen, te moeilijk vonden.²²⁰

Wat betreft die eerste groep, wiens mening hier door Gomperts strategisch niet genoemd wordt, leidde het 'spelen in twee begripsgemeenschappen' juist tot een tegengesteld oordeel.²²¹ *Grandeur en misère* was te 'essayistisch', te 'leesbaar' en te 'emotioneel' om gewaardeerd te kunnen worden als volwaardige bijdrage aan de academische literatuurbeschouwing. Omgekeerd werd *Grandeur en misère* vanuit publieke hoek, en met name door de bijstanders van Van het Reve, gezien als een verloochening van Gomperts essayistische achtergrond: hij was, om met Nuis te spreken, te veel hoogleraar geworden. Met de uitreiking van de P.C. Hooftprijs aan Van het Reve werd onmiskenbaar duidelijk wie wel als essayist werd gewaardeerd.²²²

220 Interview met Kottmann voor de VPRO-gids, 13/11/1981.

221 Met de term 'begripsgemeenschappen' alludeert Gomperts op zijn afscheidscollege *Wij tolken* (1981) waarin de literatuurdocent en -criticus als 'uitlegger' en 'tolk' worden gekarakteriseerd. In die rol vervult de literatuurbeschouwer zijn bemiddelende taak, die volgens Gomperts inhoudt: 'het openbreken van begripsgemeenschappen.' Gomperts 1981: 24.

222 In december 1978 had Van het Reve ook de Martinus Nijhoff Vertaalprijs ontvangen.

5.5 Kritiek en wetenschap: een voortdurend vraagstuk

5.5.1 'De zwakte die de kracht is van de essayist' – ongepubliceerde aantekeningen & receptie

In §5.3 werd duidelijk hoe het dispuut dat Gomperts voerde met Oversteegen niet alleen gestoeld was op een generatieconflict en een verschil in literatuuropvatting (het 'nieuwe' ergocentrisme *versus* het 'oude' personalisme), maar ook voortkwam uit een verschil in *wetenschapsideaal* (positivistische distantie *versus* hermeneutische inleving). De discussie over welke wetenschapsopvatting de studie van literatuur het meeste recht doet, zet zich voort in Gomperts' reactie op Van het Reve's *Literatuurwetenschap: het raadsel der onleesbaarheid*. Vergelijken we de beide polemieken dan blijkt dat literaturopvatting en wetenschapsopvatting bij Gomperts sterk in elkaars verlengde liggen. Een literatuurwetenschap die de wetenschapper buiten beschouwing wil laten, mankeert volgens hem het communicatiemodel dat aan de basis ligt van iedere literatuurbeschouwing. Voor zowel de personalistische criticus als de hermeneutische literatuurwetenschapper geldt dat de literatuurbeschouwer als particuliere lezer wordt erkend (inclusief alle problemen die dit met zich meebrengt). Dit houdt volgens Gomperts in dat '[v]oor de lezer zelf, of hij nu criticus wil zijn of wetenschapsbeoefenaar, (...) onderscheidende introspectie noodzakelijk' is.²²³

De intrinsieke verbondenheid tussen literatuur- en wetenschapsopvatting blijkt echter tot problemen te leiden wanneer Gomperts tracht een onderscheid aan te brengen tussen de literair-kritische en de literatuurwetenschappelijke praktijk. Dit wordt bijvoorbeeld duidelijk wanneer hij Van het Reve verwijt geen oog te hebben voor studies uit het vakgebied die de literatuurwetenschap wel degelijk verder hebben geholpen en die het inzicht in bepaalde literaire werken hebben vergroot. Opmerkelijk genoeg zijn de voorbeelden die Gomperts noemt twee typische tekstgerichte studies, namelijk *Verhaal en lezer* van Wouter Blok en Sötemanns *De structuur van Max Havelaar*.²²⁴ Hier zien we Gomperts worstelen met zijn eigen opvattingen, want de studies van Blok en Sötemann vindt hij vanuit wetenschappelijk oogpunt nastrevenswaardig, maar vanuit literair-kritisch oogpunt onacceptabel vanwege hun autonomistische vooronderstellingen.

Dit tweeledig standpunt verwoordt hij later kernachtig in een brief aan Jaap Goedegebuure, die hem in 1994 benadert voor een interviewbijdrage aan *Literatuurwetenschap in Nederland*. Gomperts betwijfelt allereerst of hij wel de juiste persoon is om opgenomen te worden in het boek. 'Ik zie mezelf bepaald niet als een 'vooraanstaand beoefenaar van de literatuurwetenschap'', schrijft hij Goedegebuure, 'en hoor dus m.i. in die reeks niet thuis.' Daarnaast meent hij niet veel wetenswaardigs te kunnen melden over het onderwerp:

²²³ Gomperts 1979: 83.

²²⁴ Gomperts 1979: 122. Gomperts haast zich dan ook om te zeggen: 'Opmerkelijk is dat zij beiden het woord 'structuur' in hun titel voeren.'

Dit is eigenlijk alles wat ik over literatuurwetenschap te zeggen heb: de literatuur is niet autonoom en de literatuurwetenschap bestaat.²²⁵

Deze uitspraak vat de moeilijkheid waarmee Gomperts zich steeds weer geconfronteerd ziet precies samen, namelijk dat zijn wetenschapsopvatting, gefundeerd op een niet-autonomistische literatuuropvatting, niet strookt met de dominante literatuurwetenschappelijke praktijk van dat moment. Overigens is het juist vanwege zijn afwijkende standpunt dat Goedegebuure & Heynders het wél de moeite waard vinden om Gomperts een plaats te geven in hun vakgeschiedenis.²²⁶ Daarbij zal ook meegespeeld hebben dat Goedegebuure één van Gomperts' promovendi was.²²⁷ Het interview zou tevens een mooi eerbetoon aan de eigen leermeester betekenen.

De vraag naar het onderscheid tussen kritiek en wetenschap, blijft Gomperts na de publicatie van *Grandeur en misère* danig bezighouden. In het persoonlijk archief zijn talloze notities te vinden uit de vroege jaren '80 waarin hij het vraagstuk weer oppakt. Zo schrijft hij dat hij te 'summier' is geweest en dat er 'meer en helder op papier [moet] worden gezet wat de taak van de literatuurwetenschap is'.²²⁸ Zijn 'geschrift [behoeft] aanvulling en verheldering' teneinde een antwoord te formuleren op de vraag wat de literatuurwetenschap precies wetenschappelijk maakt.²²⁹ Hij vat het plan op om die verheldering een plaats te geven in een aparte bundel die onder de titel *Intenties 3. Wetenschap en kritiek* zou moeten verschijnen in 1981, het jaar van zijn emeritaat. In 1981 verschijnt inderdaad onder de titels *Intenties 1* en *Intenties 2* een ruime keuze uit zijn nog ongebundelde kritieken en essays.²³⁰ Het derde deel over kritiek en wetenschap bleef echter liggen.

Uit de vele aantekeningen voor *Intenties 3* blijkt hoe Gomperts op verschillende manieren en in uiteenlopende vormen een helder antwoord tracht te formuleren op de vraag wat de literaire kritiek en de literatuurwetenschap van elkaar onderscheidt. Allereerst werkt hij in lijn met *Grandeur en misère* door op de pamfletvorm, zoals te zien in de volgende opening van een notitie:

225 Brief Gomperts aan Goedegebuure, 08/03/1994. Collectie Gomperts: Gomperts H.A. 12.825, doos 5.

226 Goedegebuure licht toe: 'We wilden je horen als belangrijker vertegenwoordiger en bovendien met je discussiëren over je opvattingen. Een vraag die zich daarbij kon voordoen, luidde: Hoe kijken we nu aan tegen de debatten van twintig, dertig jaar geleden? We wilden niet alleen optekenen en beschrijven, maar ook herwaardenen en opiniëren.' Brief Goedegebuure aan Gomperts, 13/10/1994. Collectie Gomperts: Gomperts H.A. 12.825, doos 5.

227 Goedegebuure promoveerde in 1981 cum laude bij Gomperts op de studie *Op zoek naar een bezield verband. De literaire en maatschappelijke opvattingen van H. Marsman in de context van zijn tijd*. Andere promovendi van Gomperts waren o.a. Gert Jan de Vries (over Van Oorschot), G. Borgers (over Van Ostaijen), René Marres (over Vestdijk), Wam de Moor (over Van Oudshoorn). Eep Francken stuurde Gomperts delen van zijn proefschrift (over Multatuli). Francken en Anbeek willen Gomperts in de commissie nodigen maar daarvoor blijkt hij al te lang met emeritaat. Zie briefwisseling Francken en Gomperts, 1994-1995. Collectie Gomperts: Gomperts, H.A. 12.825, doos 5.

228 Losse notitie. Collectie Gomperts: Gomperts, H.A. 12.825, doos 11.

229 Losse notitie. Collectie Gomperts: Gomperts, H.A. 12.825, doos 11.

230 Met de keuze voor de titel 'intenties' onderstreept Gomperts nog eens zijn opvatting dat het literaire werk 'geen wereld in woorden' is, maar 'een uitgedrukte bedoeling'. Gomperts 1981: 10.

In de literatuurbeschouwing is kritiek hoofdzaak en wetenschap bijzaak. Maar men kan de wetenschap – het bewijsbare, het onweerlegbare – niet missen. Zij is met de filosofie, de bezinning op (het nadenken over) wat taalvormen zijn en kunnen – het fundament en de afrondende controle op de literatuurbeschouwing.²³¹

In deze passage valt duidelijk het standpunt te herkennen uit Gomperts' oratie waarin kritiek en wetenschap elkaar aanvullen.

In een meer literaire stijl wordt ook in de volgende losse notitie nog eens onderstreept dat wetenschap zonder affiniteit voor de literatuur een gemankeerde wetenschap is:

Wetenschap is vaak een kruik voor een persoon die niet goed kan lopen. Geen affiniteit met de literatuur dan maar zijn toevlucht nemen tot de schema's van de 'wetenschap' waarmee men de schijn wekt zich met literatuur bezig te houden. Maar het blijft gestrompel.²³²

De metafoor van de kruik vergelijkt de wetenschap met een hulpmiddel voor een gehandicapte. De literatuurbeschouwer die niet goed kan lopen is de literatuurbeschouwer die de literatuurlijfhebber in zichzelf om zeep heeft gebracht en affiniteit met de literatuur mist. Maar ook de wetenschap lijkt gemankeerd, het hulpmiddel bestaat immers uit 'schema's'. Dit is wetenschap tussen aanhalingstekens, de vorm van wetenschap die Gomperts eerder een 'verarming' noemde omdat zij zich te rigide achter één methode schaaft. Een dergelijke strikte wetenschapsbeoefening kon volgens hem nooit recht doen aan de beweeglijkheid en complexiteit van literatuur.

In een Socratische 'Dialogo over de literatuurwetenschap' wordt de kwestie op weer een andere manier benaderd. Iemand vraagt Socrates hoe het kan dat de literatuurwetenschap wordt beoefend, want wijst niet alles er op dat zij 'een nutteloze bezigheid' is? De dialoog verzandt halverwege en Gomperts schrijft eronder: 'Literatuur: de wereld van de verbeelding – is verbeelding niet wat zich, per definitie, aan de wetenschap onttrekt?'²³³ De volgende notitie geeft op deze vraag een antwoord:

"Het esthetische is het onverklaarbare", ondanks alle wetenschappelijke pretenties behoudt zij een complexiteit die op geen enkele manier gereduceerd kan worden, voorspelbaar gemaakt. Kan de wetenschap daarom gemist worden? Nee, duizendmaal nee. Zonder

231 Losse notitie. Collectie Gomperts: Gomperts, H.A. 12.825, doos 11.

232 Losse notitie. Collectie Gomperts: Gomperts, H.A. 12.825, doos 11.

233 Losse notitie. Collectie Gomperts: Gomperts, H.A. 12.825, doos 11.

wetenschap, zonder een vaste, naar algemeen geldigheid strevende kennis van verschijnselen, verdrinken we in de maalstroom.²³⁴

In een fictieve brief aan lezer 'A.L.' lijkt Gomperts definitief vast te lopen in zijn 'verduidelijking en verheldering'. Na een tweede versie en vele doorhalingen, schrijft hij: 'Wat ben ik aan het uitleggen?'.

Bovenstaande passages vormen slechts een selectie uit de vele onafgeronde en ongepubliceerde aantekeningen over kritiek en wetenschap uit de tijd rond Gomperts' afscheid als hoogleraar te Leiden. Dat het derde deel 'intenties' uiteindelijk toch is verschenen, is te danken aan Gomperts' oud-studenten Eep Francken en Herman Verhaar. In 2003 bezorgden zij een postume editie van *Intenties 3*, die samen met de inmiddels niet meer verkrijgbare *Intenties 1* en *2* in één band werd uitgegeven. Daarbij valt op dat het deel over 'kritiek en wetenschap' slechts een enkele ongepubliceerde tekst bevat en bovendien voor de helft gevuld is met kritieken uit de jaren '50.

Volgens Francken en Verhaar werd *Intenties 3* nooit afgerond door Gomperts, omdat het onderwerp 'uit zijn belangstelling [werd] verdrongen door het veel grotere dat hem de rest van zijn leven in beslag zou nemen: het raadsel van het antisemitisme van intellectuelen door de eeuwen heen.'²³⁵ Het is bekend dat Gomperts het laatste deel van zijn leven obsessief heeft gewerkt aan een boek dat na zijn dood werd gepubliceerd als *Een kern van waarheid* (2000) (tevens bezorgd door Francken en Verhaar) en dat als onderwerp had het antisemitisme bij Menno ter Braak.²³⁶ Desalniettemin lijkt het voor de hand te liggen dat de publicatie van *Intenties 3* niet kon worden volbracht, omdat het Gomperts niet lukte een bevredigend antwoord te formuleren op de vraag wat precies het onderscheid bepaalde tussen literatuurkritiek en literatuurwetenschap. Dat het hem niet lukt, lijkt vooral te worden veroorzaakt door de botsing tussen literatuuropvatting en heersende wetenschapsopvatting. Ook speelt mee dat Gomperts blijft vasthouden aan de positie van de essayist. Vanuit die positie bleek het voor hem welhaast onmogelijk gezagvolle uitspraken te doen over de literatuurwetenschap, getuige onder andere de kritiek van Oversteegen op Gomperts' 'eerstejaars studentenpraat' en de negatieve waardering van Gomperts' 'oncontroleerbare' uitspraken in de

234 Losse notitie. Collectie Gomperts: Gomperts, H.A. 12.825, doos 11. Gomperts voegt daaraan toe dat de wetenschappelijke kennisvergaring tweeledig is: 'de ene speurt naar regels, vaste verbanden en causaliteit, de tweede is de mededeling, de communicatie van levende wezens door symbolisering'.

235 Zie de 'verantwoording' van Francken en Verhaar bij *Intenties 3*. Gomperts 1981: 641.

236 Getuige ook de woorden die zijn vrouw Huikje uitsprak tijdens de boekpresentatie van *Een kern van waarheid*: 'van de een op de andere dag veranderde Hans van Socrates in Hercules, hij zette zich onder een plataan en besloot een boek te gaan schrijven. Hij werkte vanaf 5 uur 's ochtends. 'Hans werkt en Huikje zorgt dat hij kan werken', ging het gezegde'. De nalatenschap bevat ongeveer 1800 pagina's aantekeningen voor het boek en stapels met krantenartikelen over antisemitisme en Jodenvervolgung. Collectie Gomperts: Gomperts, H.A. 12.825, doos 'diversen'.

receptie van *Grandeur en misère van de literatuurwetenschap*. Uit de reactie op Goedegebuure's verzoek blijkt dat Gomperts zichzelf ook nooit heeft beschouwd als een representant van de literatuurwetenschap, hij blijft 'een aan de universiteit verdwaalde essayist', zoals hij het zelf verwoordt.²³⁷ Wanneer Gomperts zich, na enig aandringen van Goedegebuure, toch laat verleiden tot een vraaggesprek voor *Literatuurwetenschap in Nederland* blijkt nogmaals hoezeer hij zich aan het academische discours wenst te onttrekken. Wanneer Gomperts de uiteindelijke versie van het interview ontvangt, raakt hij namelijk zeer ontstemd over de wijzigingen die daarin zijn aangebracht. Hij schrijft Goedegebuure het gevoel te hebben dat hem 'telkens een taalgebruik in de mond wordt gelegd dat het mijne niet is'.²³⁸ Na het nodige heen en weer schrijven, komen interviewers en geïnterviewde overeen de bijdrage terug te trekken voor publicatie. Gomperts' naam duikt uiteindelijk enkel op in de inleiding van Goedegebuure & Heynders, waarin hij weliswaar 'de enige tegenstem binnen de academische wereld' wordt genoemd, maar zelf niet aan het woord komt.²³⁹

Wanneer we Gomperts' wetenschapsopvatting in ogenschouw nemen, is de voorkeur voor de positie van de essayist goed te verklaren. Deze past volgens hem bij de literatuurbeschuwer die zich niet wil conformeren aan één bepaalde methode, die 'betekenisgemeenschappen' wil openbreken, die sluimerende vooroordelen zoals die tussen een vermeende 'mannelijke' en 'vrouwelijke' wetenschap wil ontmaskeren. Het past de literatuurbeschuwer die meent dat juist het doen van 'oncontroleerbare uitspraken' en het respecteren van de complexiteit en idiosyncrasie van literaire communicatie tot de kerntaken van de literatuurbeschuwing behoort. De meanderende stijl is 'de zwakte die de kracht is van de essayist', schrijft Kees Fens treffend in een column over Gomperts voor *de Volkskrant*. Voor de wetenschap blijkt zij op dat moment alleen een zwakte.²⁴⁰

De kritiek op het heersende literatuurwetenschappelijke discours die besloten ligt in Gomperts' positionering als essayist kan echter ook nog op een andere manier worden begrepen. Niet als de uitkomst van een spanning tussen literatuurwetenschap en literatuurkritiek, maar als de uitkomst van een spanning tussen een *empirische* en *wijsgerige* vraagstelling. Deze spanning wordt onder anderen

237 Zie Heyting in *NRC*, 23/10/1979. Ook in de uitzending van het programma *De letteren*, een poging van de VPRO om in 1981 een soort nieuwe *Literaire ontmoetingen* te presenteren, wordt Gomperts enkel aangekondigd als essayist. Veelzeggend is voorts ook de zeer unanieme berichtgeving na zijn overlijden. In de media wordt hij stevast herdacht als 'erudiet essayist', zie het ANP-persbericht van 19/09/1998 en verder o.a. Calis in *NRC*, 03/10/1998; Fens in *de Volkskrant*, 21/09/1998 en Van Deel in *Trouw*, 19/09/1998. Het levensbericht van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde sluit hierbij aan wanneer het stelt 'Gomperts was essayist van nature'. Schmitz 2002: 119.

238 Briefwisseling tussen Gomperts en Goedegebuure 1994. Archief Gomperts, H.A. 12.825, doos 5.

239 Goedegebuure & Heynders 1996: 19, 21.

240 Fens in *de Volkskrant*, 29/12/1995.

besproken door A.A. Van den Braembussche in het handboek *Denken over kunst* (2007). Hierin spreekt hij over het onderscheid tussen kunstfilosofie en kunstwetenschap, dat hij 'fundamenteel' noemt omdat het 'per slot van rekening [gaat] om het verschil tussen enerzijds een empirisch-wetenschappelijk en anderzijds een filosofisch onderzoek naar kunst'.²⁴¹ Dit onderscheid wordt nadrukkelijk niet bepaald door het voorwerp van onderzoek, dat kan immers hetzelfde zijn, maar door het soort vraagstelling. Zo kan de kunstsociologie onderzoek doen naar esthetische oordelen waarbij de esthetische oordelen van museumbezoekers als 'feit' worden onderzocht. De onderzoeker die zich daarentegen afvraagt hoe het kan dat iets als 'esthetisch' wordt waargenomen, begeeft zich op het gebied van de kunstfilosofie: 'De filosoof zal pogen na te gaan wat er bij onze zintuiglijke en/of esthetische waarneming allemaal voorondersteld wordt en [wat] deze [waarneming] mogelijk maakt'.²⁴² Deze laatste typering sluit goed aan bij de vraag die Gomperts zich onder andere stelde in *De schok der herkenning* (1952). Ook past het bij zijn kritiek op de objectiviteitsclaim van Oversteegen waarbij diens 'feiten' door Gomperts werden ontmaskerd als 'interpretaties'. Uitspraken over literatuur konden volgens Gomperts nooit toetsbaar, weerlegbaar of controleerbaar zijn op de wijze waarop zijn meer empirisch gerichte opponent dit wel mogelijk achtte. Gomperts' definitie van wetenschap als 'introspectie' leidde met andere woorden eerder tot een wijsgerig (esthetisch en ethisch) onderzoek, dan tot een empirisch onderzoek naar de werking van literatuur.²⁴³ Uitgerekend dat laatste aspect kreeg met de opkomst van lezersgericht onderzoek steeds meer nadruk binnen de zich snel ontwikkelende academische letterkunde.

5.5.2 Knooppunt 1980: een nieuw wetenschappelijk ethos, een nieuw type criticus

Het afscheid van Gomperts als hoogleraar Moderne Letterkunde valt samen met een belangrijke klimaatverandering binnen de Nederlandse universiteiten. Het criterium van 'controleerbaarheid' gaat niet alleen met betrekking tot de inhoud van het onderzoek een grote rol spelen, maar dringt zich ook op in de universitaire organisatie. Zo worden onder meer aan de universiteit Leiden eisen opgesteld waaraan een 'wetenschappelijke dissertatie' moet voldoen en wordt gaandeweg een grotere druk uitgeoefend op medewerkers om te promoveren.²⁴⁴

241 Van den Braembussche 2007: 22. Overigens stelt Van den Braembussche dat het onderscheid tussen kunstkritiek en kunstwetenschap veel minder principieel is dan dat tussen kunstfilosofie en kunstwetenschap.

242 Van den Braembussche 2007: 22-23.

243 Die filosofische oriëntatie komt ook naar voren in een collegereeks als 'Freud/Nietzsche/Ter Braak' die Gomperts verzorgde in het collegejaar 1966/1967.

244 Zie brief Gomperts aan de niet-gepromoveerde medewerker René Marres, 08/07/1981: 'De faculteit oefent aandrang uit om te promoveren'. Collectie Gomperts: Gomperts, H.A. 12.825, doos 5.

De grotere toestroom van studenten en de toenemende vraag naar academisch geschoolden vanuit de maatschappij (zie §5.1), maken een strakkere organisatie van de universiteit noodzakelijk, zo stelt ook Baggen in 'De wereld veranderen: universiteit en overheidsbeleid in Nederland 1960-2000' (2006). Vanaf de jaren '70 gaat de overheid zich actiever bemoeien met zowel de organisatie als de invulling van het wetenschappelijk onderzoek. Dit leidt onder andere tot het maken van een formeel onderscheid tussen de financiering van onderwijs en de financiering van onderzoek.²⁴⁵ Om aanspraak te kunnen maken op de basisfinanciering voor onderzoek dienen universiteiten vanaf 1980 hun onderzoek onder te brengen in grote, samenhangende programma's, die vervolgens worden onderworpen aan de kritiek van vakgenoten. Een belangrijk criterium vormt daarbij het *maatschappelijk nut* van het onderzoek, aldus Baggen.²⁴⁶ Het begrijpen van de wereld en produceren van kennis is niet langer voldoende: onderzoek dient een *effect* te sorteren in de samenleving, het dient de samenleving te 'veranderen'. Deze koerswijziging zorgt ervoor dat het onderzoek niet alleen minder 'vrij' wordt, stelt Baggen, maar ook minder 'zuiver'. Illustratief voor deze ontwikkeling is bijvoorbeeld de naamsverandering van het bestuursorgaan ZWO (Nederlandse organisatie voor Zuiver Wetenschappelijk Onderzoek) tot NWO (Nederlandse organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek). Andere tekenen van de klimaatverandering betreffen de invoering van de Tweefasenstructuur in 1982 en het aio-stelsel in 1986.²⁴⁷

Deze maatregelen hebben niet alleen invloed op de universitaire organisatie, maar werken diep door in de wetenschappelijke praktijk. Baggen spreekt daarom ook wel van een transformatie van het 'wetenschappelijk ethos' waarbij de 'lange tijd dominante 'Humboldtse' opvatting van academische vrijheid, waarbij individuele onderzoekers tot op grote hoogte vrij waren om te bepalen wat zij wilden onderzoeken en hoe zij dat wilden doen', plaats gaat maken voor een veel bedrijfsmatiger mentaliteit.²⁴⁸ Het nieuwe ethos onderscheidt zich van het oude doordat niet de kennisvergaring op zich centraal staat, maar de *outcome* – het hierboven genoemde 'effect' – van wetenschappelijke kennis.²⁴⁹ Ook cultuurhistoricus Renée Boomkens signaleert in *Topkitsch en slowscience* (2008) een dergelijke verandering rond 1980. Onder invloed van de massificatie en schaalvergroting

245 Baggen 2006: 101.

246 Baggen 2006: 102-103.

247 Baggen 2006: 101. De Tweefasenstructuur was van kracht tussen 1982 en 2002 en stelde voor het eerst een limiet aan de studieduur. De eerste fase bestond uit een propedeuse (maximaal twee jaar) en een doctoraal (maximaal vier jaar). De vormgeving van de tweede fase liet nog even op zich wachten. Pas met de invoering van het aio-stelsel werd invulling gegeven aan de tweede fase. Deelname hieraan werd beperkt toegankelijk en diende uit te monden in een promotie.

248 Baggen 2006: 104.

249 Baggen duidt dit nieuwe ethos aan als 'wetenschap als vermogen'. Daarmee preludeert hij op wat vandaag de dag ook wel het 'rendementsdenken' of 'marktdenken' binnen de universiteit wordt genoemd, zie o.a. Bok (2003); het *position paper* 'Science in Transition' (2013); Thomas (2015) en De Bloois (2016).

ontstaan volgens Boomkens 'nieuwe onderwijsinstellingen die een nieuw soort mensen gingen voortbrengen.' De nieuwe instelling karakteriseert hij als een 'massa-universiteit' (tegenover de oudere 'elite-universiteit'). Het nieuwe menstype dat door deze instellingen wordt voortgebracht, kan volgens hem nog het beste worden aangeduid als een 'kundige'.²⁵⁰ Wat vanaf eind jaren '70 dus steeds zwaarder gaat wegen, is de gedisciplineerde kundigheid: de wetenschapper wordt, aldus Boomkens, een ware *professional*.

Met het oog op deze institutionele veranderingen valt op dat de traditie die Gomperts vertegenwoordigt – de traditie van de man uit de praktijk – op het moment van zijn afscheid in 1981 wordt aangeduid als een 'amateurtraditie'. Dit gebeurt onder anderen door zijn opvolger Ton Anbeek in een interview voor *NRC* dat al evenzeer in lijn met het nieuwe ethos is getiteld 'De literatuurwetenschap is een nuttig vak'. De interviewer vraagt Anbeek naar zijn visie op de benoemings-procedure. De kersversie hoogleraar reageert, met het nodige voorbehoud, als volgt:

Wanneer je voor een dergelijke post moet kiezen voor een bevlogen amateur en een vakman, dan is de keuze voor een vakman veiliger, denk ik. Met een amateur loop je toch het risico op persoonlijke hoogstandjes, een bril die is voorbehouden aan die ene man, die daarom nog niet in staat hoeft te zijn het vak – want dat is het – over te dragen.²⁵¹

Anbeek stelt allerminst dat de 'amateur' onbekwaam zou zijn (aan het slot van het interview benadrukt hij zelfs expliciet dat hij Gomperts 'als niet-neerlandicus hoog heeft zitten'), de amateur is echter niet langer de aangewezen persoon om het 'vak' te vertegenwoordigen. Anbeek hanteert niet alleen het woord 'vak' opvallend vaak – zodanig dat de interviewer hem vraagt 'is literatuurwetenschap een vak?' – ook valt op dat hij zijn taak als hoogleraar vat in uitgesproken organisatorische termen. Zo ziet hij het bijvoorbeeld als zijn belangrijkste taak om te 'coördineren' en 'de boel bij elkaar te houden'.²⁵²

Werd bij Gomperts' benoeming nauwelijks gerept over de traditie van literator-hoogleraren die hij voortzette aan de universiteit Leiden (zie §5.2.2), bij zijn afscheid is dit compleet anders. Meermaals wordt in de publieke media benadrukt dat met het afscheid van Gomperts een traditie wordt afgesloten. Heel verwonderlijk is dit niet, aangezien het werkteerrein van de literaire kritiek in wezen wordt verkleind met het besluit om het 'experiment' met literator-hoogleraren te beëindigen. Iemand die zich hier bijzonder druk om maakt, is Maarten 't Hart. Onder de titel 'Het taalsnobisme van Gomperts' geeft 't Hart af op de oud-hoogleraar die het verpest

²⁵⁰ Boomkens 2008: 11.

²⁵¹ Anbeek geïnterviewd door Jippes in *NRC*, 13/11/1981.

²⁵² Jippes in *NRC*, 13/11/1981.

zou hebben voor andere schrijvers en critici (zoals 't Hart zelf) om op de leerstoel terecht te komen.²⁵³ Volgens 't Hart, die zelf enkele colleges bij Gomperts gevolgd had, was het aan 'iedereen in Leiden bekend' waarom Gomperts in zijn rol als hoogleraar had gefaald: in bestuurlijk oogpunt had hij een puinhoop achtergelaten, promovendi had hij eindeloos laten wachten en gepubliceerd had hij hoegenaamd niets.²⁵⁴ Deze *ad hominem* kritiek houdt echter geen rekening met de zojuist genoemde institutionele veranderingen. Dit wordt ook opgemerkt door J.G. Kooij, medewerker van de vakgroep te Leiden. In reactie op 't Hart schrijft Kooij in NRC:

Het is juist dat in Leiden de beslissing is genomen, niet meer in principe een creatief schrijver tot hoogleraar in de Nederlandse letterkunde te benoemen. Die beslissing komt voort uit een gewijzigde opvatting over wat in de wetenschappelijke studie van de Nederlandse letterkunde het zwaarste moet wegen. 't Hart mag die beslissing betreuren, de vakmensen denken er anders over.²⁵⁵

Deze uitspraak – net als eerder geciteerde uitspraak van Anbeek – maakt gewag van de hierboven genoemde klimaatverandering. Kooij onderschrijft hier impliciet de situatie dat de wetenschappelijke organisatie niet langer georganiseerd is rond enkele belangrijke of charismatische hoogleraren, zoals dat rond Gomperts' benoeming in 1965 duidelijk nog wel het geval was.²⁵⁶ De academische studie van literatuur is een 'vak', dat wordt onderwezen door 'vakmensen', dat wil zeggen: representanten van de academische gemeenschap.

Het beeld dat met Gomperts' afscheid de traditie van literator-hoogleraren in Nederland definitief ten einde loopt, of dat uitzonderlijke buitenuniversitaire verdiensten geen toegangspas meer vormen tot de universiteit, dient echter meteen te worden genuanceerd, want pal na Gomperts' afscheid wordt aan de Radboud Universiteit Nijmegen criticus en oud-*Merlyn* redacteur Kees Fens benoemd tot hoogleraar Moderne Nederlandse Letterkunde. De benoeming van Fens wordt door Karel Reijnders, wetenschappelijk hoofdmedewerker bij de afdeling Nederlands in Nijmegen, direct in verband gebracht met de koerswijziging in Leiden. In een brief aan Fens noemt hij de benoeming van Anbeek een 'faux pas' en

253 Het stuk werd later onder de titel 'Guppy Gomperts' opgenomen in *Een havik onder Delft* (1992). 't Hart noemt Gomperts' hierin een 'hautaine hogepriester' die dure woorden gebruikte maar die eigenlijk in zijn colleges niets interessants te zeggen had.

254 't Hart, 05/02/1982; 't Hart, 19/02/1982.

255 Kooij in NRC, 05/03/1982.

256 Aansluitend bij dit beeld is ook de observatie van Gerritsen in C.G.N. *De Vooy en de explosie van de neerlandistiek* (1995). Na de jaren '60 is het volgens hem niet langer mogelijk de ontwikkelingen in het vakgebied te beschrijven aan de hand van 'leerstolen en professoren'. Gerritsen 1995: 18.

toont hij zich verheugd dat de Nijmeegse universiteit dit ook zo ziet.²⁵⁷ Fens' benoeming betekent overigens niet alleen een voortzetting van de traditie van literatorhoogleraren aan een andere universiteit, stelt Joosten in *Lijnen en breuken* (1998), het zet ook een Nijmeegse lijn voort. Net als Van Ginneken en Asselbergs (Anton van Duinkerken) wordt met Fens iemand benoemd die een prominente rol vervult in het publieke debat.²⁵⁸ Met name de overeenkomst met Asselbergs, die ook nooit een proefschrift had vervaardigd, springt daarbij in het oog.²⁵⁹

Opmerkelijk is dat zich parallel aan de klimaatverandering binnen de universiteit, ook ingrijpende veranderingen voordoen in het literair-kritische domein. Ook daarin wordt door onderzoekers een markering aangebracht rond 1980. Dit gebeurt onder anderen door Nel van Dijk en Susanne Janssen in hun artikel 'De reuzen voorbij. De metamorfose van de literaire kritiek in de pers sedert 1965' (2002). In opvallend gelijke bewoordingen als Baggen en Boomkens signaleren zij 'de opkomst van een 'nieuw soort criticus' in de jaren '70. Rond 1980 zou zich zelfs een 'ware wisseling van de wacht' hebben voorgedaan.²⁶⁰

Het nieuwe type criticus heeft anders dan zijn voorgangers een studie Nederlands of Literatuurwetenschap achter de rug en combineert in veel gevallen de kritische activiteiten met een academische positie (zie ook §5.1). De academische achtergrond zorgt voor een belangrijk inhoudelijk verschil ten opzichte van oudere critici: waren literatuurbeschouwers als Gomperts en Fens uitgesproken *allround* critici die zowel over proza als over poëzie schreven en die zich zowel op de nationale als internationale literatuur richtten, daar legden jongere critici (zoals Rob Schouten, Tom van Deel, Carel Peeters, Diny Schouten en Wam de Moor) zich veel eenzijdiger toe op de moderne Nederlandse letterkunde.²⁶¹ Daarbij werd vaak ook nog de keus gemaakt tussen proza of poëzie. Van Dijk & Janssen onderschrijven in hun artikel dan ook de uitspraak van Fens, die in 1994 constateert dat 'de criticus van de schijnvolledigheid' van het toneel is verdwenen.²⁶²

257 Brief Reijnders aan Fens, geciteerd in Kusters 2014: 94. Ietwat ironisch is dat Anbeek zich al snel gaat ontpoppen tot een ware literatorhoogleraar. Niet alleen publiceert hij korte verhalen en romans, ook gaat hij zich verzetten tegen de – in zijn ogen – steeds theoretischer wordende literatuurwetenschap. Zie ook Laan 1997: 231.

258 Joosten 1998: 138.

259 Liauw & Van de Zande beschouwen de benoeming van Fens als een teken dat 'de afstand tussen de neerlandistiek en de buitenuniversitaire wereld inmiddels is verkleind'. Liauw & Van de Zande 1996: 108. Dit is echter wat te eenvoudig gesteld, want zoals ook in §5.1 werd belicht gaan critici en academici weliswaar meer op elkaar lijken maar is het nog de vraag of critici meer academisch worden of dat academici meer op critici gaan lijken.

260 Van Dijk & Janssen 2002: 214.

261 Van Dijk & Janssen 2002: 215. Zie ook Janssen 1994: 112-113.

262 Fens (1994) geciteerd door Van Dijk & Janssen 2002: 216. Enkele jaren later herhaalt Fens deze stelling nog eens wanneer hij naar aanleiding van het overlijden van Gomperts schrijft dat Gomperts 'de laatste criticus' is geweest in een 'lang vergeten en verdreven orde'. Fens in *de Volkskrant*, 21/09/1998.

Het veranderende karakter van de (journalistieke) literaire kritiek leidt in de jaren '80 tot een uitgesproken onvrede onder zowel publieke als academische literatuurbeschouwers. Zo blijkt onder andere de oproep tot een scheiding van werkterreinen die Fokkema & Ibsch in *Literatuurwetenschap & cultuuroverdracht* (1992) formuleren (zie §1.3) zijn wortels te hebben in deze jaren. Op 11 december 1982 houdt Ibsch een lezing tijdens de manifestatie 'Literatuur: kritiek, wetenschap of natuurverschijnsel' van het tijdschrift *Bzzlletin*.²⁶³ Deze lezing, getiteld 'Literaire kritiek en literatuurwetenschap, of: touwtrekken om de tekst?' vormt de blauwdruk voor het hoofdstuk 'Literaire kritiek' uit *Literatuurwetenschap & cultuuroverdracht* waarin Fokkema & Ibsch stellen: 'de criticus is geen wetenschapper, en de wetenschapper is geen criticus'.²⁶⁴

Een ander voorbeeld waarin de onvrede expliciet naar komt, vormt het Nederlandsch Philologencongres uit 1984. Het congres neemt 'de verhouding tussen de literatuurwetenschap en literaire kritiek in Nederland' tot centraal thema en vraagt wetenschappers, critici en schrijvers hun licht te laten schijnen op dit onderwerp.²⁶⁵ Dat dit thema vooral betrekking heeft op de academisering van de kritiek blijkt uit het openingswoord van De Moor, waarin hij de keuze voor het thema koppelt aan de volgende observatie:²⁶⁶

Zoveel critici in de boekenbijlagen van vooral de weekbladen hebben kennelijk een literatuurwetenschappelijke scholing gehad, dat zij nogal eens de habitus van de literatuurwetenschapper, diens analyse- en selectiemethode, diens vorming van een waardeoordeel, of bewust gekozen afwezigheid daarvan, zichtbaar uitdragen in hun literaire kritiek.²⁶⁷

De situatie die De Moor hier schetst, lijkt tegenovergesteld aan de situatie in het interbellum, zoals beschreven in §4.2.2 en §4.4.2. Toen heerste eveneens onvrede, zij het over het feit dat academische literatuurbeschouwers al te zeer gebruik

263 De bijdragen aan de manifestatie worden later gebundeld in het themanummer 'Literaire kritiek', *Bzzlletin* (1983).

264 In plaats van het uitvoeren van 'half-vakmatige analyses' zou de criticus er, aldus Ibsch, beter aan doen, uit te leggen hoe het literaire werk past binnen de eigen (mimetische, esthetische en ethische) normen. Alleen dan wordt de literatuur 'uit de ivoren toren van de nutteloze luxe' gehaald en teruggebracht naar 'waar zij eeuwen geleden reeds thuis is geweest, namelijk midden in de samenleving'. Fokkema & Ibsch 1992: 30.

265 Sprekers tijdens het Philologencongres waren W. Bronzwaer, Jaap Oversteegen, Tom van Deel, Willem Brakman en De Moor zelf. De bijdragen aan dit congres worden een jaar later gebundeld in de *Handelingen van het Nederlandsch Philologencongres* (1985). Behalve de *Handelingen* heb ik geen nadere informatie over het congres kunnen achterhalen.

266 Zo was onlangs Frans Kellendonk uit de redactie van het tijdschrift *De Revisor* gestapt omdat hij 'allerminst gecharmeerd was van de bemoeizucht van de academische critici met literatuur', aldus De Moor 1985: 388.

267 De Moor 1985: 387.

maakten van een 'literaire' benadering en dito taalgebruik. De Moor stelt precies het omgekeerde vast: niet de invloed van literatoren op de literatuurwetenschap, maar de adaptatie van de 'habitus van de wetenschapper' door publieke literatuur-beschouwers leidt tot onvrede.

Waarom die situatie onwenselijk wordt geacht blijkt onder andere uit de congresbijdrage van Bronzwaer, waarin hij stelt dat zowel binnen de wetenschap als binnen de kritiek nog weinig ruimte is voor de problemen van de hermeneutiek. Bovendien leidt de adaptatie van het wetenschappelijk habitus door de criticus ertoe dat de literatuurbeschouwing zich isoleert van de literatuur, of in de woorden van Bronzwaer, de 'levende letter'.²⁶⁸ In de bijdrage van Oversteegen wordt literatuurkritiek eveneens vereenzelvigd met een hermeneutische, interpretatieve behandeling van literatuur. Dit type literatuurbeschouwing is weliswaar 'niet-wetenschappelijk van aard', aldus Oversteegen, maar heeft volgens hem wel een plaats binnen de universiteit. Kritiek werkt als 'middel', stelt hij. Het maakt het delen van ervaringen mogelijk en bevordert op die manier de 'overdracht van wetenschappelijke inzichten en waarden':

Het is mede om de niet-wetenschappelijke kant dus, dat ik bepaalde, aan de literaire kritiek grenzende, benaderingen binnen de universiteit wil houden.²⁶⁹

De literaire kritiek mag dan onwetenschappelijk zijn vanuit het oogpunt van wetenschappelijk onderzoek, vanuit het oogpunt van het wetenschappelijke onderwijs heeft de kritiek volgens Oversteegen wel degelijk een belangrijke rol binnen de universiteit. Het vormt een onmisbaar didactisch middel.

Een literatuurwetenschapper die zich radicaal anders opstelt in het debat over literatuurkritiek en literatuurwetenschap zoals dat rond 1980 wordt gevoerd, is de in de Franse letterkunde geschoolde Hugo Verdaasdonk (1945-2007). Het loont de moeite om ter afsluiting van dit hoofdstuk kort stil te staan bij de positie die Verdaasdonk inneemt in het debat, niet alleen omdat hij expliciet reflecteert op het verschil tussen kritiek en wetenschap (en het zelfs tot onderwerp van zijn oorspronkelijk Franstalige dissertatie maakt), maar ook omdat in zijn standpunt een disciplinaire identiteit naar voren komt die in dit hoofdstuk nog weinig aandacht heeft gekregen. Naast de literatuurwetenschapper als rechter en de literatuurwetenschapper als geesteswetenschapper, zouden we kunnen stellen dat Verdaasdonk het ideaal van de literatuurwetenschapper als empirische wetenschapper voorstaat.

²⁶⁸ Bronzwaer 1985: 397.

²⁶⁹ Oversteegen 1985: 405.

5.5.3 De literatuurwetenschapper als empirist

In verschillende artikelen uit de jaren '70 alsook in *Literatuurbeschouwing en argumentatie* (1981), de Nederlandse vertaling van zijn oorspronkelijk Franstalige proefschrift, betoogt Verdaasdonk dat er geen wezenlijk verschil bestaat tussen de literatuurbeschouwing van academici en die van critici.²⁷⁰ Uitspraken van academici zijn volgens Verdaasdonk niet betrouwbaarder dan de evaluatieve of interpretatieve uitspraken van andere literatuurbeschouwers, ook al geloven wetenschappers zelf wél dat hun uitspraken een zekere algemene geldigheid bezitten. In zijn proefschrift constateert Verdaasdonk dat onder academici een 'onderbewuste vooronderstelling' heerst, waarbij er vanuit wordt gegaan dat het lezen van literatuur een 'direkt en korrekt waarnemingsproces is'.²⁷¹ Deze onbewuste vooronderstelling (door Verdaasdonk ook wel 'impliciete consensus' genoemd) staat volgens hem een 'systematische en intersubjectieve beoordeling' van de gefundeerdheid van uitspraken over literatuur in de weg. Het veroorzaakt bovendien 'verwarring en vaagheid in het gebruik van diverse literaire termen' en kwalijker nog, het opent de deur 'voor een beroep op subjectiviteit'.²⁷²

In zijn proefschrift toont Verdaasdonk zich een ontmaskeraar, of zoals zijn oud-collega Marita Mathijssen het later zal uitdrukken: 'een paard van Troje'.²⁷³ Op basis van een logisch-rationalistische redenering stelt hij vast dat de literatuurwetenschap niets wetenschappelijks in zich heeft. Dat wil zeggen, indien zij wordt gemeten naar de maatstaven van een wetenschapsbeeld zoals dat door Popper, maar ook door Hempel, Kuhn en Lakatos is uitgedacht.²⁷⁴ Het gaat hier om een wetenschapsbeeld dat tegenwoordig als het 'standaardbeeld' van wetenschap geldt, zo stellen onder anderen Leezenberg & De Vries in *Wetenschapsfilosofie voor de geesteswetenschappen* (2005). Dit wetenschapsbeeld, dat is geënt op de klassieke natuurwetenschappen, gaat uit van de volgende premissen:

Volgens dit standaardbeeld worden wetenschappelijke inzichten geformuleerd in de vorm van op ervaring, of op feiten, gefundeerde theorieën. Zulke theorieën bevatten wetten die relaties tussen meetbare grootheden oftewel empirische regelmatigheden specificeren. Zij hebben een universeel karakter: zij stellen dat voor alle gevallen in een bepaald domein van verschijnselen de geformuleerde relaties gelden.²⁷⁵

270 Het gaat om de serie artikelen 'Vormen van literatuurwetenschap' die Verdaasdonk samen met Kees van Rees schreef en die tussen 1974 en 1975 werden gepubliceerd in *de Revisor*. Uitgangspunt van deze artikelen vormt 'de kloof tussen de tekstgerichte literatuurwetenschap en andere empirische disciplines'. De oorspronkelijke titel van het proefschrift luidt *Critique littéraire et argumentation* (1979).

271 Verdaasdonk 1981: 8.

272 Verdaasdonk 1981: 11.

273 Mathijssen (2005) geciteerd in Joosten & De Nooy 2008: 8.

274 Verdaasdonk stelt 'De methodische opvatting van Popper, Hempel, Kuhn en Lakatos acht ik van fundamenteel belang voor het wetenschappelijk onderzoek, op welk gebied dan ook'. Verdaasdonk 1981: 9.

275 Leezenberg & De Vries 2001: 31.

Het betreft hier dus geen wetten in de zin van ‘verbodsbepalingen’ zoals Van het Reve dat van de (literatuur)wetenschap verlangde, maar om ‘empirische regelmatigheden’ en om waarneembare patronen die in een theorie kunnen worden geformuleerd. Volgens Verdaasdonk ontbreekt het de literatuurwetenschap dus niet aan verbodsbepalingen maar precies aan dit soort theorieën (in zijn woorden ‘hypothesen’) op basis waarvan uitspraken op hun betrouwbaarheid kunnen worden getoetst. Net zoals Te Winkel eind negentiende eeuw Jonckbloet verweet dat hij subjectieve oordelen liet doorgaan voor objectieve wetten, verwijt Verdaasdonk de tekstgerichte literatuurwetenschap dat zij een vals beeld heeft van wat een empirisch waarneembaar feit is. De onderzoeker die literatuur leest, meent dat hij met tekstpassages empirisch materiaal in handen heeft, maar wat hij daarmee ontkent, is dat zijn waarneming en selectie van tekstpassages wordt gestuurd door ‘subjectiviteit en persoonlijke intuïtie’.²⁷⁶ Zoals Verdaasdonk al in 1975 in *Tirade* schreef: ‘Iedereen die een boek leest (...) konfronteert de tekst met een literatuuropvatting’.²⁷⁷ Leidde deze observatie bij Gomperts nog tot een pleidooi voor de geesteswetenschappen en een methode van ‘introspectie’ en reflectie, volgens Verdaasdonk gaat het hier om een vorm van ‘subjectiviteit’ die wetenschappelijke uitspraken onmogelijk maakt. De intrinsieke verbondenheid van literaturopvatting en literatuurbeschouwing staat per definitie de wetenschappelijke betrouwbaarheid van uitspraken in de weg. Volgens Verdaasdonk is het dan ook onmogelijk om een onderscheid aan te brengen tussen wat iemand als Fokkema nog de wetenschappelijke en niet-wetenschappelijke lezer noemde (zie §5.4.4).²⁷⁸

De radicale conclusie die Verdaasdonk vervolgens trekt, is dat de academische literatuurbeschuwer zich niet primair moet bezighouden met het lezen van literaire teksten.²⁷⁹ In contrast met Van het Reve stelt Verdaasdonk dus juist dat de literatuurwetenschapper definitief moet ophouden een rechter te willen zijn, de literatuurwetenschapper dient zich juist te modelleren naar de exacte wetenschapper wil hij rechtmatig aanspraak maken op het predicaat ‘wetenschapper’. Met dit

276 Verdaasdonk 1981: 9-10.

277 Verdaasdonk 1974-1975: 69.

278 Het feit dat Verdaasdonk zich als literatuuronderzoeker distantieerde van de literaire tekst betekende overigens niet dat hij geen gretig lezer was. Het is bekend dat Verdaasdonk niet alleen graag maar ook veel las en daar met iemand als Kees Fens uitvoerig over van gedachten kon wisselen. Zie Joosten & De Nooy 2008; Fens 2007. Minder bekend is dat Verdaasdonk ook boeken schreef. Onder het pseudoniem Paul Stather publiceerde hij verschillende thrillers waarvan *De bank* (1996) werd genomineerd voor de Gouden Strop.

279 Zo legt Verdaasdonk aan Goedegebuure & Heynders uit: ‘Samen met Kees van Rees heb ik in de jaren zeventig bezwaren geopperd tegen de gangbare interpretatieve studie van literatuur. Dat deze vorm van literatuurbeschouwing, met al haar varianten, gebaseerd was op normatieve literaturopvattingen, deed ons onderzoeksvragen stellen waarbij de literaire tekst niet het primaire object van onderzoek vormde. Dat heeft grote opwinding veroorzaakt’. Verdaasdonk 1996: 119-120.

standpunt representeert Verdaasdonk niet alleen een belangrijke *methodische* verschuiving waarbij literatuurwetenschappers zich gaan oriënteren op methoden uit de sociologie en psychologie, maar ook een opvallende *inhoudelijke* verschuiving, namelijk die van het literaire werk richting het gedrag van reële lezers. In de woorden van Laan, zelf een sociologisch *angehauchte* literatuurwetenschapper, gaat het in de literatuurwetenschap niet langer om ‘de bijzondere eigenschappen van de literaire tekst’, maar om degenen die zulke eigenschappen toekennen.²⁸⁰ Jos Joosten en Wouter de Nooy spreken in dit licht ook wel van een ‘desacralisering’ van het onderzoeksobject, waarmee zij verwijzen naar het feit dat empirische literatuurwetenschappers zoals Verdaasdonk niet langer aannemen dat zij met een ‘bijzondere categorie producten’ te maken hebben.²⁸¹ Verdaasdonk neemt dus niet aan, zoals bijvoorbeeld Gomperts maar ook Oversteegen dat doen, dat het onderzoeksobject bijzonder is en dus om een bijzondere behandeling vraagt.²⁸²

Het moge duidelijk zijn dat deze inhoudelijke verschuiving, of desacralisering van literatuur, de verhouding tussen de literaire kritiek en literatuurwetenschap in een ander licht plaatst. Door niet de literaire tekst, maar het gedrag van lezers tot object van onderzoek te maken, vormt een bijzondere affiniteit met de literaire stof namelijk geen criterium meer voor het wetenschappelijk onderzoek. Sterker, volgens sociologisch georiënteerde literatuurbeschouwers vertroebelt de betrokkenheid van de lezer de wetenschappelijk blik alleen maar.²⁸³ Net zoals in het literair-kritische domein van de jaren ‘80 twee verschillende type critici worden onderscheiden (de hermeneutische, interpreterende criticus en de meer academisch, beschrijvende criticus), blijkt binnen de wetenschappelijke literatuurbeschouwing een sterke polarisatie op te treden tussen een tekstgerichte, interpreterende literatuurwetenschap en een lezersgerichte, empirische literatuurwetenschap.

Met de identiteit van de exacte wetenschapper en de desacralisering van het onderzoeksobject voelen veel literatuurbeschouwers zich aanvankelijk allerminst vertrouwd. Het werk van Verdaasdonk en de oprichting van de leerstoel Literatuursociologie die hij in 1981 gaat bekleden aan de kersverse Letterenfaculteit van de Katholiek Hoogeschool Tilburg worden dan ook met de nodige scepsis beschouwd.²⁸⁴ De zogenaamde ‘Tilburgse school’ wordt door de vakgenoten in eerste instantie

280 Laan 1997: 261; Beekman 2009: 172.

281 Joosten & De Nooy 2008: 8-9.

282 Zie bijvoorbeeld Verdaasdonk (2003): ‘Culturele producten – boeken, films, toneel, muziek, tv-programma’s – worden afgenomen door consumenten die, zoals economen leren, keuzealternatieven rationeel tegen elkaar afwegen. In dit opzicht verschillen culturele producten niet van ‘gewone.’ Verdaasdonk 2003: 95.

283 Deze visie werd bijvoorbeeld zeer duidelijk in de beoordeling van Verweys academische praktijk door Laan, zie §3.3.2.

284 Zie Joosten & De Nooy 2008: 16; Grüttemeier 2012: 62. De leerstoel wordt later omgedoopt in ‘Marketing en sociologie van het boek’.

beschouwd als *fremdkörper* in het literatuurwetenschappelijk landschap. Een aardig voorbeeld hiervan vinden we in de eerder geciteerde brief van Van der Paardt aan Gomperts (zie §5.4.4). Hierin heeft Van der Paardt het ietwat laatdunkend over 'het Verdaasdonk team' en schrijft hij:

Het is m.i. overigens een hardnekkig misverstand van de Verdaasdonkianen als ze denken, dat enige, echte, "flinke" wetenschap het ooit zonder "Verstehens-operation" zou kunnen stellen.²⁸⁵

In het gebruik van 'ze' en het gekscherende 'Verdaasdonkianen' wordt duidelijk dat Van der Paardt zich maar moeilijk kan identificeren met de empirische literatuurwetenschap. Wat 'zij' daar in Tilburg deden was toch heel wat anders dan waar academische literatuurbeschouwers aan de gevestigde vakgroepen mee bezig waren. Iets van die scepsis klinkt ook door in de openingsvraag van het gesprek dat Goedegebuure & Heynders met Verdaasdonk houden voor *Literatuurwetenschap in Nederland* (1996). Zij beginnen hun interview met de vraag: 'Hebben we met jou het einde van bijna vijfenveertig jaar Nederlandse literatuurwetenschap bereikt?'²⁸⁶ De vakgeschiedenis van Liauw & Van de Zande (1996) ontbeert ten slotte iedere vermelding van de Tilburgse literatuurwetenschap of literatuursociologie.²⁸⁷

Het beeld dat er in Tilburg heel iets anders gebeurt dan aan de bestaande faculteiten wordt overigens vanuit Tilburg zelf sterk aangezet. Zo onderstreept Bronzwaer, die betrokken is bij de oprichting van de nieuwe faculteit, in het artikel 'Letteren in Tilburg' (1980) dat de nieuwe letterenfaculteit 'wezenlijk verschilt van de zes reeds bestaande letterenfaculteiten in ons land'.²⁸⁸ Opmerkelijk is daarbij wel dat het artikel van Bronzwaer – waarin hij reageert op een kritische beschouwing van Knuvelder op het Tilburgs ontwerp – ook laat zien dat de literatuurkritiek helemaal niet zo ver buiten de deur wordt gehouden als de hierboven toegelichte demarcatie van de literatuursociologie doet vermoeden.²⁸⁹ Een belangrijk punt waarop de Tilburgse opleiding volgens Bronzwaer afwijkt van de opleidingen aan de 'traditionele faculteiten' blijkt namelijk gelegen in 'het Tilburgs ideaal van de

285 Brief van Van der Paardt aan Gomperts gedateerd 30/10/1979. Archief Gomperts, H.A. 12.825, doos 14 (609). Joosten & De Nooy schrijven in de inleiding bij *Snijlakkens van de literatuurwetenschap*, een bundeling van Verdaasdonks tijdschriftpublicaties 'Binnen traditioneel letterkundige kringen werd wel smalend gesproken van de Tilburgse boekentellers'. Joosten & De Nooy 2008: 16.

286 Goedegebuure & Heynders 1996: 119.

287 Zie Liauw & Van de Zande (1996). In *Het belang van smaak* lijkt Laan zich daarentegen juist genoodzaakt te voelen de institutionele benadering te verdedigen. Hij beroept zich daarbij op zijn eigen beschrijving van twee eeuwen academische geschiedschrijving om zijn punt kracht bij te zetten. Uit die bestudering van de geschiedenis bleek namelijk steeds, stelt hij, hoezeer academische literatuurbeschouwers zich laten leiden door hun literatuuropvatting. Laan 1997: 273.

288 Bronzwaer 1980: 135.

289 Zie Knuvelder in *Eindhovens Dagblad*, 13/03/1980.

geschoolde criticus'.²⁹⁰ De literatuur-sociologische benadering mag de letterkundige kritiek weliswaar tot onderzoeksobject hebben gedefinieerd, het beoogde doel van het universitair onderwijs waarvan dat onderzoek deel uitmaakt, blijkt zich expliciet op de literaire kritiek te richten. Zo hoopt de opleiding onder andere een impuls te kunnen geven aan de literaire kritiek, licht Bronzwaer toe: 'In het ontwerp wordt geconstateerd dat er een grote en groeiende belangstelling voor literatuur bestaat maar dat het peil van de literaire kritiek daarbij ten [sic] achter blijft.'²⁹¹ Hij vervolgt:

Wat beoogt wordt met de Tilburgse literaire opleiding is dat de afgestudeerde in staat zal zijn tot reflectie over de eigen activiteit. De criticus zal over zijn eigen kritische werk moeten kunnen nadenken, zijn eigen opvattingen en oordelen problematiseren en ze in hun historiciteit herkennen.

De afgestudeerde wordt hier veelbetekenend geen 'academicus' genoemd maar 'criticus'. Het doel van de opleiding blijkt aldus het afleveren van competente, dat wil zeggen 'geschoolde' critici.²⁹² Met de nadruk op academische scholing appelleert het 'Tilburgs ideaal' nadrukkelijk niet aan een vorm van kritiek die op het subject is gefundeerd, zoals bijvoorbeeld nog wel het geval is in Oversteegens visie waarin de 'niet-wetenschappelijke', interpretatieve of hermeneutische kritiek' een plaats heeft aan de universiteit. Uit het Tilburgs ideaal spreekt veeleer het oude ideaal van de objectieve kritiek zoals behandeld in de inleiding bij Hoofdstuk 3 en zoals dat aan bod kwam in §5.3.1. Ook uit de termen die Bronzwaer gebruikt om de tekortkomingen van de contemporaine literaire kritiek aan te duiden, spreekt deze affiniteit. Zo meent hij dat de literaire kritiek volgens hem 'te weinig informatief en geïnformeerd' is.²⁹³

Ook in de wijze waarop Verdaasdonk over het onderwijs spreekt in *Literatuurwetenschap in Nederland* (1996) klinkt de objectieve connotatie van kritiek door. Zo stelt Verdaasdonk, nogal provocerend, dat hij helemaal 'geen literatuurcolleges nodig [heeft], waarin uitgebreid wordt stilgestaan bij het werk van auteurs' om studenten tot een betere reflectie op literatuurproducten te laten komen. Voor het aanleren van deze 'kennis' (Verdaasdonk spreekt niet over vaardigheden die

290 Andere punten waarop de Tilburgse letterenfaculteit afweek van bestaande faculteiten was gelegen in de grote nadruk op de literatuursociologie en in de afwijkende organisatie van de opleidingen. Deze waren niet onderverdeeld in taalgebonden studierichtingen (die elk een afdeling taalkunde en een afdeling letterkunde kenden), maar opgedeeld in twee centrale disciplines, te weten taalwetenschap en literatuurwetenschap. Bronzwaer 1980: 137.

291 Bronzwaer 1980: 135.

292 De kwaliteit van de criticus wordt volgens Bronzwaer bepaald door de mate van reflectie: de 'geschoolde criticus [is] iemand die dankzij het systematisch aangeleerde vermogen tot reflectie over zijn eigen werk en zijn eigen opvattingen, en dankzij een systematisch aangeleerde kennis van de literaire infrastructuur en de literaire context in staat is, zijn talent op wetenschappelijk verantwoorde wijze te gebruiken'. Bronzwaer 1980: 136.

293 Bronzwaer 1980: 135.

geoeft moeten worden of een kritische attitude, maar over kennis die ‘geoperationaliseerd’ kan worden) is het veel belangrijker ‘hen te attenderen op de indicatoren van relevante verschillen tussen auteurs en boeken: de aandacht die de literatuurkritiek in de loop des tijds aan ze heeft besteed, de omvang van hun lezerspubliek, de prijzen die ze gekregen hebben, de activiteiten die zij naast het schrijven van boeken ondernemen, enzovoorts.’²⁹⁴

Werd de ‘Tilburgse school’ tot in de jaren ‘90 met het nodige voorbehoud benaderd, heden ten dage heeft de sociologische benadering van literatuur, in het bijzonder de institutionele benadering die Verdaasdonk in samenwerking met Van Rees (en Van Rees later in samenwerking met Dorleijn) ontwikkelde, een vaste voet aan de grond gekregen. Zo schrijven onder anderen Bart Keunen, Daan Vandenhautte en Laurence Van Nuijs in *Tijding en tendens* (2009) dat de literatuursociologie zich inmiddels heeft ontwikkeld tot ‘een volwaardige discipline (met een eigen onderzoekstraditie, uitgewerkte methodologie en eigen vakbladen) waarvan het bestaan niet langer kan worden ontkend.’²⁹⁵

Toch ziet ook deze vorm van literatuurwetenschap zich, ondanks dat het zich nadrukkelijk beroept op de autoriteit van het standaardbeeld van wetenschap, recentelijk weer geconfronteerd met aanvallen van publieke literatuurbeschouwers die aanspraak maken op het met gezag spreken over literatuur. Zo laat auteur Daniël Rovers zich in ‘Let’s Talk about Text, Baby’ (2012), verschenen op het online recensieplatform *deReactor*, kritisch uit over het literatuuronderzoek dat zich in de voetsporen van Bourdieu in Nederland heeft ontwikkeld. Nederlandse literatuurbeschouwers verwijt hij ‘tekstverlegenheid’, zij onderzoeken niet wat zij eigenlijk dienen te onderzoeken: de literaire tekst.²⁹⁶ Eenzelfde kritisch geluid laat dichter Maarten van der Graaff horen in het literaire tijdschrift *nY*. In ‘Wij zijn nog niet uiteengereten’ (2014) merkt hij op:

De theorieën van Pierre Bourdieu zijn het excuus geworden voor een futloos, cynisch literatuuronderzoek en jonge mensen – veel slimmer dan ik – sluiten zich op in hun niche, allang blij dat er een plek is waar ze zich kunnen bezighouden met de schrijvers die ze interessant vinden. Geef ze eens ongelijk. Maar wie voelt de noodzaak om de literatuur door te lichten?²⁹⁷

294 Verdaasdonk in Goedegebuure & Heynders 1996: 123. Verdaasdonk vervolgt: ‘Aangenomen dat onze studenten bereid zijn om het boekenaanbod wat reflexiever te benaderen dan ‘gewone’ kopers of leners, dien je hen te attenderen op de indicatoren van relevante verschillen tussen auteurs en boeken: de aandacht die de literatuurkritiek in de loop des tijds aan ze heeft besteed, de omvang van hun lezerspubliek, de prijzen die ze gekregen hebben, de activiteiten die zij naast het schrijven van boeken ondernemen, enzovoorts.’

295 Keunen, Vandenhautte & Nuijs 2009: 77. Zie ook Joosten (2012) over de invloed van Bourdieu in Nederland.

296 Rovers op *deReactor.org*, 13/10/2012.

297 Van der Graaff 2014: 79.

Deze auteurs leveren bovendien niet alleen kritiek, maar dragen zelf ook bij aan het bestaande literatuuronderzoek. Rovers doet dat onder andere in *De figuur in het tapijt. Op zoek naar zes auteurs* (2012), een boek gebaseerd op zijn dissertatie uit 2008. In de inleiding wordt het boek door hem expliciet in de traditie van Fens' *De eigen-zinnigheid van de literatuur* (1964) geplaatst. Sterker, Rovers noemt zijn studie een 'list': 'Ik wilde een essaybundel schrijven over de oeuvres van zes Nederlandse auteurs (...), en die bundel vervolgens laten doorgaan voor een proefschrift.'²⁹⁸ Welke toevoegingen hij moest doen om het tot proefschrift te vermommen, blijkt uit de zaken die hij gewijzigd heeft. Zo heeft hij voor de publieksversie de inleiding herschreven, 'opzichtige herhaling verwijderd', 'gesnoeid in de noten' en de conclusie 'tot de kern' teruggebracht. Op een andere manier leverde ook Van der Graaff, samen met dichter Frank Keizer, een aanvulling op het bestaande literatuuronderzoek. In het tweedelige essay 'On the Making of a Crowded Photograph, Including Some People in the Background' (2015) geven zij een overzicht van de hedendaagse Nederlandse poëzie en plaatsen die in historisch perspectief. Het essay verscheen in het Engels en Duits op het internationale digitale platform *Babelsprech*. De literatuurwetenschappelijke en de literair-kritische praktijk is sinds 1980 weliswaar ingrijpend veranderd, maar wat deze voorbeelden van publieke literatuurbeschouwers die kritisch reageren op de academische literatuurstudie ook laten zien, is een element wat tot op heden amper lijkt veranderd, namelijk de actualiteit van het debat over de juiste verhouding tussen de publieke en academische literatuurbeschouwing in Nederland.

²⁹⁸ Rovers 2012: 9.

Besluit

In dit hoofdstuk werd duidelijk dat de verhouding tussen de academische en publieke literatuurbeschuwing in de jaren '60 en '70 uiterst moeilijk te bepalen zijn. Enerzijds worden zij begrepen als zeer gespecialiseerde praktijken, namelijk die van de journalistieke criticus en de modern letterkundige. Het is dan ook in deze periode dat de tegenstelling tussen 'literatuurkritiek' en 'literatuurwetenschap' die het uitgangspunt vormt van onderhavig onderzoek ontstaat. Anderzijds lijkt de overlapping van literair-kritische en academische activiteiten nog nooit zo sterk te zijn geweest: academici schrijven kritieken, critici mengen zich in het academische debat of presenteren zich als wetenschappers met een literair-kritische agenda, en nota bene een criticus (en niet een dichter zoals in het geval van Verwey en Donkersloot) wordt benoemd tot hoogleraar.

Onder invloed van ingrijpende veranderingen in zowel het academische als het culturele domein verandert het debat over de verhouding tussen de publieke en academische literatuurbeschuwing rond 1980 echter grondig. Met name de schaalvergroting, de democratisering van het hoger onderwijs, de verdere specialisering van het wetenschappelijk onderzoek (en de overheidsbemoeienis daarmee) en de academisering van de literaire kritiek kwamen in dit hoofdstuk aan bod. Het jaar van Gomperts' afscheid werd daarbij beschouwd als symbolisch keerpunt in het debat. Vanaf dan gaat een nieuw 'menstype' – de vakman, of *professional* – de universiteit bevolken en het zelfbeeld van de literatuurwetenschapper beïnvloeden.²⁹⁹ Een bijzondere affiniteit met de literaire stof blijkt een steeds minder gezagvolle kwaliteit binnen de academische gemeenschap, en wordt dan ook toegeschreven aan de niet-wetenschappelijke lezer. Binnen de ergocentrische literatuurbeschuwing, die zich in wezen niet alleen richt op de tekst maar zich net zo goed interesseert voor degene die de tekst leest, wordt de niet-wetenschappelijke lezer expliciet onderscheiden van de professioneel-wetenschappelijke lezer.³⁰⁰ De sociologische literatuurwetenschap plaats de niet-wetenschappelijke lezer vervolgens, samen met de literaire tekst, buiten de wetenschappelijke praktijk. Het lezen van literatuur wordt met andere woorden niet tot het academische maar tot het privé-domein van de literatuurwetenschapper gerekend.

299 Veelbetekenend is dat Gomperts in zijn afscheidscollege 'Wij tolken' (1981) niet ingaat op de aard van het literatuurwetenschappelijk onderzoek (ondanks dat dit onderwerp hem wel degelijk bleef bezighouden, zo bleek uit de persoonlijke aantekeningen), maar op het literatuuronderwijs. Net zoals De Vooys in zijn afscheidscollege over het literatuuronderwijs, benadrukt Gomperts dat de grote nadruk op het specialistisch onderzoek niet mag doen vergeten wat die andere belangrijke taak is van de academicus, namelijk het onderwijzen, het uitleggen en letterlijk 'vertolken' van literatuur.

300 Deze interesse komt bijvoorbeeld nadrukkelijk naar voren in Oversteegens *Anastasio en de schaal van Richter* (1986).

Overzien we de in dit proefschrift beschreven geschiedenis van de academische literatuurstudie dan valt op dat de termen ‘vakman’ en ‘professional’ al veel eerder vielen, en wel in het tweede hoofdstuk over de beginperiode van de discipline. Ook Jonckbloet zag zichzelf (en wordt later als zodanig beschreven in de vakgeschiedenis) als professional en trachtte komaf te maken met de ‘amateurs’ en bevlogen ‘liefhebbers’ van de Oude School. En was ook zijn kennisideaal, dat werd gedreven door ‘waarheidszin’, niet bij uitstek positivistisch? Om nog maar te zwijgen van Te Winkels streven naar objectiviteit. Ongeveer een eeuw nadat de eerste hoogleraar Nederlandse letterkunde werd aangesteld te Leiden lijkt het debat over de verhouding tussen academische en publieke literatuurbeschouwers nog steeds springlevend. Sterker nog, in het huidige klimaat waarin de geesteswetenschappen onder druk staan en letterenstudies zich moeten verantwoorden voor een breder publiek wordt het debat zelfs uiterst actueel. Rest ons tot slot de vraag: wat voor inzichten levert het onderzoek naar de geschiedenis van dit debat op?

‘Het grootste gevaar voor ons is dat wij een groepje specialisten zonder achterban vormen. Wij bestaan bij gratie van onze lezers en dat mogen wij niet vergeten.’ **M.A. Schenkeveld-Van der Dussen**, *Veelstemmig akkoord* (1997)

6

Conclusies

6.1 Van ‘kunst & wetenschap’ naar ‘kritiek & wetenschap’

In de zoektocht naar een wetenschappelijke benadering van literatuur blijken academische literatuurbeschouwers steeds weer hun verhouding tot de literaire kritiek te bepalen – van Te Winkels *Ontwikkelingsgang* (1908-1922) tot Bours ‘Inleiding’ bij *Geschiedenis van de letterkunde der Nederlanden* (1939), van het eerste handboek literatuurwetenschap *Problemen der literatuurwetenschap* (1953) tot het handboek *Literatuur in de wereld* (2013). Recentelijk nog stelde Yra van Dijk, hoogleraar te Leiden, in het slot van haar oratie *Fanfare uit de toekomst* (2014) dat het onderscheid tussen ‘het recenseren en maken van literatuur’ en ‘het onderzoeken daarvan’ heden ten dage ‘definitief’ is. Zij voegt daar aan toe: ‘Als ik recensies schrijf, heb ik een andere pet op dan wanneer ik onderzoek doe.’¹ Het definiëren van een ‘ander’ (de dilettant, de liefhebber, de chroniqueur, de dogmaticus, de criticus...) blijkt met andere woorden tot op de dag van vandaag een dominante demarcatietechniek om de eigen wetenschappelijke identiteit vorm te geven. Tegelijkertijd blijkt ook de hybriditeit van de literatuurwetenschap (zie Hoofdstuk 1) nog altijd te bestaan.

In dit proefschrift zijn de wortels nagegaan van het spreken over een onderscheid tussen ‘het maken en recenseren van literatuur’ en het ‘onderzoeken’ daarvan, dat hier werd begrepen als de spanning tussen het publieke en academische discours over literatuur. De zoektocht voerde terug naar het ontstaan van de letterkundige kritiek in de achttiende eeuw en de opkomst van een meer op het subject gefundeerd begrip van ‘kritiek’, alsook naar het moment waarop de academische literatuurstudie als zelfstandige discipline werd erkend aan het einde van de negentiende eeuw. Laatstgenoemd moment, om precies te zijn het jaar 1876, werd aangemerkt als startpunt van het onderzoek omdat met de instelling van een aparte studierichting en leerstoel voor de Nederlandse letterkunde het gezag van de academische literatuurbeschouwer institutioneel verankerd raakte.

Dit hield echter niet in dat vanaf dat moment ook sprake was van een specifiek literatuurwetenschappelijk discours. Lange tijd bleken literatoren, critici en wetenschappers zich te bedienen van dezelfde termen. Daarmee is meteen een belangrijke, eerste bevinding van het onderzoek genoemd. Uit de bestudeerde bronnen bleek dat verschillende typen literatuurbeschouwers tot en met het interbellum min of meer ‘dezelfde taal’ spraken. In de tussenoorlogse periode – wanneer de academische literatuurstudie zich gaat emanciperen van enerzijds de geschiedwetenschap en anderzijds de taalkunde – wordt deze situatie als onwenselijk beschouwd en klinkt de roep om een afzonderlijk literatuurwetenschappelijk vocabulaire. Het discours krijgt pas echt vorm na de Tweede

1 Van Dijk 2014: 9.

Wereldoorlog wanneer academische specialisering in rap tempo doorzet en theoretische reflectie op het vak (en haar subdisciplines) toeneemt.

In dit licht is het niet verwonderlijk dat een als antithetisch gevoeld onderscheid tussen ‘literatuurwetenschap’ en ‘literatuurkritiek’ kenmerkend is voor de naoorlogse periode. Voor die tijd werd de relatie tussen de publieke en academische literatuurbeschouwing vooral gevat in termen van wederzijdse afhankelijkheid en gezien als twee activiteiten die elkaar aanvulden, waarbij vooral de relatie tussen wetenschap en literatuur (of kunst in het algemeen) werd benadrukt. Uit het onderzoek bleek zodoende dat de verhouding tussen academische en publieke literatuurbeschouwing zich in de periode vóór de Tweede Wereldoorlog vooral bewoog op het snijvlak *kunst* en *wetenschap*. Na de Tweede Wereldoorlog gaat het debat zich veel nadrukkelijker bewegen op het snijvlak *kritiek* en *wetenschap*. Dit werd mede mogelijk vanwege het verzelfstandigen van de positie van de criticus, een ontwikkeling die mooi zichtbaar werd in de verschuivende betekenis van de term ‘letterkundige’ in de praktijk van Verwey: verwees de term aanvankelijk naar de kunstzinnige literatuurbeschouwer, aan het einde van zijn ambtsperiode lijkt de term toegespitst tot ‘criticus’.

6.2 De verschillende verschijningsvormen van kritiek

Op basis van de bestudering en analyse van concrete uitspraken van verschillende literatuurbeschouwers die vanwege hun professionele rol de verhouding tussen de academische en publieke literatuurbeschouwing op scherp zetten, werd duidelijk hoe de kritische praktijk in theorie en praktijk werd ingevuld. Wat op een bepaald moment onder ‘kritiek’ werd verstaan, bleek vaak voor verschillende invullingen vatbaar, waardoor ook de precieze relatie tussen de kritische en wetenschappelijke praktijk nogal eens verschillend werd begrepen en gewaardeerd.

Zo zagen we in de beginperiode (Hoofdstuk 2) dat kritiek niet alleen kon verwijzen naar de traditionele, filologische kritiek (oftewel *bronnenkritiek*) maar ook naar de *esthetische kritiek*. In de posities van Jonckbloet en Te Winkel kwam vervolgens naar voren dat de esthetische kritiek zowel als ‘onpartijdig’ en ‘systematisch’ kon worden gearticuleerd (en in verband werd gebracht met het bestaan van esthetische wetten), en tegelijkertijd – compleet tegenovergesteld – als ‘partijdig’ en ‘noodzakelijk subjectief’ werd begrepen.

In Hoofdstuk 3 over Verwey, bleek de term ‘esthetische kritiek’ zowel te verwijzen naar een algemene schoonheidsleer, esthetica of ‘wetenschap der schoonheidsgewaarwordingen’, alsmede naar de aard van de kritische praktijk van publieke literatuurbeschouwers die gericht was op het aanwijzen van esthetische kwaliteit.

In Hoofdstuk 4 werd het door Donkersloot en Van Eyck genoemde onderscheid tussen een ‘objectieve’ en een ‘subjectieve’ kritiek behandeld. Dit onderscheid

manifesteerde zich in het publieke domein in een spanning tussen een *onpartijdige, informerende kritiek* (voor een breed publiek) en een *personalistische kritiek* (voor een kleine schare ingewijden). In het wetenschappelijke domein kwam zij naar voren in de vraag of theoretische reflectie op het literaire werk een *wetenschappelijke literaire kritiek* mogelijk kon maken. Daarbij bleek overigens een interessante parallel met de publieke discussie: ook binnen de universiteit werd onder invloed van de dubbele expansie van het universitair onderwijs een debat gevoerd over de vraag of academische scholing niet voorbehouden moest blijven aan een culturele elite.

In Hoofdstuk 5 tekende zich weer een andere invulling af, namelijk die tussen een *oude* en een *nieuwe kritiek*. Wat daarbij als 'oud' en wat als 'nieuw' moest worden gezien, vormde de inzet van heftige polemieken binnen en buiten de universiteit. Enerzijds bleek de ergocentrische benadering als vernieuwend te worden ervaren, anderzijds werd juist de claim van objectiviteit van deze methode door een literatuurbeschuwer als Gomperts afgedaan als ouderwets. Er ontstaat in de jaren '60 een sterke dichotomie tussen twee verschillende leeshoudingen, namelijk die van de *gedistantieerde (objectieve) lezer* en die van de *betrokken (subjectieve) lezer*. Deze dichotomie werd zeer duidelijk in de analyse van de receptie van de Huizingalezing: Van het Reve verwachtte van de literatuurwetenschap dat zij aan zou tonen wat goede en wat slechte literatuur is (volgens academische literatuurbeschuwers op dat moment een uitgesproken subjectieve doelstelling) en claimde tegelijkertijd dat dit mogelijk was op een objectieve, wetenschappelijke manier. In de positie van Verdaasdonk trad de dichotomie tussen genoemde leeshoudingen eveneens naar voren: hij stelde vast dat het een illusie was te denken dat beide leeshoudingen konden worden gescheiden en trok daaruit de radicale conclusie dat de literatuurwetenschapper het lezen van literaire teksten moet overlaten aan de literaire kritiek. Rond 1980 was het inmiddels gebruikelijk geworden om over 'de' literaire kritiek te spreken, waarmee veel minder een specifieke methode (bijvoorbeeld de esthetische, personalistische, ergocentrische) werd aangeduid als wel een specifieke, institutionele ruimte (de cultuurbijlage van de krant, het literaire tijdschrift, het week- of opinieblad).

Het onderzoek werpt aldus een licht op de vele verschijningsvormen van kritiek, zowel de institutionele grenzen van het fenomeen als de verschillende vormen van normativiteit die literatuurbeschuwers met de term trachten aan te duiden: van de selectie van te bestuderen bronnen en tekstpassages tot het formuleren van waardeoordelen, van het beoordelen van het werk van wetenschappelijke *peers* tot het evalueren van het literaire werk zelf. Achterliggend speelt steeds de epistemologische discussie over wat wetenschappelijke kennis van literatuur behelst, een discussie die niet enkel binnen de muren van de universiteit wordt gevoerd maar ook vaak door publieke literatuurbeschuwers wordt gevoed.

6.3 Van onderwijs naar onderzoek

Behalve dat het begrip ‘kritiek’ steeds anders werd ingevuld, bleek ook het begrip ‘wetenschap’ steeds voor verschillende invullingen vatbaar. Daarnaast kwam naar voren dat het aangehangen wetenschapsbeeld vaak zeer impliciet bleef. Complicerende factor bij het in kaart brengen van wat op een bepaald moment als ‘wetenschappelijk’ werd beschouwd (en wat niet), vormde bovendien het feit dat wat literatuurwetenschappers beweren te doen, niet altijd (en soms amper) overeenkomt met wat zij daadwerkelijk doen. Door in dit onderzoek niet alleen te kijken naar hoe literatuurbeschouwers theoretiseren over wetenschap en kritiek, maar ook te analyseren hoe deze begrippen vorm krijgen in de praktijk konden waardevolle aanvullingen worden gedaan op het bestaande beeld van de vakgeschiedenis. Zo bleek onder meer de aanname dat de moderne letterkunde pas in de jaren ‘60 en ‘70 een plaats krijgt in het curriculum onhoudbaar.

Ook wierp het onderzoek licht op de vraag hoe in het literatuurwetenschappelijk domein wetenschappelijke autoriteit wordt geclaimd en toegekend. Wanneer we de zelfpresentatie van de verschillende protagonisten vergelijken dan valt op dat zij binnen de academische context aanspraak maken op gezag door het benadrukken van eigenschappen die in de *persoonlijke* sfeer liggen, zoals geestdrift, ontwikkelde smaak, oordeelvermogen, verbeelding en vooral de speciale betrokkenheid of gevoeligheid voor de literaire stof. Bestudeerde protagonisten benadrukken, zij het in verschillende mate, dus niet in de eerste plaats aspecten die door tijdgenoten worden geassocieerd met een wetenschappelijke houding zoals ‘feitelijkheid’, ‘objectiviteit’, ‘controleerbaarheid’ (zelfs de ‘onpartijdigheid’ van Donkersloot, de meest academische van de drie, staat in dienst van de betrokkenheid bij de literatuur). Juist aan genoemde persoonlijke aspecten wordt vanuit academische hoek steeds minder autoriteit toegekend, zo bleek uit de receptie van de drie protagonisten. Dit werd uiteindelijk in Hoofdstuk 5 onder andere in verband gebracht met de grotere nadruk die binnen de universiteit wordt gelegd op het wetenschappelijk *onderzoek*. Het benadrukken van de interne wetenschappelijke dynamiek stelt kennisproductie op de eerste plaats en zorgt ervoor dat didactisch geformuleerde doelstellingen zoals de algemene vorming van studenten, het zelfstandig leren denken of specifieker, het aanwakkeren van ‘de liefde van een volk voor haar letterkunde’ op een tweede plan komen te staan.

Deze ontwikkeling toont dat het debat over de juiste verhouding tussen academische en publieke literatuurbeschouwing een uitgesproken *didactische* dimensie kent. Zo bleek het verschil in articulatie en waardering van ‘critiek’ bij Jonckbloet en Te Winkel te kunnen worden begrepen als een verschil in onderwijs-ideaal: waar Jonckbloet het accent legde op waarheidszin en *vorming*, daar ging het Te Winkel om waarheidszin en *kennis*. Bij Jonckbloet bleek het ‘oefenen van critiek’ van groot belang vanwege de grote nadruk die hij legde op het academisch onderwijs

en algemene vorming. Het opvoeden van het algemeen beschaafd publiek was volgens Te Winkel juist niet de taak van de wetenschapper, maar van de criticus.

De esthetische benadering van Verwey bleek voor zijn tijdgenoten geen kwalijke vooringenomenheid, maar juist goed te passen in het synthetiserend ideaal waarbij het in de wetenschappelijke literatuurgeschiedschrijving niet enkel ging om het verzamelen en rangschikken van 'feiten', maar om het zichtbaar maken van een 'dieper verband'. Persoonlijke, om niet te zeggen subjectieve eigenschappen zoals verbeeldingskracht en voorstellingsvermogen, bleken binnen deze wetenschapsopvatting van onderscheidend belang. Daarnaast kreeg het 'kritizeren' bij Verwey in zoverre een didactische invulling doordat studenten hun eigen mening moesten vormen over literaire werken en niet allereerst moesten afgaan op 'het reeds overgeleverde'.

De criticus Donker werd aanvankelijk door collega-schrijvers bekritiseerd vanwege zijn 'toon van onderwijs', maar dit bleek allermint een bezwaar wanneer hij wordt voorgedragen voor het Amsterdamse hoogleraarschap. Voor Donkersloot stond de academische literatuurstudie dan ook in dienst van een algemener doel, namelijk het begrijpen en levend houden van de literatuur. Daartoe was het van belang om steeds in contact te blijven met andere vormen van literatuurbeschouwing, zowel de literaire kritiek als het literair onderwijs. Wetenschap om de wetenschap schoot volgens hem zijn doel voorbij. Met name in het hoofdstuk over Donkersloot werd dan ook duidelijk dat zowel de kritiek als het middelbaar onderwijs een belangrijke 'middenlaag' vormen waar mensen geïnteresseerd raken voor literatuur.

In het hoofdstuk over Gomperts zagen we tenslotte hoe de literatuurwetenschap meer en meer de interne, wetenschappelijke dynamiek gaat benadrukken. Enerzijds doordat literatuurbeschouwers hun wetenschapsmodel gaan expliciteren in positivistische dan wel hermeneutische termen, anderzijds doordat er een grotere nadruk komt te liggen op het wetenschappelijk onderzoek. Wetenschap wordt sinds de jaren '80 steeds meer synoniem gesteld aan wetenschappelijk 'onderzoek' (zie ook het citaat van Van Dijk hierboven aangehaald in §6.1). Bij Gomperts, die zichzelf tevens als een bemiddelaar ziet (letterlijk een 'tolk' of 'uitlegger'), bleek de culturele bemiddeling dan ook spaak te lopen. Daarmee tekende zich een opmerkelijke parallel af: tegelijkertijd met de strakkere afbakening tussen critici en wetenschappers lijkt zich een grotere kloof te vormen tussen het literatuurwetenschappelijk onderzoek en het literatuuronderwijs.

Het onderzoek naar de verhouding tussen het publieke en academische discours over literatuur laat bij uitstek zien dat de academische literatuurbeschouwing traditioneel nauwe banden heeft met de literaire kunst en de literaire kritiek, maar ook met het literatuuronderwijs. Interessant is in dit licht de huidige tendens waarbij universiteit, kritiek en onderwijs toenadering tot elkaar zoeken.² Vanuit

2 Zie initiatieven als *De dag van de literatuurkritiek* en *Platform Literatuur & Samenleving*, het opstellen van zogenaamde 'meesterschapteams' vanuit de universiteit waarin nagedacht wordt over hervorming van het moedertaalonderwijs en de instelling van een *teacher in residence* (zie ook voetnoot 4).

deze tendens wint ook de bestudering van het type literatuurbeschuwer dat in dit onderzoek centraal stond, namelijk de ‘man uit de praktijk’, aan betekenis.³ Wat beschouwen zij als de toegevoegde waarde van de wetenschappelijke studie?

6.4 Levende letteren, bloeiende wetenschap

Met de keuze voor de bestudering van de praktijk van Verwey, Donkersloot en Gomperts werd in dit onderzoek de blik specifiek gericht op de verhouding tussen universiteit en maatschappij, specifiek de tussen literatuurstudie en het bredere publiek.⁴ Het is dan ook niet verwonderlijk dat alle drie de protagonisten zich nadrukkelijk presenteren als figuren die verschillende werelden met elkaar kunnen verbinden. In die zelfpresentatie bleken steeds zowel cultuurbemiddelende als epistemologische aspecten mee te spelen: de man uit de praktijk tracht niet alleen lezers, literatoren, critici en wetenschappers te verbinden, of de eigen literaturopvatting te propageren, maar ambieert ook een bijdrage te leveren aan literatuurwetenschappelijke kennis. Bestudeerde protagonisten doen dit echter altijd vanuit de literatuur, en niet vanuit de wetenschap zelf.

In het geval van Verwey – de ‘artist-historicus’ – ging het om het verbinden van kunst en wetenschap, twee praktijken die voor hem ieder een specifieke manier van kennen representeerden: het bijzondere en uitzonderlijke *versus* het algemene en wetmatige. Door beide kenwijzen te verbinden, kon niet alleen meer inzicht in de werking van literatuur worden verkregen, maar werd ook getracht het literaire verleden tot leven te wekken: de literatuurhistoricus is onderzoeker en (her-)schepper in één. Donkersloot stelt zich, in vergelijking tot Verwey, een stuk dienstbaarder op. Hij presenteert zich niet als Grote Dichter, maar als culturele bemiddelaar en ziet de literatuurbeschuwer (academisch en publiek) letterlijk als een ‘medium’ tussen lezer en werk, tussen publiek en auteur. In deze hoedanigheid maakt de bemiddelaar gebruik van inzichten uit de wetenschap, maar hij verliest daarbij nooit het bredere publiek uit het oog. Hij is een gids en uitlegger en leidt in

3 Voor de bestudeerde periode inderdaad een man; de eerste vrouwelijke hoogleraar in de Nederlandse letterkunde is M.H. (Greet) Schenkeveld. Zij wordt in 1970 benoemd aan de Vrije Universiteit, zie Mathijssen (2009) en Mathijssen in NRC, 15/09/2007. Ter vergelijking: de eerste vrouwelijke universitaire docent was Marie Elise Loke (Nieuwe Franse Taal en Letterkunde), zij werd in 1907 benoemd aan de Rijksuniversiteit Groningen, zie De Wilde (2007). De eerste vrouwelijke (buitengewoon) hoogleraar aan een Nederlandse universiteit was Johanna Westerdijk (botanicus), zij werd in 1917 benoemd aan de Universiteit Utrecht, zie Faasse (2012). Zie Bosch (1994) voor een uitvoerige studie over de relatie tussen vrouwen en wetenschap in Nederland.

4 Deze traditie van ‘mensen uit de praktijk’ wordt tot op de dag van vandaag voortgezet in het fenomeen van de *writer in residence*. Verschillende universiteiten (waaronder de VU, de Radboud Universiteit Nijmegen en de Universiteit Utrecht) benoemen ieder jaar een schrijver die studenten literatuuronderwijs geeft. Ook de aparte leerstoel ‘Literaire kritiek’ aan de VU, opgericht in 1989, kwam voort uit de wens de band met de literair praktijk te versterken, zie Bardoeel (2002).

die rol ook nieuwe bemiddelaars op die de literatuur levend kunnen houden. Gomperts tenslotte presenteert zich – anders dan zijn voorgangers – zelfbewust als ‘criticus’ en ‘essayist’. In zijn taakopvatting vertoont hij echter grote verwantschap met de twee andere protagonisten. Ook hij wil, net als Donkersloot, als ‘tolk’ optreden en studenten in nauwer contact brengen met literatuur. Daarnaast ziet hij zichzelf als een ‘bruggenbouwer’ die de uitwisseling tussen inzichten van buiten en binnen de universiteit kan bevorderen. De beweging die deze uitwisseling veroorzaakt kan, aldus Gomperts, bestaande ‘begripsgemeenschappen’ openbreken en op die manier het verstarren van de wetenschap tegengaan.

De tegenstelling tussen een ‘dorre’ en ‘verstarde’ wetenschap en een ‘levende’ of ‘bloeiende’ letterkunde loopt als een rode draad door de geschiedenis van de letterkundige neerlandistiek. De bestudeerde protagonisten trachtten, met een beroep op deze status van literatuur, de wetenschappelijke literatuurstudie op te schudden en leven in te blazen. Zij doen dit opmerkelijk genoeg allemaal door het belang van een *inductieve* methode te onderstrepen. Zo stelde Verwey de bestudering van het literaire werk zelf in plaats van bestudering van het ‘reeds-overgeleverde’, Donkersloot benadrukte het belang van onbevooroordeeld naar een tekst kijken om pas daarna te bepalen welke methode (of combinatie van methoden) geschikt was, voor Gomperts was een literatuurbeschouwing die vasthield aan één methode een ‘verarming’ en ook hem stond een combinatie van benaderingen voor ogen. Daarmee herinneren deze literatuurbeschouwers de literatuurwetenschapper er onder meer aan dat zijn eigenlijke onderwerp niet de wetenschap is, maar de literatuur.⁵

We zouden deze ruimte voor inductie die de protagonisten opeisen ook nog anders kunnen duiden, namelijk als een voorwaarde voor het ontstaan van nieuwe benaderingen in de literatuurstudie. Zo bleek Verweys aandacht voor het literaire kunstwerk bijzonder in een klimaat waarin de filologische en taalkundige benadering van teksten de boventoon voerde, Donkersloots ahistorische benadering leek vooruit te lopen op de theoretische en vergelijkende literatuurwetenschap en Gomperts’ aandacht voor de communicatieve situatie waarin literaire betekenis tot stand komt en zijn concept ‘begripsgemeenschappen’ komt aardig dicht in de buurt van de huidige aandacht voor receptieonderzoek en discoursanalyse. Uiteindelijk was het deze literatuurbeschouwers echter niet te doen om de zoektocht naar de wetenschappelijke methode, maar om wat zij als het gemeenschappelijke doel beschouwden van alle literatuurbeschouwing, academisch én publiek, namelijk het behoud van de (nationale) literatuur.

5 Zie ook Van Halsema (2010), geciteerd in Hoofdstuk 3.

Besluit

Dit proefschriftonderzoek werd voor een groot deel gedreven door de gedachte dat de bestudering van het eigen verleden een belangrijke opstap biedt voor een heropening van de discussie naar de disciplinaire identiteit en daarmee naar de waarde en cultureel-maatschappelijk functie van de literatuurwetenschap. Wim Gerritsen slaat naar mijn idee de spijker op zijn kop wanneer hij zijn bijdrage aan de bundel *Nederlands 200 jaar later* (1998) als volgt besluit:

Reflectie over het vak en zijn toekomst blijft een eendimensionale aangelegenheid als wij ons niet steeds opnieuw rekenschap geven van de tradities die ons denken en handelen mede bepalen.⁶

In de verschillende hoofdstukken is rekenschap gegeven van die tradities. Tegelijkertijd is getracht om met de gekozen invalshoek een bijdrage te leveren aan de reflectie waar Gerritsen op doelt, de reflectie op 'wat wij als onze professie beschouwen, waar wij ons als neerlandici mee bezighouden, en wat wij als onze taken en verantwoordelijkheden zien'.⁷ Als het één ding is wat uit de praktijk van de bestudeerde literatuurbeschouwers naar voren komt dan is het wel dat literatuur als onderzoeksobject uitleg behoeft. Literatuur is geen object dat bestaat en kan worden geobserveerd, het is een object dat wordt gecreëerd. Ook de literatuurwetenschap speelt in dit proces een rol. Veeleer dan het onderscheid tussen de verschillende vormen van literatuurbeschouwing als een gegeven aan te nemen, ben ik dan ook van mening dat wij de discussie over de verhouding tussen de verschillende vormen opnieuw dienen te openen teneinde onze valoriserende taak – om maar eens een contemporaine term te gebruiken – te kunnen herdefiniëren. Als voorzet tot die discussie besluit ik graag met een open vraag: hoe willen wij, als critici, als wetenschappers en als lezers, dat een kritische literatuurwetenschap er uit ziet?

6 Gerritsen 1998: 28.

7 Gerritsen 1998: 28.

BIJLAGE I.

Inventarisatie receptie Huizingalezing en *Grandeur en misère van de literatuurwetenschap* (periode 1978-1981)

Bronnen: Collectie K. van het Reve en Collectie H.A. Gomperts (Literatuurmuseum, Den Haag), Historische kranten (via Delpher), LexisNexis, Literom, Picarta.¹

Reacties op *Literatuurwetenschap: het raadsel der onleesbaarheid* (1978)

- Bakker, Kees.** 'Over de onleesbaarheid van de literatuurwetenschap'. In: *Noord Hollands Dagblad*, 05/04/1979.
- Das, Jaap.** 'Hier ligt Poot/Hier ligt Van het Reve'. In: *Vrij Nederland*, 31/03/1979.
- Deel, T. van.** 'Het nieuwe anti-academisme'. In: *Trouw*, 10/03/1979.
- Fokkema, D.** 'Het vette hapje'. In: *NRC*, 15/12/1978.
- Ibsch, Elrud.** 'Van het Reve en de doorsteekbaarheid van de lezer'. In: *NRC*, 15/12/1978.
- Kosmann, Alfred.** 'Het boerenverstand van Karel van het Reve'. In: *Het Vrije Volk*, 31/03/1979.
- Kunstredactie.** 'Prof. Van het Reve valt literatuurwetenschap aan'. In: *Utrechts Nieuwsblad*, 11/12/1978.
- Meijer, Jan M.** 'Goed schrijven niet hetzelfde als goed denken'. In: *NRC*, 15/12/1978.
- Mooij, J.J.A.** 'Karel ende Huizinga'. In: *NRC*, 15/12/1978.
- Nuis, Aad.** 'Uit het dooddij van de despotie'. In: *HP De Tijd*, 17/03/1979.
- Oversteegen, J.J.** 'Hoe Karel van het Reve de literatuurwetenschap 'pakte'. De leuke boodschap van een bevindinglijke dominee'. In: *De Tijd*, 26/01/1979.
- van der Paardt, W.J.** 'Van het Reve niet logisch in lezing'. In: *Het Parool*, 28/12/1978.
- van der Paardt, W.J.** 'Het raadsel der onwetendheid. De literatuurwetenschap van Karel van het Reve'. In: *De Revisor* 6(1), 1979. 112-125.
- Peereboom, Klaas.** 'Waarom is mooi nu mooi...? Karel van het Reve over zichzelf, boeken, voetbal'. In: *Het Parool*, 09/12/1978.
- Rombouts, Hans.** 'Beschietingen rond Van het Reve'. In: *Haarlems Dagblad*, 31/03/1979.
- 't Hart, Maarten.** 'Cham en de literatuurwetenschap'. In: *NRC*, 22/12/1978.
- Tamar.** 'Leve Reve'. In: *Vrij Nederland*, 03/03/1979.

Replieken K. van het Reve:

- van het Reve, K.** 'Wetenschapsleer leidt tot niets'. In: *Het Parool*, 10/01/1979.
- van het Reve, K.** 'Oversteegen en de zijnen hebben nooit goud gemaakt'. In: *De Tijd*, 09/02/1979.
- van het Reve, K.** 'Wat waren ze kwaad'. In: van het Reve, K. *Een dag uit het leven van de reuzenkoekoekes*. Van Oorschot: Amsterdam. 1979.

Reacties op *Grandeur en misère van de literatuurwetenschap* (1979):

- Bekkering, Harry.** 'De hartekreet van een wetenschapper'. In: *Forum der Letteren* 21(2), 1980. 139-145.
- Bronzwaer, W.** 'Gomperts ontkomt niet aan Reviaanse grappen'. In: *De Tijd*, 02/11/1979.
- van Buuren, Maarten.** 'Signalementen'. In: *Litterair Paspoort* 31(282), 1980. 507-508.
- Dubois, Pierre H.** 'Literatuurwetenschap in de vuurlijn'. In: *Het Vaderland*, 24/11/1979.

¹ In 2008 schreef Lander Kennis aan de KU Leuven een Masterscriptie over de receptie van *Literatuurwetenschap: het raadsel der onleesbaarheid* (1978). Zijn inventarisatie overlapt met de hier gepresenteerde lijst, maar is minder volledig.

- Heyting, Lien.** 'De criticus en de wetenschap: een aan de universiteit verdwaalde essayist'. Interview in: *NRC*, 23/10/1979.
- Keijzers, Piet.** 'Terug naar de schrijver'. In: *Brabants Nieuwsblad*, 24/10/1979.
- Kunstredactie.** 'Gomperts teruggekeerd als geschiedschrijver op het slagveld'. In: *Leeuwarder Courant*, 17/11/1979.
- Lukkenaar, Pim.** 'Gomperts, de maatschappij en de literatuurwetenschap'. In: *De Gids* 143(3/4), 1980. 255-263.
- van Luxemburg, Jan.** 'Hoe beoefent men literatuurwetenschap? De verblinding van Gomperts'. In: *Haarlems Dagblad*, 29/03/1980.
- Nuis, Aad.** 'Universitaire pluizers en journalistieke dwepers'. In: *Haagse Post*, 20/10/1979.
- Peeters, Carel.** 'De val van een ondeugd'. In: *Vrij Nederland*, 20/10/1979.
- van het Reve, Karel.** 'Onze opvattingen over wetenschap lopen wel zeer uiteen'. Interview in: *NRC*, 23/10/1979.
- Scheepmaker, Nico.** 'Trijfel'. In: *Utrechts Nieuwsblad*, 08/12/1982.
- Simons, Wim J.** 'Dwepers en pluizers slaags over literatuurwetenschap'. In: *Utrechts Nieuwsblad*, 08/03/1980.
- Smit, Louis.** 'Gomperts contra Van het Reve / Van het Reve contra Van 't Hart'. In: *Hervormd Nederland*, 02/02/1980.
- Salverda, Murk.** 'De verstandigste van de klas'. In: *Het Parool*, 26/10/1979.
- Tamar.** 'Gomperts contra Van het Reve'. In: *Vrij Nederland*, 03/11/1979.
- Verhaar, Herman.** 'Nieuwe aanval op de literatuurwetenschap'. In: *de Volkskrant*, 20/10/1979.

Repliek H.A. Gomperts:

- Gomperts, H.A.** 'Het raadsel der onwetendheid'. In: *Vrij Nederland*, 15/12/1979.

BIJLAGE II.

Mooij, J.J.A. 'Karel ende Huizinga'. In: *NRC*, 15/12/1978.

Karel ende Huizinga

Om in één van Leidens kerken
met een boetpreek 't volk te sterken
en de wijdvertakte vlerken
van de dwaalleer in te perken,
liet hij aan een ieder merken
't vak der literaire werken
en zijn akelige klerken
rijp te achten voor de zerken.

't Gilde, zei hij, kan niet schrijven,
kunst noch wetenschap bedrijven,
zodat lezers zelfs in lijve
na een kort contact verstijven.
't Zal geen vragen die beklijven
ook maar trachten te verdrijven.
Slechts door termen te beschrijven
weet het aan het woord te blijven.

Grappenmakend bleef hij smalen.
Velen liet hij tol betalen
door wat goed gekozen stalen
heel taalvaardig te vermalen.
Allen dwalen, allen falen,
lijden aan fatale kwalen.
Niemand hoeft naar hen te talen:
wat elk weet, gaan zij herhalen.

't Heette dat die rede eerde
't werk van een befaamd geleerde
die eens in die stad doceerde.
Was de spreker de verkeerde?
't Scheen, toen hij verwoed beweerde,
giste, miste, provoceerde,
handig met de taal jongleerde,
dat die plicht hem nauwelijks deerde.

Schoon met blaam maar zonder vrezen
wilde hij de staat genezen
van het gilde, dat verwezen,
straks zijn tekst ook nog zou lezen.
Polemist, dat wou hij wezen!
Dan pas ging 't hem naar den vleze!
Daarom zij hem reeds bij dezen
't volgend grafschrift toegewezen:

Hier ligt Karel van het Reve.
Met de pen was hij bedreven,
en hij heeft daar bij zijn leven
Meen'ge steekwond mee gegeven.
Zelf moest hij nu eind'lijk sneven.
Stervend sprak hij toch nog even:
"Huizinga, wil mij vergeven!"
Daarna is hij stil gebleven.

> J.J.A. Mooij, Groningen

BIBLIOGRAFIE

A

- Aalbers**, J. 'Opleiding en bevoegdheden der leeraren in Nederland'. In: *De Nieuwe Gids* 87. 1923. 291-308.
- Abma**, Ruud. *Over de grenzen van disciplines. Plaatsbepaling van de sociale wetenschappen*. Vantilt: Nijmegen. 2011.
- Aerts**, Remieg. 'De burgerlijkheid van de Gouden Eeuw. Geschiedenis van een constructie'. In: Hendrix, H. en M. Meijer-Drees. *Beschaafde burgers. Burgerlijkheid in de vroegmoderne tijd*. AUP: Amsterdam. 2001. 5-22.
- Akkerström Andersen**, Niels. *Discursive Analytical Strategies. Understanding Foucault, Koselleck, Laclau, Luhmann*. The Policy Press: Bristol. 2003.
- Anbeek**, Ton. 'Liaisons Dangereuses. Literatuurstudie tussen kunst en wetenschap'. In: de Vries, Jan W. (red). *'Eene bedenkelijke nieuwigheid'. Twee eeuwen neerlandistiek*. Verloren: Hilversum. 1997. 84-97.
- Anbeek**, Ton. 'Merlyn en de poëzie'. In: *De Revisor* 1. 1974. 39-40.
- Angermüller**, Johannes, Martin Nonhoff, Eva Herschinger, Felicitas Macgilchrist, Martin Reisgl, Juliette Wedl, Daniel Wrana, Alexander Ziem (Hg). *Diskursforschung. Ein Interdisziplinäres Handbuch. Band 1. Theorien, Methodologien und Kontroversen*. Twee banden. DiscurzNetz. Transcript: Bielefeld. 2014.
- Anz**, Th. en R. Baasner (Hg). *Literaturkritik: Geschichte, Theorie, Praxis*. Beck: München. 2004.
- van Amerongen**, Martin. 'Tema con variazioni. De vadermoord van Hans Gomperts'. In: *De Groene Amsterdammer*, 05/04/2000.

B

- Baggen**, Peter. *Vorming door wetenschap. Universitair onderwijs in Nederland 1815-1960*. Proefschrift verkregen aan de Universiteit Nijmegen. Eburon: Delft. 1998.
- Baggen**, Peter. 'De wereld veranderen: universiteit en overheidsbeleid in Nederland, 1960-2000'. In: Dorsman, L.J. en P.J. Knegtmans (red). *Universitaire vormingsidealen. De Nederlandse universiteiten sedert 1876*. Serie Universiteit & Samenleving. Verloren: Hilversum. 2006. 93-108.
- Barker**, C. en D. Galasinski. *Cultural Studies and Discours Analysis. A Dialogue on Language and Identity*. SAGE publications: London/Thousand Oaks/New Delhi. 2001.
- Barthes**, Roland. 'Les Deux Critiques'. In: *MLN* 78(5). 1963. 447-452.
- Baur**, Frank. 'Inleiding. De literatuur, haar historiographie en methodes'. In: Baur, Frank en Jozef van Mierlo. *Geschiedenis van de letterkunde der Nederlanden*. Deel 1. Teuling's Uitgeversmaatschappij L.C.G. Malmberg/Standaard Boekhandel: 's Hertogenbosch/Brussel VII-XCVI.
- Bel**, Jacqueline. 'Gomperts als hoogleraar'. In: *Meta*. 1981. 15-20.
- Bardoel**, Jo en Huub Wijfjes (red). *Journalistieke cultuur in Nederland*. AUP: Amsterdam. 2002. 208-235.
- Bateson**, F.W. *The Scholar-Critic. An Introduction to Literary Research*. Routledge & Kegan Paul: London. 1972.
- Baur**, Frank. 'De literatuur, haar historiographie en methoden'. In: *Geschiedenis van de letterkunde der Nederlanden*. Deel 1. Malmberg: 's-Hertogenbosch. 1939. VII-XCVI.
- Beekman**, Klaus. 'Hugo Jeroen Antonius Verdaasdonk'. In: *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde* 2008. Maatschappij der Nederlandse Letterkunde: Leiden. 2009. 164-175.
- Bekkering**, Harry. 'De hartekreet van een literatuurwetenschapper'. In: *Forum der Letteren* 21. 1980. 139-151.
- van den Berg**, Hubert F. en Gillis J. Dorleijn (red). *Avantgarde! Voorhoede? Vernieuwingsbewegingen in Noord en Zuid opnieuw beschouwd*. Vantilt: Nijmegen. 2002.
- van den Berg**, W. *De ontwikkeling van de term 'romantisch' en zijn varianten in Nederland tot 1840*. Van Gorcum: Assen. 1973.
- Berger**, Maurice (ed). *The Crisis of Criticism*. New Press: New York. 2011.
- van Berkel**, Klaas. 'Hendrik Antoon Lorentz (1853-1928). Boegbeeld van de Tweede Gouden Eeuw'. In: *Historisch Nieuwsblad* 9. 2005. Online op historischnieuwsblad.nl, geraadpleegd op 18/01/2016.
- Bierens de Haan**, J.D. 'Verwey en Spinoza'. In: *De Stem* 17(2). Herdenkingsnummer Albert Verwey. 1937. 757-767.
- Biesheuvel**, Ingrid. 'Strijder tegen dilettanten. Willem Joseph Andries Jonckbloet (1817-1885)'. In: Anrooij, Wim, Dini Hogenelst, Geert Warnar. *Der vaderen boek: beoefenaren van de studie der Middelnederlandse letterkunde: studies voor Frits van Oostrom ter gelegenheid van diens vijftigste verjaardag*. AUP: Amsterdam. 2003. 49-60.

- Binnendijk, D.A.M.** 'Anthonie Donker'. In: Binnendijk, D.A.M. *Gewikt, gewogen. Beschouwingen en critieken over moderne Nederlandsche poëzie*. Querido: Amsterdam. 1942. 37-40.
- Blok, Wouter.** *Verhaal en lezer. Een onderzoek naar enige structuuraspecten van "Van oude mensen, de dingen die voorbijgaan" van Louis Couperus*. Proefschrift. Tjeenk Willink bv: Groningen. 1960.
- Bod, Rens.** *De vergeten wetenschappen. Een geschiedenis van de humaniora*. Bert Bakker: Amsterdam. 2010.
- de Boer, Karin en R. Sonderegger.** *Conceptions of Critique in Modern en Contemporary Philosophy*. Palgrave McMillan: London. 2012.
- Bok, Derek.** *Universities in the Marketplace. The Commercialization of Higher Education*. Princeton University Press: Princeton/Oxford. 2003.
- Boomkens, René.** *Topkitch en slowscience. Kritiek van de academische rede*. Van Gennep: Amsterdam. 2008.
- Bosch, Mineke.** *Het geslacht van de wetenschap. Vrouwen en hoger onderwijs in Nederland 1878-1948*. Uitgeverij Sua: Amsterdam. 1994.
- Boston, Karel.** 'In memoriam C.A. Zaalberg'. In: *Mare*. Universiteit Leiden: Leiden. April 2004.
- van Boven, Erica.** *Een hoofdstuk apart. 'Vrouwenromans' in de literaire kritiek 1898-1930*. Sara/Van Gennep: Amsterdam. 1992.
- van Boven, Erica.** "Laat ons het geestelijk leven: de elite en de publieksliteratuur in het interbellum". In: Duyvendak, Lizet en Saskia Pieterse. *Van spiegels en vensters. De literaire canon in Nederland*. Open Universiteit/Verloren: Hilversum. 2009. 45-70.
- ter Braak, Menno.** *In gesprek met de vorigen*. Nijgh & Van Ditmar: Amsterdam. 1938.
- ter Braak, Menno.** 'Dr. Donkersloot contra prof. Brom'. In: *Het Vaderland*, 27/01/1936.
- ter Braak, Menno.** *Politicus zonder partij*. Van Oorschot: Amsterdam. 1933.
- ter Braak, Menno.** 'Anthonie Donker administrateur'. (1931) In: ter Braak, Menno. *Verzameld werk*. Deel 3. Van Oorschot: Amsterdam. 1950. 419-424.
- van den Braber, Helleke en Inger Leemans (red).** *Explosieve Debatten. Kritische tradities in Nederlandse en Engelse Tijdschriften 1750-1940*. Walburg Pers: Zutphen. 2012.
- van den Braembussche, A.A.** *Denken over kunst. Een inleiding in de kunstfilosofie*. Bussum: Coutinho. 2007.
- Brems, Hugo.** *Altijd weer vogels die nesten beginnen. 1945-2005*. Taalunie Reeks: Geschiedenis van de Nederlandse literatuur. Prometheus/Bert Bakker: Amsterdam. 2006.
- Brems, Hugo, Gerard Elshout, Anne Marie Musschoot en Roel Vismans (red).** *Nederlands 200 jaar later*. Internationale Vereniging voor Neerlandistiek: Woubrugge. 1998.
- Breuker, Phillipus en Jan Gulmans (red).** *De dichters en de filosofen. Wijsgerige aspecten van de poëzie in Nederland rond 1900*. Friese Pers Boekerij: Leeuwarden. 2008.
- Brillenburger-Wurth, Kiene en Ann Rigney (red).** *Het leven van teksten. Een inleiding tot de literatuurwetenschap*. AUP: Amsterdam. 2006.
- Brom, Gerard.** *Geschiedschrijvers van onze letterkunde*. Elsevier: Amsterdam. 1944.
- Bronzwaer, W.** 'De literatuurwetenschapper en de literaire kritiek'. In: *Handelingen van het Nederlandse Philologencongres* 38. 1985. 389-398.
- Bronzwaer, W.** 'Letteren in Tilburg'. In: *Tweemaandelijks tijdschrift van het provinciaal genootschap van Kunsten en Wetenschappen in Noord-Brabant en de Stichting Brabantia Nostra* 29(4). 1980. 135-139.
- Bronzwaer, W.** 'Gomperts ontkomt niet aan Reviaanse grappen'. In: *De Tijd*, 02/11/1979.
- Brouwer, J.H., J.G. van der Corput, M.N.J. Dirken, G. Van der Leeuw, C.W. van der Pot en M.J. Sirks.** *De vernieuwing der universiteit*. Wolters: Groningen/Batavia. 1945.
- Bru, Sascha en Anneleen Masschelein.** *Tijding en tendens: Literatuurwetenschap in de Nederlanden*. CLW - Cahier voor Literatuurwetenschap 1. Ginkgo/Academia Press: Gent. 2009.
- Bruning, Henri.** 'Spiegelingen'. In: Bruning, Henri. *Subjectieve normen*. Bruning: Bergen. 1936. 154-162.
- van Buuren, Maarten.** 'Signalementen'. In: *Litterair Paspoort*. 1980. 507-508.
- Byvanck, W.G.C.** 'De ontvangst van *De Nieuwe Gids*'. In: *Het Vaderland*, 16/12/1885.

C

- 'Critisch Curiosum'. In: *Critisch Bulletin* 2. 1931. 175-177.
- 'Critisch Curiosum. Greshoff voor en achter de schermen'. In: *Critisch Bulletin* 3. 1930. 47-48.
- Calis, Piet.** *Het electrisch bestaan. Schrijvers en tijdschriften tussen 1949-1951*. Meulenhoff: Amsterdam. 2001.
- Calis, Piet.** *Vrienden van weleer. Schrijvers en tijdschriften tussen 1945-1948*. Meulenhoff: Amsterdam. 1999.

- Calis, Piet.** 'Gomperts'. In: *NRC*, 03/10/1998.
- Calis, Piet.** *Het ondergronds verwachten. Schrijvers en tijdschriften tussen 1941 en 1945*. Meulenhoff: Amsterdam. 1989.
- Carpentier, Nico en Sonja Spee.** *Een mening hebben over prostitutie? Een kritische kijk op de prostitutie-uitzending van Jan Publiek aan de hand van theorieën van Foucault en Laclau & Mouffe*. PSW-Papers. UIA, Departement politieke en sociale wetenschappen: Antwerpen. 1999.
- Carpentier, Nico en Patrick de Vos.** 'De discursieve blik. De discours-theorie van Laclou en Mouffe als denkkader en instrumentarium voor sociaal-wetenschappelijke analyse'. In: *Ethiek en Maatschappij* 4(4). 2001. 3-30.
- Carpentier, Nico en Erik Spinoy (ed.).** *Discourse Theory and Cultural Analysis. Media, Arts and Literature*. The Hampton Press Communication Series. Hampton Press Inc: New Jersey. 2008.
- van Caspel, P.P.J.** 'Gustaaf Amandus van Es'. In: *Jaarboek van de Maatschappij voor Nederlandse Taal en Letterkunde*. Brill: Leiden. 1984. 40-44.
- Coster, Dirk.** *Verzamelde brieven 1931-1949*. Verzorgd door Henriëtte L.T. de Beaufort. Sijthof: Leiden. 1961.
- Custers, Lucien.** *Dáár was de bron. De Beweging van Tachtig in de ogen van Albert Verwey*. Uitgeverij De Ploeg: Maarssen. 1995.

D

- Das, Jaap.** 'Hier ligt Poot. Hier ligt Van het Reve'. In: *Vrij Nederland*, 31/03/1979.
- Day, Gary.** *Literary Criticism: A New History*. Second edition. Edinburgh University Press: Edinburgh. 2010.
- De Bloois, Joost.** *In de naam van het maagdenhuis*. Serie: editie Leesmagazijn. Leesmagazijn: Amsterdam. 2016.
- De Cleene, Arnout.** *Outsiderliteratuur. "Waaninnige" auteurs in het Nederlands- en Franstalige literaire discours na 1960*. Proefschrift verkregen aan de KU Leuven. Leuven. 2014.
- De Geest, Dirk.** *Literatuur als systeem, literatuur als vertoog. Bouwstenen voor een functionalistische benadering van literaire verschijnselen*. Peeters: Leuven. 1996.
- De Strycker, Carl.** 'Angst voor invloed en invloedangst. Harold Blooms *Anxiety of Influence* en de neerlandistiek'. *Nederlandse Letterkunde* 10(4). 2005. 263-279.
- Debrot, Cola.** 'De verwaarloosde tegenmelodie'. (1947) In: Debrot, Cola. *Verzameld werk 5. Over literatuur*. Bezorgd door J.J. Oversteegen. Meulenhoff: Amsterdam. 1987. 375-383.
- van Deel, T.** 'Een literair werk is geen wereld in woorden. H.A. Gomperts (1915-1998)'. In: *Trouw*, 19/09/1998.
- van Deel, T.** 'Het nieuwe anti-academisme'. In: *De Revisor* 6. 1979. 72-73.
- Derckx, Peter. H.J.** *Pos (1898-1955). Objectief en partijdig. Biografie van een filosoof en humanist*. Hilversum: Verloren. 1995.
- van Dijk, Annette.** 'Welk een ketter is die vrouw geweest!' *De plaats van Albert Verwey in de Hadewijchreceptie*. Proefschrift verkregen aan de universiteit van Tilburg. Verloren: Hilversum. 2009.
- van Dijk, Yra.** *Fanfare uit de toekomst. Tussen techniek, media en literatuur*. Universiteit Leiden: Leiden. 2014.
- van Dijk, Nel en Susanne Janssen.** 'De reuzen voorbij. De metamorfose van de literaire kritiek in de pers sedert 1965'. In: Bardeel, Jo en Huub Wijfjes (red). *Journalistieke cultuur in Nederland*. AUP: Amsterdam. 2002. 208-235.
- Dijstelbloem, Huub, Frank Huisman, Jan Miedema en Wijnand Mijnhart.** *Waarom de wetenschap niet werkt zoals het moet, en wat daar aan te doen is*. Science in Transition Position Paper. Online gepubliceerd op www.scienceintransition.nl, juni 2014.
- Doornenbos, O.** 'Nico Donkersloot, een strijdbaar mens'. In: *De Nieuwe Stem* 21. 1966. 137-150.
- Donker, Anthonie.** *De grondtoon. Een keuze uit de gedichten*. E.M. Querido's Uitgeverij: Amsterdam. 1965.
- Donker, Anthonie.** *De vrijheid van den dichter en dichterlijke vrijheid*. Van Loghum Slaterus: Arnhem. 1946.
- Donker, Anthonie.** 'In memoriam Albert Verwey'. In: *De Stem*. Herdenkingsnummer Albert Verwey. 1937. 815-823.
- Donker, Anthonie.** *De Schichtige Pegasus. Critiek der poëzie omstreeks 1930*. A.M. Stols: Amsterdam. 1932.
- Donker, Anthonie.** *Ter zake. Beschouwingen over literatuur en leven*. Van Loghum Slaterus: Arnhem. 1932.
- Donker, Anthonie.** *Fausten en faunen. Beschouwingen over boeken en mensen*. Querido: Amsterdam. 1930.
- Donker, Anthonie.** *De episode van de vernieuwing onzer poëzie (1880-1894)*. De Gemeenschap: Utrecht. 1929.
- Donkersloot, N.A.** *We noemen het literatuur*. J.M. Meulenhoff: Amsterdam. 1965.

- Donkersloot, N.A.** 'Rationalisme en literatuurwetenschap'. In: Schmidt-Degener, H., E.J. Dijksterhuis, H. de Vos, J.S. Bartstra, N.A. Donkersloot en H. Baudet. *Het Rationalisme: zes belichtingen*. Servire: Den Haag. 1960. 83-97.
- Donkersloot, N.A.** *Karaktertrekken der vaderlandsche letterkunde*. Van Loghum Slaterus: Arnhem. 1945.
- Donkersloot, N.A.** *Dichter en gemeenschap*. Van Loghum Slaterus: Arnhem. 1936.
- Donkersloot, N.A.** *De episode van de vernieuwing onzer poëzie (1880-1894)*. Proefschrift verkregen aan de Rijksuniversiteit Utrecht. Druk N.V. Leiter-Nypels: Maastricht. 1929.
- Dorleijn, Gillis.** 'De plaats van tekstanalyse in een institutioneel-poëtische benadering'. In: *Nederlandse Letterkunde* 4(1). 2009. 1-19.
- Dorleijn, Gillis.** 'Introduction. A Brief Outline of the Developments of the Study of Modern Dutch Literature'. In: Dorleijn, G.J. e.a. (red). *New Trends in Modern Dutch Literature*. Peeters: Leuven/Paris/Dudley. ix-x.
- Dorleijn, Gillis J. en Kees van Rees.** *De productie van literatuur. Het literaire veld in Nederland 1800-2000*. Vantilt: Nijmegen. 2006.
- Dorleijn, Gillis J. en Wiljam van den Akker.** 'Literatuuropvattingen als denkstijl. Over de verbreiding van normen in het literaire veld rond 1900'. In: Dorleijn, Gillis J. en Kees van Rees. *De productie van literatuur. Het literaire veld in Nederland 1800-2000*. Vantilt: Nijmegen. 2006. 91-122.
- Dorleijn, Gillis, Dirk De Geest, Koen Rymenants, Pieter Verstraeten.** *Kritiek in crisistijd. Literaire kritiek in Nederland en Vlaanderen tijdens de jaren dertig*. Vantilt: Nijmegen. 2009.
- Dorsman, L.J.** 'Studium Generale: een mislukte doorbraak (1945-1960)'. In: Dorsman, L.J. en P.J. Knegtmans (red). *Universitaire vormingsidealen. De Nederlandse universiteiten sedert 1876*. Serie Universiteit & Samenleving. Verloren: Hilversum. 2006. 55-68.
- Dorsman, L.J. en P.J. Knegtmans** (red). *Universitaire vormingsidealen. De Nederlandse universiteiten sedert 1876*. Serie Universiteit & Samenleving. Verloren: Hilversum. 2006.
- Drayer, Elma.** 'Virtuoos Fileren'. In: *Trouw*, 31/12/2008.
- van Duinkerken, Anton.** 'De dichter als criticus'. In: *De Tijd/Maasbode*, 08/09/1962.
- van Duinkerken, Anton.** 'De dichter van Acheron'. In: *De Tijd/Maasbode*, 07/09/1962.
- van Duinkerken, Anton.** 'Getuigenissen'. In: *De Stem*. Herdenkingsnummer Albert Verwey. 1937. 824-827.
- van Duinkerken, Anton.** 'Dichter en gemeenschap. Prof. Donkersloot's rede'. In: *De Tijd*. 07/04/1936.

E

- English, James F.** 'Everywhere and Nowhere: The Sociology of Literature After 'the Sociology of Literature''. In: *New Literary History*. Volume 41(2). 2010. v-xxiii.
- van Eyck, P.J.** 'Aanteekeningen over rhetoriek'. In: *De Beweging* IX. 1913. 298-310.
- van Eyck, P.J.** 'Kritisch onderzoek en verbeelding'. (1935) In: van Eyck, P.J. *Verzameld werk*. Deel 6. Bezorgd door N.A. Donkersloot. Van Oorschot: Amsterdam. 287-307.

F

- Faasse, Patricia.** *Een beetje opstandigheid. Johanna Westerdijk, de eerste vrouwelijke hoogleraar van Nederland*. Atlas Contact: Amsterdam/Antwerpen. 2012.
- Faassen, S.A.J.** 'Een 'algemeen orgaan van hedendaagsche radicale stemmen en stroomingen'. De oprichting van *De Nieuwe Stem* tijdens de Tweede Wereldoorlog'. In: *TS. Tijdschrift voor tijdschriftstudies* 21-22. 2007. 43-62.
- Fairclough, Norman.** *Discours and Social Change*. Polity Press: Oxford. 1992.
- Fens, Kees.** 'Er is altijd. Er was altijd'. In: *de Volkskrant*, 21/09/1998.
- Fens, Kees.** 'De zwakte die de kracht is van de essayist'. In: *de Volkskrant*, 29/12/1995.
- Fens, Kees.** Interview. In: *Vaktaal. Tijdschrift van de landelijke vereniging van neerlandici* 3. 1994. 2-4.
- Fens, Kees.** 'In memoriam prof.dr. N.A. Donkersloot'. In: *De Tijd/Maasbode*, 29/12/1966.
- Fens, Kees.** 'Een hand van de dichter. Wie heeft de criticus nodig?'. In: *De Gids* 159. 1996. 1036-1047.
- Fokkema, Douwe en Elrud Ibsch.** *Literatuurwetenschap en cultuuroverdracht*. Coutinho: Muiderberg. 1992.
- Fokkema, Douwe.** 'Theoretische en vergelijkende literatuurwetenschap'. In: Fens, K. en H. Verdaasdonk (red). *Op eigen gronden. Opstellen aangeboden aan Prof.dr. J.J. Oversteegen*. 1989. 16-28.
- Fokkema, Douwe.** 'Het vette hapje'. In: *NRC*, 15/12/1978.

- Foucault**, Michel. *The Archeology of Knowledge*. (1989) Serie: Routledge Classics. Vertaling: Tavistock Publications Limited. Routledge: New York/London. 2002.
- Foucault**, Michel. 'The Order of Discourse'. In: R. Young. *Untying the Text: A Post-Structuralist Reader*. New York: Routledge. 1981. 52-64.
- Francken**, Eep en Herman Verhaar. 'H.A. Gomperts (1915-1998)'. In: *Literaire ontmoetingen*. Boekje bij DVD-uitgave. Bas Lubberhuizen: Amsterdam. 2009. 19-26.
- Franssen**, Gaston. 'Literary Celebrity and the Discourse on Authorship in Dutch Literature'. In: *Journal of Dutch Literature* 1(1). 2010. 91-113.
- Fricke**, Harald en Georg Braungart. *Reallexikon der deutschen Literaturwissenschaft*. De Gruyter: Berlin. 2000.
- Frijhoff**, Willem. 'Honderd jaar universiteitsgeschiedenis in Nederland'. In: *Studium* 6 (3-4). 197-206.

G

- Gadamer**, Hans-Georg. *Waarheid en methode. Hoofdlijnen van een filosofische hermeneutiek*. Vantilt: Nijmegen. 2014.
- van Galen Last**, H. 'Een bestrijder van literaire apartheid'. In: *NRC Handelsblad*, 14/5/1966.
- Gerritsen**, W.P. C.G.N. *de Voors en de explosie van de neerlandistiek*. Universiteit Utrecht: Utrecht. 1995.
- Gerritsen**, W.P. 'De eenheid van het vak. Reflecties over de maatschappelijke rol van de neerlandicus'. In: Brems, Hugo e.a. *Nederlands 200 jaar later*. IVN: Woubrugge. 1998. 19-2.
- Gijsen**, Marnix. 'Verwey en Vlaanderen'. In: *De Stem*. Herdenkingsnummer Albert Verwey. 1937. 802-807.
- Goedegebuure**, Jaap. Bijdrage aan de rubriek 'Gomperts als hoogleraar'. In: *Meta*. 1981. 17-18.
- Goedegebuure**, Jaap en Odile Heynders. *Literatuurwetenschap in Nederland. Een vakgeschiedenis*. AUP: Amsterdam. 1996.
- Goedkoop**, Hans. 'De waarheid uitgewist. H.A. Gomperts en het antisemitisme van Ter Braak'. In: *NRC*, 31/03/2000.
- van der Goes**, Frank. 'Proeve van Literatuur-Geschiedenis'. In: *De Nieuwe Gids* 1. 1885. 197-228.
- Gomperts**, H.A. *Intenties 1/2/3*. Bezorgd door Eep Francken en Herman Verhaar. Meulenhoff: Amsterdam. 2003.
- Gomperts**, H.A. *Een kern van waarheid*. Bezorgd door Eep Francken en Herman Verhaar. Van Oorschot: Amsterdam. 2000.
- Gomperts**, H.A. *Wij tolken*. Meulenhoff: Amsterdam. 1981.
- Gomperts**, H.A. *Intenties 1. Kritieken en over kritiek*. Meulenhoff: Amsterdam. 1981.
- Gomperts**, H.A. *Intenties 2. Terug tot Simon Vestdijk en andere essays*. Meulenhoff: Amsterdam. 1981.
- Gomperts**, H.A. 'Het raadsel der onwetendheid' (1979). In: Gomperts, H.A. *Intenties 1/2/3*. Meulenhoff: Amsterdam. 2003. 474-480.
- Gomperts**, H.A. 'Een snuifje wetenschap en een slok literaire kritiek' (1980). In: Gomperts, H.A. *Intenties 1/2/3*. Meulenhoff: Amsterdam. 2003. 480-496.
- Gomperts**, H.A. *Grandeur en misère van de literatuurwetenschap*. Van Oorschot: Amsterdam. 1979.
- Gomperts**, H.A. 'Antwoord aan Oversteegen' (1966). In: Gomperts, H.A. *Intenties 1. Kritiek en over kritiek*. Meulenhoff: Amsterdam. 1981. 68-75.
- Gomperts**, H.A. *De twee wegen van de kritiek*. Van Oorschot: Amsterdam. 1966.
- Gomperts**, H.A. *De geheime tuin*. STOA-reeks. Van Oorschot: Amsterdam. 1963.
- Gomperts**, H.A. 'Literaire kritiek' (1962). In: Gomperts, H.A. *Intenties 1. Kritieken en over kritiek*. Meulenhoff: Amsterdam. 1981. 42-53.
- Gomperts**, H.A. *De schok der herkenning. Acht causerieën over de invloed van invloed in de literatuur*. STOA-reeks. Van Oorschot: Amsterdam. 1959.
- Gomperts**, H.A. *Jagen om te leven*. Van Oorschot: Amsterdam. 1949.
- Gomperts**, H.A. 'De appel van de kritiek' (1945). In: Gomperts, H.A. *Jagen om te leven*. Van Oorschot: Amsterdam. 1949. 7-11.
- Gomperts**, H.A. *Catastrofe der Scholastiek. Anton van Duinkerken contra Menno ter Braak*. Uitgave van *De Vrije Bladen* 17, schrift 2. Leopold: Den Haag. 1940.
- Gomperts**, H.A. *Dingtaal*. H.P. Leopolds Uitgeverij: Den Haag. 1939.
- Gomperts**, H.A. 'Menno ter Braak en Uzzeltje'. In: *Propria Cures*, 18/08/1937.
- Gossaert**, Geerten. 'Pieter Nicolaas van Eyck'. In: *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden 1956-1957*. Brill: Leiden. 1957. 42-57.

- van der Graaff, Maarten. 'Wij zijn nog niet uiteengereten'. In: *nY* 22. 2014. 69-82.
- Graff, Gerald. *Professing Literature. An Institutional History*. (1987) Twentieth Anniversary Edition. University of Chicago Press: Chicago. 2007.
- Greshoff, Jan. 'Kritische aantekeningen CCXLVIII. Beeld van Tachtig te beeldig'. In: *Het Vaderland*, 1952.
- Greshoff, Jan. 'Spijkers met koppen. De groote sanering. Purgon Donkersloot'. In: *Den Gulden Winckel* 29(1). 1930. 4-5.
- Griffin, Roger. *Modernism and Fascism. The Sense of a Beginning under Mussolini and Hitler*. Pelgrave Macmillan: London/New York. 2007.
- Groen, M.G. *Het wetenschappelijk onderwijs in Nederland van 1815 tot 1980: een onderwijskundig overzicht. Volume VIII: Letteren*. University of Technology: Eindhoven. 1989.
- Grüttemeier, Ralf. 'Over Merlyn, intentional fallacy, en stabiliteit in postmoderne tijden'. In: Grüttemeier, Ralf. *Auteursintentie. Een beknopte geschiedenis*. Antwerpen/Apeldoorn: Garant. 2011. 145-180.
- Grüttemeier, Ralf. '1981: Hugo Verdaasdonk *Literatuurbeschuwing en argumentatie*'. In: *Internationale Neerlandistiek* 50(1). 2012. 61-63.
- Gumbrecht, Hans Ulrich. 'Essay, Life, Lived Experience: The Early Georg Lukács and the Situation of Literary Criticism Today'. In: *Republics of Letters. Journal for the Study of Knowledge, Politics and the Arts* 4(1). 2014. 1-14.

H

- *Handelingen van het eenentwintigste Philologen-congres*. Vereniging Het Nederlandsche Philologencongres: Nijmegen. 1950.
- de Haan, Sies. 'Over grondslagen van de literatuurwetenschap I' en 'Over grondslagen van de literatuurwetenschap II'. In: *Spektator*, 2. 1972-1973. 360-395; 505-534.
- de Haan, Maria H. 'Prof. Albert Verwey als leermeester'. In: *De Stem*. Herdenkingsnummer Albert Verwey. 1937. 811-814.
- van Haeringen, C.B. 'Levensberichten – C.G.N. de Vooys'. In: *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde 1955-1956*. Brill: Leiden. 1956. 27-38.
- van Haeringen, C.B. en W.A.P. Smit. 'Prof.dr. C.G.N. De Vooys †'. In: *De Nieuwe Taalgids* 49. 1956. 1-2.
- van Halsema, J.D.F. '“Voelers” en “weters” – Albert Verwey en de literatuurgeschiedschrijving van Jonckbloet en Kalff'. In: van Halsema, J.D.F. *Vrienden & Visioenen. Een biografie van Tachtig*. Historische uitgeverij: Groningen. 2010. 369-385.
- van Halsema, J.D.F. *Vrienden & visioenen. Een biografie van Tachtig*. Historische uitgeverij: Groningen. 2010.
- Ham, Laurens. *Door Prometheus geboid. De autonomie en autoriteit van de moderne Nederlandse auteur*. Proefschrift verkregen aan de Universiteit Utrecht. Verloren: Hilversum. 2015.
- Hanssen, Léon. *Sterven als een polemist: Menno ter Braak 1930-1940*. Balans: Amsterdam. 2001.
- Hanssen, Léon. *Want alle verlies is winst. Menno ter Braak 1902-1930*. Balans: Amsterdam. 2000.
- Hanot, M. *De beginselen van Albert Verweys literaire kritiek*. Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde Reeks VI. Nr. 78. Secretariaat der Academie: Gent. 1957.
- 't Hart, Maarten. *Een havik onder Delft. Polemische paukeslagen en andere kritische beschouwingen*. Arbeiderspers: Amsterdam. 1992.
- 't Hart, Maarten. 'Repliek'. In: *NRC*, 19/02/1982.
- 't Hart, Maarten. 'Het taalsnobisme van H.A. Gomperts'. In: *NRC*, 05/02/1982.
- 't Hart, Maarten. 'Cham en de literatuurwetenschap'. In: *NRC*, 22/12/1978.
- van de Haterd, L. *De waarheid hooger dan de leus: over de beeldvorming rondom tijdschrift en uitgeverij De Gemeenschap 1925-1941*. Proefschrift. Universiteit van Amsterdam: Amsterdam. 2008.
- van der Heijden, M.C.A. 'Overdiep, Gerrit Siebe (1885-1944)'. (2006) In: *Biografisch woordenboek van Nederland* 4. Laatst gewijzigd 12/11/2013. Online raadpleegbaar via <http://resources.huygens.knaw.nl/>.
- Hermans, W.F. 'E. du Perron als leermeester'. In: *Criterium* 2(3). 1947. 177-189.
- Hermans, W.F. *Mandarijnen op zwavelzuur*. Mandarijnenpers: Amsterdam. 1963.
- Hermans, W.F. 'Het jagertje'. In: *Podium* 6. 1950.
- van Heugten, J. 'De episode van de vernieuwing onzer poëzie'. In: *Boekenschouw*, 15/10/1929. 241-247.
- Heumakers, Arnold. *De esthetische revolutie: ontstaan en ontwikkeling van het moderne kunstbegrip in Verlichting en Romantiek*. Boom: Amsterdam. 2015.

- Heyting**, Lein. 'De criticus en de wetenschap. H.A. Gomperts: 'Ik ben een aan de universiteit verdwaalde essayist''. In: *NRC Handelsblad*, 23/10/1979.
- Hirsch**, E.D. 'What isn't literature?'. In: Hernaldi, Paul (ed). *What is Criticism?* Indiana University Press: Bloomington. 1981. 24-34.
- Huizinga**, Johan. 'De wetenschappen in het algemeen en die der letterkunde'. In: *Vijfmaal vijftieng jaar wetenschap in Nederland*. Nederlandsche Akademie van Wetenschappen: Amsterdam. 1941.
- Huygens**, G.W. 'Garnt Stuiveling'. In: *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde 1985-1986*. 1987. 131-154.

I

- Ibsch**, Elrud. 'Literaire kritiek en literatuurwetenschap, of touwtrekken om de tekst?'. (1983) In: Goedegebuure, Jaap (samenstelling). *Kritisch Akkoord 1984: een keuze uit in 1983 verschenen essays in Noord- en Zuidnederlandse tijdschriften*. Manteau: Antwerpen. 1984. 7-22.
- Ibsch**, Elrud. 'Van het Reve en de doorsteekbaarheid van de lezer'. In: *NRC*, 15/12/1978.

J

- Jansen**, Harry. *Triptiek van de tijd. Geschiedenis in drievoud*. Vantilt: Nijmegen. 2010.
- Jansen**, Jeroen en Nico Laan (red). *Van hof tot overheid. Geschiedenis van literaire instituties in Nederland en Vlaanderen*. Verloren: Hilversum. 2015.
- Janssen**, Susanne. 'De status van de kunsten in de Nederlandse pers 1965-1990'. In: Dorleijn, Gillis J. en Kees van Rees. *De productie van literatuur. Het literaire veld in Nederland 1800-2000*. Vantilt: Nijmegen. 2006. 199-216.
- Janssen**, Susanne. *In het licht van de kritiek. Variaties en patronen in de aandacht van de literatuurkritiek voor auteurs en hun werken*. Proefschrift verkregen aan de katholieke universiteit Brabant, Tilburg en verschenen in de reeks Publicaties van de Faculteit der Historische en Kunstwetenschappen Erasmus Universiteit Rotterdam, nr.14. Verloren: Hilversum. 1994.
- Janssens**, Guy (m.m.v. Kris Steyaert). *Tweehonderd jaar neerlandistiek aan de universiteit de Liège. Een geschiedenis van de oudste extramurale leerstoel Nederlands*. Acco: Leuven/Den Haag. 2014.
- Jensma**, G. en H. de Vries. *Veranderingen in het hoger onderwijs in Nederland tussen 1815-1940*. Verloren: Hilversum. 1997.
- Jippes**, Hieke. 'De literatuurwetenschap is een nuttig vak'. In: *NRC*, 13/11/1981.
- Johannes**, Gert-Jan. 'Dutch Language and Literature' (and other 'national' philologies) as an example of discipline formation in the humanities'. In: van Kalmthout, Ton en Huib Zuidervaat (red). *The Practice of Philology in the Nineteenth-Century Netherlands*. AUP: Amsterdam. 2015. 37-52.
- Johannes**, Gert-Jan. 'Nationale filologieën' en het historisch onderzoek naar disciplinevorming in de geesteswetenschappen'. In: *Studium* 1. 2011. 31-46. Open Access beschikbaar via Utrecht University Repository.
- Johannes**, Gert-Jan. 'Wat kon men daar een massa leren!' Vaderlands literatuuronderwijs in de negentiende eeuw'. In: Dorleijn, Gillis J. en Kees van Rees. *De productie van literatuur. Het literaire veld in Nederland 1800-2000*. Vantilt: Nijmegen. 2006. 39-68.
- Johannes**, Gert-Jan. *Geduchte verbeeldingskracht! Een onderzoek naar het literaire denken over de verbeelding – van Van Alphen tot Verwey*. Proefschrift verkregen aan de Universiteit Utrecht. Utrecht. 1992.
- Jonckbloet**, W.J.A. *Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde*. Deel 1. 4^e druk. Wolters: Groningen. 1888.
- Jonckbloet**, W.J.A. *Het professoraat in de Nederlandse taal en letterkunde*. Rede uitgesproken bij de aanvaarding van het hoogleraarsambt aan de Leidsche Universiteit. J.B. Wolters: Groningen. 1877.
- Jonckbloet**, W.J.A. 'Bespreking van B.H. Lulofs *Handboek van den vroegste bloei der Nederlandsche letterkunde*'. In: *De Gids* 10. 1846. 1-56.
- de Jong**, Martien G. *Over kritiek en critici. Facetten van de Nederlandstalige literatuurbeschouwing in de twintigste eeuw*. Lannoo: Amsterdam/Tielt. 1977.
- de Jong**, Martien G. 'Anthonie Donker'. In: Mark Sulverda en Anton Kortweg (red). *Het is vol van schatten hier...* De Bezige Bij/Letterkundig Museum: Amsterdam. 1986. 265-266.
- Jonker**, Ed. *De geesteswetenschappelijke carrousel. Een nieuwe ronde in het debat over wetenschap, cultuur en politiek*. AUP: Amsterdam. 2006.

- Joosten, Jos. *Staande receptie. Literatuur, kritiek en literatuurwetenschap*. Vantilt: Nijmegen. 2012.
- Joosten, Jos. 'Dertig jaar Bourdieu in de neerlandistiek (1980-2010). Een kwantitatieve verkenning'. In: *Internationale neerlandistiek* 50(1). 2012. 218-234.
- Joosten, Jos. *Niet wat de criticus moet, maar wat hij doet*. Radboud Universiteit Nijmegen: Nijmegen. 2007.
- Joosten, Jos. *Lijnen en breuken. Een kleine historische beschouwing over het Nijmeegse Instituut Nederlands*, Vantilt: Nijmegen. 1998.
- Joosten, Jos en Wouter de Nooy. 'Ten geleide'. In: Joosten, Jos, Wouter de Nooy en Dorothee Verdaasdonk (red). *Snijvlakken van de literatuurwetenschap*. Vantilt: Nijmegen. 2008. 7-19.

K

- Kaleis, Huug. *Schrijvers binnenste buiten*. Van Oorschot: Amsterdam. 1969.
- van Kalmthout, Ton en Huib Zuidervaart (red). *The Practice of Philology in the Nineteenth-Century Netherlands*. AUP: Amsterdam. 2015.
- Karsten, G. *100 jaar Nederlandse philologie. M. de Vries en zijn school*. Nederlandse Uitgeversmij: Leiden. 1949.
- de Keizer, Madelon. "God-allemachtig! Daar moet toch een norm zijn!". Over het modernisme van Albert Verwey'. In: Bosman, Frank en Theo Saleminck (red.). *Avantgarde en religie. Over het spirituele in de kunst 1905-1955*. Van Gruting: Amsterdam. 2009. 135-145.
- Keizer, Frank en Maarten van der Graaff. 'On the Making of a Crowded Photograph, Including some People in the Background'. Essay in twee delen. Online gepubliceerd op Babelsprech.org, februari 2015.
- Keltjens, Ryanne. "Evenknie van de buitenlandsche organen": het (inter)nationale profiel van *Critisch Bulletin* (1930-1941). In: TS. *Tijdschrift voor tijdschriftstudies* 37. 2015. 19-36.
- Kemperink, Marie en Leonieke Vermeer. 'Literatuur en wetenschap: een dynamische en complexe relatie. Enkele theoretische en methodologische overwegingen'. In: *Nederlandse letterkunde* 13(1). 2008. 33-66.
- Kennis, Lander. *Dweepers contra pluizers. Literatuurwetenschap en waardeoordeel in het debat over de Huizinga-lezing van Karel van het Reve (1978-1981)*. Masterproef voor de opleiding Westerse Literatuur, Faculteit Letteren, KU Leuven. 2008.
- Keunen, Bart, Daan Vandenhaute en Laurence Van Nuijs. 'Literatuursociologie in de Lage Landen'. In: Bru, Sascha en Anneleen Masschelein. *Tijding en tendens: Literatuurwetenschap in de Nederlanden*. CLW - Cahier voor Literatuurwetenschap 1. Ginkgo/Academia Press: Gent. 2009. 77-91.
- Knegtmans, Peter Jan. *Professoren van de stad. Het Athenaeum Illustre en de universiteit van Amsterdam 1632-1960*. AUP: Amsterdam. 2007.
- Knegtmans, Peter Jan. 'Inleiding: universiteit en samenleving'. In: Dorsman, L.J. en P.J. Knegtmans (red). *Universitaire vormingsidealen. De Nederlandse universiteiten sedert 1876*. Serie Universiteit & Samenleving. Verloren: Hilversum. 2006. 9-15.
- Knegtmans, Peter Jan. *Een kwetsbaar centrum van de geest. De Universiteit van Amsterdam tussen 1935 en 1950*. AUP: Amsterdam. 1998.
- Knuvelde, G. 'Boekbeoordelingen. Prof.dr. P. Minderaa Opstellen en voordrachten uit mijn hoogleraarstijd (1948-1964)'. In: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal en Letterkunde* 81. 1965. 283-292.
- Knuvelde, G. *Handboek tot de geschiedenis der Nederlandse letterkunde van de aanvang tot heden*. Malmberg: 's Hertogenbosch. 1950.
- Kok Escalle, Marie-Christine. 'Between academic discipline and societal relevance. Professionalizing foreign language education in the Netherlands'. In: van Kalmthout, Ton en Huib Zuidervaart (red). *The Practice of Philology in the Nineteenth-Century Netherlands*. AUP: Amsterdam. 2015. 53-78.
- Kloos, Willem. 'Inleiding' (1882). In: Stuiveling, G. *Jacques Perks gedichten: volgens de eerste druk (1882), met de voorrede van C. Vosmaer, de inleiding van Willem Kloos, en andere door Kloos geschreven Perk-beschouwingen*. Nijhoff: Den Haag. 1980. 24-30.
- Kooij, J.G. 'H.A. Gomperts'. In: NRC, 05/03/1982.
- Korteweg, Anton. Bijdrage aan de rubriek 'Gomperts als hoogleraar'. In *Meta*. 1981. 15-16.
- Korrevaart, Korrie. *Ziften en zemelknopen. Literaire kritiek in de Nederlandse dag-, week- en nieuwsbladen 1814-1848*. Verloren: Hilversum. 2001.
- Kossmann, Alfred. 'Proeve van dankbaarheid'. In: *De Nieuwe Stem* 21. 1966. 151-154.

- Kottmann**, Pieter. 'Een goed criticus moet open staan voor veel soorten van literatuur'. Interview met H.A. Gomperts. In: *VPRO-gids*, 13/11/1981.
- de Kruif**, José. 'Kijk, er zijn veel te veel boeken'. De selectiecriteria van de negentiende-eeuwse boekkritiek in tijdschriften'. In: Dorleijn, Gillis J. en Kees van Rees. *De productie van literatuur. Het literaire veld in Nederland 1800-2000*. Vantilt: Nijmegen. 2006. 69-89.
- Kruyt**, H.R. *Hoogeschool en maatschappij*. Paris: Amsterdam. 1931.
- Kuiter**, Lisa. *Het uiterlijk behang. Reeksen in de Nederlandse literatuur*. De Bezige Bij: Amsterdam. 1997.
- Kusters**, Wiel. *Mijn versnipperd bestaan. Het leven van Kees Fens 1929-2008*. Athenaeum – Polak & Van Gennepe: Amsterdam. 2014.

L

- van der Laan**, J. 'Dr. Jacob Prinsen J.Lzn. 9 Maart 1866 – 13 juli 1935'. In: *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse letterkunde*. 1935-1936. Brill: Leiden. 1936. 144-152.
- Laan**, Nico. 'Literatuurwetenschap, in het bijzonder de neerlandistiek (achttiende eeuw-heden)'. In: Jansen, Jeroen en Nico Laan (red). *Van hof tot overheid. Geschiedenis van literaire instituties in Nederland en Vlaanderen*. Verloren: Hilversum. 2015. 191-218.
- Laan**, Nico. *Het belang van smaak. Twee eeuwen academische literatuurgeschiedschrijving*. Amsterdamse Historisch Reeks, nr. 36. Historisch Seminarium: Amsterdam. 1997.
- Laan**, Nico. 'Het belang van letterenstudie in historisch perspectief'. In: M.G. Westen (red). *Met den tooverstaf van ware kunst. Cultuurspreiding en cultuuroverdracht in historisch perspectief*. Nijhoff: Leiden. 1990. 177-197.
- Laan**, Nico en G.J. van Bork (red). *Twee eeuwen literatuurgeschiedenis. Poëtische opvattingen in de Nederlandse literatuur 1800-2000*. Uitgeverij CJ Aarts: Amsterdam. 2000.
- Laclau**, Ernesto en Chantal Mouffe. *Hegemony and Socialist Strategy. Towards a Radical Democratic Politics*. (1985) Verso: London/New York. 1999.
- Latour**, Bruno en Steve Woolgar. *Laboratory Life. The Construction of Scientific Facts*. Sage: Beverly Hills. 1979.
- Leemans**, Inger en Gert-Jan Johannes. *Worm en donder. 1700-1800: de Republiek*. Taalunie Reeks: Geschiedenis van de Nederlandse literatuur. Bert Bakker: Amsterdam. 2013.
- Leerssen**, Joep. *De bronnen van het vaderland. Taal, literatuur en afbakening van Nederland 1806-1890*. Vantilt: Nijmegen. 2006.
- Leerssen**, Joep. *Nationaal denken in Europa: een cultuurhistorische schets*. AUP: Amsterdam 1999.
- Leezenberg**, Michiel en Gerard de Vries. *Wetenschapsfilosofie voor de Geesteswetenschappen*. AUP: Amsterdam. 2001.
- Lepenies**, Wolf. *Between Literature and Science: the Rise of Sociology*. Translated by R.J. Holingdale. Cambridge University Press: Cambridge/New York/New Rochelle/Melbourne/Sydney. 1988.
- Lewin**, Lisette. *Het clandestiene boek 1940-1945*. Van Gennep: Amsterdam. 1983.
- de Liagre Böhl**, Herman. 'Vormingsidealen van professoren tijdens het Interbellum'. In: Dorsman, L.J. en P.J. Knegtman (red). *Universitaire vormingsidealen. De Nederlandse universiteiten sedert 1876*. Serie Universiteit & Samenleving. Verloren: Hilversum. 2006. 17-28.
- de Liagre Böhl**, Herman. 'Franc van der Goes'. (1989) In: *Biografisch woordenboek van Nederland*. Online gepubliceerd via resources.knaw.nl/bwn.
- Liauw**, Menno en Leon van de Zande. *Aan doorlichtige voorgangers hapert het niet: een geschiedenis van de neerlandistiek*. Universiteit Utrecht: Utrecht. 1996.
- van Lieshout**, Maurice (red). *Gevoel, vernuft en verbeelding. 200 jaar Utrechtse neerlandistiek*. Afdeling Nederlandse Taal en Cultuur. Universiteit Utrecht: Utrecht. 2016.
- Luger**, B. 'G. Kalf. Bloem en vrucht'. In: *Literatuur* 6. Amsterdam University Press: Amsterdam. 1989. 337-340.
- Lukkenaar**, Pim. 'Gomperts, de maatschappij en de literatuurwetenschap'. In: *De Gids* 3/4. 1980. 255-263.
- van Luxemburg**, J.J.H. 'Notities over literatuur en literatuurwetenschap'. In: Swanborn, Joost R. (red). *Gij letterdames en gij letterheren'. Nieuwe mogelijkheden voor taalkundig en letterkundig onderzoek*. Koninklijke Nederlandse Academie voor Wetenschappen: Amsterdam. 2003. 71-94.
- van Luxemburg**, Jan. 'Hoe beoefent men literatuurwetenschap? De verblinding van Gomperts'. In: *Haarlems Dagblad*, 29/03/1980.

- van Luxemburg, Jan. 'Leesbare literatuurwetenschap'. In: *Vrij Nederland*, 17/02/1979.
- van Luxemburg, Jan, Mieke Bal en Willem G. Weststeijn. *Inleiding in de literatuurwetenschap*. Coutinho: Muiderberg, 1981.
- Luyxk, Paul. *Heraut van de katholieke beleving. Gerard Brom (1882-1959)*. Vantilt: Nijmegen, 2015.

M

- Maas, A.J.P. *Atomisme en individualisme. De Amsterdamse natuurkunde tussen 1877 en 1940*. Verloren: Hilversum, 2002.
- Maas, L.H. *Pro Patria. Werken, leven en streven van de literatuurhistoricus Gerrit Kalff (1856-1923)*. Proefschrift verkregen aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. Verloren: Hilversum, 1998.
- Maas, Nop. 'Nevel en wind. Enkele reacties op *De Nieuwe Gids* oktober 1885 – mei 1886'. In: *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde*. Brill: Leiden, 1985. 13-25.
- Maatje, Frank C. *Literatuurwetenschap: grondslagen van een theorie van het literaire werk*. Bohn, Scheltema & Holkema: Utrecht, 1970.
- Manteufel, Katharina. 'A Three-Story House: Adolf von Harnack and Practices of Academic Mentoring around 1900'. In: *History of Humanities* 1(2). 2016. 355-370.
- Masselink, Hans. 'Literaire ontmoetingen met Gomperts blijven indringend'. In: *Trouw*, 04/01/2010.
- Mathijssen, Marita. 'Der moederen boek. Een beknopt overzicht van het optreden van vrouwelijke editeurs en hoogleraren in de Nederlandse letterkunde'. In: *Verslagen en mededelingen van de KANTL* 119(3). 2009. 347-357.
- Mathijssen, Marita. 'De letterkunde en de vrouw'. In: *NRC*, 15/09/2007.
- Mathijssen, Marita. 'Voorwoord'. In: Oversteegen, J.J. *Vorm of vent. Opmattingen over de aard van het literaire werk in de Nederlandse kritiek tussen de twee wereldoorlogen*. AUP: Amsterdam, 2006. I-IV.
- Mathijssen, Marita. *Nederlandse literatuur in de romantiek 1820-1880*. Vantilt: Nijmegen, 2004.
- McDonald, Rónán. *The Death of the Critic*. Bloomsbury Academic: Bloomsbury, 2007.
- Meeuwesse, Karel. 'Nico Donkersloot. Een herdenking'. In: *De Nieuwe Stem* 21. 1966. 125-136.
- Meijer, Jan M. 'Goed schrijven niet hetzelfde als goed denken'. In: *NRC*, 15/12/1978.
- Meizoz, Jérôme. *Postures littéraires. Mises en scène modernes de l'auteur*. Slatkine Érudition: Genève, 2007.
- Meizoz, Jérôme. 'Modern Posterities of Posture. Jean-Jacques Rousseau'. In: Dorleijn, G.J., L. Korthals-Altes en R. Grüttemeier. *Authorship Revisited: conceptions of authorship around 1900 and 2000*. Peeters: Leuven, 2010. 81-94.
- Mertens, Anthony. 'November 1962: het eerste nummer van *Merlyn* verschijnt'. In: Schenkeveld-van der Dussen, M.A. (red). *Nederlandse literatuur, een geschiedenis*. Contact: Amsterdam, 756-762.
- Mooij, J.J.A. en H. Schultink. 'Wouter Blok'. *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde*. Maatschappij der Nederlandse Letterkunde: Leiden, 2012. 47-57.
- Mooij, J.J.A. 'Karel ende Huizinga'. In: *NRC*, 22/12/78.
- de Moor, W.A.M. *De kunst van het recenseren van kunst*. Coutinho: Bussum, 1993.
- de Moor, W.A.M. 'Openingswoord'. In: *Handelingen van het Nederlandse Philologencongres* 38. 1985. 387-388.
- Mout, M.E.H.N. 'Donkersloot, Nicolaas Anthony (1902-1965)'. (2013) In: *Biografisch Woordenboek van Nederland*. Online op huygens.knaw.nl.
- Musschoot, Anne Marie. 'Baur, F.'. In: van Anrooij, Wim, Ingrid Biesheuvel, Karina van Dalen Oskam, Jan Noordegraaf (red). *Bio- en bibliografisch lexicon van de neerlandistiek*. 2003. Online gepubliceerd via dbnl.org.

N

- Naaijkens, Ton en Cees Koster (ed). *Een vorm van lezen. Nederlandse beschouwingen over vertalingen 1885-1946*. Reeks Vertaalhistorie, deel 5. Stichting Bibliographica Neerlandica: Den Haag, 2002.
- Neuhaus, S. *Literaturkritik. Eine Einführung*. Vandenhoeck & Ruprecht: Göttingen, 2004.
- Nijland-Verwey, M. (red). *Albert Verwey. Keuze uit het proza van zijn hoogleraarstijd (1925-1935)*. Uitgeversmaatschappij W.E.J. Tjeenk Willink: Zwolle, 1956.
- Noordegraaf, Jan. 'Kleinkinderen van Ten Kate?' *Nederlandse taalkunde in de 19^e en 20^e eeuw*. In: Brems, Hugo, Gerard Elshout, Anne Marie Musschoot en Roel Vismans (red). *Nederlands 200 jaar later*. Internationale Vereniging voor Neerlandistiek: Woubrugge, 1998. 29-52.

- Noordenbos, O.** 'Nico Anthony Donkersloot'. In: *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, 1970-1971*. Brill: Leiden. 1972. 35-40.
- Noordenbos, O.** 'Een strijdbaar mens'. In: *De Nieuwe Stem*. Herdenkingsnummer Donkersloot. 1966. 137-150.
- Nuis, Aad.** 'Uit het dooddij van de despotie'. In: *HP/De Tijd*, 26/1/1979.
- Nuis, Aad.** 'Universitaire pluizers en journalistieke dwepers'. In: *HP/De Tijd*, 20/10/1979B.
- Nuis, Aad.** 'Joris en St. Draak. Over H.A. Gomperts en zijn tegenstanders'. In: *Hollands Weekblad* 3(105). 1961-1962. 3-7.
- Nünning, Ansgar** (ed). *Metzler-Lexikon Literatur- und Kulturtheorie. Ansätze – Personen – Grundbegriffe*. Springer-Verlag: Berlin/Heidelberg. 1998.

O

- Oosterholt, Jan.** *De bril van Tachtig. Het beeld van de 19^e-eeuwse Nederlandse dichtkunst*. Stichting Amsterdam Historische reeks: Amsterdam. 2005.
- van Oostrom, F.P.** 'Jonckbloet. De grondlegger'. In: *Literatuur* 6. AUP: Amsterdam. 1989. 325-328.
- van Oostrom, F.P.** 'Van toen en nu en straks. De studie van de Middelnederlandse letterkunde'. In: de Vries, Jan W. (red). *'Eene bedenkelijke nieuwigheid.' Twee eeuwen neerlandistiek*. Verloren: Hilversum. 1997. 54-68.
- van Oostrom, F.P.** *Stemmen op schrift. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur vanaf begin tot 1300*. Taalunie Serie: Geschiedenis van de Nederlandse literatuur. Bert Bakker: Amsterdam. 2006.
- Op de Beek, Esther.** *Een literair fenomeen van de eerste orde. Evaluaties in de Nederlandse literaire dagbladkritiek 1955-2005*. Proefschrift. Radboud Universiteit Nijmegen: Nijmegen. 2014.
- Opstelten, G.E.** *Een hoogleeraarsbenoeming*. Uitgevers-maatschappij Elsevier: Amsterdam. 1918.
- Otten, F.J.M.** 'Welter, Charles Joseph Ignace Marie'. (2013) In: *Biografisch woordenboek van Nederland*, digitaal beschikbaar via resources.huygens.knaw.nl.
- Otterspeer, Willem.** *Groepsportret met dame*. Drie delen. Bert Bakker: Amsterdam. 2000-2005.
- Ouwerkerk, Bart.** 'Vooral een behoefte aan verdere intellectuele ontplooiing'. In: Vos, J en J. van der Linden. *Waarvan akte: geschiedenis van MO-opleidingen 1912-1987*. Van Gorcum: Assen. 2004. 87-88.
- Oversteegen, J.J.** *Anastasio en de schaal van Richter. Literatuur, literaire kritiek, literatuurwetenschap*. HES Uitgevers: Utrecht. 1986.
- Oversteegen, J.J.** 'De kritiek en de wetenschappelijke benadering van teksten'. In: *Handelingen van het Nederlandse Philologencongres* 38. 1985. 399-406.
- Oversteegen, J.J.** 'Hoe Karel van het Reve de literatuurwetenschap 'pakte'. De leuke boodschap van een bevindelijke dominee'. In: *De Tijd*, 26/01/1979.
- Oversteegen, J.J.** *Vorm of vent. Opvattingen over de aard van het literaire werk in de jaren tussen de twee wereldoorlogen*. Athenaeum – Polak & Van Gennep: Amsterdam. 1969.
- Oversteegen, J.J.** 'Leiden ontzet (en Amsterdam niet minder): Notities bij de ontgroening van H.A. Gomperts'. In: *Merlyn* 4. 1966. 149-178.
- Oversteegen, J.J.** 'Analyse en oordeel'. Opstel in 3 delen. In: *Merlyn* 3. 1965. 161-180; 268-276; 476-502.

P

- Paaijmans, MARRIGJE.** *Dichter bij de waarheid. Parrhesia en de dramatisering in het werk van Joost van den Vondel*. Proefschrift verkregen aan de Universiteit van Amsterdam. Amsterdam. 2015.
- van der Paardt, Rudi.** 'Gomperts compleet'. In: *Ons Erfdeel* 47. 2004. 615-616.
- van der Paardt, Willem.** 'Het raadsel der onwetendheid. De literatuurwetenschap van Karel van het Reve'. In: *De Revisor* 6(1). 1979. 112-125.
- van der Paardt, Willem.** 'Evolutie der evaluatie. Max Havelaar en het literaire waardeoordeel'. In: *Over Multatuli* 1. 1978. 59-89.
- van der Paardt, Willem.** 'Van het Reve niet logisch in lezing'. In: *Het Parool*, 28/12/1978.
- Pechlivanos, Miltos, Stefan Rieder, Wolfgang Struck en Michael Weitz.** *Einführung in die Literaturwissenschaft*. J.B. Metzler: Stuttgart. 1995.
- Peeters, Carel.** 'De val van een ondeugd'. In: *Vrij Nederland*, 20/10/1979.
- du Perron, Eddy.** 'De 'dingtaal' van een debutant'. In: *Bataviaans Nieuwsblad*, 23/12/1939. In: du Perron, Eddy. *Verzameld werk*. Deel 6. Bezorgd door Du Perron-De Roos, F.E.A. Batten en H.A. Gomperts. Van Oorschot: Amsterdam. 1958. 468-474.

- du Perron**, Eddy. 'Anthonie Donker als autoriteit'. In: *Forum* 1. 1932. 801-806.
- du Perron**, Eddy. *Vriend of vijand*. Reeks Standpunten en getuigenissen. Stols: Amsterdam. 1930.
- van de Pol**, D.F. 'Benoeming H.A. Gomperts tot hoogleraar'. Interview. In: *Het Vaderland*, 27/11/1965.
- Pollmann**, Thijs. *De letteren als wetenschappen*. AUP: Amsterdam. 1999.
- Praamstra**, Olf. 'De analyse van kritieken'. In: *Voortgang* 5. 1984. 241-264.

R

- Reinink**, H.J. *Rapport van de staatscommissie tot reorganisatie van het hoger onderwijs, ingesteld bij Koninklijk Besluit van 11 april 1946*, 1. Staatsdrukkerij- en uitgeversbedrijf: 's-Gravenhage. 1949.
- van het Reve**, Gerard (met medewerking van Nop Maas). *Brieven aan geschoolde arbeiders*. Veen: Utrecht. 1985.
- van het Reve**, Karel. 'Wetenschapsleer leidt tot niets'. In: *Het Parool*, 10/01/1979.
- van het Reve**, Karel. 'Oversteegen en de zijnen hebben nooit goud gemaakt'. In: *De Tijd*, 09/02/1979.
- van het Reve**, Karel. *Literatuurwetenschap: het raadsel der onleesbaarheid*. Van Oorschot: Amsterdam. 1979.
- van het Reve**, Karel. 'Bestaat er een literatuurwetenschap?' (1972). In: Van het Reve, Karel. *Een dag uit het leven van de reuzenkoeskoes*. Van Oorschot: Amsterdam. 1979. 108-127.
- Righart**, Hans. *De wereldwijde jaren zestig. Groot-Brittannië, Nederland, de Verenigde Staten*. Bezorgd door Paul Luykx en Niek Pas. Instituut voor Geschiedenis Universiteit Utrecht: Utrecht. 2004.
- Rijnsdorp**, C. 'Anthonie Donker: verloochende noblesse, noch nuance'. In: *De Nieuwe Leidsche Courant*, 29/12/1965.
- Ritter**, P.H. Jr. 'Over de stijl van Prof.dr. Albert Verwey'. In: Ritter, P.H. Jr. *De kritische reis*. Uitgeversmaatschappij Holland: Amsterdam. 1928. 44-48.
- Rock**, Jan. *Papieren documenten. Over diepe breuken en lange lijnen in de geschiedenis van tekstedities in de Nederlanden 1591-1863*. Proefschrift verkregen aan de Universiteit van Amsterdam. Amsterdam. 2010.
- Rock**, Jan, Gaston Franssen en Femke Essink (red). *Literatuur in de wereld. Handboek moderne letterkunde*. Nijmegen: Vantilt. 2013.
- de Roder**, J.H. 'De schok van het telaar'. In: de Roder, J.H. *Het onbehagen in de literatuur. Essays*. Uitgeverij Vantilt: Nijmegen. 2001. 101-111.
- Rogier**, L.J. 'Het Gentse professoraat van J.M. Schrant (1818-1830)'. In: Rogier, L.J. *Beschouwingen en onderzoek. Historische studies*. Inleiding door Anton van Duinkerken. Het Spectrum: Utrecht. 1954. 216-255.
- Romein**, J. *Tussen vrees en vrijheid. Vijftien historische verhandelingen*. Querido: Amsterdam. 1950.
- Romein-Verschoor**, Annie. *Omzien in verwondering*. Deel 1. Arbeiderspers: Amsterdam. 1970.
- van Rooden**, Aukje. *Literatuur, autonomie en engagement. Pleidooi voor een nieuw paradigma*. AUP: Amsterdam. 2015.
- Rosengren**, Karl Erik. 'Literary Criticism: Future Invented'. In: *Poetics* 13(3-4). 1987. 295-325.
- Rovers**, Daniël. *De figuur in het tapijt. Op zoek naar zes auteurs*. Wereldbibliotheek: Amsterdam. 2012.
- Rovers**, Daniël. 'Let's Talk about Text, Baby'. Online gepubliceerd op deReactor.org, 13/10/2012.
- Rubinstein**, William D. *Shadow Pasts: 'Amateur Historians' and History's Mysteries*. Routledge: New York. 2008.
- Ruiter**, Frans. 'Regenbak of fontein: Nederlandse literatuurhistorici over volk en buitenland'. In: *Forum der Letteren*. Smits drukkers-uitgevers: Den Haag. 1993. 29-51.
- Ruiter**, Frans en Wilbert Smulders. *Literatuur en Moderniteit in Nederland 1840-1990*. De Arbeiderspers: Amsterdam/Antwerpen. 1996.
- Rupp**, Jan C.C. *Van oude en nieuwe universiteiten. De verdringing van de Duitse door de Amerikaanse invloeden op de wetenschapsbeoefening en het hoger onderwijs in Nederland, 1945-1995*. Serie: Nederlandse cultuur in Europese context, monografieën en studies nr.8. Sdu Uitgevers: Den Haag. 1997.
- Rutten**, M. 'Boekbeoordelingen. Wij noemen het literatuur (1965)'. In: *De Nieuwe Taalgids* 58. 1965. 273-275.

S

- Sanders**, Mathijs. 'Das Glück wohnt immer jenseits der Grenzen'. Albert Verwey en de Europese poëzie'. In: Sanders, Mathijs. *Europese papieren. Intellectueel grensverkeer tijdens het interbellum*. Vantilt: Nijmegen. 2016. 17-39.
- Sanders**, Mathijs. 'Beweren of bewijzen? Modellen in de Nederlandse literatuurkritiek rond 1917'. In: *Nederlandse Letterkunde* 19(3). 2013. 205-228.

- Sanders, Mathijs. 'De houdbaarheid van een polemist. E. du Perron en de literaire kritiek na 1945'. In: *Zacht Lawijd* 6(3). 2007. 28-49.
- Sanders, Mathijs. 'Standpunten en getuigenissen: Stols' poëtische parade'. In: *Verslagen & Mededelingen van de KANTL* 116(1). 2006. 39-65.
- Sanders, Mathijs. *Het spiegelen venster. Katholieken in de Nederlandse literatuur 1870-1940*. Vantilt: Nijmegen. 2002.
- Schmitz, P.F. 'Henri Albert Gomperts'. In: *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden 2001-2002*. 2003. 119-125.
- Schmitz, P.F. *Kritiek en criteria. Menno ter Braak en het literaire waardeoordeel*. Huis aan de Drie Grachten: Amsterdam. 1979.
- van de Schoor, Rob. 'Wellustige indianen en achterbuurtmysteries: de 'ander' onderin de negentiende-eeuwse standenmaatschappij'. In: Bemong, Nele, Marie Kemperink, Marita Mathijssen en Tom Sintobin. *Naties in een spanningsveld. Tegenstrijdige bewegingen in de identiteitsvorming in negentiende eeuwse Nederland en Vlaanderen*. Verloren: Hilversum. 2010. 135-151.
- 's-Gravesande, G.H. *Sprekende schrijvers. Nederlandsche en Vlaamsche letterkundigen in gesprek met G.H. 's-Gravesande*. Meulenhoff: Amsterdam. 1935.
- 's-Gravesande, G.H. 'Anthonie Donker over Interviews, Dichters, Poëzie en Critiek'. In: *Den Gulden Winckel*. 1929. 198-201.
- Shapin, Steven. *Never Pure. Historical Studies of Science as if It Was Produced by People with Bodies, Situated in Time, Space, Culture, and Society and Struggling for Credibility and Authority*. The Johns Hopkins University Press: Baltimore. 2010.
- Shapin, Steven. *The Scientific Life. A Moral History of a Late Modern Vocation*. The University of Chicago Press: Chicago/London. 2008.
- Sijmons, Barend. *Over de wetenschappelijke beoefening der moderne vreemde talen*. Universiteit Groningen: Groningen. 1878.
- Simons, P. 'De dichter Anthonie Donker en J.H. Leopold'. In: J.H. Leopold en zijn 'school'. *Bijdragen over J.H. Leopold*, F. Schmidt Degener, N. Donkersloot (A. Donker) en R. Jacobsen. Leopold-cahier 3. 1984. 106-113.
- Simons, Wim J. 'Dweepers en pluizers slaags over de literatuurwetenschap'. In: *Utrechts Nieuwsblad*, 08/03/1980.
- Smit, W.A.P. 'Inleiding'. In: Nijland-Verwey, M. (red). *Albert Verwey. Keuze uit het proza van zijn hoogleraarstijd (1925-1935)*. Uitgeversmaatschappij W.E.J. Tjeenk Willink: Zwolle. 19566. 5-9.
- Snoek, Kees. 'Mijn herinneringen aan C.A. Zaalberg'. In: *Siegenbeek Alumnivereniging Leidse Universiteit*, 09/06/2007.
- Somsen, Geert. 'Hooge school en maatschappij. H.R. Kruijten en het ideaal van wetenschap voor de samenleving'. In: *Gewina* 3(17). 1994. 162-176.
- Sötemann, A.L. *De structuur van Max Havelaar. Bijdrage tot het onderzoek naar de interpretatie en evaluatie van de roman*. Wolters-Noordhoff: Groningen. 1966.
- Spies, Marijke. 'Van 'vaderlandsch gevoel' tot Europees perspectief: de studie van de 17de en 18de eeuwse literatuur in de 19de en 20ste eeuw. En hoe verder?'. In: Brems e.a. *Nederlandse 200 jaar later*. Internationale Vereniging voor Neerlandistiek. Woubrugge. 1998. 53-72.
- Spies, Marijke. 'Te Winkel. Literatuurgeschiedenis als wetenschap'. In: *Levend begraven? Erflaters van de Nederlandse literatuurgeschiedenis*. Speciaal nummer van *Literatuur* 6. 1989. 333-336.
- Spies, Marijke. 'Van mythes en meningen: over de geschiedenis van de literatuurgeschiedenis'. In: Spies, Marijke (red). *Historische letterkunde. Facetten van vakbeoefening*. Wolters-Noordhoff: Groningen. 1984. 171-193.
- Spies, Marijke. 'De crisis in de historische letterkunde'. In: *Spektator. Tijdschrift voor Neerlandistiek* 3. 1973-1974. Stichting Heliogabalos: Amsterdam. 493-508.
- Spinoy, Erik. '1969: J.J. Oversteegen. *Vorm of vent. Opvattingen over de aard van het literaire werk in de Nederlandse kritiek tussen de twee wereldoorlogen*'. In: *Internationale neerlandistiek*. 2012. 24-26.
- Strijbosch, Clara. 'H.E. Moltzer'. In: van Anrooij, Wim, Ingrid Biesheuvel, Karina van Dalen Oskam, Jan Noordegraaf (red). *Bio- en bibliografisch lexicon van de neerlandistiek*. 2003. Online gepubliceerd via dbnl.org.
- Stuiveling, Garmt. *Het boek als vraagstuk*. Openbare les. J.B. Wolters: Groningen. 1939.
- Stutterheim, C.F.P. *Problemen der literatuurwetenschap*. (1953) Polak & Van Gennep: Amsterdam. 1965.

T

- ‘Ter Inleiding’. In: *Merlyn* 1(1). 1962. 1-2.
- Tamar**. ‘Leve Reve’. In: *Vrij Nederland*, 03/03/1979.
- Tamar**. ‘Gomperts contra Van het Reve’. In: *Vrij Nederland*, 03/11/1979.
- Teesing**, Hans. *Literatuurgeschiedenis en literatuurwetenschap*. Wolters: Groningen. 1952.
- Termorshuizen**, Gerard. ‘Rob Nieuwenhuys’. (2003) In: van Anrooij, Wim, Ingrid Biesheuvel, Karina van Dalen-Oskam en Jan Noordegraaf (red). *Bio- en bibliografisch lexicon van de neerlandistiek*. Digitaal gepubliceerd op dbnl.org.
- Thomas**, Casper. *Competente rebellen. Hoe de universiteit in opstand kwam tegen het marktdenken*. AUP: Amsterdam. 2015.
- Thomassen**, Kees. Bijdrage aan ‘Gomperts als hoogleraar’. In: *Meta*. 1981. 14-15.
- Thys**, Walter. ‘Huizinga en de beweging van negentig’. In: *BMGN – Los Countries Historical Review* 88(2). 171-194.
- van Tijn**, J. ‘“Een hoogleraar moet worden tegengesproken”. Nieuw benoemde prof H.A. Gomperts’. Interview. In: *Vrij Nederland*, 05/03/1966.
- Tollebeek**, Jo. *Mannen van karakter. De wording van de moderne geesteswetenschappen*. Bert Bakker: Amsterdam. 2011.
- Tollebeek**, Jo. *Frederica & Zonen. Een antropologie van de moderne geschiedwetenschap*. Bert Bakker: Amsterdam. 2008.
- Tollebeek**, Jo. ‘De ekster en de kooi. Over het (bedrieglijke) succes van de theoretische geschiedenis in Nederland’. In: *BMGN – Low Countries Historical Review* 110(1). 1995. 52-72.
- van den Toorn**, M.C. ‘Veertig jaar neerlandistiek. Een terugblik’. In: *Neerlandica Extra Muros* 30(3). 1992. 1-9.
- Turner**, James. *Philology. The Forgotten Origins of the Modern Humanities*. Princeton University Press: Princeton. 2014.

U

- Uyldert**, Maurits. *Naar de voltooiing. Uit het leven van Albert Verwey III*. Sijthoff: 's Gravenhage. 1959.

V

- *Vernieuwing der universiteit, maar hoe?* Onder redactie van *De Vrije Katheder*. Republiek der Letteren: Amsterdam. 1945.
- Vaessens**, Thomas. *Geschiedenis van de moderne Nederlandse literatuur*. Vantilt: Nijmegen. 2013.
- Vaessens**, Thomas. *Ongerijmd succes. Poëzie in een onpoëtische tijd*. Vantilt: Nijmegen. 2006.
- Vaessens**, Thomas. ‘De mythe van *Merlyn*. ‘Merlinisme’ in literatuurkritiek en -onderwijs’. In: van Deel, T., Marita Mathijssen en Gerard de Vriend (red). *Kijk op kritiek. Essays voor Kees Fens*. Querido: Amsterdam. 2004. 170-185.
- Vaessens**, Thomas en Paul Bijl. ‘Grondslagen’. In: Rock, Jan, Gaston Franssen en Femke Essink (red). *Literatuur in de wereld. Handboek moderne letterkunde*. Vantilt: Nijmegen. 2013. 13-94.
- Vanacker**, Hans. ‘De ‘Nederlandsche taal- en letterkundige congressen’ en hun rol in de vernederlandsing van het meisjesonderwijs, de landbouwscholen en het onderricht in het leger’. In: *Verslagen en Mededelingen van de KANTL*. 1984. 101-120.
- Verdaasdonk**, Hugo. ‘De verborgen willekeur van de recensent’. In: *De kritiek*. Speciaalnummer van *Boekman* 15(57). 2003. 95-99.
- Verdaasdonk**, Hugo. *Literatuurbeschouwing en argumentatie*. Huis aan de Drie Grachten: Amsterdam. 1981.
- Verdaasdonk**, Hugo. ‘Vormen van literatuurwetenschap’ (1974-1975). In: Joosten, Jos, Wouter de Nooy en Dorothee Verdaasdonk (red). *Snijvlakken van de literatuurwetenschap*. Vantilt: Nijmegen. 2008. 21-59.
- Verhaar**, Herman. ‘Nieuwe aanval op de literatuurwetenschap’. In: *de Volkskrant*, 20/10/1979.
- Verkruisje**, P.J. *Critisch Bulletin I. Bibliografische beschrijvingen, analytische inhoudsopgaven en indices*. Thespa: Amsterdam. 1975.
- Verrips**, Ger. *Denkbeelden uit een dubbelleven: biografie van Karel van het Reve*. Arbeiderspers: Amsterdam. 2004.
- Verschaffel**, T. ‘Draadjes die ik zag hangen. Een interview met Joost Kloek’. In: *De Achttiende Eeuw* 36. 2004. 31-35.
- Verstraeten**, Pieter. *Het discours van de kritiek. Literaire kritiek in Vlaanderen tussen de twee wereldoorlogen*: Joris Eeckhout, Urbain van de Voorde, Paul de Vree. Garant: Antwerpen/Apeldoorn. 2011.

- Vervliet**, Raymond. 'Literatuurgeschiedenis en literatuurwetenschap'. In: *De literaire manifesten van het fin de siècle in de Zuidnederlandse periodieken 1878-1914*. Rijksuniversiteit Gent: Gent. 1982. 10-19.
- Verwey**, Albert. 'Het lezen en schatten van gedichten' (1935). In: Nijland-Verwey, M. (red). *Albert Verwey. Keuze uit het proza van zijn hoogleraarstijd (1925-1935)*. Uitgeversmaatschappij W.E.J. Tjeenk Willink: Zwolle. 1956. 253-268.
- Verwey**, Albert. 'Vondel' (1926). In: Nijland-Verwey, M. (red). *Albert Verwey. Keuze uit het proza van zijn hoogleraarstijd (1925-1935)*. Uitgeversmaatschappij W.E.J. Tjeenk Willink: Zwolle. 1956. 121-123.
- Verwey**, Albert. 'Van Jacques Perk tot nu' (1925). In: Nijland-Verwey, M. (red). *Albert Verwey. Keuze uit het proza van zijn hoogleraarstijd (1925-1935)*. Uitgeversmaatschappij W.E.J. Tjeenk Willink: Zwolle. 1956. 12-33.
- Verwey**, Albert. 'Mijn dichterlijk levensbedrijf' (1925). In: *De Nieuwe Taalgids* 44. 1951. 65-74.
- Verwey**, Albert. 'Dr. C.G.N. de Voofs: wording en verwording van letterkundige taal' (1915). In: Verwey, Albert. *Proza V. Querido*: Amsterdam. 1922. 45-51.
- Verwey**, Albert. 'Oude en nieuwe idee in de geschiedenis van onze letteren'. (1910) In: Verwey, Albert. *Proza V. Querido*: Amsterdam. 1922. 85-94.
- Verwey**, Albert. *Stille Toernooien*. W. Versluys: Amsterdam. 1901.
- Verwey**, Albert. 'Boekbeoordelingen. Een leelijk eendje, Jan ten Brink, Brederoo, Heine en Hélène Swarth'. In: *De Nieuwe Gids* 4. 1889. 211-242.
- Verwey**, Albert. 'Bij den dood van J.A. Alberdingk Thijm'. In: *De Nieuwe Gids* 4. 1889. 224-231.
- Verwey**, Albert. 'Jan ten Brinks Geschiedenis der Nederlandse letterkunde. (Brief aan een vriend)'. (1897) In: Verwey, Albert. *Proza V. Querido*: Amsterdam. 1922. 66-74.
- Verwey**, Albert. 'Het twintigste Taal- en Letterkunde congres'. In: *De Nieuwe Gids* 3. 1888. 1-11.
- Verwey**, Albert. *Toen de Gids werd opgericht...* (1887). Scheltema & Holkema's Boekhandel: Amsterdam. 1897.
- Verwey**, Albert. 'Het sonnet en de sonnetten van Shakespeare'. In: *De Nieuwe Gids* 1. 1885. 67-96.
- Vis**, G.J. *Van Siegenbeek tot Lodewick. Verkenningen naar de geschiedenis van de studie der Nederlandse letterkunde, speciaal in het onderwijs*. Amsterdam Historische Reeks: Alkmaar. 2004.
- Vis**, G.J. '23 september 1797: De doopsgezinde M. Siegenbeek inaugureert te Leiden als "professor eloquentiae hollandae extraordinarius". De professionalisering van de neerlandistiek'. In: Schenkeveld-Van der Dussen, M.A. e.a. *Nederlandse literatuur: een geschiedenis*. Contact: Amsterdam. 1993. 395-402.
- Vis**, G.J. 'De instelling van het professoraat en de eerste generatie hoogleraren. Over de inhoud en functie van het academisch onderwijs in de Nederlandse letterkunde in de eerste helft der negentiende eeuw'. In: van den Akker, W.J. (red). *Van vorming tot vak*. Speciaal nummer van *Nederlandse Letterkunde* 3(3). 1998. 225-234.
- Viskil**, E. *Wat unbidan we nu? Naar een raad voor de neerlandistiek*. Sdu: Den Haag. 1998.
- Viskil**, E. *Verkenningsrapport Nederlandse taal- en letterkunde : een vergelijking van het onderzoek naar de eigen taal en literatuur in Nederland, Denemarken en Duitsland*. Overlegcommissie Verkenningen voor Wetenschap en Technologie: Amsterdam. 1995.
- de Voofs**, C.G.N. *Herdenking en verantwoording. Afscheidscollege als hoogleraar in de Nederlandse taal- en letterkunde aan de Rijks-universiteit te Utrecht op zaterdag 30 maart 1946*. Wolters: Groningen/Batavia. 1946.
- de Voofs**, C.G.N. 'Albert Verwey en de Nederlandse literatuurwetenschap'. In: *De Stem* XVII (7/8). 1937. 777-784.
- de Voofs**, C.G.N. 'Verwey's verdienste voor de Nederlandse literatuurstudie'. In: *De Nieuwe Taalgids* 29. 1935. 193-200.
- de Voofs**, C.G.N. 'Hardnekkige eenzijdigheid'. In: *De Beweging. Algemeen maandschrift voor Letteren, Kunst, Wetenschap en Staatkunde* 15(2). 1919. 360-373.
- Voskuil**, Menno. 'De hoogleraar die weigerde... Albert Verwey (1865-1937) en de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde'. In: *Nieuw Letterkundig Magazijn* xxx(1). 2012. 28-30.
- de Vriend**, Gerard. 'Literatuuronderwijs (negentiende eeuw-heden)'. In: Jansen, Jeroen en Nico Laan (red). *Van hof tot overheid. Geschiedenis van literaire instituties in Nederland en Vlaanderen*. Verloren: Hilversum. 2015. 237-255.
- de Vries**, Jan W. (red). 'Eene bedenkelijke nieuwigheid'. *Twee eeuwen neerlandistiek*. Verloren: Hilversum. 1997.
- de Vries**, J. 'Getuigenissen'. In: *De Stem*. Herdenkingsnummer Albert Verwey. 1937. 831-824.

W

- Wachelder**, Joseph C.M. *Universiteit tussen vorming en opleiding. De modernisering van de Nederlandse universiteiten in de negentiende eeuw*. Proefschrift verkregen aan de Rijksuniversiteit Limburg te Maastricht. Verloren: Hilversum. 1992.
- Wellek**, René. *A History of Modern Criticism*. 8 Delen. Yale University Press: New Haven. 1955-1992.
- Wellek**, René. 'A Historical Perspective. Literary Criticism'. In: Hernaldi, Paul (ed). *What is Criticism?* Indiana University Press: Bloomington. 1981. 297-320.
- Wellek**, René en Austin Warren. *Theory of Literature*. Penguin Books: New York/Middlesex. 1948.
- Wesseling**, H.L. 'De oude universiteit – en de nieuwe'. In: *Hollands Maandblad* (1). 1986. 458-469.
- Wetherell**, Margaret, Stephanie Taylor and Simeon J. Yates. *Discourse Theory and Practice: A Reader*. SAGE Publications: Thousand Oaks. 2001.
- van Wieringen**, A.M.L. 'Philipus Jacobus Idenburg (1901-1995)'. In: *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde*. Brill: Leiden. 1997. 111-117.
- de Wilde**, Inge. *Werk maakt het bestaan draaglijk. Barend Sijmons (1853-1935)*. Barkhuis: Groningen. 2007.
- Willink**, Bastiaan. *De Tweede Gouden Eeuw. Nederland en de Nobelprijzen voor natuurwetenschappen 1870-1940*. Bert Bakker: Amsterdam. 1998.
- te Winkel**, Jan. *De ontwikkelingsgang der Nederlandsche letterkunde*. (7 delen). Tweede druk. 1922.
- te Winkel**, Jan. *De wetenschap der schoonheidsgewaarwordingen*. De Erven F. Bohn: Haarlem. 1911.
- te Winkel**, Jan. *De ontwikkelingsgang der Nederlandsche letterkunde*. (6 delen). Eerste druk. 1908.
- te Winkel**, Jan. *Een volksbelang: opmerkingen over letterkundige kritiek*. De Erven F. Bohn: Haarlem. 1887.
- te Winkel**, Jan. *Maerlants werken, beschouwd als spiegel van de dertiende eeuw*. Proefschrift Universiteit van Leiden. 1877.
- Winkler**, Marieke. "“De vraag is deze: waarom is een academisch letterkundige zulk een heel ander mens dan een nederlandsch letterkundige?” Literatuurkritiek en literatuurwetenschap: het hoogleraarschap van Albert Verwey (1865-1937)". In: *Nederlandse Letterkunde* 4. 2014. 97-128.
- Winkler**, Marieke. 'Interpretatie en/of patroon? Over Het einde van de geesteswetenschappen 1.0'. In: *Vooy* 31(1). 2013. 31-41.

KRANTENARTIKELEN zonder auteursvermelding

- 'De promotie van N.A. Donkersloot en de huldiging van Anthonie Donker'. In: *Het Vaderland*, 13/07/1929.
- 'De vacature Prof. Prinsen'. In: *Leeuwarder Nieuwsblad*, 23/01/1936.
- 'Professor N.A. Donkersloot'. In: *Het Vaderland*, 23/01/1936.
- 'Benoeming Hoogleraar in de Ned. Letteren'. In: *De Telegraaf*, 23/01/1936.
- 'N.A. Donkersloot benoemd tot Hoogleraar'. In: *Indische Courant*, 24/01/1936.
- 'Hoogleraar letterkunde te Amsterdam N.A. Donkersloot benoemd'. In: *De Banier*, 24/01/1936.
- 'Hoogleeraarsbenoeming Amsterdam. De katholiek, prof.dr. G. Brom, gepasseerd'. In: *Limburger koerier*, 24/01/1936.
- 'Dichter en gemeenschap. Inaugurele rede van prof. dr. N.A. Donkersloot'. In: *Gooi- en Eemlander*, 06/04/1936
- "Realiteit die auteur omringt hoort bij literair kunstwerk' Prof. Gomperts bij ambtsaanvaarding'. In: *NRC*, 21/02/1966.

AFBEELDINGEN

- Jan te Winkel**, 1918 (fotograaf onbekend)
Collectie Het Leven, Spaarnestad. Afbeelding via hetgeheugenvannederland.nl.
- Albert Verwey**, 1910 (fotograaf onbekend)
Collectie Albert Verwey, Bijzondere Collecties van de Universiteit van Amsterdam. Afbeelding via hetgeheugenvannederland.nl.
- Nico Donkersloot**, ongedateerd (fotograaf: J. De Haas)
Fotodienst Het Vrije Volk. Afbeelding via het Literatuurmuseum.
- Hans Gomperts**, ongedateerd (fotograaf: Philip Mechanicus)
Fotodienst Maria Austria Instituut | MAI. Afbeelding via het Literatuurmuseum.

Geraadpleegde WEBSITES

Album Academicum van de Universiteit van Amsterdam: <http://www.albumacademicum.uva.nl/>
 Album Promotorum Universiteit Utrecht: <http://dap.library.uu.nl/>
 Biografisch woordenboek van Nederland: <http://resources.huygens.knaw.nl/bwn1880-2000>
 Catalogus Professorum Universiteit Utrecht: <https://profs.library.uu.nl/index.php/info>
 Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren: <http://www.dbnl.org/>
 Etymologiebank: <http://www.etymologiebank.nl/>
 Geheugen van de VU: <http://www.geheugenvandevu.nl/>
 Het Geheugen van Nederland: <http://www.geheugenvannederland.nl/nl>
 Karel van het Reve website: <http://www.karelvanhetreve.nl/>
 Leidse hoogleraren vanaf 1575: <http://hoogleraren.leidenuniv.nl/>
 Menno ter Braak website en digitaal archief: <http://www.mennoterbraak.nl/>
 Oxford English Dictionary: <http://www.oed.com/>
 Talenexpo, 100 jaar levende talenonderwijs in Nederland: <http://www.talenexpo.nl/>
 Wet- en regelgeving van de overheid: <http://wetten.overheid.nl/zoeken>

ARCHIEFSTUKKEN**Collectie Donkersloot (Literatuurmuseum)**

D 06441 H 1 / MM1989L-005529: College 'Algemene problemen van de literatuurwetenschap'
 D 06441 H 1 / MM1989L-005531: Aantekeningen over 'candidaten in de nederlandse letterkunde' (1936)
 D 06441 H 1 / MM1989L-005534: Colleges 'Inwendige en uitwendige relaties van het taalkunstwerk'; 'Het begrip literatuur'
 D 06441 H 1 / MM1989L-005535: College 'Literatuurwetenschap en taalwetenschap'
 D 06441 H 1 / MM1989L-005536: Colleges 'Theoretische literatuurwetenschap'; 'Poëzieanalyse'
 D 06441 H 1 / MM1989L-005537: College vergelijkende literatuurwetenschap
 D 06441 H 1 / MM1989L-005554: Aantekeningen 'universiteitsaangelegenheden' (1954-1965)
 D 06441 H 1 / MM1989L-005555: Aantekeningen vergelijkende studie handboeken literatuurgeschiedenis
 D 06441 H 1 / MM1989L-005557: De eerste colleges (1935-1936)
 D 06441 H 5 / MM1989L-005577: Collegeverslagen (uitgetypt, 18 bladen) en oratie Donkersloot uit 1956

Collectie Gomperts (Literatuurmuseum)

LM: G 00543 [NG] (18 dozen, niet nader gecatalogiseerde inventaris) (1915-1998):
 Gomperts, H.A. 12.825 doos 1 (606): correspondentie uit de jaren '60 o.a. n.a.v. benoeming te Leiden
 Gomperts, H.A. 12.825 doos 2 (608): persreacties n.a.v. VPRO-uitzending (1981), berichten over benoeming in Leiden en opvolging in Leiden, lijst van promovendi (1968), collegedictaten jaren '60
 Gomperts, H.A. 12.825 doos 5: map met artikelen over Huizingalezing van Van 't Reve, correspondentie met Rene Marres, correspondentie met Jaap Goedegebuure eind jaren '80
 Gomperts, H.A. 12.825 doos 7 (613): correspondenties over o.a. de uitgaaf van *Intenties* en afscheid als hoogleraar (1981)
 Gomperts, H.A. 12.825 doos 9 (617): aantekeningen voor *Catastrophe der Scholastiek* (1939), brieven (1940-1945)
 Gomperts, H.A. 12.825 doos 11 (607): aantekeningen n.a.v. *Grandeur en misère van de literatuurwetenschap*
 Gomperts, H.A. 12.825 doos 14 (609): correspondentie rond debat met Oversteegen (1966), recensies van *Intenties*, papieren uit Leiden o.a. rond omzetting bijzonder hoogleraarschap
 Gomperts, H.A. 12.825 doos 'diversen': aantekeningen over antisemitisme (1272 genummerde pagina's), toespraak Huikje Gomperts-Huikeshoven voor de presentatie van *Een kern van waarheid* (2000)
 LM: GAvO (Gomperts, H.A.) Brieven van Van Oorschoot aan Gomperts (1952-1987)
 LM: R 00414 B 1 Brieven Karel van het Reve aan Hans Gomperts (1953-1967)

Collectie Albert Verwey (Bijzondere Collecties UvA)

XLI A 23:69 Aantekeningen over een gesprek met Prof. Kalf. Handschrift van een verslag van een gesprek over het Leidse professoraat, d.d. 16 aug. 1916.
 XLI A 29:34 Toespraak bij het begin van de cursus 1928-1929. Ongepubliceerd handschrift, over de studie Nederlands te Leiden.

BIBLIOGRAFIE

XLI A 31:1 Levensduur. 1 velletje aantekeningen over werkzaamheid als hoogleraar.

XLI A 31:46 Professoraat Nederlandse Letteren in Leiden. 1901. Verslag van een gesprek met Bolland over de benoeming van Kalff, in handschrift Verwey.

XLI A 41:10-12 Collegedictaten en aantekeningen. Dikke cahiers genummerd A: aantekeningen over middeleeuwen en Renaissance; over college-indeling en de beweging van '80. A1: aantekeningen over Middelnederlandse Letterkunde en over het drama. B: aantekeningen over Honigh, Perks *Mathilde*, Revius, toneel, Van den Vos Reynaerde.

XLI A 49:17 Uit "College-aantekeningen 1928-1934" deel VI: 1932-1933. Over *Spiegel* en de studie Nederlands in Leiden.

DANKWOORD

Dit proefschrift was er nooit geweest zonder anderen. In de eerste plaats dank ik mijn promotoren Jos Joosten en Mathijs Sanders voor hun niet aflatende enthousiasme en hun vertrouwen, voor de vrijheid die zij mij boden om dit project naar eigen inzicht in te richten en voor alle maandelijks – en tussentijdse – gesprekken die steeds nieuwe stof tot nadenken opleverden maar nooit te ver van de hoofdzaak afleidden. Leve de literatuurwetenschap!

Daarnaast dank ik de vele collega's binnen en buiten Nederland die bereid waren met mij van gedachten te wisselen. Naast de collega's van de afdeling Nederlandse Taal en Cultuur van de Radboud Universiteit en de Nijmeegse onderzoeksgroep SCARAB zijn dat in het bijzonder de collega's van de KU Leuven: Dirk de Geest, Bart Vervaeck en de doctoraatsstudenten en postdocs die zo'n levendige en vriendschappelijke onderzoekscultuur belichamen, Stijn de Cauwer, Gert-Jan Meyntjens, Michiel Rys, Bram Lambrecht en Pieter Verstraeten.

Ook dank ik de Zweedse collega's van Karlstads Universitet, die mij warm welkom heetten en mij de gelegenheid boden mijn werk te presenteren in de multidisciplinaire onderzoeksgroep KuFo. Graag noem ik hier Per Bäckström, Anna Forssberg en Lina Samuelsson.

Bijzonder waardevol waren de gesprekken met verschillende vakgenoten over een specifieke literatuurbeschouwer dan wel over de algemene richting die het onderzoek op zou moeten gaan, mijn dank gaat uit naar: Jo Tollebeek, Ton Anbeek, Sander Bax, Jan Rock, Ryanne Keltjens, en Gaston Franssen. Gert-Jan Johannes dank ik voor het commentaar op het tweede hoofdstuk en zijn scherpe bijdrage aan de studiedag 'Kritiek & Wetenschap'.

Een steun in de laatste maanden van het promotietraject was de belangstelling van collega's van de Open Universiteit onder wie Lizet Duyvendak, Janny Bloembergen en Dick Disselkoen. Laatstgenoemde wil ik tevens danken voor de correctie van de bibliografie in een eerdere versie.

Dank gaat uit naar de landelijke onderzoeksschool literatuurwetenschap (OSL) voor de genereuze mogelijkheden die zij bood om gerelateerde onderzoeksactiviteiten te ontwikkelen (onder andere de cursus 'It's all about discourse!') en naar het digitale platform Neerlandistiek.nl voor de mogelijkheid om de (populairwetenschappelijke) pen te oefenen en een breder publiek van vakgenoten te bereiken.

Paula de Jong en Kim van Kaam waren de liefste eindredacteuren, die mij – misschien zonder dat ze het zelf wisten – het zetje gaven dat ik nodig had om het manuscript los te laten. Femke Essink en Sophie Reinders dank ik voor onze partnerschap in crime. Ik weet niet of het zonder gelukt was en zo ja, dan toch niet op deze fiere manier. Ik reken mij bijzonder rijk met Linde Jaarsveld en Jantine Koerselman als paranimfen: ik ben trots en blij dat jullie naast mij staan!

Tot slot dank ik mijn moeder voor het allermooiste gebaar; mijn zusje dat ze er is; mijn vader dat hij er ooit was; mijn tante Margreet en oom Peter voor hun lieve peetouderschap; Frans en Ingegerd voor hun lieve schoonouderschap en Stefan voor te veel om op te noemen, maar hier in ieder geval voor alle eettafelgesprekken over literatuurkritiek en literatuurwetenschap, voor je rotsvaste vertrouwen, je geduld en voor je liefde.

SUMMARY

In order to define their own academic practice Dutch literary scholars tend to differentiate between academic literary criticism (in Dutch referred to as *literatuurwetenschap*) and (journalistic) literary reviewing (in Dutch referred to as *literatuurkritiek*). According to this generally accepted theoretical distinction, academic criticism is characterized as descriptive, objective, unbiased and detached, whereas literary reviewing is understood as normative, subjective and explicitly participating in the literary debate. In practice, however, this theoretical distinction between academic literary criticism and literary reviewing is difficult to maintain. Firstly, because from an institutional perspective it should be noted that a considerable amount of literary scholars engage actively in the literary field (e.g. they participate in literary jury's, write literary reviews, work as editors or even as creative writers themselves). Secondly, because both the object of study and the products of literary scholarship are determined – often implicitly – by predominant ideas of what literature is, what it is not, and what it should be.

This PhD-thesis traces the roots of the contemporary distinction between the practice of academic literary criticism and literary reviewing in order to better understand the present dichotomy. Where, when and why does the tension between critics and scholars occur within the history of Dutch literary studies? What institutional and cultural circumstances make it possible for scholars, critics and writers alike to talk and think about a distinction between academic and non-academic literary criticism? And how is the distinction between public and academic criticism evaluated through time, both within and outside of the university? By investigating these questions this PhD-study sheds light on the way the academic study of literature developed in the Netherlands since 1876, focusing in particular on the way scholars in the past have perceived the societal role of literary studies. In addition, the study touches upon a fundamental and longstanding conceptual problem within the humanities, namely the conflict between subjective and objective standards and approaches at work in scholarly practice.

Based on insights from socio-literary research, socio-theoretical discourse analysis and anthropological historiography, the research conducts an institutional-discursive investigation of the practice of several protagonists who not only held an academic position, but were in the first place active as critics outside of the university. These protagonists are Albert Verwey (1865-1937), professor at Leiden University from 1925-1935 (Chapter 3); Nico Donkersloot (1902-1965), professor at the University of Amsterdam from 1936-1965 (Chapter 4); and Hans Gomperts (1915-1998) professor at Leiden University from 1965-1981 (Chapter 5). These protagonists were selected because they pre-eminently embody the tension between the academic and public discourse, and because they explicitly reflected on their critical and scholarly

activities. Moreover, they were involved in significant moments of conflict within the history of Dutch literary studies. The fact that they are all male protagonists illustrates that, when looking at the history of Dutch literary studies, only recently woman scholars were appointed as professors of literature.

The corpus consists of published sources from the period of the protagonists' professorship (such as inaugural lectures, academic reviews, interviews, public lectures); non-published sources from the personal archives of the protagonists (letters, personal notes, lecture notes); and, finally, reception documents that give either insight into the evaluation of the protagonist and the practice he embodies, or that contextualize the practice of the protagonist within the wider debate on literary criticism and scholarship. This body of texts was analyzed on: (1.) The level of concepts and metaphors: which terms were used and by whom to speak about criticism and the academic study of literature at that specific moment? Which terms were articulated, which terms were excluded or de-articulated? (2.) The level of self-presentation: how does the protagonist position himself in- or outside of the academic community, how does he claim authority within the university, what are his models, teachers and references? (3.) The level of reception: how did contemporaries react towards the self-presentation of the protagonist, how is his practice evaluated within and outside of the university? Are there any discrepancies between the reception from the academic and non-academic community?

Subsequently, the analysis of individual practices is placed within the institutional context of Dutch literary studies as an academic discipline. Due to the 1876 Law on Higher Education it became possible for students to graduate within the field of Dutch literature. This signified an important step in the process of professionalization of literary studies in the Netherlands (Chapter 2). Other significant moments were the adjustment of the Academic Statute in 1921 that formalized the specialization of linguistics and literature (Chapter 3), and the explosion of new sub-disciplines after World War II, in particular Modern Dutch Literature and the emergence of Literary Theory (Chapter 4,) and Literary Sociology (Chapter 5).

The first outcomes of this research indicate that since the very moment Dutch literary studies became an independent academic discipline in 1876, the distinction between public and academic criticism was an important demarcation strategy to define scholarly identity and to claim academic status. Yet, the manifestation of this strategy differs through time. At the end of the 19th century and beginning of the 20th, the relation between the public and academic study of literature (which was traditionally understood as literary historiography, *literatuurgeschiedschrijving*) was predominantly captured in terms of a co-dependency between the general categories of *art* and *science* (a condition which made the self-presentation of the young Albert Verwey as an 'artist-historian' possible). Up until the interwar period, scholars, critics and writers mainly spoke a common language, using the same

terms and meeting each other at the same platforms. However, during the interwar period a general unease arose with this situation in which disciplinary boundaries were blurred, and both scholars and writers looked for ways to differentiate art and scholarship more stringently. During the post-war period the specific antithetical distinction between *literary reviewing* and *literary scholarship* became clearly manifest and seemed to replace the art/science dialectics. This narrowing down of the art/science-distinction was accompanied by the demise of literary historiography (as illustrated by the work of Nico Donkersloot in Chapter 4), and was further reinforced by the ongoing emancipation of literary criticism as a distinct literary genre. Illustrative for this tendency, is the appointment of Hans Gomperts, who presented himself explicitly as a 'critic' and not as a 'poet' or creative writer.

This connects to a second outcome of this study and concerns the definition of the concept of 'criticism'. As the analysis of the corpus shows, the concept of criticism constantly shifts between objective connotations (such as 'impartial', in Dutch *onpartijdig*; 'systematic'; 'factual') and subjective connotations (such as 'personal', 'imaginative' or 'evaluative'). This makes it difficult to write a sequential history of this oscillating term. Moreover, the research points out a cyclical course in which not only the exact connotations of criticism, as either subjective or objective, are constantly re-evaluated, but in which the critical practices that supposedly embody 'criticism' at a certain moment are subject to change as well. These practices move from philological text criticism and aesthetic criticism in the 19th century (Chapter 2 and 3), to impersonal, informative criticism and personal, essayistic criticism in the interwar period (Chapter 4), and from the 'old' and 'new' criticism of the sixties, to the clash between either hermeneutic criticism and neo-positivist research or journalistic and academic criticism in the seventies and eighties (Chapter 5). Hence, this thesis offers an inventory (be it preliminary) of different types of critical activity at work in the history of Dutch literary studies.

A third general outcome of this investigation is the observation that what is considered to be 'academic' (in Dutch *wetenschappelijk*) in regard to literary study often remains implicit. And, when explicated, there is frequently a discrepancy between what scholars claim to do and what they actually do. Despite this, the research shows a common denominator when looking into the way Verwey, Donkersloot and Gomperts claim academic authority, namely a strong reliance on qualities within the personal dimension of science such as acquired taste, zeal (Dutch *geestdrift*), imagination, a special sensitivity or passion for the literary material, a personal engagement or involvement with literature. Notably, these characteristics are attributed with progressively less authority within the academic field during the period under investigation. This decrease in authority can be explained in the light of a generally acknowledged – yet at present heavily criticized – tendency to let academic research prevail over academic education. When the

university stresses knowledge production through academic research, other academic goals, such as *Bildung* (in which the study of literature traditionally takes a dominant position), undeniably lose prestige.

By placing the debate regarding the relation between public and academic criticism within the context of institutional developments, the research thus also reveals the central didactic dimension of the debate. In relation to literary studies the didactic dimension was often not restricted to the context of the university, but instead broadened to include the general public. Hence, the distinctive articulations and evaluations of the role of criticism in relation to academic practice often appear to be informed by ideas on what the study of literature could teach the wider public. Should the scholar of literature be an educator of taste (in Dutch *volksverheffer*) or should he leave this task to the literary critic? Should the scholar of literature combine different modes of knowledge, such as rational and imaginative thinking, to be able to offer a synthesizing view of literary history or should he leave imaginative thinking to the artists? Should the literary scholar primarily aim at studying literature 'scientifically' and focus on literary 'facts', or, moreover, be a mediator (in Dutch *bemiddelaar*) or translator (in Dutch *tolk*) that teaches others how to read and think critically?

Thus, the diachronic study of the relation between public and academic literary criticism from 1876 up until now – with a special focus on the practice of literary scholars who were also active in the literary field – does not only shed light on many discontinuities (e.g. the shifting articulation of criticism, the changing ideas on the societal role of the literary scholar), but points out several continuities as well. One of the most persistent is the trope in which literature is presented as being 'alive' (in Dutch referred to as *levende letteren*) as opposed to academic inquiry that is 'dry', 'inanimate' and 'infertile' (in Dutch *dorre* or *dode wetenschap*). It is with reference to this status of literature as being part of life that the studied protagonists tried to regenerate a vital, dynamic and critical academic inquiry. They did so by opposing to what they believed to be a mistaken notion of academic rigor, countering it with a plea for profound inductive inquiry that consequently should start from literature itself.

CURRICULUM VITAE

Marieke Winkler (21 maart 1983, Enschede) studeerde Nederlandse Taal- en Letterkunde aan de Universiteit Utrecht (UU) en volgde tegelijkertijd de vooropleiding aan de Hogeschool voor de Kunsten te Utrecht. In het academisch jaar 2006/2007 verbleef zij een semester aan de University of Sheffield. Het jaar daarop rondde zij (cum laude) de researchmaster *Dutch Language and Literature* af met een scriptie over de wisselwerking tussen literatuur en beeldende kunst in de Nederlandse tijdschriften *De Schone Zakdoek* (1941-1943) en *Barbarber* (1958-1971).

Tijdens haar studie was Marieke Winkler werkzaam als junior-docent bij de opleidingen Algemene Cultuurwetenschappen en Literatuurwetenschap van de UU. Na haar afstuderen werd zij assistent-uitgever bij de Nederlandse tak van de Duitse educatieve uitgeverij Raabe Verlag. Van 2009 tot en met 2011 was zij project-medewerker bij de Stichting Collectieve Propaganda van het Nederlandse Boek (CPNB) en de Stichting De Best Verzorgde Boeken.

In februari 2012 startte Marieke Winkler haar promotieonderzoek naar de relatie tussen de literaire kritiek en literatuurwetenschap in Nederland. Als *visiting scholar* verbleef zij achtereenvolgens aan de KU Leuven in België (bij de onderzoeksgroep MDRN) en aan de Karlstad Universiteit in Zweden (bij de onderzoeksgroep KuFo). Tijdens haar promotietraject verzorgde zij onderwijs binnen de afdeling Nederlandse Taal en Cultuur van de RU, de opleiding Creative Writing van de ArtEZ Hogeschool voor de Kunsten Arnhem en de opleiding Cultuurwetenschappen van de Open Universiteit (OU). Daarnaast was zij actief in de promovendiraad van de landelijke Onderzoekschool Literatuurwetenschap (OSL) en publiceerde zij onder andere in *Nederlandse Letterkunde*, *Ethical Perspectives*, *Spiegel der Letteren*, *Kunstlicht* en *Vooy*.

Marieke Winkler zette zich in voor verschillende redacties, waaronder het Utrechtse facultaire magazine *Geestdrift*, het literatuurwetenschappelijke tijdschrift *Frame* en de avondenredactie van poëziepodium Perdu. Recensies over Nederlandstalige literatuur van haar hand verschenen in *DW B*, poëzietijdschrift *Awater* en op *deReactor*.

Sinds januari 2017 is Marieke Winkler werkzaam als postdoc-onderzoeker Cultuurwetenschappen aan de OU. In die hoedanigheid organiseert zij onder andere het internationale congres *The Icon as Cultural Model: Past, Present and Future* dat plaatsvindt op 25 en 26 januari 2018.

